

संजीवनी

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वार्षिक प्रकाशन

वर्ष १, अंक १ । असोज २०७९

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

Deposit & Credit Guarantee Fund

सञ्जीवनी

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वार्षिक प्रकाशन

(Peer Reviewed Journal)

Year 1, Vol. 1, 2022

वर्ष १, अंक १, २०७९

संयोजक

श्री अच्युत पन्त

सम्पादन मण्डल

श्री विक्रान्त आचार्य

श्री विष्णु मणि अधिकारी

श्री विनोद पन्त

श्री मन्दीरा थपलिया

श्री विदुर पराजुली

श्री अच्युत पन्त

श्री राजु के.सी.

सम्पादन सहयोगी

श्री विनोद जि.सी.

श्री गायत्री निरौला

श्री भगवान वली

श्री श्यामकृष्ण शाही

प्रकाशक

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

टंगाल काठमाडौं, फोन: ४४२१२४१

मुद्रक

एरोल प्रा.लि.

ISBN : 9778-9937-1-2746-2

© सर्वाधिकार प्रकाशकमा सुरक्षित

काठमाडौं, नेपाल

प्रधानमन्त्री

शुभकामना

नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष स्थापनाको ४९ औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको अवसरमा सम्बन्धित सबै सरोकारवाला तथा कोष परिवारलाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु। वार्षिकोत्सवको अवसरमा कोषका विविध विषयवस्तु समेटी आफ्नो वार्षिक प्रकाशन “सञ्जिवनी” प्रकाशन गर्न लागेकोमा खुसी लागेको छु।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको आम नागरिकको बचतको सुनिश्चितता गरी कोषले वित्तीय स्थिरता कायम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ। न्यूनतम सीमासम्मको बचत सुरक्षणले सर्वसाधारणलाई एकातिर बैङ्क तथा वित्तीय संस्थामा बचत गर्न प्रोत्साहित गर्ने र अर्कोतर्फ भविष्यमा निक्षेप सम्बन्धमा हुने वित्तीय जोखिम कम गर्न सहयोग पुग्दछ। निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमबाट मुलुकमा समग्र बैकिङ्ग प्रणालीप्रति जनविश्वास अभिवृद्धि गर्न तथा बैङ्क एवं वित्तीय संस्थालाई चलायमान अवस्थामा राख्न मद्दत पुग्ने हुन्छ।

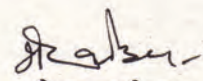
गरिवी निवारण तथा स्वरोजगार सृजनाको लागि विकट क्षेत्र, पिछडिएको क्षेत्र, विपन्न वर्गमा सहज र सुलभरूपमा पूँजी उपलब्ध गराई बैकिङ तथा वित्तीय पहुँच विस्तार गर्न तोकिएका कर्जा लगानीको सुरक्षण गरी कोषले मुख्य उत्प्रेरकको रूपमा कार्य गरिरहेको कुरा प्रशंसनीय छ। कोषले सञ्चालन गरिरहेका विभिन्न कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमहरूले देशको समग्र आर्थिक विकासका लागि स्वरोजगार सिर्जना गरी बेरोजगारीमा कमी ल्याउन, गरिवी निवारण गर्न र आम जनताको जिवनस्तर उकास्न सहयोग पुगेको छ।

आगामी दिनहरूमा कोषले आधुनिक प्रविधिको अवलम्बन र व्यवस्थापकीय सुधार मार्फत आफ्नो कार्यक्षेत्रलाई थप विस्तार गर्दै निक्षेप संरक्षण र जोखिम व्यवस्थापनको क्षेत्रमा थप प्रभावकारी ढङ्गले कार्य गर्दै जाने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, मुलुकको अर्थतन्त्रलाई सबल र सुदृढ बनाउने दिशामा कोषले आगामी दिनमा अझ प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्दै जानसकोस् भन्दै कोषको वार्षिकोत्सव तथा प्रकाशनको सफलताको कामना गर्दछु।

जय नेपाल।

२ असोज, २०७९

शेरबहादुर देउवा

मा. जनार्दन शर्मा 'प्रभाकर'
अर्थमन्त्री

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल

शुभकामना

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले आफ्नो स्थापनाको गौरवमय ४८ वर्ष पूरा गरी ४९ औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद उपलक्ष्यमा सम्बन्धित सबै सरोकारवाला तथा कोष परिवारलाई हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दै कोषको उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु। साथै, वार्षिकोत्सवको अवसरमा कोषले आफ्नो वार्षिक प्रकाशन "सञ्जिवनी" प्रकाशन गर्न लागेकोमा खुसी व्यक्त गर्दै यसको निरन्तरताको कामना समेत गर्दछु।

मुलुकको आर्थिक समृद्धिका लागि अधिकतम स्रोत र साधन परिचालन गर्न क्रियाशील वित्तीय क्षेत्रप्रतिको आमजनताको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ प्रति निक्षेपकर्ता रु. तीन लाखसम्मको निक्षेप सुरक्षण कोषले गर्दै आएकोमा नेपाल सरकारको २०७९ साल साउन १९ गतेको निर्णयानुसार २०७९ साल साउन १ गतेदेखि निक्षेप सुरक्षणको सीमा प्रति व्यक्ति रु. पाँच लाख कायम भएसँगै कोषको सुरक्षण जिम्मेवारीमा पनि वृद्धि भएको छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आषाढ मसान्तसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त ६२ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कूल रु. ८ खर्ब ७९ अर्ब २२ करोडको निक्षेप सुरक्षण हुनु एक उत्साहजनक र सुखद समाचारको रुपमा मैले लिएको छु। निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनले वित्तीय जोखिमबाट अर्थतन्त्रलाई जोगाउन र बैंक तथा वित्तीय संस्था प्रणालीगत र अन्य जोखिमका कारण संकटग्रस्त भएमा आम सर्वसाधारण जनताको निक्षेप रकम जोखिममा नपर्ने कुरामा म विश्वस्त रहेको छु।

त्यसैगरी कर्जा सुरक्षण तर्फ सोही अवधिमा २ खर्ब ६४ अर्ब २८ करोड बराबरको कर्जा सुरक्षण भएको तथ्याङ्कले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु उत्पादनशील तथा गरिबी न्यूनीकरणमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने क्षेत्रमा कर्जा लगानी गर्न प्रोत्साहित भएको सन्देशको रुपमा मैले लिएको छु। कृषि, साना तथा मझौला उद्यम, लघु वित्त तथा विपन्न वर्ग, शैक्षिक तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय, निर्यात र पशुधन क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको सुरक्षणबाट न्यून आय भएका, स्रोत र साधनमा पहुँच कम रहेका र समाजबाट पिछडिएका विपन्न वर्गका जनताको मनोबल उकास्न सहयोग गर्ने र समाजमा उद्यमशीलताको विकास गरी उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्दै सर्वसाधारणको जीवनस्तर उकास्न सहयोग पुग्ने मैले अपेक्षा गरेको छु।

सन्तुष्ट सेवाग्राही, चुस्त र मितव्ययी संरचना, गतिशील र सक्षम नेतृत्व, स्व-उत्प्रेरित र अनुशासित कर्मचारी, पारदर्शी र वैज्ञानिक कार्यप्रणाली नै सफल संगठनका आधारभूत तत्वहरु हुन्। यस तर्फ कोषको क्रियाशीलता बढ्दै जाने र कोष उदाहरणीय संस्थाको रुपमा विकसित हुनेछ भन्ने मैले आशा गरेको छु।

अन्त्यमा, कोषको ४९ औं वार्षिकोत्सवले कोष परिवारमा थप क्रियाशील, गतिशील र उत्प्रेरित हुने उर्जा प्राप्त होस् भन्ने अपेक्षा राख्दै सो उर्जा संस्थागत सुदृढीकरण र कोषको सेवा विस्तारमा उपयोग भई कोषको सेवा थप प्रभावकारी, परिणाममुखी र विश्वसनीय हुन सकोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु।

भाद्र ३१, २०७९

जनार्दन शर्मा 'प्रभाकर'

अर्थमन्त्री

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmanu

शुभकामना

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको सर्वसाधारणको निक्षेप तथा तोकिएका कर्जाको सुरक्षण गर्ने प्रयोजनको लागि स्थापित कोषको वार्षिकोत्सवको अवसरमा आफ्ना निर्धारित उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि पूर्ण सफलता मिलोस् भनी शुभकामना व्यक्त गर्दछु। कोषले वार्षिकोत्सवको अवसरमा आर्थिक, मौद्रिक, बैकिङ तथा वाणिज्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई समेटी “सञ्जिवनी” नामक स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेकोमा हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु।

सरकार तथा केन्द्रीय बैंकको लागि वित्तीय स्थायित्व महत्वपूर्ण जिम्मेवारीको रुपमा रहेको हुन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लिएका जोखिमका कारण सर्वसाधारण निक्षेपकर्ता अझ विशेषगरी साना निक्षेपकर्ताले क्षति व्यहोर्नु नपरोस् भनेर निक्षेपको सुरक्षण गर्ने परिपाटी विश्वभरी नै प्रचलित रहेको छ। नेपालमा समेत सन् २०१० देखि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको सर्वसाधारणको निश्चित रकमसम्मको सुरक्षण गर्नेपनि नीति नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले लिएको छ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट लिईने निक्षेप बीमा पोलिसीको व्यवस्थाबाट वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वास बढ्न गई वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न थप टेवा पुग्दै जाने अपेक्षा गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रति ग्राहक प्रति खाता रु.२ लाखसम्म निक्षेपको सुरक्षण गर्नेगरी शुरु गरिएकोमा यसलाई क्रमशः बृद्धि गर्दै लगिएको छ जसका कारण साना निक्षेपकर्ताले आफ्नो निक्षेप जुनसुकै अवस्थामा पनि सुरक्षित रहेको महसुस गरेका छन्।

कोषले निक्षेपका साथै कर्जाको सुरक्षण समेत गर्ने गरेको छ। धितो नभएका विपन्न, सिमान्तकृत, साना तथा मझौला क्षेत्रका ऋणहरूलाई प्रवाह भएको कर्जालाई सुरक्षण गरी सुरक्षित गर्दा समग्र सामाजिक विकासमा नै योगदान पुग्ने विश्वास छ। यस्ता कार्यक्रमले जनस्तरसम्म सेवा पुऱ्याउन सकेमा संस्थाको उद्देश्य हासिल हुनुका साथै वित्तीय सेवा विस्तार र स्थायित्वमा पनि सहयोग पुग्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

संस्थाले गर्नुपर्ने निक्षेपको सुरक्षणको मात्रा बढ्दै जाँदा सोही अनुसार आफ्नो पुँजी, पूँजीकोषका साथै संस्थाको समग्र क्षमता बृद्धि गर्दै जानुपर्ने र सो को लागि कोषले सरोकारवालासँग समन्वय गरी आफ्ना क्रियाकलाप अगाडि बढाउनुपर्ने आवश्यकता देख्दछु। अन्तमा, सञ्जिवनीमा समेटिएका लेख तथा रचना आर्थिक, मौद्रिक, वित्तीय तथा बैकिङ क्षेत्रका सबै सरोकारवालाको लागि उपयोगी हुने विश्वासका साथ सफलताको लागि पुनः शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

महा प्रसाद अधिकारी

सम्पादकीय : शुभारम्भ

वित्तीय क्षेत्रमा भण्डै ५० वर्ष पुरानो विरासत बोकेको यस निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले स्थापनाकाल देखि नै वित्तीय पहुँचमा अभिवृद्धि, लघुउद्यमको विकास, स्वावलम्बन तथा रोजगारीका अवसरको सृजना जस्ता कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । कोषले निक्षेपको सुरक्षण तथा कर्जाको सुरक्षण मार्फत अर्थतन्त्रमा वित्तीय स्थिरता कायम गर्न एक सबल सुरक्षा जालोको रुपमा कार्य जिम्मेवारी प्राप्त गरेको छ ।

गरिब तथा कमजोर वर्गको आर्थिक उत्थानका लागि आयआर्जनका अवसरहरु सृजना हुनुपर्ने, आयआर्जन गर्ने उद्यमका लागि पूँजीको आवश्यकता पर्ने र कमजोर वर्गका सर्वसाधारणमा पूँजी उपलब्धता नहुनुका साथै बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रले समेत कर्जा प्रवाह गर्न नरुचाउने हुँदा निम्नवर्गीय आमजनता आधा शताब्दी अघि गरिबीको दुष्चक्रमा फसिरहेको अवस्था थियो । विकास योजनाको प्रमुख लक्ष्य गरिबी निवारण भएता पनि आमजनता गरिबीको दुष्चक्रमै रुमलिएको अवस्थामा तत्कालीन सरकारले गरिबी न्यूनीकरणका लागि निम्नवर्गीय जनतालाई मध्यनजर गरी विभिन्न कर्जा कार्यक्रमहरु घोषणा गर्‍यो । उक्त कार्यक्रम सामान्य अवस्थामा सफल नहुने देखिए पछि नेपाल राष्ट्र बैंकले कर्जा सुरक्षणको नयाँ अवधारणा अघि सार्‍यो । यस पश्चात नेपाल राष्ट्र बैंककै विशेष सक्रियता र दुई बाणिज्य बैंकको सहभागीतामा वि.सं. २०३१ आश्विन ४ गते कर्जा सुरक्षण निगम नामको एक संस्थाको विधिवत स्थापना गरियो । उक्त कर्जा सुरक्षण निगमले चार दर्जन वर्षहरुमा विभिन्न आरोह अवरोह पार गर्दै हाल निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको रुपमा आफ्नो अस्तित्व जमाएको छ ।

कोष विभिन्न समयमा आफ्नै समस्या र कठिनाईसँग जुध्नु परेको हुँदा बाह्य विषयहरुमा उचित ध्यान दिन सकेन । तर, समयको वहावसँगै कोषले पनि हाल धार परिवर्तन गरेको छ । हाल कोषले आफूभित्र मात्र नभई बाह्य जगतको सम्बन्धमा पनि सोच्न सक्ने र सोच्नुपर्ने भएको छ । कोषले मुख्य कार्यका अतिरिक्त ज्ञान लिने र दिने पवित्र कार्यमा समेत केही ईटा थप्ने प्रयास स्वरुप मौलिक लेख, रचनाहरु समावेश गरी विशेष वार्षिक प्रकाशन शुरु गरेको छ ।

नेपाली एवं विश्व अर्थतन्त्रसँग सबन्धित थाहा नभएका विषयमा पाठकहरुलाई सुसूचित गराउने तथा मन लागेका ज्ञानको भण्डारलाई पुनः जागृत गराउन भरपूर प्रयास गर्ने महत्वपूर्ण बुटीको रुपमा यस प्रकाशनलाई **सञ्जीवनी** नामाकरण गरिएको छ । भर्खरै अँकुराउँदै गरेको सञ्जीवनीले आम पाठकलाई आर्थिक, वित्तीय तथा समसामयिक विषयका ज्ञानलाई पुनर्जीवित गराउने मात्र नभई नयाँ ज्ञान उमार्ने समेत लक्ष्य लिएको छ ।

अन्तमा, सञ्जीवनीको रुपमा यस प्रकाशन शुभारम्भ गर्न पाउँदा निकै नै उत्साहित भएका छौं । यसलाई प्रकाशन गर्न प्रत्यक्ष, परोक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने सबै नै हार्दिक धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ । साथै सञ्जीवनीको सम्पादनमा प्रत्यक्ष सहयोग गर्नुभएका डा. दण्डपाणी पौडेल प्रति आभारी छौं । आगामी दिनमा सञ्जीवनी यस क्षेत्रको महत्वपूर्ण प्रकाशनको रुपमा स्थापित हुने आशा गर्दै पाठक वर्ग लगायत सम्बद्ध सबैको निरन्तर सहयोगको अपेक्षा गर्दछौं ।

विषयसूची

नेपाली खण्ड

१. अध्यक्षको कलमबाट	रामेश्वर दंगाल.....	१
२. प्रमुख कार्यकारी अधिकृतसंगको अन्तर्वार्ता	.....	३
३. कर्मचारीतन्त्र: चुनौति, विकल्प र सम्भावना	महेश्वर काफ्ले.....	९
४. नेपालको भुक्तानी प्रणालीको रुपान्तरण	गुरुप्रसाद पौडेल.....	१३
५. बैकिङ्ग क्षेत्रको संस्थागत सुशासन एवम् प्रभाव पार्ने तत्वहरु.....	राजनविक्रम थापा	२०
६. संघीय शासन प्रणालीमा अन्तरसरकार व्यवस्थापन.....	लक्ष्मी विलास कोइराला	२८
७. निक्षेप सुरक्षणमा आयकर छुटको आवश्यकता र सान्दर्भिकता.....	अच्युत पन्त	३५
८. नेपालमा कर्जा सुरक्षण-एक परिचय	दिनेश कोइराला	३८
९. सुरक्षित निक्षेप र कर्जा.....	भागवत आचार्य.....	४२
१०. भ्रष्टाचार विरुद्धको नीति: दक्षिण कोरिया र नेपालको तुलनात्मक अध्ययन.....	छिरिङ तोप्के लामा तामाङ	४४
११. अर्धन्यायिक निकायको रुपमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड	गणेश श्रेष्ठ.....	५६
१२. नेपालमा विकास योजनाको अवधारणा, चौधौं योजनाको समीक्षा र चालु पन्ध्रौं योजनाको लक्ष्य	मोहम्मद दित्दार अंसारी	६०
१३. नेपालको आर्थिक विकासको समीक्षात्मक सिंहावलोकन	विनोद जि.सी.....	७०
१४. समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन र बैकिङ्ग क्षेत्र.....	चन्द्र तिमिल्सेना	८१
१५. सार्वजनिक संस्थानको बिनिवेश तथा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको भूमिका:.....	शिव कोइराला	८८
१६. सञ्चार तथा सूचना प्रविधि क्षेत्रले नेपाली नागरिकको जीवनस्तरमा ल्याएको रुपान्तरण	शिव लाल बसेल (बस्याल).....	९३
१७. सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा कर्मचारी सञ्चय कोष	रामकृष्ण आचार्य.....	९७
१८. निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम र कानूनी व्यवस्था	विजय तामाङ	१०२
१९. नेपालमा बीमा क्षेत्रको विकासमा बीमा साक्षरताको आवश्यकता र चुनौतिहरु	सुदर्शन वस्नेत	१०८
२०. नेपालमा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणाली	सुरज ज्ञवाली.....	११३

अंग्रेजी खण्ड

21. Nepalese Financial System: An Overview	Dr. Dandapani Paudel	119
22. Legal Provisions on Credit Guarantee in Nepal	Bishnu Mani Adhikari	123
23. Credit Guarantee Schemes for Unlocking Access to Finance for SMEs.....	Rupesh K. C.	128
24. Impact of Macroeconomic Variables on Stock Market Index in Nepal.....	Bhoj Raj Nyaupane/Suren Babu Kadel ...	135
25. Some Bubble Stories in Global Financial Markets	Rewat Shrestha.....	149
26. Life Insurance, Nepalese Perspective	Manoj Kumar Bhattarai	153
27. Nepal's Black Economy	Dwaipayan Regmi	159
28. Contribution of Tax Revenue to National GDP: An Overview	Dipendra Subedi	165
29. World Trade Organization Membership and Nepal	Ashesh Lamichhane.....	170
30. Monetary Policy Stance and Central Bank Digital Currency	Binod Bajagain.....	175
31. Financial Access : An overview in the context of Nepal	Basanta K.C.	181
32. Financial Inclusion: Where Have We Reached?	Puspa Bhatt.....	186
33. The invisible banking	Suraksha Somai	191
34. Behavioral Finance, Advancement and Today's Context.....	Pratigya Bhatt.....	196
35. Women in Mountain Tourism: A Nepalese Context	Aaditi Khanal	207
३६ कोषका गतिविधिहरु.....	.....	२१३

अध्यक्षको कलमबाट

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ४८औं वर्ष पूरा गरी ४९औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस सुखद अवसरमा कोष व्यवस्थापनले नेपाली अर्थतन्त्र, बैकिङ्ग, वित्त लगायत विविध विषयहरूसँग सम्बन्धित अध्येताहरूका समसामयिक लेख, रचना संग्रह गरी “सञ्जीवनी” नामक बार्षिक जर्नल मार्फत पाठकहरू समक्ष पस्कने कार्यको सुरुवात गरेकोमा मलाई खुशी लागेको छ । कोष व्यवस्थापन र सञ्जीवनी प्रकाशन टोलीलाई यस कार्यमा पूर्ण सफलता मिल्ने मेरो विश्वास छ ।

रु. ३० लाखको सानो पूँजीबाट निगम (प्रा.) लि. कम्पनीको रुपमा संस्थापना भएको कोषले आज निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ बमोजिम संचालित एउटा स्वायत्त संस्थाको रुपमा आफ्नो संस्थागत कानूनी हैसियत प्राप्त गरेको छ भने कोषको चुक्ता पूँजी रु. १० अर्ब पुगेको छ । पछिल्ला वर्षहरूमा कोषले आफ्ना समग्र व्यवसायीक गतिविधिहरूमा उत्साहजनक बार्षिक वृद्धिदर हासिल गर्न सफल भएको छ । कोषको यो उत्साहजनक बार्षिक वृद्धिले आम सर्वसाधारण र बैंक/वित्तीय संस्थाहरूको कोष प्रतिको विश्वसनीयतामा उल्लेख्य सुधारको संकेत गर्दछ । कोषको संचालक समितिको अध्यक्षको हैसियतले कोषलाई यस अवस्थासम्म ल्याउनमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रुपले सहयोग पुर्याउने कोषको व्यवस्थापन, कर्मचारी वर्ग, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था र सम्बन्ध सरोकारवालहरू सबै प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

वित्तीय प्रणाली आफैमा जोखिमयुक्त प्रकृया रहेको परिप्रेक्ष्यमा सुरक्षण प्रदान गर्ने संस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । यसमा कोषको भूमिका अग्रणी रहने कुरामा दुईमत छैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई स्वःस्फूर्त रुपमा कोषका विभिन्न सुरक्षण कार्यक्रममा आवद्ध गराई नेपालको वित्तीय प्रणालीलाई थप मजबुत बनाउन आवश्यक देखिन्छ । पछिल्लो समयमा कोषका कर्जा सुरक्षणसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरुमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु आवद्ध हुने क्रमले तिब्रता पाएको देखिन्छ । यसबाट आगामी दिनमा कोषको कर्जा सुरक्षण व्यवसायको आकारमा उल्लेख्य सुधार हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । आगामी दिनमा कोषका सुरक्षण कार्यक्रम र समग्र कारोबारलाई पूर्ण स्वचालित रुपमा संचालन गर्ने गरी सूचना प्रविधिलाई थप सबलीकरण गर्नुपर्ने खाँचो रहेको छ । साथै, सुरक्षण क्षेत्रको विविधिकरण र वैज्ञानिक सुरक्षण शुल्क निर्धारण मार्फत थप प्रभावकारी तवरले कार्य संचालन गर्न आवश्यक रहेको कुरा समेत निर्देशन गर्न चाहन्छु । सुरक्षण कार्य संचालनको लागि प्रभावकारी नियमन र व्यवस्थापनको लागि आवश्यक कानूनी संरचना विकास तथा सुदृढीकरणको नीति आवश्यक रहेको छ ।

अन्त्यमा, नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा महत्वपूर्ण संस्थाको रुपमा आफूलाई स्थापित गराई वित्तीय क्षेत्रको सबल संस्थाको रुपमा कार्य गर्नु कोषको आजको आवश्यकता हो । यस भूमिकामा कोष सशक्त ढंगले अगाडी बढोस् भन्ने हार्दिक शुभेक्षा तथा शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

रामेश्वर दंगाल

अध्यक्ष

सञ्चालक समिति

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतसंगको अन्तर्वार्ता

नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषदको २०७९ असार १४ गतेको निर्णय बमोजिम श्री रमेश घिमिरेलाई निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत पदमा नियुक्त गरिएको छ । वित्तीय स्थिरता कायम गर्ने महत्वपूर्ण जिम्मेवारी रहेता पनि संस्थागत पहिचानको दृष्टिले भने छाँयामा परेको यस कोषका भावी योजना, गन्तव्य तथा समसामयिक विषयमा कार्यकारी प्रमुखको दृष्टिकोण उतार्ने जमर्को गरेका छौं ।

प्रस्तुत छ, उहाँसंग लिइएको अन्तर्वार्ता

प्रश्न : निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको रुपमा आउनुभएको छ, कस्तो महसुस गर्नभएको छ ?

उत्तर : वित्तीय स्थिरताको लागि राज्यको एक महत्वपूर्ण जिम्मेवारी सम्हालेको निकायको प्रमुख कार्यकारीको भुमिकामा आउन पाउदा एकदमै खुसी छु । मैले यसलाई मेरो जीवनको एक महत्वपूर्ण उपलब्धिको रुपमा लिएको छु । साथै, म र मेरो कार्यक्षमतालाई विश्वास गरेर यहाँ पठाउने नेपाल सरकार, मन्त्री परिषद र छनौट तथा सिफारिसमा संलग्न अर्थ मन्त्रालय र छनौट तथा सिफारिस समितिलाई समेत धन्यवाद भन्न चाहन्छु ।

प्रश्न : सामान्यतया सार्वजनिक संस्थानका प्रमुखको नियुक्तिमा नेपाल सरकार मातहतका निकायमा अनुभव भएकालाई नियुक्त गर्ने गरिएको देखिन्छ । तपाईं भने निजी क्षेत्रबाट आउनुभयो । नेपालमा सरकारी र निजी क्षेत्रको कार्यशैलीमा धेरै अन्तर देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा तपाईंलाई अलि असहज होला नि ?

उत्तर : वर्तमान अवस्थामा सरकारीस्तरमा नै सार्वजनिक निजी साझेदारीको अवधारणा अनुरूप धेरै कार्यक्रमहरु सफल भएका छन् । सार्वजनिक क्षेत्रमा पनि निजी क्षेत्रका असल अभ्यासको अनुसरण गर्नुपर्छ भनी

अभियान नै चलाइएका छन् । यस अवस्थामा मेरो निजी क्षेत्रको अनुभवलाई मैले सबलताको रूपमा लिएको छु । त्यसमा पनि मैले भन्दा दुई दशक काम गरेका दुई ठूला संस्थाहरु नेपालका लागि निजी क्षेत्रका संस्था भए तापनि ती दुवै संस्थाहरुको अधिकांश स्वामित्व र नियन्त्रण विदेशी सरकारको भएका कारण मसँग विदेशी सरकारी संयन्त्र र व्यूरोक्रेसीबारे पनि अनुभव छ । त्यसैले नेपाली निजी क्षेत्र र विदेशी सरकारी नियन्त्रणका संस्थाहरूसँगको मेरो अनुभव र कोषका अन्य कर्मचारीको सार्वजनिक क्षेत्रको अनुभवबाट कोषको कार्यशैलीलाई परिष्कृत रूपमा अंगालेर छोटो समयमा नै लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने मलाई लागेको छ । नेपाल सरकारले पनि सार्वजनिक क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको असल अभ्यास भित्र्याउन मलाई नियुक्ति गरेको रूपमा मैले लिएको छु ।

प्रश्न : निजी संगठनमै रहेर तपाईंले लोभलाग्दो प्रगति गर्दै हुनुहुन्थ्यो, आकर्षक तलब भत्ता तथा सुविधाहरु थिए, कोषमा आउने सोच कसरी बनाउनु भयो ?

उत्तर : निजी संगठनमा रहदा मलाई आर्थिक रूपमा निकै नै फाइदाजनक थियो । तर मैले लिने सुविधा भन्दा निकै बढी लाभ निजी संस्थालाई हुन्थ्यो र त्यसको अन्तिम लाभ कि त कुनै व्यक्तिलाई वा कुनै विदेशी सरकारकहाँ पुग्ने अवस्था थियो । तर मलाई मेरो अनुभव र क्षमताबाट राज्यलाई योगदान गर्न सकुं भन्ने भावना जागृत भइराख्यो । यसैको परिणाम स्वरूप आज म यो जिम्मेवारीमा छु ।

प्रश्न : तपाईं कोषमा आउँदा कोषको अवस्था के पाउनुभयो ?

उत्तर : म कोषमा शुरुमा आउँदा मैले सोचेभन्दा निकै नै फरक अनुभूति भयो । मैले यहाँ नीतिगत विषयमा मात्र ध्यान केन्द्रित गरे हुन्छ भन्ने सोचेको थिए । तर, अवस्था मैले सोचेको जस्तो रहेनछ । कोषको दैनिक कार्यसञ्चालन प्रणाली, जनशक्ति उत्प्रेरणा, सेवाग्राहीसंगको सम्बन्ध जस्ता दैनिक कार्यसंचालन (day to day operations) सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु निकै नै कमजोर रहेको पाएँ । अधिकांश कार्यप्रणाली परम्परागत तरिका बमोजिम नै हुने गरेको रहेछ ।

प्रश्न : निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा तपाईंले आगामी चार वर्षका केके गर्ने योजना बनाउनुभएको छ ?

उत्तर : आगामी ४ वर्षमा कोषलाई धेरै परिवर्तन गर्ने सोचेको छु । कोषको व्यवसाय विस्तार, कार्यक्षेत्र विस्तार, पूँजी वृद्धि, कानुनी व्यवस्थामा परिमार्जन, जनशक्तिको सुदृढीकरण, स्वचालित प्रणालीमा आधारित कागजविहिन कार्यालय, जोखिम व्यवस्थापन लगायतका क्षेत्रमा उपलब्धिमुलक कार्य गर्ने मेरा योजनाहरु रहेका छन् ।

प्रश्न : कोषको व्यवसाय विस्तारका लागि के गर्ने सोच्नुभएको छ ?

उत्तर : कोषको मुख्य गरी दुई वटा व्यवसाय रहेका छन्, एउटा निक्षेप सुरक्षण र अर्को कर्जा सुरक्षण । निक्षेप सुरक्षण ऐन बमोजिम आम जनताको निक्षेप संकलन गर्ने सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि अनिवार्य रहेका कारण विद्यमान कानुनी व्यवस्था बमोजिम व्यवसायको दायरा विस्तारको खासै सम्भावना देखिदैन । यद्यपि कानुनी व्यवस्था नै परिमार्जन गरेर भए पनि निक्षेप सुरक्षणको दायरा कसरी बढाउन सकिन्छ भन्ने

विषयमा अध्ययन शुरु गरेको छु । कर्जा सुरक्षणको विस्तारको लागि रणनीतिक तवरले नै कार्य गर्नुपर्ने देखेको छु र सो अनुसार नै कार्य शुरु गरिसकेको छु । मैले कोषमा पदवहाली गरेको दुई महिनाको अवधिमा नै कर्जा सुरक्षणका विभिन्न कार्यक्रममा ६ वटा बाणिज्य बैकसंग सम्झौता भइसकेको छ । कोषका केही कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमलाई परिमार्जन गरी थप व्यवसाय विस्तारमा जोड दिने मेरो लक्ष्य रहेको छ ।

प्रश्न : कोषको पूँजी वृद्धि सम्बन्धि केकस्तो योजना रहेको छ ?

उत्तर : कोषको कार्य प्रकृति र यसले बहन गरेको जोखिमको आधारमा अन्तराष्ट्रिय मान्यता बमोजिम कोषलाई आवश्यक न्यूनतम पूँजी र हाल कोषको विद्यमान पूँजीकोषको अनुपात तुलना गर्दा निकै नै ठुलो अन्तर देखिन्छ । यसको लागि विभिन्न माध्यमबाट पूँजी कोष बढाउनु पर्ने आवश्यकता छ । लगानीकर्ताबाट पूँजी थप गरी पूँजी बढाउने हो भने सरकारकै मुख ताक्नु पर्ने अवस्था छ । मैले यस विकल्पलाई अन्तिम विकल्पको रूपमा लिएको छु र यस बाहेकका अन्य विकल्पहरु जस्तै, रणनीतिक साभेदार वा संस्थागत लगानीकर्तालाई भित्र्याउने, सार्वजनिक शेयर निष्काशन, विदेशी दातृ निकाय मार्फत सहायता लिने ईत्यादि विकल्पहरु खोजी गर्न अध्ययन तथा छलफलको क्रममा छु । ठोस विकल्प यकिन गरी लगानीकर्ताहरु समक्ष उपयुक्त राय पेश गर्ने मेरो तयारी छ ।

प्रश्न : कोषको कार्यक्षेत्र विस्तार कसरी गर्ने सोच रहेको छ ?

उत्तर : यसमा मैले मुख्य गरी कर्जा सुरक्षणको कार्यक्षेत्रमा व्यापक परिवर्तन गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरेको छु । कोषले हालसम्म बैक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जाको एकमुष्ट रूपमा सुरक्षण (Portfolio Credit Guarantee) गरिरहेको छ । मैले यसका अतिरिक्त एकल रूपमा समेत कर्जा सुरक्षण (Individual Credit Guarantee) को व्यवस्था गर्ने सोचेको छु । संसारमा धेरै मुलुकमा यस प्रकारका कर्जा सुरक्षण हुने व्यवस्था छ, जुन परिपाटीलाई हामीले पनि अनुसरण गर्नुपर्दछ । त्यस्तै कोषले सञ्चालन गरिरहेको पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम तथा विद्यमान कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा समेत धेरै परिमार्जन गर्नुपर्ने मैले देखेको छु । यसका साथै नेपाली माटो अनुकुलका कार्यक्रम तय गरी नयाँ कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमहरुको समेत शुरुवात गर्ने सोच रहेको छ । यस सम्बन्धमा मैले अध्ययन शुरु गरिसकेको छु । कार्यक्षेत्र विस्तारका लागि भएका कानुनी व्यवधानलाई समेत परिमार्जन गरी अधि बढ्ने सोचेको छु ।

प्रश्न: कोषको बारेका अन्य सोच केके रहेका छन् ?

उत्तर : मानव संशाधन व्यवस्थापन, संगठनको पुनर्संरचना लगायतका विषयमा पनि नयाँ ढङ्गले अधि बढ्ने सोचेको छु । कार्यालयका क्रियाकलापहरुलाई प्रविधिमैत्री तथा स्वचालित बनाउने मेरो अर्को ठुलो योजना रहेको छ । कोषका अधिकांश सरोकारवालाले परिवर्तन खोजेको मैले पाएको छु र कोषमा आमअपेक्षा बमोजिमको परिवर्तनको महसुस गराउनु मेरो मुख्य ध्येय हुनेछ । कोषको पहिचानलाई

आम सर्वसाधारणसम्म पुऱ्याउने मेरो अर्को लक्ष्य हो । मेलै मेरो कार्यकालको आगामी चार वर्षमा धेरै क्षेत्रमा प्रगति गर्न सक्ने सम्भावना देखेको छु । कोषको छुट्टै पहिचान स्थापित गरी उदाहरणीय सस्थाको रूपमा चिनाउने गरी कार्य गर्ने सोच बनाएको पनि छु ।

प्रश्न : कोषका सरोकारवाला तथा शुभचिन्तकहरुलाई के भन्न चाहनुहुन्छ ?

उत्तर : खासै त्यस्तो त केही छैन, आफ्नो ठाउँबाट कोषका नयाँ तथा सकारात्मक कार्यहरुमा सदैव साथ र सहयोगको अपेक्षा राख्छु ।

प्रश्न : कोषको यस प्रकाशन सञ्जीवनीको सम्बन्धमा केही भन्नु छ कि ?

उत्तर : कोषले आफ्नो वार्षिक प्रकाशनको रूपमा सञ्जीवनी प्रकाशन गर्न लागेकोमा सम्पूर्ण टिमलाई बधाई दिन चाहन्छु । नयाँ कार्यको थालनीका लागि धन्यवाद । साथै सञ्जीवनीले पाठकहरुमा ज्ञान छर्ने विषयमा वास्तविक सञ्जीवनीकै काम गरौस्, शुभकामना ।

नेपाली खण्ड

कर्मचारीतन्त्र: चुनौति, बिकल्प र सठभावना

-महेश्वर काफ्ले*

सार्वजनिक प्रशासनको संचालनका लागि स्वच्छ, मितव्ययी, पारदर्शी, प्रतिस्पर्धी, सहभागीमूलक तथा नतीजा उन्मुख कर्मचारीतन्त्रको आवश्यक पर्दछ। उपलब्ध साधन स्रोतको दक्ष, कुशल तथा मितव्ययीपूर्वक उपयोग हुन सकेन भने लक्षित उद्देश्यहरू पूरा हुन नसक्ने भएकोले स्रोत साधनको उपलब्धीमूलक परीचालनको लागि कर्मचारीतन्त्रको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ। स्रोत साधनको उच्चतम उपयोग, गुणस्तरीय बस्तु तथा सेवाको उत्पादन, प्रभावकारी बितरण व्यवस्था आदिको सन्दर्भमा सन् १९११ देखि १९६० को दशकसम्ममा वैज्ञानिक व्यवस्थापन, मानव सम्बन्ध, कर्मचारीतन्त्रको सिद्धान्त, व्यवहारिक सिद्धान्त, उत्प्रेरणा सिद्धान्त आदि प्रतिपादन भए। सन् १९६० को दशकमा विकास प्रशासनको सिद्धान्त, सन् १९७० का दशकमा प्रतिबद्ध कर्मचारीतन्त्र (Committed Bureaucracy), सन् १९८० को दशकमा उदारीकरण, निजीकरण, विश्वव्यापीकरण (Liberlization, Privatization, Globalization) को प्रभाव, सन् १९९० को दशकमा नविन सार्वजनिक व्यवस्थापन (New Public Management), सन् २००० को दशकमा उत्तरदायी सरकार (Responsive Governance) जस्ता अवधारणाहरू प्रतिपादन भएको पाईन्छ। अमेरिकी राष्ट्रपति Widro willson को "Politics Administrative Dichotomy" सिद्धान्त अनुसार राजनीतिज्ञले नीति निर्माण र कर्मचारीतन्त्रले नीतिको कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्नेमा कर्मचारीतन्त्र नीति निर्माण र राजनीतिज्ञ कार्यान्वयनमा बढी चाख देखाउन थाले। यसले गर्दा प्रणालीगत (System Based) रूपमा सञ्चालन हुनुपर्ने कर्मचारीतन्त्रमा सुधारको आवश्यकता महसुस हुन थाल्यो। कर्मचारीतन्त्रको सुधार विना विकास प्रक्रिया अगाडि बढाउन नसकिने भएकोले स्वच्छ, मितव्ययी, पारदर्शी प्रतिस्पर्धी, सहभागीमूलक तथा नतिजाउन्मुख कर्मचारीतन्त्रको विकास अपरिहार्य भयो। अतः कर्मचारीतन्त्रको बिकल्पको खोजी हुन थाल्यो।

भौतिक, वित्तीय, मानवीय एवं सूचना सम्बन्धी स्रोत साधनहरूको पूर्ण परिचालनका लागि कर्मचारीतन्त्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। स्वच्छ मितव्ययी, पारदर्शी, प्रतिस्पर्धी एवं नतिजा उन्मुख कर्मचारीतन्त्रले विकासको गतिलाई तिब्रता दिन मद्दत पुऱ्याउँछ। विकासोन्मुख देशहरूमा आन्तरिक स्रोत साधन र वैदेशिक सहयोगको उचित परिचालन हुन नसकेको, विकास आयोजनाहरू समयमा सम्पन्न हुन नसकेको, लागत बढी लागेको, कर्मचारी प्रशासन चुस्त दुरुस्त, मितव्ययी, दक्ष, कुशल हुन नसकेको, सेवा प्रवाह प्रभावकारी नभएको, भ्रष्टाचारी प्रवृत्ति बढेको, आफन्तवाद, नातावाद, कृपावाद बढेको जस्ता कारणहरूले प्रशासन सुधारका प्रयासहरू निष्प्रभावी रहेको देखिन्छ। प्रस्तुत पृष्ठभूमिमा कर्मचारीतन्त्रको भूमिका प्रभावकारी बनाउन देहाय बमोजिम चुनौतीहरू रहेको पाईन्छ:

- ◆ सुशासन कायम गर्न शासकिय सुधार कार्य प्रभावकारी बनाउनु पर्ने,
- ◆ व्यावसायिकता विकास गरी दक्ष र गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने,
- ◆ प्रशासनिक आचरण र कार्य संस्कृतिको विकास गर्ने,

* उपमहालेखापरीक्षक, महालेखापरीक्षकको कार्यालय

- ◆ निजी क्षेत्र र गैर सरकारी क्षेत्रसंग प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने क्षमता विकास गर्ने,
- ◆ समूहगत कार्य र संस्थागत निर्णय परीपाटीको विकास गर्ने,
- ◆ मानव स्रोतको क्षमता विकास गर्ने,
- ◆ परिवर्तन र सुधारको संस्थागत विकास गर्ने,
- ◆ संगठनात्मक सुधार र कार्य उत्प्रेरणा बढाउने,
- ◆ बिद्युतीय कार्य संस्कृति, नेटवर्किङ र घुम्ती सेवाका माध्यमबाट सेवा प्रदान गर्ने,
- ◆ नतीजामूलक प्रशासनको अबलम्बन गर्ने,
- ◆ जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वको विकास गर्ने,
- ◆ ३६० डिग्री मूल्यांकन प्रणाली अबलम्बन गर्ने आदि ।

सार्वजनिक प्रशासनका नविन चुनौतीहरूसंग तालमेल मिलाउँदै प्रशासनिक सुधारको माध्यमबाट राजनैतिक, प्रशासनिक, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक समस्याको समाधानमा जुट्नु पर्दछ र Committed, Result oriented, People oriented, Customer oriented Bureacracy को अवधारणा अनुरूप कार्य गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक वा निजी संगठन जे भए पनि कर्मचारीतन्त्रको विकल्प सम्भव छैन, मात्र के हो भने Max Webber ले गरेको परिकल्पना अनुसार नविन अवधारणा र सिद्धान्तको तादम्यतासँगै सुधार गर्दै लैजानु आजको आवश्यकता हो । खासगरी सन् १९५० को दशकमा विकास प्रशासनको सिद्धान्त प्रतिपादन हुनु र यसले कर्मचारीतन्त्रलाई आफ्नो व्यवस्थापकीय शैलीको रूपमा स्वीकार गर्नुले कर्मचारीतन्त्रको भूमिका अझ विस्तार भएको थियो । सन १९७० का दशकमा प्रतिबद्ध कर्मचारीतन्त्र (Committed Bureaucracy), सन १९८० को दशकमा उदारीकरण, निजीकरण, विश्वव्यापीकरण (Liberlization, Privatization, Globalization) को प्रभाव, सन १९९० को दशकमा नविन सार्वजनिक व्यवस्थापन (New Public Management), सन २००० को दशकमा उत्तरदायी सरकार (Responsive Governance) जस्ता अवधारणाहरू कर्मचारीतन्त्रका विकल्पका रूपमा आएको मान्न सकिन्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा कर्मचारीतन्त्रका विकल्पहरू देहाय बमोजिम हुन सक्तछनः

- कर्मचारीतन्त्रको काम कर्तव्य र उत्तरदायित्व पुनः परिभाषित गर्ने,
- सरकारको भूमिका न्यूनीकरण गरी सरकारले गर्नेपर्ने काममात्र प्रभावकारी रूपमा गर्ने अन्य कामहरू निजीक्षेत्र, नागरिक समाज वा अन्य निकायबाट गराउने,
- विद्यमान कर्मचारीतन्त्रमा आमूल सुधार गर्ने, DNA परिवर्तन गर्ने,
- करार संभौता (Outsourcing or Insourcing) गर्ने,
- सेवा बितरणमा प्रभावकारिता ल्याउने आदि ।

कर्मचारीतन्त्रमा देखिएको भ्रष्टाचार र ढिलासुस्तीको अन्त्य गरी पारदर्शिता र सुशासनको कार्यलाई अगाडी बढाउने, विद्यमान संयन्त्रलाई सबल बनाई पूर्णता दिने, सार्वजनिक बितरण प्रणालीमा रहेका बिसंगतिहरूलाई हटाउँदै उपभोक्ताको अधिकार सम्बर्द्धन गर्ने, केन्द्रीय र स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारी स्पष्ट गर्ने, अन्तर मन्त्रालय समन्वय गर्ने, समानुपातीक सहभागितामा जोड दिने लगायतका नीतिहरूको अबलम्बन गरी कर्मचारीतन्त्रमा

सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । बहुदलिय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा कर्मचारीतन्त्रले निभाउनुपर्ने भूमिका समेतलाई मध्यनजर राखी देहाय बमोजिम सुधार गर्न पर्ने देखिन्छः

- निजीक्षेत्रले गर्न सक्ने र रुचिको क्षेत्रमा निजीक्षेत्रको संलग्नता बढाउँदै जाने र सरकारी हस्तक्षेप कम गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- प्रशासनिक सुधार गर्ने कार्य निरन्तर प्रक्रिया हो, यो कहिल्यै पनि टुङ्गिदैन । यस्तो सुधारमा खासगरी संगठनात्मक, व्यवहारात्मक मूल्य, मान्यता, नर्म्स आदिलाई ध्यान दिनुपर्दछ ।
- सार्वजनिक प्रशासनको क्षेत्रमा देखिएका नविन अवधारणाहरु Reinventing, Right sizing, Down Sizing, Reengineering, Tele Working, Flexi Time, Next Step Agency, Restructuring, Portfolio management आदिको मूल्य मान्यतालाई आत्मसाथ गर्नु जरुरी छ । यसका लागि राजनैतिक र प्रशासनिक प्रतिवद्धताको आवश्यक छ ।
- कर्मचारीतन्त्रको मूल्य, मान्यता र धारणामा परिवर्तन गरी सकारात्मक सोचको विकास गर्नुपर्दछ ।
- सार्वजनिक प्रशासन अब उद्यमशील हुन जरुरी छ । लागतको मूल्य उठ्नुपर्दछ नत्र संगठनले निरन्तरता पाउन सक्तैन । परम्परागत शैलीमा परिवर्तन गरी उद्यमशीलताको विकासले कर्मचारी प्रशासनलाई जागरुक, सिर्जनशील तथा उत्साही बनाउँदछ ।
- सन् १९८७ को Widro Wilson को Politics Administration Dichotomy को सिद्धान्तको महत्व अद्यापि छ । राजनैतिक नेतृत्वले नीतिको तर्जुमा गर्ने र कर्मचारीतन्त्रले त्यसको कार्यान्वयन गर्ने कुरामा केन्द्रित हुनु पर्दछ ।
- कर्मचारी प्रशासनको सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत र साधन पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध गराउनु पर्दछ । उपलब्ध गराएको साधन स्रोतको उपयोग पक्षलाई विशेष ध्यान दिनुपर्दछ ।
- प्रशासन सञ्चालनका लागि सम्बन्धित पदाधिकारीहरुलाई आवश्यक सम्पूर्ण जिम्मेवारी र अधिकार दिनुपर्दछ । "निर्णय गर्ने स्वतन्त्रताले संगठनको वृहत हितमा मद्दत पुऱ्याउँछ" भन्ने उद्गारलाई मनन गर्नु पर्ने बेला भइसकेको छ ।
- प्रशासकीय कार्य शैलीमा सुधार गरी व्यवस्थापकलाई कार्य विवरण अनुसार व्यवस्थापकीय करार गरी निश्चित समयभित्र कार्य सम्पन्न गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । निर्धारित समयमा कार्य सम्पन्न गर्ने व्यवस्थापकलाई प्रोत्साहन पुरस्कारको व्यवस्था हुन जरुरी छ ।
- व्यवस्थापकीय कार्य शैली अन्तर्गत नेतृत्व, उत्प्रेरणा, सुपरीवेक्षण, निर्देशन, नियन्त्रण शैलीमा सुधार गरी नवीन अवधारणा अनुरूप कार्य गर्नुपर्दछ । यसका अतिरिक्त द्वन्द्व व्यवस्थापन, परिवर्तन व्यवस्थापन, संकट व्यवस्थापन, दैवीप्रकोप व्यवस्थापन जस्ता पक्षमा विशेष योगदान दिन सक्ने गरी कर्मचारी प्रशासन संयन्त्रको विकास गर्नुपर्दछ ।
- व्यावसायिकता, प्रतिस्पर्धाको विकास गर्ने, पारदर्शिता र उत्पादकत्वमा जोड दिनु पर्दछ ।
- नतीजामा आधारित व्यवस्थापन कार्यशैली अवलम्बन गरी पुरस्कार र दण्डको प्रभावकारी कार्यान्वयन

हुनु पर्दछ । कार्यसम्पादन मुल्यांकन प्रणाली प्रभावकारी बनाइनु पर्दछ ।

- अभिलेख व्यवस्थापन एवं डिजिटाइजेसन, नेटवर्किंग, संचार व्यवस्थापन र तथ्यांक सुरक्षा लगायतका कार्यमा ध्यान दिनु पर्दछ ।
- शासकीय सुधार, सहभागिता र संलग्नता एवं अपनत्वको विकास हुनेगरी सार्वजनिक प्रशासनका मुख्य मान्यता र अवधारणा कार्यान्वयन हुनुपर्दछ ।
- समता, समानता, क्षमता विकास, ज्ञानको संचार, समावेशी विकास, सहकार्य, समन्वय, सहभाव, सद्भाव आदि अवधारणा अनुसार सार्वजनिक प्रशासन संचालन गर्नुपर्दछ ।

विकासोन्मुख देशहरूमा साधन स्रोतको अपव्यय, लक्ष्य, उद्देश्य र योजना वेगर कार्यक्रम संचालन, उपलब्धीमूलक प्रशासनको अभाव, प्रतिफल रहितका विकास आयोजना संचालन, राजनैतिक हस्तक्षेप आदि कर्मचारीतन्त्रको पर्यायको रूपमा रहेको पाईन्छ । नविन चुनौतीहरूसंग तालमेल मिलाउँदै प्रशासनिक सुधारको माध्यमबाट यस्तो विकृति, विसङ्गितिलाई हटाउन सकिन्छ । Committed Bureacracy, Result Oriented Bureaucracy को अवधारणा अनुरूप कार्य हुनुपर्दछ । सरकारको भूमिका न्यूनीकरण गरी सरकारले गर्नेपर्ने काममात्र प्रभावकारी रूपमा गर्ने र अन्य कामहरू निजीक्षेत्र, नागरिक समाज वा अन्य निकायबाट गराउने, विद्यमान कर्मचारीतन्त्रमा आमूल सुधार गर्ने, सेवा वितरणमा प्रभावकारीता ल्याउने कार्य गरी प्रशासनिक उत्पादकत्व बढाउन सकिने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. तिवारी, मधुनिधी (२०६०) सार्वजनिक प्रशासनका केही पक्षहरू, नेपाल प्रिन्टर्स एवं ट्रेडर्स
२. प्रशासन पत्रिका, संघिय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, विभिन्न अंक
३. भट्ट भिमदेव (२०५५) विकास प्रशासन, हिंसी अफसेट प्रिन्टर्स प्रा.लि.
४. सार्वजनिक प्रशासनको २५ वर्षे गुरुयोजना २०५५, पूर्व कर्मचारी सेवा परिषद,
५. Acharya, Madhu Raman (2002) Busines of Buraucracy Phulchoki Printing press
६. Public Administrtstion related article, website: freedownload
७. Rondinelli A. Dennis and Cheema G. Shabbir, Reinventing Government for the 21st century

नेपालको भुक्तानी प्रणालीको रुपान्तरण

-गुरुप्रसाद पौडेल*

पृष्ठभूमि :

परम्परागत भुक्तानी प्रणालीमा प्रविधि भन्दा भौतिक मुद्राको प्रधानता रहन्छ। नेपाली मुद्राको इतिहास निकै पुरानो छ। नेपाल एकीकरण पूर्व मुलुकका धेरै ठाउँमा मुद्रा टकमरी हुने गर्दथे। एकीकरण पश्चात सर्वसाधारणलाई पर्न सक्ने भ्रम निवारण गर्न एवं विभिन्न स्थानबाट टकमरी भएका सिक्काको मूल्य छुट्याउन अष्ट्रारो नपरोस् भनेर एकीकरणकर्ता पृथ्वीनारायण शाहले त्यतिवेला प्रचलित सबै मुद्रा (सिक्का) हरू गालेर आफ्नै नाममा मुद्रा निष्कासन गर्न लगाएका थिए (ने.रा.बैं, २५ वर्ष)। नेपालको भुक्तानी प्रणालीको समीक्षा गर्नुपर्दा नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापना पूर्व भुक्तानीका लागि द्वैध मुद्रा प्रणाली थियो। पूर्व पश्चिम जोड्ने पुल तथा सडक मार्ग नहुँदा सार्वभौमका हिसावले मुलुक एक भएपनि भौतिक रुपमा मुलुक खण्डित थियो।

नेपालबाट नेपालकै कतिपय भूभागमा जान भारतीय भूमिको प्रयोग गर्नुपर्दथ्यो। भारतसँगको सन्निकटता एवं व्यापार व्यवसायमा भारतसँगको अति निर्भरताका कारण भारतीय मुद्राको नेपाली अर्थतन्त्रमा दबदबा थियो। नेपालको सीमानासम्म रेल आइपुग्दा नेपालमा भारतीय सामान भित्रिन सहज बनेको थियो। नेपालमा रहेका सीमित धातु मुद्राले विस्तार हुँदै गएको व्यापारलाई थग्न सक्ने कुरै भएन। भारतले सन् १८६१ मै कागजी मुद्रा शुरुवात गरेपछि नेपालमा भारतीय मुद्राको चलनचल्ती अरु बढेर गयो। हाम्रा लागि विदेशी मुद्रा भनेकै भारतीय रुपैयाँ (भा.रु.) थियो जसलाई नेपालीजनले नेपाली रुपैयाँ (ने.रु.) जस्तै सहज ढंगले प्रयोग गर्दथे। भा.रु. सँग ने.रु.को विनिमयदर स्थिर (pegged) गरिएको पनि थिएन। जसका कारण विनिमयदरमा उतारचढाव आइरहन्थ्यो। सरकारी कारोबारमा समेत भारतीय रुपैया स्वीकार्य थियो।

राष्ट्र बैंकको स्थापनाकालीन उद्देश्यहरू मध्ये प्रमुख रुपमा मुलुकभर एकल मुद्रा प्रणाली कायम गरी भुक्तानी प्रणाली व्यवस्थित गर्नु एवं ने.रु.को विनिमय दरमा स्थिरता ल्याउनु रहेको थियो। तसर्थ नेपालको भुक्तानी प्रणालीको इतिहासमा राष्ट्र बैंकको स्थापनालाई प्रभावकारी घटनाको रुपमा लिइन्छ। अर्थतन्त्रलाई मौद्रिकृत गर्दै एकल मुद्रा (ने.रु.) प्रचलनमा ल्याउन नेपाल राष्ट्र बैंकले स्थापनाको पहिलो दशक (वि.सं. २०२३ सम्म) मा मुलुकभरी २७ मुख्य बजार केन्द्रहरूमा आफ्ना कार्यालयहरू खोली बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्न थाल्यो (ने.रा.बैं, २५ वर्ष)। अर्थतन्त्रमा ने.रु.को एकल मुद्रा प्रणाली स्थापित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकलाई भण्डै एक दशक लागेको थियो। त्यसो त नेपाल भारत बीचको विविध आयामिक सम्बन्धका कारण अझै पनि नेपालको अर्थतन्त्रमा भा.रु.को बाक्लो उपस्थिति रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। तर सरकारी कारोबारका लागि ने.रु. बाहेक अन्य विदेशी मुद्राको प्रयोगमा बन्दैज नै गरिएको छ। विदेशी मुद्रा (वि.मु.) कारोबार गर्न अनिवार्य रुपमा नेपाल राष्ट्र बैंकसँग इजाजत लिएर मात्रै गर्न सकिने व्यवस्थालाई बैंकले कडाईका साथ लागू गरेको छ। सोही

*कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

प्रयोजनका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक कारोबार गर्दा वि.मु. कारोबार गर्न सक्ने गरी करिब ३६०० फर्म कम्पनीलाई इजाजत प्रदान गरेको छ (ने.रा.बैं, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग) ।

आधुनिक भुक्तानी प्रणाली :

आधुनिक भुक्तानी प्रणालीलाई विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली पनि भन्ने गरिन्छ । यस अन्तर्गत टेलिकम्युनिकेशन तथा इन्टरनेटका माध्यमबाट ज्यादै छोटो समयमा धेरै ठूलो कारोबार एकै पटकमा सम्पादन गर्न सम्भव हुन्छ । टेलिकम्युनिकेशन तथा इन्टरनेटमा भएको द्रुततर विकासका कारण आधुनिक भुक्तानी प्रणाली मौलाउँदै गएको छ भने त्यसैको जगमा उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा लगानीको क्षेत्र फस्टाउँदै गएको छ । www.statista.com का अनुसार सन् २०२२ मा विश्वभरको विद्युतीय भुक्तानी कारोबार ८५६३ अर्ब अमेरिकी डलर पुग्ने अनुमान गरिएको छ । विद्युतीय भुक्तानीको क्षेत्र आगामी दिनहरूमा अझ विस्तार हुने जनाउँदै उक्त स्रोतका अनुसार आगामी २०२६ सम्म विद्युतीय कारोबारमा वार्षिक औषत १२.७६ प्रतिशतले वृद्धि भै सन् २०२६ को अन्तमा १३८४५ अर्ब अमेरिकी डलर पुग्ने अनुमान गरेको छ ।

नेपालले परम्परागत रूपमा अवलम्बन गर्दै आएको भुक्तानी प्रणालीलाई रूपान्तरण गरी आधुनिक प्रणाली अवलम्बन गर्न रणनीतिक हिसावले अगाडि बढेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले अवलम्बन गरेको पहिलो रणनीतिक योजनादेखि चौथो रणनीतिक योजनासम्म भुक्तानी प्रणालीलाई महत्वका साथ हेरिएको छ । यसका अतिरिक्त आधुनिक भुक्तानी प्रणालीको विकासका लागि भुक्तानी तथा फर्छ्यौट प्रणाली सम्बन्धी "Nepal Payment System Development Strategy-NPSDS, 2014" जारी गरी कार्यान्वयनमा आएको छ । उक्त रणनीति पत्रमा उल्लेख भए अनुसारका Nine Pillars हरुका आधारमा नै नेपालको भुक्तानी प्रणाली विद्युतीय प्रणालीमा रूपान्तरण हुँदै आएको हो ।

आधुनिक भुक्तानी प्रणालीका लागि सुदृढ नीतिगत तथा संरचनागत व्यवस्था :

भुक्तानी प्रणालीका लागि सुदृढ नीतिगत व्यवस्था हुन जरुरी छ । त्यसो त नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले राष्ट्र बैंकलाई सुरक्षित, स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने अभिभारा सुम्पेको छ । अझ प्रगाढ रूपमा भुक्तानी प्रणालीको विकास र विस्तार गर्न आवश्यक देखिएकाले भुक्तानी तथा फर्छ्यौट ऐन, २०७५ (यस पछि ऐन भनिएको) कार्यान्वयनमा आएको छ । कार्यान्वयनमा सहजताका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिले भुक्तानी तथा फर्छ्यौट विनियमावली, २०७७ जारी गरेको छ । ऐनले विद्युतीय भुक्तानीको कारोबार गर्न विशिष्ट प्रकृतिका संस्थाहरू: भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक (Payment Systems Operator-PSO) र भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्था (Payment Service Providers-PSP) हरुको व्यवस्था गरेको छ । यस्ता संस्थाहरूलाई अनुमति प्रदान गर्न राष्ट्र बैंकले अनुमति नीति, २०७३ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यही व्यवस्था अनुसार हाल १० वटा भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक र २७ वटा भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । ऐनले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाको हैसियतमा कार्य गर्न सक्ने व्यवस्था गरेबाट नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीमा कार्यरत २६ वटै वाणिज्य बैंक र अन्य वित्तीय

संस्थाहरु भुक्तानी सेवा प्रदायकको रुपमा कार्य गरिरहेका छन् । आधुनिक भुक्तानी सेवासम्बन्धी संस्थाहरुको निरीक्षण सुपरीवेक्षण गर्न “Payment System Oversight Framework, 2018” र “भुक्तानी प्रणाली निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७८” कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । भुक्तानी सेवासम्बन्धी कार्यलाई थप व्यवस्थित गर्न प्रणालीमा आवद्ध संस्थाले पालना गर्नुपर्ने सुरक्षा, ग्राहक सुरक्षा, जोखिम व्यवस्थापन, अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरुको पालना, ग्राहकसँग लिने सेवा शुल्क जस्ता विषयहरु समेटिएको एकीकृत निर्देशन जारी गरेको छ ।

त्यस्तै, आधुनिक भुक्तानी प्रणालीका लागि आवश्यक Retail Payments Strategy, 2019 तर्जुमा गरी सोही अनुसार साना मूल्यको भुक्तानीको राफसाफ नेपालभित्रै हुने व्यवस्था मिलाइएको छ । हाइभ्यालु एण्ड क्रिटीकल पेमेण्टको व्यवस्थापन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक आफैले वि.सं. २०७६ भदौदेखि Real Time Gross Settlement –RTGS प्रणालीको स्थापना गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । ऐनले भुक्तानी प्रणालीलाई नजिकबाट दिशानिर्देश गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नरको संयोजकत्वमा अर्थसचिव, महालेखा नियन्त्रक एवं दुरसञ्चार प्राधिकरणका अध्यक्ष समेत रहने गरी सात सदस्यीय “राष्ट्रिय भुक्तानी बोर्ड” को गठनको व्यवस्था गरेको छ । बोर्डका काम, कर्तव्य र अधिकार संगैको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

राष्ट्रिय भुक्तानी बोर्डको काम कर्तव्य र अधिकार :

१. भुक्तानी प्रणालीलाई सुरक्षित, व्यवस्थित तथा सक्षम बनाई वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने, जोखिम न्यूनिकरण गर्ने, भुक्तानी प्रणालीको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने तथा भुक्तानी प्रणालीलाई आधुनिकीकरण गर्ने सम्बन्धमा नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
  २. भुक्तानी प्रणालीसँग सम्बन्धित कम्पनीहरु बीच समन्वय गर्ने, गराउने ।
  ३. भुक्तानी प्रणालीसँग सम्बन्धित भए गरेका कामकारवाहीहरुको नियमित ओभरसाइट गर्ने ।
  ४. कम्पनी र सञ्चार सेवाप्रदायकलाई समय समयमा आवश्यक निर्देशन दिने ।
  ५. ऐन विपरित काम कारवाही गर्ने संस्थालाई आवश्यक कारवाही गर्ने वा कारवाहीका लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउन बैंकलाई निर्देशन दिने ।
  ६. भुक्तानी प्रणाली सुरक्षित तथा व्यवस्थित रुपमा सञ्चालन भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन, निमयन तथा निगरानी गर्न आवश्यकता अनुसार विभिन्न प्राविधिक समिति तथा उपसमिति गठन गर्ने ।
- (भुक्तानी तथा फस्यौट ऐन, २०७५ दफा ४)

नेपाल राष्ट्र बैंकले तर्जुमा गरेको रणनीतिक योजना तथा वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिमा समेत नेपालको विद्यमान भुक्तानी प्रणालीलाई आधुनिकीकरण एवं व्यवस्थित गर्दै आरटिजीएस सञ्चालनमा ल्याउने तथा

नेशनल पेमेण्ट स्वीच/गेटवे जस्ता आधुनिक भुक्तानीका प्रविधिहरूको प्रयोग गरी भुक्तानी प्रणालीलाई थप प्रभावकारी बनाइने लक्ष्यलाई मुर्तरुप दिन नेपाल राष्ट्र बैंकमा नयाँ विभागको रूपमा “भुक्तानी प्रणाली विभाग” को गठन वि.सं २०७३ सालमा भएको छ ।

आधुनिक भुक्तानी प्रणालीको अवस्था :

नेपाल सरकारले लिएको डिजिटल नेपाल सम्बन्धी मार्गचित्रले सूचना तथा सञ्चारको अधिकतम प्रयोग गर्दै विभिन्न आठवटा आयामहरू क्रमशः उर्जा, पर्यटन, वित्तीय सेवा, कनेक्टिभिटी, शहरी पूर्वाधार, शिक्षा, स्वास्थ्य र कृषि क्षेत्रमा नयाँ आयामको विकास गर्ने र त्यसैअनुसार सुदृढ र सबल अर्थतन्त्रको लक्ष्य हासिल गर्ने योजना बनाएको छ । माथिल्लो खण्डमा उल्लेख गरिए अनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपालको परम्परागत भुक्तानी प्रणालीलाई रुपान्तरण गर्न थालेका संस्थागत तथा संरचनागत प्रयासहरू एवं लिएका नीतिगत व्यवस्थाका कारण नेपालमा विद्युतीय भुक्तानीमा केही आशातित परिणामहरू देखिएका छन् । विद्युतीय भुक्तानीका साधन वा उपकरणको पहुँचको तुलनात्मक अवस्थालाई तालिका नं १ मा दिइएको छ ।

तालिका नं. १ विद्युतीय पहुँचको अवस्था (संख्यात्मक उपस्थिति)			
विद्युतीय पहुँचका साधन	२०७८ असार	२०७९ असार	वृद्धि प्रतिशत
भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक	१०	१०	०
भुक्तानी सेवा प्रदायक	२७	२७	०
वालेट प्रयोगकर्ता	८,८८५,९१४	१३,६७५,९९३	५४
एटिएम मेशिन	४,३२५	४,६०२	६
डेबिट कार्ड जारी	८,८३९,८५५	१०,८५६,३५७	२३
क्रेडिट कार्ड जारी	१९२,३७०	२३८,७९४	२४
मोवाइल बैंकिङ्ग प्रयोगकर्ता	१४,१९४,८३९	१८,३०७,२५५	२९
इन्टरनेट बैंकिङ्ग प्रयोगकर्ता	१,१६०,३२१	१,६८४,३१०	४५
कनेक्ट आईपिएस प्रयोगकर्ता	५३४,६१५	८९६,३४१	६८

श्रोत: ने.रा.बैं, भुक्तानी प्रणाली विभाग

माथिको तालिका अनुसार आधुनिक भुक्तानी प्रणालीमा बैंक तथा वित्तीय संस्था बाहेक नै भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक र सेवा प्रदायक संस्थाहरू ३७ वटा सञ्चालनमा रहेका छन् । २०७९ असारमसान्तमा वालेट प्रयोगकर्ताहरूको संख्या करिब १ करोड ३७ लाख पुगेको छ जुन अघिल्लो असारमसान्तको तुलनामा करिब ५४ प्रतिशतको वृद्धि हो भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले अघिल्लो असारमसान्तको तुलनामा करिब २३ प्रतिशतको वृद्धिसहित करिब १ करोड ८ लाख डेबिट कार्ड जारी गरेका छन् । मोवाइल बैंकिङ्ग प्रयोगकर्ताहरूको संख्या उल्लेख्य वृद्धि भई करिब १ करोड ८ लाख पुगेका छन् जुन अघिल्लो असारमसान्तको तुलनामा

करिव २९ प्रतिशतको वृद्धि हो । त्यसैगरी, इन्टरनेट प्रयोगकर्ताहरु २०७९ असारमसान्तमा अघिल्लो असार मसान्तको तुलनामा करिव ४५ प्रतिशतको वृद्धिसहित करिव १७ लाख पुगेका छन् ।

आधुनिक भुक्तानी प्रणालीका प्रयोगकर्ताहरुको साथसाथै त्यस्ता साधनहरुको कारोबार संख्या तथा कारोबार रकम समेत उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिन्छ ।

तलिका नं. २

विद्युतीय भुक्तानीको कारोबार संख्या तथा कारोबार रकमको अवस्था

विवरण	आ.व. २०७८/७९ अवधिभरको कारोबार संख्या	अघिल्लो आ.व.भरको तुलनामा कारोबार वृद्धि प्रतिशत	आ.व. २०७८/७९ अवधिभरको कारोबार रकम (दशलाखमा)	अघिल्लो आ.व.भरको तुलनामा कारोबार रकम वृद्धि प्रतिशत
आरटिजीएस	७५०,५९७	४१	४२,१३४,०१८	१०५
आइपिएस	१३,४२४,४५३	२४	२,०६०,०४१	-१३
कनेक्ट आइपिएस	३९,४१७,१६८	१२७	३,०८१,७६४	१२७
डेबिट कार्ड	११०,८३०,६५२	३६	८८१,३९६	३०
क्रेडिट कार्ड	२,२७०,९२९	३२	१४,१४३	४२
इन्टरनेट बैंकिङ्ग	३,३५५,८८८	६	१५९,४८९	६२
मोवाइल बैंकिङ्ग	१८१,५४५,६७६	६२	१,२१०,१३४	१६३
वालेट	१६७,४९१,९३३	३४	१८४,२९३	६१
क्यूआर भुक्तानी	२६,९५०,००९	३८३	९४,५०८	३६६
पिओएस (पस)	११,७७३,०३१	५६	५१,४३५	६२

श्रोत: ने.रा.बैं, भुक्तानी प्रणाली विभाग

आ.व. २०७७/७८ को वर्षभरिको कारोबार संख्या तथा कारोबार रकमको तुलनामा आ.व. २०७८/७९ मा आरटिजीएस मार्फत् करिव ७ लाख ५१ हजारवटा कारोबार राफसाफ हुँदा करिव ४२१३४ अर्ब वरावरको कारोबारको राफसाफ भएको छ । पछिल्लो समयमा प्रत्येक महिना आरटिजीएसबाट करिव मुलुकको कूल ग्राहस्थ उत्पादन बराबरको कारोबार राफसाफ हुने गरेको छ । अघिल्लो आ.व.को तुलनामा आ.व. २०७८/७९ मा क्यूआर भुक्तानीको कारोबार संख्यामा ३८३ प्रतिशत र कारोबार रकममा ३६६ प्रतिशत वृद्धि हुन पुगेको छ । आइपिएस भन्दा कनेक्टआइपिएसलाई प्रयोगकर्ताले बढी रुचाएको देखिन्छ । आ.व. २०७८/७९ को अवधिभरमा विद्युतीय भुक्तानीका माध्यमबाट रिटेल पेमेण्ट अन्तर्गत उक्त अवधिको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको करिव ३२० प्रतिशत वरावरको कारोबार राफसाफ भएको थियो जुन आ.व. २०७७/७८ को भन्दा करिव २७ प्रतिशतले बढी हो । यी सबै कारोबारको स्थितिलाई हेर्दा नेपालमा विद्युतीय भुक्तानी क्रमशः स्वीकार्य हुँदै गएको र नेपालीजनमा स्थापित हुँदै गएको आभास हुन्छ ।

आधुनिक भुक्तानी प्रणालीका चुनौति र अपनाउनु पर्ने सजगता :

नेपालको विद्युतीय भुक्तानीमा केही उल्लेख्य सुधारहरु भएतापनि गर्नुपर्ने थुप्रै कामहरु अबै बाँकी छन् । परम्परागत भुक्तानी प्रणालीको तुलनामा यो आधुनिक प्रणाली अरु थप चुनौतिपूर्ण र जोखिमयुक्त मानिन्छ । विशेषतः विद्युतीय प्रणालीको अवलम्बन गर्दै जाँदा हाम्रो परम्परागत प्रणालीको स्वरूप नै परिवर्तन हुन जान्छ । तसर्थ, साविकका सबै संरचनागत तथा संस्थागत व्यवस्थाहरु परिवर्तन गर्नुपर्ने खाँचो एकातिर छ भने अर्कोतर्फ प्रविधिको प्रयोगमा बारम्बार आइरहने परिवर्तनले लागत समेत बढ्न जान्छ । जोखिम व्यवस्थापन निकै बोझिलो हुनजान्छ । विद्युतीय रुपमा गरिने वित्तीय अपराधीकरण बढ्दै जाने तर्फ सतर्कता अपनाउन जरुरी छ । साइबर सेक्युरिटी, डाटाको सुरक्षाका साथै प्रयोगकर्ताहरुको गोपनियताको सुरक्षा गर्न नियमनकारी निकाय मात्र हैन सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको प्रतिबद्धता तथा व्यवसायिकता त्यतिकै आवश्यक छ । प्रविधिको प्रयोग गर्न नजान्ने अथवा प्रयोग गर्न नचाहनेहरु, वृद्धवृद्धा, फरक ढंगले सक्षम व्यक्तिहरु, अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिहरु एवं सरकारी कागजपत्र नभएका नागरिकहरुको ठूलो संख्यालाई विद्युतीय भुक्तानीको संजालभित्र छिराउनु उत्तिकै चुनौतिपूर्ण कार्य हो । शहर केन्द्रीत विद्युतीय भुक्तानीको प्रयोगलाई ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार गर्न जरुरी छ । पूर्वाधारको पहुँच सर्वसुलभ बनाउन हाम्रो जस्तो मुलुकका लागि भन ठूलो चुनौतिपूर्ण कार्य हो । पहुँच विस्तार गर्न Digital Payment Ecosystem को विस्तार उत्तिकै आवश्यक छ भने सुरक्षित भुक्तानीको प्रयोगका बारेमा सर्वसाधारणलाई विद्युतीय वित्तीय शिक्षाको व्यापकता बढाउन पर्ने देखिन्छ । देशभित्र मात्र नभई देशबाहिरबाट आउने भुक्तानीलाई औपचारिक माध्यमबाट कम भन्दा कम लागतमा भित्र्याउनु पर्ने अर्को चुनौतिपूर्ण कार्य हो । यी सबै चुनौतिहरुका माझ अबैसम्म मुलुकको आफ्नै भुक्तानी प्रणाली स्वीच छैन । अतः गत आ.व.को मौद्रिक नीतिले घोषणा गरेबमोजिम अविलम्ब स्वीच तथा गेटवेको स्थापना तथा मुलुकको आफ्नै विद्युतीय भुक्तानीको कार्ड जारी हुन अति आवश्यक छ । महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयले जनाएअनुसार गत आ.व.मा करिब २० प्रतिशत मात्र राजस्व प्राप्त विद्युतीय माध्यमबाट हुन गएकोमा सरकारी राजस्व भुक्तानीमा व्यपकता ल्याउन जरुरी छ । नागरिकलाई प्रदान गर्ने सेवालाई सरलीकृत गर्दै डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्कलाई सर्वस्वीकार्य र सर्वगाह्य बनाउन आवश्यक कानूनी संरचना तयार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

र अन्तमा,

कुनै पनि मुलुकको भुक्तानी प्रणाली जति सक्षम र सुदृढ बन्न सक्छ त्यो देशको वित्तीय प्रणाली साथै समग्र अर्थतन्त्र सुदृढ बन्दछ । विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीलाई आधुनिक भुक्तानी प्रणालीको रुपमा हेरिन्छ र परम्परागत प्रणालीको तुलनामा यो प्रणाली सक्षम र प्रभावकारी समेत मानिन्छ । सक्षम भुक्तानी प्रणालीले केन्द्रीय बैंकले ल्याउने मौद्रिक नीतिको कार्यान्वयनमा मात्र सघाउ पुर्‍याउने नभई अर्थतन्त्रमा प्रभावकारी ढंगले तरलता प्रवाह गराई आर्थिक गतिविधिहरुलाई समेत सघाउने भएकाले यो विषय वित्त नीतिका लागि समेत उत्तिकै महत्वपूर्ण मानिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो पहिलो रणनीतिक योजना २०६३ देखि आफ्नो परम्परागत भुक्तानी प्रणालीलाई विद्युतीय प्रणालीमा रुपान्तरण गर्न रणनीतिक हिसावले अगाडी बढेको हो । विद्युतीय

उपकरणहरुको व्यापकता एवं सर्वसाधारणले विद्युतीय कारोबारलाई रुचाएको पाइएता पनि यो अभैसम्म शहर केन्द्रित भएकाले सर्वव्यापकता वनाउन आवश्यक छ । त्यसका लागि विद्युतीय प्रणाली, विद्युतीय पूर्वाधारमा थप लगानी आवश्यक देखिन्छ । डिजिटल प्रविधिको प्रयोग तथा त्यसमा गरिने लगानी एवं कूल ग्राहस्थ उत्पादन वृद्धि बीच बलियो सम्बन्ध रहन्छ (डिजीटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०१९) । विश्व बैंकको अध्ययन अनुसार, इन्टरनेट लगानीमा हुने प्रत्येक १० प्रतिशतको वृद्धिले १.३ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि ल्याउँछ । यसका लागि अनुसन्धानमूलक तवरले यो क्षेत्रमा लगानी अपरिहार्य छ ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रको संस्थागत सुशासन एवम् प्रभाव पार्ने तत्वहरू

-राजनविक्रम थापा*

विषय प्रवेश

सुशासन सबै क्षेत्रमा अपेक्षा गरिने विषय हो। संस्थाको दीर्घकालीन अस्तित्व र पृथक पहिचानका लागि संस्थागत सुशासन अपरिहार्य मानिन्छ। तर सुशासनलाई मापन गर्ने आधार र अनुगमन गर्ने कार्य तुलनात्मक रूपमा जटिल नै रहेकाले कार्यान्वयनको सवालमा भने यो विषय चुनौतिपूर्ण मानिन्छ। पछिल्लो समय संगठनमा आवद्ध विभिन्न सरोकारवालाहरूको आकांक्षालाई पारदर्शी र उत्तरदायी ढंगबाट सम्बोधन गर्ने विशेष प्रणालीको रूपमा संस्थागत सुशासन स्थापित हुदै गएको देखिन्छ। संस्थागत सुशासनको सैद्धान्तिक धरातल व्यवस्थापनको पूर्ण पारदर्शिता, इमान्दारिता, जवाफदेहितामा टिकेको हुन्छ। यसका अतिरिक्त लगानीकर्ताको हित र सार्वजनिक सरोकारका विषय पनि उत्तिकै रूपमा गाँसिएको हुन्छ। सुशासनको विषयमा विभिन्न अन्तराष्ट्रिय निकाय तथा विद्वानहरूले आफ्ना विचार तथा परिभाषाहरू दिएका छन्। तर यस विषयमा आर्थिक विकास तथा समन्वय संगठन (Organization for Economic Co-operation and Development-OECD) ले विभिन्न समयमा धेरै मुलुकहरूको अवस्थालाई समेटी अध्ययन अनुसन्धान गर्नुका साथै सुशासनका सिद्धान्तहरू समेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। उक्त संस्थाले **संस्थागत सुशासनलाई कुनै पनि संगठनको निर्देशित तथा सञ्चालित हुने प्रकृया र पद्धतिको रूपमा परिभाषित गरेको छ। जसले संगठनमा आवद्ध सञ्चालक समिति, शेयरधनी, व्यवस्थापन पक्ष, तथा अन्य सरोकारवालाहरूको अधिकार तथा दायित्वलाई किटान गर्नुका साथै निर्णय प्रकृयाका लागि नीति नियमको पालना गर्न बाध्य तुल्याउँछ** **। संस्थागत सुशासनका सम्बन्धमा उक्त संस्थाले केही आधारभूत सिद्धान्त समेत प्रस्तुत गरेको र धेरै संगठनहरूले त्यसलाई नै आधार मानी मार्गदर्शन एवं आन्तरिक नीति तर्जुमा गर्ने गरेको देखिन्छ। विगतमा आर्थिक भ्रष्टाचार र अनियमिताका अतिरिक्त अधिकारप्राप्त निकायबाट हुने नीतिगत भ्रष्टाचारलाई कमजोर सुशासनको कडीको रूपमा सर्वसाधारणको बुझाई रहने गरेको देखिन्छ। तर आजकल जनताले पाउनु पर्ने सेवा सुविधाको गुणस्तर, सूचनाको हक, सार्वजनिक निर्णयको जानकारी लगायतका विषयहरू पनि यससँग जोडिने गरेका छन्।

नेपालको सन्दर्भमा राजनैतिक र प्रशासनिक क्षेत्रमा सुशासनको अवस्था कमजोर रहेको प्रतिवेदनहरू सार्वजनिक हुने गरेको देखिन्छ भने देशको आर्थिक तथा समग्र विकासमा मुलुक अघि बढ्न नसक्नु र देशबाट निरन्तर

*निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

** Corporate governance is Procedure and process according to which an organization is directed and controlled.

The corporate governance specifies the distribution of right and responsibilities among the different participants in the organization - such as the board, manager, shareholder and other stakeholders and lays down the rules and procedures for decision making (Organization for Economic Co-operation and Development- OECD)

जनशक्ति पलायन हुनुको प्रमुख कारक तत्वको रूपमा कमजोर सुशासनको अवस्थालाई लिईन्छ। राजनैतिक र प्रशासनिक तवरको सुशासनलाई सुधार गर्न संवैधानिक र राजनैतिक तवरबाटै प्रयास हुनु आवश्यक होला तर नाफामुलक क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न वैज्ञानिक विधि र पद्धतिको पालना अपरिहार्य हुन्छ। अझ पूर्णतः जनताको विश्वासमा टिक्नु पर्ने बैकिङ्ग क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनको महत्व एवम् आवश्यकता अधिक हुन्छ। बैकिङ्ग क्षेत्रमा दीर्घकालीन असर पार्ने प्रतिष्ठा जोखिम (Reputational Risk) को मूल श्रोत नै संस्थामा संलग्न मानिस र तिनका गलत प्रवृत्ति र आचरणहरुलाई मानिन्छ। जुन विषयको प्रत्यक्ष सरोकार संस्थाका जिम्मेवार पदाधिकारीहरुको आचरण, आचार संहिता र सुशासनसँग गाँसिएको हुन्छ। कुनै कानून वा नीति निर्देशन मार्फत् गरिएका वाध्यकारी व्यवस्थाले मात्र बैकिङ्ग क्षेत्रमा असल सुशासन स्थापित गर्न सकिदैन। यो सैद्धान्तिक भन्दा पनि बढि व्यवहारिक र आचरणगत विषय हो। अतः यस लेखमा बैकिङ्ग क्षेत्रको सुशासनको समग्र अवस्था, प्रवृत्ति र प्रभाव पार्ने प्रमुख तत्वका बारेमा प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ।

नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनको अवस्था र प्रवृत्ति

नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रको विकास र विस्तारसँगै क्रमिक रूपमा सुशासन पालना हुन नसकेका घटना सार्वजनिक हुनका साथै संस्थाहरु यसकै कारण समस्यामा परेका समाचारहरु सार्वजनिक हुन थाले पछि नेपाल राष्ट्र बैंकले पहिलो पटक वि.सं. २०५८ साउन १ गतेदेखि लागू हुने गरी **बाणिज्य बैंकहरुले पालना गर्नु पर्ने संस्थागत सुशासन संस्थागत सम्बन्धी व्यवस्था** (निर्देशन नं ६) जारी गरेको थियो। तत्पश्चात वित्तीय प्रणालीमा देखिएका गलत अभ्यास र समस्याहरुलाई समेत सम्बोधन गर्दै उक्त निर्देशनमा समय सापेक्ष परिमार्जन गर्दै आएको छ। उक्त निर्देशनमा वित्तीय संस्था सञ्चालन र सुशासन कायम गर्ने विषयसँग सम्बन्धित न्यूनतम स्वीकारयोग्य आचरण, सञ्चालकहरुको क्षेत्राधिकार, कामकारवाहीप्रति सञ्चालकको जवाफदेहिता, वित्तीय स्वार्थ, कर्जा लिन बन्देज, अन्य संस्थामा सञ्चालक, सल्लाहकार वा कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्न बन्देज, विभिन्न कार्यमा पदीय बन्देज, अभिलेख व्यवस्थापन गोपनीयता कायम राख्नु पर्ने, समितिको बैठकमा नियमितता, उमेरको हद सम्बन्धी व्यवस्था, विभिन्न कार्यगत समितिमा जिम्मेवारी, लेखापरीक्षण समितिको व्यवस्था लगायतका प्रमुख व्यवस्थाहरु समेटिएको देखिन्छ।

विभिन्न कालखण्डमा नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा बैंकका पदाधिकारीहरुले प्राप्त अधिकार दुरुपयोग गरी व्यक्ति वा समुहले लाभ आर्जन गरेका घटनाहरु सार्वजनिक हुने गरेकै छ। अझ विगतमा समस्यामा परेका अधिकांश संस्थाहरु मुलतः सुशासन कै पालना गर्न नसकी छोटो अवधिमा नै संकटमा पर्ने र बन्द समेत हुने पुगेका दृष्टान्त यस क्षेत्रमा छ। संस्थागत सुशासनको सीमा रेखा काटेर वित्तीय अपराधसम्मका घटनाहरुमा कतिपय पदाधिकारीहरु समेत कारवाहीका भागिदार भएका देखिन्छ, भने कति कारवाहीबाट उम्कने र सफाई पाउने गरेको पनि देखिएको छ। नेपालमा बैकिङ्ग कसुर ऐन आउनु पूर्व संस्थागत सुशासन पालनाको विषय नैतिक विषय मानिने गरेको भएता पनि अधिकारको दुरुपयोग र कतिपय आर्थिक अनियमितताका विषयहरु समेत बैकिङ्ग कसूरका रूपमा परिभाषित भई कारवाहीको दायरामा आएपछि सुशासनप्रतिको बुझाइ र सोको उल्लंघन

पछि हुने कारवाहीको स्वरूपमा पनि बदलाव आएको देखिन्छ । काम गर्ने क्रममा आवश्यक ज्ञान र अनुभवको कमी भई बिना नियत गरिएका गल्तीकमजोरीहरूलाई सामान्य निर्देशनबाट सुधार हुने क्रमको थालनी भएको देखिन्छ भने कसुरजन्य र नियतवस नै गरिएका गल्तीकमजोरीलाई कानुनी कारवाहीको प्रक्यातर्फ लैजाने अभ्यास बढिरहेको देखिन्छ । गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरु समेत अदालती प्रक्यामा जाँदा न्यायिक निरूपणका लागि लाग्ने अनिश्चित समय र त्यसबाट हुने संभावित नोक्सानीका बारेमा बैकिङ्ग क्षेत्रलाई सधैं अन्योलको अवस्था सृजना हुने देखिन्छ । विगतमा सञ्चालक समिति वा संस्था सञ्चालनमा प्रमुख भूमिकामा रहेका व्यक्तिहरु नै संस्थाको दैनिक कारोवारमा प्रत्यक्ष रुपमा जोडिन खोज्ने, कर्मचारी नियुक्ति, खरिद प्रक्या लगायत सञ्चालन प्रकृतिका निर्णयमा बोर्डको हस्तक्षेप हुने, एकाघरका सदस्यहरु एकै संस्थाको सञ्चालक समितिमा रहन उत्सुक हुने, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा कर्जा प्रवाह र उपयोगमा संलग्न हुने, आर्थिक सुविधा निर्धारण र उपयोगमा बढि चासो लिने, निर्णयाधिकार सीमित व्यक्ति वा समुहमा केन्द्रीत गर्ने लगायतका प्रवृत्ति बैकिङ्ग क्षेत्रमा विद्यमान थियो । तर पछिल्लो समयमा केन्द्रीय बैकको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशन मार्फत प्रत्यक्ष रोक लगाईएका विषयहरूलाई सिधै उल्लंघन गर्ने परिपाटीमा कमी देखिए पनि कानुनी तिकडम

बक्स : बैकिङ्ग क्षेत्रमा सुशासनको प्रवृत्ति

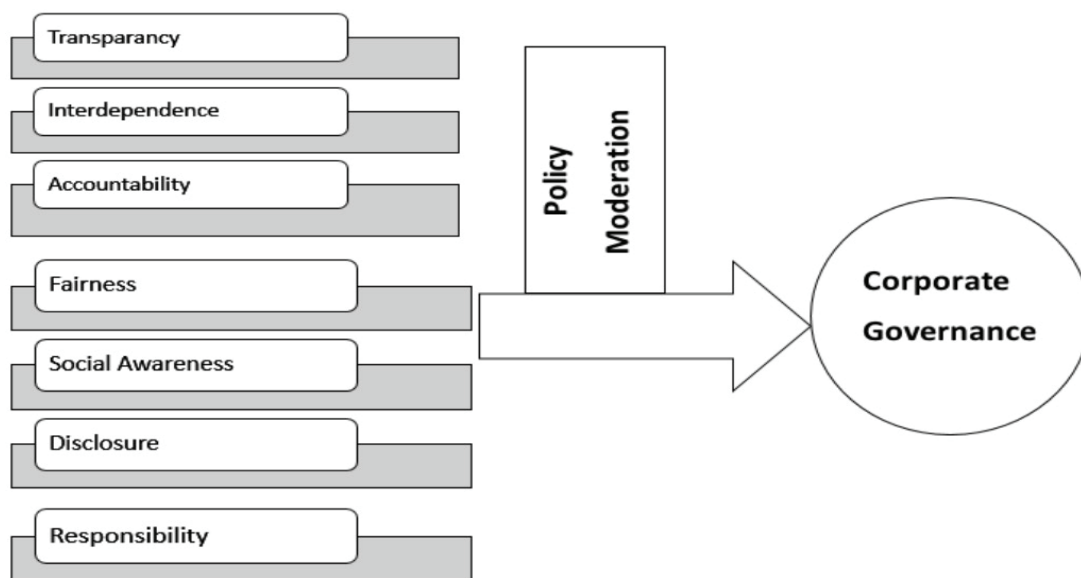
एक दशक पहिले	पछिल्लो समय
<ul style="list-style-type: none"> ◆ एकाघरका व्यक्ति वा सीमित समुहबाट बैक तथा वित्तीय संस्था संचालन गर्ने, ◆ एकाघर परिवारबाट एकभन्दा बढि व्यक्ति सञ्चालक रहने । ◆ एकै व्यक्ति वा समुहले एकभन्दा बढि वित्तीय संस्थामा लगानी गर्ने, ◆ आफु, आफन्त र एकाघर परिवारमा कर्जा प्रदान गर्ने ◆ संस्था समस्यामा परे पनि पारिश्रमिक तथा सुविधा अधिक निर्धारण गर्ने, ◆ बैकिङ्ग क्षेत्रको ज्ञान बिना पनि निर्णयमा एकाधिकार र पारदर्शीता र जवाफदेहिता वा वेवास्ता गर्ने, 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ आफ्नो प्रभावमा पार्न सक्ने व्यक्तिलाई जिम्मेवारी प्रदान गर्ने बीमा, ◆ लघुवित्त, मर्चेन्ट बैक लगायत पुरक व्यवसायमा संलग्न हुने ◆ घरभाडा वा सेवा खरिद कार्यमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा संलग्न हुने ◆ व्यवस्थापन तहमा अधिक प्रभावका कर्मचारी भर्ना गर्ने ◆ व्यक्तिभन्दा कम्पनीहरुको सञ्जाल मार्फत सञ्चालनमा हस्तक्षेप गर्ने ◆ घरजग्गा तथा शेयर कारोवारमा आफु आवद्ध संस्थाको दुरुपयोग गर्ने ◆ नैतिक विषयको रुपमा नलिई कानूनी उपचारमा केन्द्रीत हुने

अपनाउने र आशय तथा निर्देशनको उद्देश्यभन्दा पनि बढी आफ्नो अनुकूल व्याख्या विश्लेषण गरी सीमित व्यक्ति वा समुहको हितमा काम गर्ने पद्धति स्थापित हुँदै गएको देखिन्छ। प्रमुख कार्यकारी अधिकृत छनौट गर्दा व्यवसायिक र पेशागत क्षमता भएका व्यक्तिलाई प्रतिस्पर्धाबाट छनौट गर्नभन्दा पनि आफु वा आफ्ना स्वार्थ अनुकूल छनौट गर्ने, निर्देशनले रोक लगाएको अवस्थालाई छलछाम गरी एकै समुह वा नजिकका व्यक्तिहरुको बोर्डमा बाहुल्यता बढाउने लगायतका नकारात्मक प्रवृत्ति बैकिङ्ग क्षेत्रमा बढिरहेको देखिन्छ। बैकिङ्ग क्षेत्रका अनुभवी नरहेका र विषयवस्तु नबुझेका सञ्चालकहरु नियुक्त गर्ने, व्यवसायिक वा स्वतन्त्र सञ्चालकलाई मर्म अनुसार नियुक्ती नगर्ने, गरे पनि काम गर्ने अवसर प्रदान नगर्ने, लामो पदावधि र बढी उमेरसम्म एकै व्यक्तिको नियन्त्रण र प्रभावमा संस्था सञ्चालन गर्ने, संस्थाको नियमित प्रकृतिका काममा हस्तक्षेप गर्ने, गुट उपगुट सृजना गरी आन्तरिक द्वन्द्व र असमझदारी सृजना गर्ने लगायतका कमजोर सुशासनका रोग यस क्षेत्रमा विद्यमान नै छन्। यस्ता प्रवृत्तिबाट उत्पन्न हुन सक्ने जोखिम न्युनिकरण गर्न राष्ट्र बैकले प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको पदावधि, उमेर र सञ्चालकको उमेरहद तोकिदिएको भएतापनि कानुनी उपचारको नाममा संस्थालाई कमजोर बनाउने घटनाहरु पनि देखिएकै छन्। संस्थागत सुशासनको आधारभूत सिद्धान्त भन्नु नै सञ्चालक समितिमा बैकिङ्ग क्षेत्र बुझेका र बैकिङ्ग व्यवसायलाई मर्यादित रुपमा सञ्चालन गर्न मार्गनिर्देश गर्न सक्ने व्यक्तिको चयन हो, जुन नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा सधैं आकाशको तारा जस्तै भएको देखिन्छ।

बैकिङ्ग क्षेत्रको सुशासनलाई प्रभाव पार्ने मुख्य तत्वहरु

बैकिङ्ग क्षेत्रको संस्थागत सुशासनलाई के कस्ता तत्वहरुले प्रभाव पार्दछन् वा संस्थागत सुशासनलाई मापन गर्न के कस्ता विषयवस्तुहरु समेटिनु पर्ला भन्ने विषय अध्ययन कै विषय हो। यस विषयमा आर्थिक विकास तथा समन्वय संगठन (OECD) ले समय समयमा विभिन्न मुलुकहरुको अवस्थालाई समेटी अध्ययन अनुसन्धान गर्नुका साथै सुशासनका सिद्धान्तहरु समेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। उक्त संस्थाको अनुसार प्रभावकारी संरचनाको सुनिश्चितता, सेयरधनीका आधारभूत अधिकारहरु, शेयरधनीहरुको उचित व्यवहार, सरोकारवालाको भूमिका, खुलासा र पारदर्शिता (Disclosure and transparency) सञ्चालक समितिका जिम्मेवारीहरुलाई मुख्य पक्षको रुपमा औंलाएको छ। यसका अतिरिक्त विभिन्न मुलुकहरुमा भएका फरक फरक अध्ययनहरुले सुशासनलाई प्रभाव पार्ने विभिन्न तत्वहरुको पहिचान, विश्लेषण र व्याख्या गरेका छन्। तर ती सबै तत्वहरुमा सबै मुलुक र वातावरणमा समान रुपले कार्यान्वयन गर्न सकिदैन। मुलुकमात्र हैन स्थापित कम्पनीहरुको बीचमा पनि आफ्नै प्रकारका विशेषता, संस्कार र पद्धति हुने गर्दछ, जसले सुशासनका विषयको पालना र त्यसबाट प्राप्त हुने नतिजालाई प्रभावित पार्दछ। बैकिङ्ग क्षेत्रलाई देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड मानिने भएकोले पारदर्शिता र जवाफदेहितासंग सम्बन्धित विषय बैकिङ्ग क्षेत्रमा अबै बढी आवश्यक र महत्वपूर्ण हुने विषयमा सबैजसो अनुसन्धानकर्ताहरुले जोड दिएका छन्। नेपालको सन्दर्भमा विश्लेषण गर्दा वित्तीय क्षेत्रको संस्थागत सुशासनमा नीतिगत व्यवस्थाको प्रभाव सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन (सिग्देल र

कोईराला, २०१५) प्रतिवेदनमा संस्थागत सुशासनका आधारभूत सिद्धान्त समेतका आधारमा प्रस्तुत संरचना तलको चित्रमा समेटिएको छ ।

Figure : Factors Affecting Corporate Governance

संस्थागत सुशासनको सर्वमान्य सिद्धान्तमा समेत समेटिएका उल्लिखित तत्वहरूको अतिरिक्त नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने केही प्रमुख तत्वहरूको विद्यमान अवस्थालाई संक्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. स्वामित्वको संरचना (Ownership Structure) :

संस्थाको स्वामित्व संरचनाले संस्थागत सुशासनलाई मुख्य रूपमा प्रभाव पार्ने कुरामा धेरैजसो अध्ययनहरूले जोड दिएका छन् । संस्थाको सञ्चालक समिति नै शेयर संरचनाको अनुपातमा छनौट हुने भएकोले लगानीकर्ताहरूको समग्र क्षमता र अवस्थाले सुशासनको अवस्थालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ । बैंकिङ्ग क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेश हुँदा शेयर स्वामित्व, संरचना, सञ्चालकहरूको योग्यता र क्षमता लगायत संस्थागत सुशासनका आधारभूत र न्यूनतम पक्षहरूलाई समेत महत्व दिईएको देखिँदैन । तत्कालीन अवस्थामा एकै व्यक्ति वा समुहले ठुलो हिस्सा लगानी गरी बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापना गर्न, सीमित व्यक्ति वा समुहको लगानीमा बैंक तथा वित्तीय संस्था खोल्न, सञ्चालक समितिमा एकै घरपरिवारको सदस्यहरू रहन, आफु आवद्ध बैंकबाट कर्जा सुविधा लगायतका हितानुकूल सुविधा उपयोग गर्न र घरानीय र महाजनहरूले बैंकिङ्ग व्यवसायलाई समेत आफ्नो अन्य निजी व्यवसायको रूपमा सञ्चालन गर्न समेत नीतिगत रूपमा बन्देज नलगाईएको कारण विस्तारै सुशासनका समस्याहरू देखिन थालेको देखिन्छ । तर पछिल्लो समयमा केन्द्रीय बैंकले एक समुहबाट लगानी गर्न पाउने सीमा घटाउँदै लैजानुको साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको

चुक्तापुँजीमा वृद्धि गरी गाभ्ने गाभिने नीतिलाई प्राथमिकता दिन थालेकोले एकै व्यक्ति वा समुहको संस्थामा प्रभाव घट्दै गएको छ । अझै पनि ठूला व्यवसायिक घरानाका बैंकको रुपमा बैंकलाई चिनाउने र उनीहरूले निर्माण गरेको सोच अनुसार संस्था सञ्चालन हुने अवस्था भने देखिएको छ । सरकारी स्वामित्वमा रहेका बैंक तथा विदेशी संस्थाहरूको लगानी रहेका बैंकहरूको सुशासनको अवस्था पनि निजी क्षेत्रको बैंकहरूको भन्दा पृथक रहेको दृष्टान्त छ ।

२. लेखापरीक्षण समितिको भूमिका (Role of Audit committee):

संस्थागत सुशासनको अवस्थालाई प्रतिबिम्बित गर्ने तत्व लेखापरीक्षण समिति र उक्त समितिको कार्यसम्पादन पनि हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हरहिसाबलाई स्पष्ट र पारदर्शी बनाउन तथा सोको प्रतिवेदन शेयरधनीहरूलाई प्रदान गर्ने जिम्मेवारी बाह्य लेखापरीक्षकको हुन्छ । साथै, संस्थाको लेखापरीक्षण तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सुदृढ गर्न र ऐन, कानून तथा नीति नियमको पालना गर्न गराउन गैर कार्यकारी सञ्चालकको संयोजकत्वमा लेखापरीक्षण समितिको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । उक्त समितिको काम कारवाही र भूमिकाले संस्थाको संस्थागत सुशासन प्रत्यक्ष र परोक्ष रुपमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा विद्यमान लेखापरीक्षण समितिमा तोकिएको सञ्चालकहरूका योग्यता, क्षमता र कार्यसम्पादनको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा उक्त समितिले आवश्यकता र उद्देश्य अनुरूप प्रभावकारी भूमिका खेल्न सकेको भने देखिदैन । यस्ता समितिहरू खास गरी नीतिगत व्यवस्थाको पालना गराउने उद्देश्यले मात्र कार्य सम्पादन गर्ने गरेकोले संस्थामा भएका अनियमितता र जोखिमका घटनाहरूलाई उजागर गर्न सकेको देखिदैन ।

३. स्वतन्त्र सञ्चालकको भूमिका (Role of Independent Director) :

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका कुनै व्यक्ति वा समुहको प्रभाव गर्ने उद्देश्यले बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ मा नै शेयरधनी बाहेकबाट स्वतन्त्र सञ्चालक नियुक्त गर्नु पर्ने प्रावधान राखिएको छ । यस्ता सञ्चालकको भूमिका र कार्यसम्पादनले संस्थाको संस्थागत सुशासनलाई प्रभाव पर्न सक्दछ । तर नेपालको विद्यमान अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा कानून पालनाका दृष्टिले स्वतन्त्र र व्यवसायिक सञ्चालक नियुक्त गरिने गरिएको भएतापनि कमै संस्थाहरूले मात्र उनीहरूलाई स्वतन्त्र रुपमा सल्लाह प्रदान गर्ने र नीतिगत पृष्ठपोषणमा उपयुक्त तवरबाट उपयोग गर्न गरेको पाइन्छ । सञ्चालकहरूको समूहगत भागबण्डामा सकेसम्म स्वार्थसमुहबाट नै नियुक्त गर्ने प्रचलनले गर्दा उद्देश्य अनुरूपको प्रतिफल हासिल हुन सकेको भने देखिदैन ।

४. जोखिम संस्कृति (Risk Culture)

संस्थाहरूको जोखिम बहन गर्न सक्ने क्षमता र संस्थाले अबलम्बन गरेको जोखिम संस्कृतिले पनि संस्थागत सुशासनको अवस्थामा प्रभाव पार्न सक्छ । नेपालको सन्दर्भमा संस्थाहरूले अल्पकालीन लाभका लागि पालना गर्नु पर्ने नीति निर्देशनलाई पनि नजरअन्दाज गर्ने र जुनसुकै परिस्थितिमा पनि प्रतिफल बढाउने रणनीति अख्तियारी गर्दा संस्थागत सुशासन कमजोर हुन सक्ने अवस्था रहन्छ । विद्यमान ऐन, कानून, नीति निर्देशनको मर्म अनुरूप संस्थामा निहित जोखिम न्यूनीकरण नगरी अनुपालना र कानुनी तिकडमको भरमा संस्थामा

दीर्घकालिन दायित्व एवं संभावित जोखिम सृजना हुने अवस्था हुन सक्छ । नीति नियम र जोखिम व्यवस्थापनका असल अभ्यास कार्यान्वयनमा ल्याउन भन्दा पनि नियमकले जारी गरेका निर्देशनलाई मात्र मापदण्ड मानेर अधि बढ्ने प्रचलन नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

५. खुलासा र पारदर्शिता (Disclosure and transparency) :

अन्य क्षेत्रको तुलनामा नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा पारदर्शिताको अवस्था सुदृढ मानिन्छ । सरोकारवालाहरूलाई प्रदान गर्नु पर्ने सूचना र जानकारीहरू विभिन्न माध्यमबाट प्रदान गर्ने विषयमा यो क्षेत्र सुदृढ मानिन्छ । वासेल कमिटीले तोकेको मापदण्डका सूचनादेखि लिएर नियमनकारी निकायले समय समयमा तोकेका सबै सूचना र जानकारी प्रदान गर्ने विषय यस अन्तर्गत समावेश भएका हुन्छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सरोकारवालाहरू फरक प्रकारका हुने भएकोले सबैलाई एकै प्रकारको भाषा वा माध्यमबाट केही असहज हुने अवस्था भने विद्यमान छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहक तथा ऋणीसँग गरिने कतिपय सम्झौताहरू अंग्रेजी भाषामा हुने, स्पष्ट खुलाएर नलेखिने, फरक अर्थ लाग्ने किसिमको हुने लगायतका समस्या र गुनासोहरू यस क्षेत्रमा आउने गरेको देखिन्छ । खास गरी संस्थाको शेयरको मूल्यलाई प्रभाव पार्न सक्ने सूचना तथा जानकारीहरू सीमित व्यक्ति वा समुहले फरक समयममा प्राप्त गरी लाभ लिन सक्ने अवस्था भने विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

६. जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व (Responsibility and Accountability) :

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थाको सञ्चालक समिति र व्यवस्थापनले गर्नुपर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार स्पष्ट तोकिएको हुन्छ । तर व्यवहारमा सम्बन्धित पक्षले त्यसको जिम्मेवारी लिने वा आफ्नो निर्णय र कामकारवाहीप्रति उत्तरदायी हुने सवालमा विभिन्न समस्याहरू देखिने गरेको छ । सुशासनको सर्वमान्य सिद्धान्त विपरित एकअर्काको अधिकार वा कार्यक्षेत्रमा हस्तक्षेप गर्ने, आपसी विवाद सिर्जना गर्ने, गुट-उपगुट हावी हुने अवस्था भएमा संस्थामा सुशासनको पक्ष कमजोर हुन जान्छ । एकै व्यक्तिहरू लामो समयवधिसम्म पदमा बहाल रहने, जिम्मेवारी पन्छाउने वा आवश्यक मात्रामा अख्तियारी प्रत्योजन नगर्ने र नीतिगत असफलताका कारण सृजित परिणामको जिम्मेवारी नलिने प्रवृत्तिले संस्थागत सुशानमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ ।

७. नियमनको अवस्था (Status of Regulation) :

नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्र नियमकीय निकायबाट नै अधिक नियन्त्रित र निर्देशित प्रकृतिको हुने भएकोले केन्द्रीय बैंकबाट जारी गरिएका नीति निर्देशनको प्रभाव नै समग्र वित्तीय प्रणालीको सुशासन प्रभावकारितामा जोडिएको देखिन्छ । सर्वसाधारणको पूर्ण विश्वासमा चल्नु पर्ने क्षेत्र भएकाले बैकिङ्ग क्षेत्रको सुशासनलाई चुस्त राख्न पारदर्शिता, जवाफदेहिता, यथार्थता लगायतका विषयमा केन्द्रीय बैंकले बढी नै चासो दिने गरेको देखिन्छ । नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुशासनको न्यूनतम आधार भनेको केन्द्रीय बैंकबाट जारी गरिने निर्देशन र त्यसको कार्यान्वयन पक्ष नै हो ।

अन्तमा,

बैकिङ्गक्षेत्र अन्य व्यवसायिक क्षेत्रभन्दा संवेदनशील र एक अर्काप्रतिको आपसी विश्वास र सदभावमा आधारित क्षेत्र पनि हो । यस क्षेत्रको प्रभावकारिताका लागि व्यवसायिक इमान्दारिता, नैतिकता र सुशासनको विषयलाई

प्राथमिकतामा राखिएको हुन्छ । कुनै कानुन वा नीति निर्देशन मार्फत गरिएका बाध्यकारी व्यवस्थाले मात्र बैकिङ्ग क्षेत्रमा असल सुशासन स्थापित गर्न सकिदैन । यो सैद्धान्तिकभन्दा पनि बढी व्यवहारिक र आचारणगत विषय हो । संस्थागत सुशासनलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरु सबै स्थान र क्षेत्रमा एकै प्रकारको हुदैनन् । स्थान, क्षेत्र, कारोबारको प्रकृति लगायतका तत्वहरुको समेतका आधारमा यस्तो तत्व पहिचान गरी असल सुशासनको प्रयत्न हुनु आवश्यक हुन्छ । प्रत्येक व्यक्ति इमान्दार र आत्मानुशासनमा नबसेसम्म संस्थामा सुशासन कायम गर्ने कार्य चुनौतिपूर्ण हुन्छ । सुशासनको विषयलाई समयमा नै संबोधन गर्न नसक्दा गलत गतिविधि बढ्न गई वित्तीय अपराधमा समेत परिणत हुनसक्ने भएकोले यसको पूर्णतः पालनामा सबै पक्ष संवेदनशील हुनै पर्दछ । वित्तीय संस्थामा सुशासन पालना गर्ने गराउने प्राथमिक जिम्मेवारी सम्बन्धित संस्थाको नै हुने भएतापनि कानुनी रुपमा अधिकार प्राप्त निकायहरुबीच विवाद वा समस्या सृजना हुँदा नैतिक रुपमा जिम्मेवारी दिनुको सट्टा कानुनी उपचारमा नै निर्भर हुनपर्ने वाध्यात्मक अवस्था रहेको छ । संस्थामा निर्णय गर्ने हरेक पक्षले आफ्नो काम कर्तव्य र जिम्मेवारीलाई बुझेर उत्तरदायित्व बहन गर्ने नैतिक आधार निर्माण नगर्दासम्म सुशासनका समस्याहरु आईनै रहन्छ । संस्थागत सुशासन कुनै एक पक्षको प्रयास र इमान्दारिताबाट मात्रै कायम गर्न नसकिने विषय भएकोले सबै सरोकारवालाहरुको इमान्दार प्रयास र प्रतिबद्धताको खाँचो जहिले पनि आवश्यक हुन्छ । समग्र वित्तीय क्षेत्रको सुशासनलाई प्रभावकारी तुल्याउन विद्यमान नीति नियमलाई समयसापेक्ष परिमार्जन गर्दै कार्यान्वयनको तहमा विशेष महत्व दिनु समेत अपरिहार्य देखिन्छ । बैकिङ्ग क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न वा गराउन अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रचलनमा आएका स्थापित सिद्धान्त र मान्यतालाई पनि अनुसरण गर्दै लैजानु पर्दछ । बैंक सञ्चालनमा सीमित समुह वा गुटको भूमिकालाई न्यूनीकरण गर्दै पेशागत र व्यवसायिक पक्षको संलग्नता सुनिश्चितता गर्ने नीतिगत संरचनाले सुशासनको अवस्था सुदृढ गर्न मद्दत पुग्दछ ।

(लेखक संस्थागत सुशासन विषयमा पि.एच.डीको सोधकार्यमा संलग्न हुनुहुन्छ । लेखमा व्यक्त विचार उहाँको निजी विचार हुन ।)

संघीय शासन प्रणालीमा अन्तरसरकार व्यवस्थापन

लक्ष्मी विलास कोइराला*

संघीय शासन प्रणालीको सुरु विकास शासनाधिकारको विकेन्द्रीकरण, शासनाक्षेत्र प्राप्त र अरु प्रदेशभन्दा श्रेष्ठ प्रदेश बन्नको लागि स्रोतसाधन प्राप्त गर्ने द्वन्द्वात्मक चरणबाट भएको हो। नेपालको संविधानले राज्यको संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह हुने सुनिश्चित गर्दै राज्यशक्तिको अधिकार, जिम्मेवारी र स्रोत साधनलाई तीन तहको सरकारमा स्पष्ट विभाजन गरेको छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तह आफ्नो भौगोलिक सीमानाभित्र आफ्नो जिम्मेवारी पुरा गर्न स्वतन्त्र र अधिकार सम्पन्न छन्। तीन तहमा नै सरकारका तीन अंगहरु व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका छन् र तीन अंगहरुबीच शक्ति बाँडफाँड र नियन्त्रण तथा सन्तुलनको व्यवस्था पनि छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरुबीच कानून, नीति योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न समन्वयात्मक एवं सहयोगात्मक सम्बन्ध भएको सहकारितामूलक संघीय शासन प्रणाली नेपालको संघीय शासन प्रणाली हो।

संघीय शासन प्रणालीको सफल कार्यान्वयनको लागि अन्तरसरकार व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। संघ र प्रदेश तथा प्रदेश प्रदेशबीच सहयोगात्मक सहकारितामूलक संघीय प्रणालीमा सरकारका तहहरुबीच हुन सक्ने विवाद र प्रतिस्पर्धालाई कुनै स्थान दिईएको छैन। सरकारका तहहरुबीच परस्पर अन्तरसम्बन्ध र सहयोग अभिवृद्धि गरी देशको विकास, समृद्धि लोकतान्त्रिक अधिकारको उपभोग गर्न पाउने सुनिश्चिता, राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षा प्रवर्धन गर्ने संविधानको उद्देश्य रहेको छ। यसकारण, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह सरकारका तीन तहहरुबीच आपसी अन्तरसम्बन्ध, अन्तरनिर्भरता तथा अन्तरजेलित जिम्मेवारी पुरा गर्न अन्तरसरकार व्यवस्थापनले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गर्दछ।

अन्तरसरकार व्यवस्थापन

संवैधानिक उद्देश्य प्राप्त गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरुबीच अन्तरक्रिया गर्ने, अन्तरसम्बन्ध विकास गर्ने, साझा जिम्मेवारी पुरा गर्न सहकार्य गर्ने, सूचना आदानप्रदान गर्ने र एकअर्कालाई सहयोग गर्ने बातावरणको निर्माण गर्नु अन्तरसरकार व्यवस्थापन हो। अन्तरसरकार अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापनको मुख्य उद्देश्य सरकारका तहहरुबीच मधुर सम्बन्ध स्थापना गरी संवैधानिक उद्देश्य हाँसिल गर्नु हो। संघीय शासन प्रणालीको कार्यान्वयन, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता, सरकारका तहहरुबीच आएको नवीन सम्बन्ध, सामाजिक संरचना र सूचना सञ्चार प्रविधिको प्रयोग र नेटवर्कले गर्भनेन्स प्रणालीमा ल्याएको परिवर्तन व्यवस्थापन गर्न अन्तरसरकार व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ।

*पूर्व सहसचिव, नेपाल सरकार,

सिनियर व्यवस्थापन समूह सदस्य, सेन्टर फर इनोभेटिभ गभर्नेन्स प्राक्टिसेस

परिवर्तनशील एवं जटिल आर्थिक सामाजिक परिवेश, स्रोत साधनको बढ्दो दुर्भलता, सामाजिक सञ्जालमा आबद्ध समाज र सामाजिक आवश्यकता, गरिबी, विपद् व्यवस्थापन, प्राकृतिक वातावरणको निरन्तर क्षयीकरण, सामाजिक द्वन्द्व र विकृति, आर्थिक उथलपुथल, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा शीघ्रताको खोजी, लागत-प्रभावको चाहना तथा कानूनको कार्यान्वयन जस्ता अन्तरनिर्भर र अन्तरजेलित जिम्मेवारी पुरा गर्न कुनै तहको एउटा सरकारको एकलो प्रयासले संभव छैन, सरकारका तहहरूको सामुहिक प्रयासको खाँचो पर्दछ।

अन्तरसरकार व्यवस्थापनले मूलतः सरकारका तहहरूबीच सहसम्बन्ध, समन्वय र सहकार्य विकास गर्न जोड दिन्छ। दोहोरो जिम्मेवारीमा परेका साभ्भा विषयक्षेत्रमा काम गर्न, सामाजिक आर्थिक क्षेत्रमा रहेका समस्या समाधान गर्न, वित्तीय स्रोत परिचालन गर्न तथा सञ्चार नेटवर्कको माध्यमबाट सार्वजनिक सेवा प्रवाहको लागि रणनीतिक सक्षमता विकास गर्न र समस्या समाधान गर्न अन्तरसरकार व्यवस्थापन केन्द्रीत हुन्छ। सरकारका तहहरूबीच आपसी सहयोग र नेटवर्क, प्रतिस्पर्धात्मक सक्षमता, दोहोरो जिम्मेवारी (साभ्भा सूची) को उत्तरदायित्व वहनको स्वीकार्यता तथा अनिश्चितताको व्यवस्थापनको सामर्थ्यताले अन्तरसरकार व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउँछ। संघीय शासन प्रणालीको सफल कार्यान्वयनको लागि सरकारका तहहरूबीचको हुने अन्तरसम्बन्ध दिगो, उत्पादक र लक्ष्यमुखी हुनुपर्दछ। अन्तरसरकार व्यवस्थापनमा सरकारका तहहरूमा रहने व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाबीचको सम्बन्ध तथा प्रदेश प्रदेश र स्थानीय तह स्थानीय तहबीचको सम्बन्धको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ।

व्यवस्थापकीय अन्तरसम्बन्ध:

देशको शासन सञ्चालन गर्न, देश विकास र जनकल्याणका लागि अन्तरसम्बन्धित जिम्मेवारी पुरा गर्न मात्र नभई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्न सरकारका तहहरूबीच अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नु अनिवार्य हुन्छ। संघीय शासन प्रणालीमा संघीय कानून नेपालभर वा आवश्यकतानुसार नेपालको कुनै क्षेत्रमा मात्र लागू हुने गरी बनाईन्छ। प्रदेश कानून प्रदेशभर वा आवश्यकतानुसार प्रदेशको कुनै क्षेत्रमा मात्र लागू हुने गरी बनाईन्छ भने गाउँ तथा नगर सभाले आफ्नो जिम्मेवारी पुरा गर्न आवश्यक कानून बनाउने गर्दछन्। दुई वा दुईभन्दा बढी प्रदेशले प्रदेशको अधिकार सूचीमा उल्लेखित जिम्मेवारी पुरा गर्न कुनै कानून बनाउन नेपाल सरकार समक्ष अनुरोध गरेमा संघीय संसदले कानून बनाउन सक्नेछ र त्यस्तो कानून संबन्धित प्रदेशको हकमा मात्र लागू हुने व्यवस्था संविधानले गरेको छ।

कार्यपालिकीय अन्तरसम्बन्ध:

नेपाल सरकारले राष्ट्रिय महत्वका विषयमा र प्रदेशहरूबीच समन्वय गर्नु पर्ने विषयमा प्रदेश मन्त्रिपरिषद्लाई निर्देशन दिन सक्नेछ भने त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु प्रदेश मन्त्रिपरिषद्को कर्तव्य हुने स्पष्ट व्यवस्था संविधानमा रहेको छ। नेपाल सरकारले आफै वा प्रदेश सरकारमार्फत गाउँ तथा नगरपालिकालाई आवश्यक सहयोग गर्न र निर्देशन दिन सक्नेछ भने त्यस्तो निर्देशन पालना गर्नु गाउँ तथा नगरपालिकाको कर्तव्य हुने व्यवस्था पनि संविधानले गरेको छ।

नेपाल सरकारले संघीय संसदबाट कानून बनाई प्रदेश र स्थानीय तहहरूलाई आफ्नो नियन्त्रणमा राख्न सक्ने शक्ति अन्तरनीहित छ भने आवश्यकतानुसार नेपाल सरकारले आफुमा रहेको अवशिष्ट अधिकारको प्रयोग गरी प्रदेश र स्थानीय तहलाई अनुशासित, जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाउन सक्दछ। खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा संघीय सञ्चित कोषबाट प्रदान गर्ने समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदान दिने व्यवस्था सरकारका तहहरूबीचको अन्तरसम्बन्धको महत्वपूर्ण पाटो हो।

न्यायपालिकीय अन्तरसम्बन्ध:

नेपालको संविधानले संविधान र कानूनको व्याख्या गर्ने अन्तिम अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई दिएको छ। संविधान देशको मूल कानून भएकाले संविधानसँग बफिने कानून बाफिएको हदसम्म अमान्य हुने व्यवस्था संविधानले गरेको छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो जिम्मेवारी पुरा गर्न आ-आफ्नो कानून बनाउन सक्ने व्यवस्था संविधानले गरेको छ। तर, प्रदेश सभाले बनाएको कुनै कानून संघीय संसदले बनाएको कुनै कानूनसँग बाफिएको वा नगर वा गाउँसभाले बनाएको कुनै कानून संघीय संसद वा प्रदेश सभाले बनाएको कानूनसँग बाफिएको अवस्थामा सर्वोच्च अदालतले अमान्य र बदर घोषणा गर्न सक्ने व्यवस्था संविधानमा रहेको छ।

प्रदेश प्रदेशबीचको अन्तरसम्बन्ध

संविधानअनुसार एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको कानूनी व्यवस्था वा न्यायिक एवं प्रशासकीय निर्णय वा आदेशको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नु पर्नेछ। एक प्रदेशले अर्को प्रदेशसँग साभा चासो, सरोकार र हितको विषयमा सूचना आदानप्रदान गर्न, परामर्श गर्न, आफ्नो कार्यका बारेमा आपसमा समन्वय गर्न र आपसी सहयोग विस्तार गर्न सक्नेछन्। साथै, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न संघीय संसदले आवश्यक कानून बनाउन सक्ने व्यवस्था संविधानले गरेको छ।

एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको वासिन्दालाई आफ्नो प्रदेशको कानूनबमोजिम समान सुरक्षा, व्यवहार र सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ। साथै, एक प्रदेश वा स्थानीयतहबाट अर्को प्रदेश वा स्थानीय तहको क्षेत्रमा हुने वस्तुको ढुवानी वा सेवाको विस्तारमा कुनै किसिमको बाधा, अवरोध गर्न वा कुनै कर, शुल्क, दस्तुर वा महसुल लगाउन वा त्यस्तो सेवा वा वस्तुको ढुवानी वा विस्तारमा कुनै किसिमको भेदभाव गर्न नपाईने व्यवस्था गरी संविधानले अन्तरप्रदेश व्यापारको संरक्षण र प्रवर्द्धनको बाटो खोलेको छ। यसका अतिरिक्त, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न संघीय संसदले आवश्यक कानून बनाउन सक्ने व्यवस्था समेत संविधानमा रहेको छ।

अन्तरसरकार व्यवस्थापन संयन्त्रहरू

संघीय नियमनका लागि बन्ने संघीय कानून अन्तरसरकार व्यवस्थापनको मुख्य कडि हो। सरकारका तहहरूबीच हुने अन्तरक्रिया अन्तरसरकार व्यवस्थापनको आधारभूत तत्व हो। वित्तीय अनुदान अन्तरसरकार

अन्तरक्रियाको अर्को महत्वपूर्ण तत्व हो । साथमा सरकारका तहहरूबीच साभा उद्देश्य निर्माण, अन्तरसंगठन सहयोग संयन्त्र स्थापना, निजामती कर्मचारीको अन्तरआबद्धता, सरकारका संयुक्त बैठकहरू, संयुक्त उद्यम, संयुक्त समिति परिषद, टास्कफोर्स, कन्फरेन्स एप्रोच, सल्लाहकार परिषद, साभेदारीमा कार्यक्रम सञ्चालन अन्तरसरकार व्यवस्थापनका थप संयन्त्रहरू हुन् ।

सरकारका तहहरूबीचको अन्तरक्रिया

संघीयतामा सरकारका तहहरूबीच समन्वय, सहयोग र अन्तरसम्बन्ध विस्तारका लागि अन्तरक्रिया स्वाभाविक मानिन्छ । अन्तरक्रिया स्रोतसाधन बाँडफाँड, विवाद व्यवस्थापनमा मात्र सीमित नभएर देशको समग्र विकास समृद्धिका विषयमा समेत गर्ने गरिन्छ । सरकारका तहहरूबीचको अन्तरक्रिया समतल, ठाडो र छड्के गरी तीन तरिकाले हुने गर्दछ । समानरूपमा देश विकास गर्ने, देशका सबै जनतालाई समान सेवा र सुविधा प्रवाह गर्ने कार्य अत्यन्त जटिल एवं संवेदनशील हुन्छ । संविधानले सरकारका तहहरू बीच शक्ति अधिकार र जिम्मेवारीको औपचारिक विभाजन गरेको भएता पनि कुनै पनि सरकारले एकलै शासन सञ्चालन गर्न र सेवा प्रवाह गर्न सक्दैन । सरकारका तहहरू बीच बाँडिएको अधिकार र जिम्मेवारी एकआपसमा जेलिएको हुन्छ । कार्यक्षेत्रमा सीमा कोरिएको भए पनि धुमिल हुन्छ । यसर्थ, संघीय शासन प्रणालीको सफलता र संवैधानिक उद्देश्य हासिल गर्न सरकारका तहहरूबीच सक्रिय, सकारात्मक र उत्पादक अन्तरक्रिया आवश्यक हुन्छ ।

संविधानअनुसार संघले प्रदेशलाई निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था तथा प्रदेश मन्त्रिपरिषद र प्रदेश सभा विघटन गर्ने व्यवस्था, संघले साभा सूचीका विषयमा र आर्थिक अधिकारका अन्य क्षेत्रमा प्रदेशलाई समेत लागू हुने गरी आवश्यक नीति, मापदण्ड र कानून बनाउन सक्ने व्यवस्था, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको घाटा बजेट व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासनसम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था र प्रदेशमार्फत स्थानीय तहलाई दिने निर्देशन ठाडो अन्तरक्रियाका स्वरूप हुन् । प्रदेश कानून संघीय कानूनसँग बाभेमा संघीय कानून मान्य हुने र स्थानीय कानून प्रदेश कानूनसँग बाभेमा प्रदेश कानून मान्य हुने व्यवस्था पनि ठाडो अन्तरक्रियाका स्वरूप हुन् । यसैगरी संविधानमा रहेको प्रदेश प्रदेश र स्थानीय तह स्थानीय तहबीचको सम्बन्ध व्यवस्था समतल अन्तरक्रियाको स्वरूप हो भने नेपाल सरकारले सोभै आफै स्थानीय तहलाई दिने निर्देशन छड्के अन्तरक्रियाको स्वरूप हो ।

सरकारका तहहरूबीच हुने आपसी अन्तरक्रियाले सरकारका तहहरूलाई आपसमा नगिच ल्याउने गर्दछ भने जनताका आवश्यकता पुरा गर्न सामुहिकरूपमा अवसर उपयोग गर्ने, अनुभव साटासाट गर्ने र विधि निर्माण गर्ने लचकता पनि उपलब्ध गराउँछ । अन्तरक्रियाले नीति निर्माणमा समय सापेक्ष परिवर्तन, समन्वय र एकरूपता ल्याउँछ भने सूचना शेयर गर्ने अवसर पनि दिलाउँछ । साथै, कुनै एक सरकारको सफल नवीन कार्यक्रम सबै सरकारका तहहरूमा अपनाउन र असफल कार्यक्रम नदोहोर्‍याउन सचेत पनि गर्दछ । अन्तरक्रियाको माध्यमबाट गरिएको कार्यका सम्बन्धमा एक सरकारलाई अर्को सरकारप्रति उत्तरदायी बन्ने वातावरण निर्माण गर्दछ । सरकारका तहहरूबीचको अन्तरक्रियाले विश्वासको वातावरण बनाउन, राष्ट्रिय एकता र सुरक्षा सुदृढ गर्न सहयोग पुर्‍याउँछ ।

सरकारका तहहर्बीच साझा नीति योजना निर्माण गर्न, राजस्व बाँडफाँड र वित्तीय स्रोत हस्तान्तरण गर्न, प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्न तथा प्राकृतिक स्रोतको प्रतिफल बाँडफाँड गर्न, विपद् व्यवस्थापन गर्न, राष्ट्रिय सुरक्षा सुदृढ गर्न, सरकारका तहहर्बीच सिर्जना हुन सक्ने विवाद समाधान गर्न, एकभन्दा धेरै प्रदेश वा स्थानीय तह भएर जाने पूर्वाधार जस्तै सडक, रेल्वे, सिंचाई नहर निर्माण र सञ्चालन गर्न, अधिकार र जिम्मेवारीको प्रयोगमा पाईने जटिलता हटाउन, प्रदेशको शासन सञ्चालन गर्न आवश्यकसंघीय कानून र स्थानीय तहका लागि प्रादेशिक कानून निर्माण गर्न, संघले प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई आफ्नो उद्देश्य पुरा गर्न दिने निर्देशन कार्यान्वयन गर्नको लागि तथा देशको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता वा राष्ट्रिय एकतामा आँच पुग्ने गरी गरिने गतिविधि नियन्त्रण गर्न सरकारका तहहर्बीच अन्तरक्रिया र समन्वय अत्यावश्यक हुन्छ ।

संविधानमा संघ र प्रदेशबीच, प्रदेश प्रदेशबीच राजनीतिक विवाद उत्पन्न भएको अवस्थामा समाधान गर्न प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा अन्तरप्रदेश परिषद् रहने व्यवस्था छ । सरकारका तहहर्बीच निरन्तर अन्तरक्रिया गर्नाले सरकारका तहहर्बीच समस्या समाधान र अवसरको उपयोग गर्न शक्तिपुञ्ज तयार हुन्छ । तर, अन्तरक्रियाको लागि शक्तिशाली निकाय उदासिन भैदियो भने, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले समस्या वा अवसर केन्द्रीत रायसुझाव दिन सकेनन् भने तथा सरकारका तहहर्बीच पर्याप्त समन्वय भएन भने, विवाद सानो छुटा वास्ता गरिएन भने अन्तरक्रिया केवल परम्परा धान्ने खेती मात्र बन्न जान्छ, त्यसले केही उपलब्धि दिदैन ।

अन्तरसरकार व्यवस्थापनका कानूनी संयन्त्र

अन्तरसरकार व्यवस्थापनमा कानूको भूमिका बढदै गएको देखिन्छ । संघ र प्रदेशबीच, प्रदेश प्रदेशबीच तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच विवाद हुन नदिन तथा शासन सञ्चालन प्रक्रियामा समन्वय, सहकार्य र सहयोग गर्न संविधानमा केही अन्तरसरकार व्यवस्थापनका संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरिएको छ । संघीय संसद सरकारका तहहर्बीचको संबन्ध सुदृढ गर्ने र विवाद समाधान गर्ने महत्वपूर्ण कुंजी हो । संघीय संसदले कानून बनाएर सरकारहरूबीच भएका विवादहरू समाधान गर्न सक्छ । प्रदेश सरकारले संघीय निर्देशन त्यो बेलासम्म नमान्न सक्छ, जुन बेलासम्म संघीय संसदले कानून बनाएको हुदैन । सम्बन्ध विस्तार र विवाद समाधान गर्न व्यवस्थापकीय संयन्त्रभन्दा कार्यपालकीय संयन्त्र बढी प्रभावकारी हुने विश्वास गरिन्छ । साथै, राजनीतिक दलहरूको सरकार हुने कारण दलीय संयन्त्र पनि सरकारका तहबीचको विवाद समाधानमा महत्वपूर्ण सहयोगी बन्न सक्छ ।

संविधानले संघ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तह तथा स्थानीय तहहरूबीचको अधिकार क्षेत्रको बारेमा भएको विवाद समाधान गर्न सर्वोच्च अदालतमा प्रधान न्यायाधीशको अध्यक्षतामा संवैधानिक इजलास रहने व्यवस्था गरेको छ । वित्तीय अनुदान अन्तरसरकार व्यवस्थापनको सशक्त संयन्त्र हो । संघले प्रदेश र स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई जिम्मेवारी निभाउन सक्ने गरी समानीकरण, समपूरक र सशर्त अनुदान दिने गरेका हुन्छन् ।

संविधानले राजस्व बाँडफाँड, अनुदान व्यवस्थापन, राजस्व असुलीमा सुधार, प्राकृतिक स्रोतको प्रतिफल

वितरण लगायतका कामका लागि राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग व्यवस्था गरेको छ । प्रदेश, गाउँपालिका वा नगरपालिकाबीच समन्वय कायम गर्न र कुनै राजनीतिक विवाद उत्पन्न भएमा प्रदेश सभाले संबन्धित गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला समन्वय समितिसँग समन्वय गरी त्यस्तो विवाद समाधान गर्न सक्नेछ भने जिल्लामा रहेका संघीय र प्रदेश सरकारका कार्यालयहरु र स्थानीय तहबीच समन्वय गर्न जिल्ला समन्वय परिषद रहेको छ ।

संवैधानिक संयन्त्रका अतिरिक्त अन्तरक्रिया, समन्वय र विवाद व्यवस्थापन गर्नका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरक्रिया) ऐन, २०७७ अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्ध र अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्न प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय समन्वय परिषद तथा प्रदेश र स्थानीय तहबीच वा स्थानीय तहहरुबीच समन्वय गर्न मुख्यमन्त्रीको अध्यक्षतामा प्रदेश समन्वय परिषद रहने व्यवस्था छ । यस व्यवस्थाले राज्यशक्ति प्रयोग गर्ने सरकारका तहहरुबीच नीतिगत सामञ्जस्यता, अधिकार क्षेत्रको प्रयोग लगायतका विषयमा अन्तरसम्बन्ध, सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोग अभिवृद्धि गर्दछ । स्थानीय तहहरुको व्यवस्थितरूपमा सञ्चालन गर्न स्थानीय तह सञ्चालन ऐन, २०७४ छ भने अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा सरकारका तहहरुबीच वित्तीय अन्तरसम्बन्ध प्रवर्द्धन गर्नका लागि नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीको अध्यक्षतामा अन्तरसरकारी वित्त परिषद् रहने व्यवस्था गरिएको छ ।

अन्तरसरकार व्यवस्थापनका थप संयन्त्र

संघीय शासन प्रणालीको अभ्यासको दौरान केही अन्तरसरकार व्यवस्थापनका अभ्यासहरु भएका छन् । सरकारका तहहरुबीच सम्बन्ध र समन्वय गर्न, विवाद व्यवस्थापन तथा अन्तरसम्बन्धलाई मजबुत बनाउन सञ्चालित विकास आयोजनाहरुको प्रगति समीक्षा गर्न प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहको राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समितिको बैठकमा प्रदेशका मुख्यमन्त्रीलाई सहभागी बनाउने परम्परा अनौपचारिक अन्तरक्रियाको पदसोपान संयन्त्र हो भने मुख्यमन्त्रीहरुको बैठक वा सम्मेलन, नगरपालिका संघ, गाउँपालिका संघका भेलाहरु अन्तरक्रियाका समतल संयन्त्रहरु हुन् ।

सारमा, संघीय शासन प्रणालीको सफलताको लागि अन्तरसरकार व्यवस्थापन प्रभावकारी हुनु नितान्त आवश्यक पूर्व शर्त हो । विश्वमा संघ सबैभन्दा पुरानो राज्य संरचना हो, संघले नै जिम्मेवारी, अधिकार र स्रोतसाधन दिएर प्रदेश, स्थानीय तह जन्माएको कारण संघ शक्तिशाली हुनु पर्दछ भन्ने मान्यता विस्तारै बलियो हुँदै गएको छ । सरकारका तहहरुबीच परम्परागत वित्तीय स्रोतको परिचालन (अनुदान) मार्फत अन्तरसरकार सम्बन्ध र व्यवस्थापन सुदृढ गर्ने नीतिको स्थानमा संघीय नीतिको सर्वोच्चता कायम गर्न संघीय नियामक साधन (कानून) हरू बलपूर्वक प्रयोग गर्ने कोअर्सिव (बलशाली) संघीय प्रणालीको अभ्यास स्थापित हुदै गएको छ । देशमा राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्न, भौगोलिक अखण्डता सुरक्षित राख्न र समान आर्थिक विकास गर्न भोलीका दिनहरुमा संघले प्रदेश र स्थानीय तहमा आफ्नो नीति प्राथमिकतालाई वित्तीय स्रोतको साथै कानूनमार्फत नियमन नीति बढी प्रयोग गर्ने संकेतहरु देखा परेका छन् । परिणामतः सरकारका तहहरुबीच

अन्तरसरकार व्यवस्थापनलाई सशक्त बनाउन संघीय कानूनको पहल महत्वपूर्ण रणनीतिको रूपमा स्थापित हुँदै जान सक्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थहरु:

१. नेपालको संविधान, २०७२
२. संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरक्रिया) ऐन २०७७
३. अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
४. स्थानीय तह सञ्चालन ऐन २०७४
५. विकेन्द्रीकरण र स्थानीय वित्त व्यवस्था, सोमलाल सुवेदी, २०६३
6. NEPAL'S ROAD TO FEDERALISM From the Perspective of Grassroots Democracy By Damodar Adhikari (2020)
7. Political science, theory and Governmental Machinery, by B.K. Gokhale, 2007
8. FROM CO-OPERATIVE TO COERCIVE FEDERALISM AND BACK ? By Ross CRANSTON, Research Fellow (A.N.U.), Australia
9. 4th International conference on federalism, 2007, New Delhi, compiled by Rupak Chattopadhyay

निक्षेप सुरक्षणमा आयकर छुटको आवश्यकता र सान्दर्भिकता

अच्युत पन्त*

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको आम जनताको निक्षेपको संरक्षण गरी सम्बन्धित निक्षेपकर्तालाई फिर्ता हुने कुरा प्रत्याभूति दिदै फिर्ताको लागि गरिएको प्रबन्धलाई निक्षेप सुरक्षण भनिन्छ । सबैले बुझ्ने शब्दमा भन्नुपर्दा सर्वसाधारणले कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थामा गरेको बचत रकम कुनै कारणले उक्त संस्थाले फिर्ता गर्न नसक्ने अवस्था आएमा अर्को कुनै संयन्त्रमार्फत फिर्ता दिन गरिएको व्यवस्था नै निक्षेप सुरक्षण हो । विश्वका अधिकांश देशमा यस कार्यलाई निक्षेप बीमा पनि भन्ने गरिन्छ । यस्तो कार्य केन्द्रीय बैंक वा अर्को स्वतन्त्र निकायबाट सुरक्षण शुल्क लिई गर्ने गरिन्छ । आम सर्वसाधारण जनताको निक्षेपको सुरक्षण हुने भएता पनि निक्षेप सुरक्षण शुल्क भने बचतकर्तालाई भार नपर्ने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट नै असुल गरिन्छ । नेपालमा यस सम्बन्धी कार्य निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले गर्दै आएको छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको पछिल्लो तथ्यांक अनुसार हाल भण्डै ३ करोड ७० लाख निक्षेपकर्ताको ११ खर्ब १९ अर्ब रुपैयाँभन्दा बढी निक्षेपको सुरक्षण भएको छ ।

औपचारिक रुपमा अमेरिकामा सन् १९३३ बाट शुरु भई सो पश्चात् विश्वका अधिकांश देशमा निक्षेप सुरक्षणको अभ्यास भए पनि नेपालमा भने धेरै पछाडि सन २०१० (वि.सं. २०६७) बाट मात्र यसको शुरुवात भएको हो । वि.सं २०७३ मा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन २०७३ लागू भएपछि नेपालमा यस कार्यले कानूनी वैधता पाएको देखिन्छ । ऐन बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अनिवार्य रुपमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमार्फत निक्षेप सुरक्षण गराउनुपर्दछ । नेपालमा प्राकृतिक व्यक्तिको प्रति बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको पाँच लाख रुपैयाँसम्मको निक्षेपको सुरक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसको अर्थ व्यक्तिको खाताबाट कुनै खर्च नगरी उक्त व्यक्तिको खातामा रहेको रु पाँच लाख सम्मको रकमको बैंक नै डुबेता पनि फिर्ता पाउने गरी सुरक्षण गरिएको हुन्छ । यस कार्यले बैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रतिको विश्वास बढाई बचत गर्न आम सर्वसाधारणलाई उत्प्रेरित गर्दछ । वित्तीय स्थायित्व, निक्षेपकर्ताको हित तथा साना निक्षेपकर्ताको संरक्षणमा निक्षेप सुरक्षणले जोड दिएको हुन्छ । यसबाट वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि हुने र अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई औपचारिक गराउन सघाउ पुगनुका साथै पूँजी निर्माणमा समेत उल्लेखनीय योगदान पुग्दछ ।

विश्वमा कुनै बैंक वा संस्था टाट पल्टेका कारण आर्थिक मन्दी शुरु भई समग्र मुलुक तथा विश्वको अर्थव्यवस्था नै धरासायी हुन पुगेका धेरै उदाहरणहरु रहेका छन् । पछिल्लो पटक सन् २००८/०९ को आर्थिक मन्दी पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाको असफलताबाट नै सिर्जना भएको थियो । यस्तो अवस्थामा वित्तीय स्थायित्वका निम्ति एक महत्वपूर्ण वित्तीय औजारको रुपमा निक्षेप सुरक्षणको उल्लेखनीय भूमिका रहन्छ । निक्षेप सुरक्षणको सीमा जति धेरै कायम गरिएको हुन्छ, वित्तीय स्थायित्वमा त्यति नै यसको उपयोगिता सिद्ध हुने देखिन्छ ।

* (विभागीय प्रमुख, योजना तथा अनुसन्धान विभाग, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष)

निक्षेप सुरक्षण बापत प्राप्त विविध रकम समावेश गरी निक्षेप सुरक्षण कोषको रुपमा छुट्टै कोष खडा गर्ने र सोमा प्रशासनिक खर्च कट्टा गरी दायित्व व्यहोर्न निक्षेप सुरक्षण जोखिम कोष खडा गर्ने व्यवस्था निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐनले गरेको छ । निक्षेप सुरक्षण शुल्कको बढीमा २० प्रतिशत मात्र प्रशासनिक खर्च गर्न पाउने र बाँकी रकम जोखिम कोषमा राख्ने र सो रकमबाट निक्षेप दावी भुक्तानी वा सोधभर्ना बाहेक अन्य कुनै प्रयोजनका लागि खर्च गर्न नसकिने भनी ऐनको दफा ३९ मा स्पष्ट व्यवस्था छ । जसअनुसार निक्षेप सुरक्षण शुल्कमा आयकर लाग्ने परिकल्पना गरेको देखिदैन । निक्षेप सुरक्षण शुल्कमा दावी सोधभर्ना दिन बाहेक अन्य प्रशासनिक खर्च बापत २० प्रतिशत सम्म मात्र खर्च गर्न सक्ने र बाँकी रकम निक्षेप सुरक्षण जोखिम कोषमा राख्ने भनिएता पनि निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले निक्षेप सुरक्षण शुल्कमा ३० प्रतिशत आयकर तिर्दै आएको छ, जुन कोष सम्बन्धी ऐनले परिकल्पना नै नगरेको विषयवस्तु हो । यसका साथै निक्षेप सुरक्षण शुल्कमा तिरिएको करको दर नेपालकै सबैभन्दा उच्च संस्थागत करको दर हो र यो विश्वमा प्रचलित औसत संस्थागत करको दर र छिमेकी मुलुकको संस्थागत आयकरको दरभन्दा पनि धेरै बढी हो ।

कानुनको सामान्य व्याख्याको सिद्धान्तअनुसार कुनै विषयमा दुईवटा ऐनमा कुरा बाभिएमा पछिल्लो ऐनको व्यवस्था लागू हुन्छ । आयकर ऐन वि.सं. २०५८ मा आएको र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण ऐन वि.सं. २०७३ मा आएको आधारमा पछिल्लो समयमा आएको ऐनको विषय प्रचलनमा ल्याउने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । तर नेपालको आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४२ को व्यवस्था बमोजिम अन्य ऐनमा जेसुकै व्यवस्था भए पनि सालबसाली लागू हुने आर्थिक ऐनले छुट नदिएसम्म अन्य कुनै ऐनले कर सम्बन्धी कुनै व्यवस्था हेरफेर गर्न नसक्ने व्यवस्था छ । यसबाट निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण शुल्कमा कर ऐनले गरेको परिकल्पनालाई सार्थकता दिन प्रत्येक वर्ष आउने आर्थिक ऐन मार्फत् स्पष्ट व्यवस्था हुनु पर्ने देखिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो उद्देश्य बमोजिम आर्जन गरेको रकममा कर छुट दिने व्यवस्था भएको आयकर ऐनमा राष्ट्र बैंककै मुख्य उद्देश्य पूरा गर्न महत्वपूर्ण भुमिका खेल्ने क्षेत्रमा भने करछुट हुने व्यवस्था स्पष्ट हुन सकेको छैन । कतिपय देशमा निक्षेप सुरक्षण कार्य केन्द्रीय बैंकले नै गर्ने गरेका छन् । सार्क राष्ट्रकै कुरा गर्दा पनि श्रीलंका, बंगलादेश, अफगानिस्तान, माल्दिभ्स र भुटानमा केन्द्रीय बैंकले नै यो कार्य गर्दै आएका छन् । सामान्यतया: केन्द्रीय बैंकलाई हरेक मुलुकमा आयकरमा छुट दिने चलन भएको हुँदा निक्षेप सुरक्षण कार्यमा पनि आयकरमा स्वतः आयकर नलाग्ने सुविधा रहेको देखिन्छ । निक्षेप सुरक्षण गर्ने छुट्टै निकाय रहेको पाकिस्तानमा पनि उक्त निकायलाई आयकर नलाग्ने व्यवस्था रहेको छ । भारतमा निक्षेप सुरक्षणको लामो अनुभव रहेकोमा शुरुवातका लामो अवधिसम्म आयकर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको र सो अवधिपश्चात् केही कर लिने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । तर संसारका अधिकांश मुलुकमा निक्षेप सुरक्षण कार्य गर्ने संस्थालाई आयकर नलाग्ने व्यवस्था नै रही आएको छ ।

विशेष कार्य गर्न विशेष ऐनबाट स्थापित समान तवरले नेपाल सरकारको स्वामित्व तथा नियन्त्रणमा रहेका नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, कर्मचारी संचय कोष, नागरिक लगानी कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष लगायतका संस्थाहरुलाई स्थापनाको मुख्य उद्देश्य बमोजिमका कृयाकलाप संचालनबाट प्राप्त आम्दानीमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास बमोजिम नै आयकर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ । तर यही सन्दर्भमा निक्षेप तथा

कर्जा सुरक्षण कोष मात्र त्यस्तो अपवाद देखिएको छ, जुन संस्थाले छुट्टै ऐन बाट निर्देशित विशेष प्रकृतिको र गैरव्यवसायिक तथा गैरनाफामूलक कार्य गर्ने जिम्मेवारी पाएर पनि व्यवसायिक वित्तीय तथा बीमाको कारोबार तथा मदिरा तथा सूतीजन्य बस्तुको कारोबार गर्ने संस्था सरहको दरमा कर तिर्नुपर्ने अवस्था छ। यो निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐनको मर्म र भावना विपरीत देखिन्छ। यदि सार्कका अन्य पाँच मुलुकमा जस्तै नेपालमा पनि यो काम नेपाल राष्ट्र बैंकको कुनै विभागले नै गथ्र्यो भने आयकर नलाग्ने सुविधा नै हुने थियो तर नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकले नै लगानी मार्फत् छुट्टै निकाय खडा गरी सोही कार्य गर्दा भने सबैभन्दा महंगो संस्थागत कर तिर्नुपर्ने अवस्था छ।

निक्षेप सुरक्षण जोखिम कोषमा बस्नुपर्ने रकम सरकारलाई नै करको रुपमा फिर्ता गर्नु पर्दा जोखिम कोषको आकारलाई ७० प्रतिशतमा खुम्च्याएको छ, जसबाट वित्तीय स्थिरताको सरकारको नीतिको प्रभावकारितामा समेत स्वतः प्रश्न चिन्ह पैदा भएको छ। हालकै अवस्थामा नेपालको कुनै एक मध्यमस्तरको वाणिज्य बैंकले आफ्नो दायित्व भुक्तानी गर्न नसकी लिक्विडेसनमा गयो र सुरक्षण गरिएको अधिकांश रकम निक्षेप सुरक्षण जोखिम कोषले व्यहोर्नुपर्ने स्थिति पैदा भयो भने आवश्यक रकमको आधा खर्च समेत जोखिम कोषले व्यहोर्न सक्ने छैन। यस अवस्थामा निक्षेप सुरक्षण शुल्कमा आयकर छुटको स्पष्ट व्यवस्था गरी निक्षेप सुरक्षण जोखिम कोषलाई सुदृढ गर्नु अपरीहार्य बनेको छ।

निक्षेप सुरक्षणमा बहन गरेको जोखिम र पूँजीकोषको अनुपात ५ प्रतिशत रहने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता रहेको छ। नेपालमा हाल यो अनुपात १ प्रतिशत भन्दा पनि कम रहेको छ। यसर्थ कोषको पूँजी, कोषले बहन गरेको जोखिम भारको तुलनामा निकै नै कम रहेको छ र विद्यमान पूँजीको ५ गुणा पूँजी थप्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। पूँजी वृद्धि गर्न सेयरधनीका रुपमा नेपाल सरकारले नै रकम थप्नुपर्ने अवस्था छ। निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको आयमा कर छुट प्रदान गर्नु अर्को अर्थमा कोषको पूँजी कोष वृद्धि गर्नु हो जसबाट सरकारलाई आफ्नो प्रत्यक्ष दायित्व घटाउन सहयोग गर्दछ। यस अर्थमा नेपाल सरकारलाई समेत कर छुट प्रदान गर्दा कुनै नोक्सान हुने देखिदैन। मुख्य रुपमा राज्यले लोककल्याणकारी कार्यका लागि गरिने खर्चको स्रोत जुटाउन कर लगाउने र सो कर लगाउदा कुनै लोककल्याणकारी कार्य पूरा गर्न नै बाधा हुने देखिन्छ भने उक्त कर औचित्यपूर्ण हुने देखिदैन। यसर्थ कानुनी तथा व्यवहारिक दृष्टिकोणबाट दीर्घकालीन रुपमा आर्थिक ऐन मार्फत् निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले कोष ऐन बमोजिमका उद्देश्य पूरा गर्न गरेका कार्यबाट आर्जित आयमा कर नलाग्ने व्यवस्था गर्न आवश्यक छ। तत्कालका लागि भने आर्थिक ऐन २०७९ को दफा १८ बमोजिमको “अर्थ मन्त्रालयले मुनाफारहित सार्वजनिक तथा सामुदायिक संस्था तथा नेपाल सरकारको स्वामित्व भएका संगठित संस्थालाई लाग्ने करमा आंशिक वा पूर्ण रुपमा छुट दिन सक्ने व्यवस्था” अनुरूप कर छुट सुविधा प्रदान गर्न उपयुक्त देखिन्छ। (प्रस्तुत लेख लेखकका निजी विचार हुन्)

सन्दर्भ सामग्री

:निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३

:आयकर ऐन, २०५८

:आर्थिक ऐन, २०७९

:www.iadi.org

:विभिन्न देशका सम्बन्धित क्षेत्रका दस्तावेजहरु

:www.google.com

नेपालमा कर्जा सुरक्षण-एक परिचय

*दिनेश कोइराला

विषय प्रवेश :

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रदान गर्दा कर्जाको साँवा र व्याज फिर्ता हुने सुनिश्चिताको लागि कानून बमोजिम सम्पत्ति धितो राख्नु वा बीमा कम्पनी वा कर्जा सुरक्षण गर्ने कुनै निकायबाट प्रत्याभूति लिनुलाई कर्जा सुरक्षणको रूपमा बुझ्न सकिन्छ। चल वा अचल सम्पत्तिको धितोबाट कर्जा सुरक्षण गर्ने काम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले परम्परागत रूपमा गर्दै आईरहेको छ। सम्पत्तिको धितोबाट मात्र कर्जा प्रवाह हुने बैंकिङ्ग प्रणालीबाट उद्योग, व्यापार व्यवसायका लागि आवश्यक पूँजीमा विपन्न वर्गको पहुँच नहुने भई उनीहरूको उत्थान हुन नसक्ने हुन्छ। उद्यमशिलता विकासका लागि कृषि, साना तथा मझौला उद्यमका लागि अवधारणात्मक प्रस्ताव पेश गर्ने सिर्जनशिल व्यक्ति/समूहलाई पूँजी अभाव हुन नदिन बिना धितो व्यक्तिगत वा सामूहिक वा संस्थागत जमानीमा कर्जा प्रवाह गर्नु आवश्यक छ। यसले देशको गरिबी न्यूनीकरणमा समेत सकारात्मक भूमिका निर्वाह गर्दछ। यसले बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्वको लागि महत्वपूर्ण योगदान गर्दछ।

परिचय

सामान्य अर्थमा कर्जा शब्दले निश्चित अवधिमा व्याजसहित फर्काउने गरी अरुबाट लिइएको रकम, सापटी, ऋणको रूपमा बुझिन्छ। बैङ्क तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार “कर्जा” भन्नाले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, संस्था वा अन्य व्यावसायिक प्रतिष्ठानलाई निश्चित अवधिभित्र साँवा, व्याज वा अन्य दस्तुर बुझाउने गरी प्रवाह गरिएको रकम, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रत्याभूति, कर्जाको व्याज वा अन्य दस्तुर, पुर्न कर्जा, कर्जाको पुनर्संरचना र नवीकरण, कर्जा चुक्ताको लागि जारी गरिएको जमानी तथा अन्य वचनबद्धता सम्झनु पर्छ र सो शब्दले राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएको कुनै पनि किसिमको ऋण समेतलाई जनाउँछ। यसरी बैंक वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जालाई सुरक्षित गर्न जे जस्तो उपाय अपनाइन्छ, त्यसलाई नै कर्जा सुरक्षण भनिन्छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट चल/अचल सम्पत्ति धितो राखी, व्यक्तिगत वा सामूहिक वा संस्थागत जमानी लिई, नेपाल सरकार नै जमानत बसी लगायत व्यवसाय नै धितो राखी समेत कर्जा प्रवाह हुने गरेको छ। चल/अचल सम्पत्ति धितोमा प्रवाह गरेको कर्जा कम जोखिमपूर्ण रहेता पनि अन्य जमानत/जमानीमा प्रवाह

*स. अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

हुने कर्जा बढी जोखिमपूर्ण रहने भएकोले उक्त प्रकारको जोखिमलाई व्यवस्थापन गरी बैकिङ्ग क्षेत्रलाई स्थायित्व प्रदान गर्न र सृजनशील उद्यमीको उद्यमशीलता विकासको लागि पूँजी परिचालन गर्न कर्जा सुरक्षण आवश्यक छ ।

नेपालमा कर्जा सुरक्षण

बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ग्रामीण क्षेत्रका पिछ्छडिएका कम आय भएका व्यक्तिहरुमा उत्पादनशिल कर्जा प्रदान गरी उनीहरुको आर्थिक अवस्था अभिवृद्धि गर्न बैंक वित्तीय संस्थाको निश्चित प्रतिशत कर्जा उक्त क्षेत्रमा प्रवाह हुनुपर्ने नीति अनुरूप कर्जा प्रवाहको मात्रालाई अभिवृद्धि गर्न त्यस्ता कर्जाको जोखिम कम गर्ने उद्देश्यले विश्वका अन्य मुलुकहरुमा प्रचलनमा रहेको कर्जा सुरक्षणको अवधारणालाई नेपालको सन्दर्भमा पनि लागू गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको विशेष पहलमा नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सहभागितामा कम्पनी ऐन, २०२१ अन्तर्गत वि.सं. २०३१ साल असोज ४ गते कर्जा सुरक्षण निगमको स्थापना भएको थियो । कर्जा सुरक्षणको कार्यालाई व्यवस्थित गर्न प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जा (प्रा.क्षे) कार्यक्रम प्रारम्भ गरी सोही अन्तर्गत कर्जाको वर्गीकरण गरिएको थियो । वाणिज्य बैंकहरुले प्राथमिकता क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने कुल कर्जा लगानीको १२% कर्जा सिमालाई २०५८ साल देखी कम गर्दै लगी २०६४ सालसम्ममा सो व्यवस्थाको अन्त्य भएको थियो । तत्पश्चात विपन्न वर्ग कर्जा कार्यक्रम लागू भई हालसम्म पनि लघु तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम यथावत रहेको छ ।

वि.सं. २०६३ सालबाट साना तथा मझौला उद्यमशील कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम सुरु भएकोमा २०७३ सालबाट कृषि कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम समेत थप गरी कर्जा सुरक्षण कार्यको दायरा बृद्धि गरेको पाइन्छ जुन सुरक्षण कार्यक्रम हालसम्म पनि कायमै रहेको छ ।

नेपालमा हाल कायम रहेको कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गतका व्यवस्थाहरुलाई संक्षिप्त रुपमा निम्नानुसारको तालिकाबाट प्रष्ट देख्न सकिन्छ ।

क्र.सं.	कर्जाको किसिम	सुरक्षण हुने रकमको सिमा	सुरक्षण शुल्क	दाबीको भुक्तानी (२ किस्तामा)
१	लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा कार्यक्रम	१. विना धितो सामुहिक जमानी : १० लाख २. शैक्षिक प्रमाणपत्र धितो : ७ लाख ३. धितो जमानी : २० लाख ४. परियोजना धितो/सामुहिक जमानी: १० लाख (बैदेशिक रोजगारीबाट सीपमूलक तालिम प्राप्त व्यक्ति युवा/दलित) ५. व्यक्तिगत/सामुहिक जमानी/परियोजना धितो : १५ लाख (महिला उद्यमी : कोषको पुर्व सहमति चाहिने)	०.८%	दाबीको ७५%

२	साना तथा मझौला उद्यम कर्जा	१. १ (एक) करोड २. १ (एक) करोड माथि ३ करोड सम्म (कोषको पूर्व स्वीकृतिमा)	०.६%	१. दावीको ८०% (५० लाख सम्मको कर्जाको हकमा) २. दावीको ७०% (५० लाख माथिको कर्जाको हकमा)
३	कृषि कर्जा (धितो जामानी)			
४	शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा (ऋणीसँगको सम्झौतापत्र कोषलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने)	१. अध्ययनको लागि : १० लाखसम्म (धितो जमानी) २. व्यवसायिक तालिम प्राप्त व्यक्तिबाट व्यवसाय गर्न : ५ लाख (विपन्न, सिमान्तकृत समुदाय र लक्षित वर्गका व्यक्तिका लागि स्थानिय निकायको सिफारिसमा) (बिना धितो सामुहिक जमानी)	१%	दावीको ८०%
५	निर्यात व्यवसाय कर्जा (धितो जामानी)	१. २ लाख २. २ लाख माथि १० लाख सम्म (कोषको पूर्व स्वीकृतिमा)	१%	१. दावीको ८०% (२ लाख सम्मको कर्जाको हकमा) २. दावीको ७०% (२ लाख माथि १० लाख सम्मको कर्जाको हकमा)

बैंक वित्तीय संस्थाहरूले माथि तालिकामा उल्लेखित कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा सहभागीताका लागि कोषसँग सम्झौता गर्नु पर्दछ । फरक फरक कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा सुरक्षण रकमको सीमा र सुरक्षण शुल्क फरक फरक रहेका छन् । नेपाल सरकारले सुरक्षण शुल्कमा ५० प्रतिशतले अनुदान प्रदान गर्ने साथै बाँकी ५० प्रतिशत शुल्क समेत दुई किस्तामा तिर्ने गरी कर्जा सुरक्षण नियमावलीले व्यवस्था गरेकोले बैंक वित्तीय संस्थालाई सुरक्षण शुल्क भुक्तानीमा निकै सहूलियत र सहज छ । तोकिएको अवधीमा कर्जा असूली हुन नसकी कर्जा खराब भएमा कोषले ८० प्रतिशत सम्म क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछ । मुख्यतः बिना धितो सामुहिक जमानीमा लगानी भएका लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा (जस अन्तर्गत व्याज अनुदान प्राप्त सहूलियतपूर्ण कर्जा रहने) को सुरक्षणले कोषको जम्मा सुरक्षणको ९० प्रतिशत भन्दा बढी हिस्सा ओगटेको छ । महिला, दलित, विपन्न वर्गका व्यक्तिहरु जोसँग धितो जमानीका लागि सम्पत्ति छैन, उनिहरूलाई व्यापार व्यवसायका लागि आवश्यक पूँजीका लागि बैंक वित्तीय संस्थाले कर्जा दिन सक्ने व्यवस्था लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमले गरेको छ । कोषले २०७९ आषाढ मसान्त सम्मको लागि सुरक्षण गरेको कर्जा स्थिति निम्नानुसारको तालिकाबाट बुझ्न सकिन्छ ।

क्र. सं.	कर्जाको किसिम	ऋणी संख्या	२०७९ आषाढ मसान्त सम्मको सुरक्षण रकम	सुरक्षित कर्जाको भार
१	लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा कार्यक्रम	१,६४८,०९४	१७८,८६४,८३९,५५३.४२	६७.७३%
२	साना तथा मझौला उद्यम कर्जा	५,७९३	१०,८९१,३४७,५०२.२७	४.१२%
३	कृषि कर्जा	९,८३४	७,९११,९०९,७७२.३६	३.००%
४	शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा	-	-	०.००%
५	निर्यात व्यवसाय कर्जा	-	-	०.००%
६	व्याज अनुदान प्राप्त सहूलियतपूर्ण कर्जा	८०,३६२	६६,४२६,०१५,९००.११	२५.१५%
जम्मा		१,७४४,००३	२६४,०९४,१०४,७२८.१६	१००%

२०७९ आषाढ मसान्त सम्मको कर्जा सुरक्षण रकम रु २ खर्ब ६४ अर्ब ९ करोड ४१ लाख ४ हजार रहेको देखिन्छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा विभिन्न किसिमको कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको विकास गर्नु पूर्व पशुधन सुरक्षण (बीमा) कर्जा सुरक्षणको माध्यमको रुपमा रहेको थियो । बैंक वित्तीय संस्थाले पशुपालनका लागि प्रवाह गरेको कर्जा सुरक्षणको माध्यम पशुधन सुरक्षण रही आएकोमा कर्जा सुरक्षणका अन्य कार्यक्रम विकास भैसकेको अवस्थामा कोषबाट पशुधन सुरक्षणको कार्यलाई निरन्तरता दिनु सान्दर्भिकता देखिदैन ।

निष्कर्ष

वित्तीय प्रणालीको प्रमुख तत्वको रुपमा रहेको बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले जोखिमलाई व्यवस्थित गरी सुव्यवस्थित संचालन हुने अवस्था वित्तीय स्थायित्वको अवस्था हो । कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमले बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह भएको कर्जा सुरक्षित भई वित्तीय प्रणालीमा हुने प्रणालीगत जोखिमलाई न्यून पार्दछ । कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम वित्तीय क्षेत्रको सुरक्षा कवचको रुपमा रही वित्तीय क्षेत्रमा विपन्न वर्गको पहुँच अभिवृद्धि गर्दछ ।

सुरक्षित निक्षेप र कर्जा

- भागवत आचार्य*

छोरी

बैंक जाऊँ न बाबा खोल बैक खाता
उन्नतिको निम्ति जोड्छु मैले नाता ।

बाबा

खुत्रुके छ छोरी खाता किन खोल्ने
बैंक डुब्न सकछ घाटा किन भैल्ने ?

छोरी

त्यसो हैन बाबा ! निक्षेप बीमा हुन्छ
पाँच लाखसम्म नोक्सान क्षतिपूर्ति मिल्छ ।

कर्जा लेको उद्यम बीमा गर्नुपर्छ
बीमा गरे उद्यम जोखिम अन्तै सछ्छ ।

बाबा

बैंकमा जाँदा अरू लाभ के छ नानी ?
बुद्धि तिखो भाकी छोरी मेरी सानी ।

छोरी

खल्लीबीचको पैसा छरिएर बस्ने
सबले खाता खोल्दा बैंकभित्र पस्ने ।

---

*उपनिर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

घरमा भए पैसा निष्कृय रहन्छ
बैंकको पैसा ऋणमा उद्यमतिर जान्छ ।

घरमा राखे पैसा बित्तै खर्च हुन्छ
बैंकमा राखे पैसा व्याज पनि दिन्छ ।

पुँजी लिई उद्यम गर्छन् उद्यमी जन
उत्पादन र आय जन-जनको धन ।

रोजगारी बढ्न बैंकिङ बानी राम्रो
पुँजी निर्माण गर्ने माध्यम बैंक हाम्रो ।

उद्यम वीमिति भए कर्जा सुरक्षित
यस्तो सुरक्षाले गर्छ सबको हित ।

बाबा
बुझौं छोरी मैले लाटो रैछु पहिले
पढाएर छोरी ठीक गरिछु मैले ।

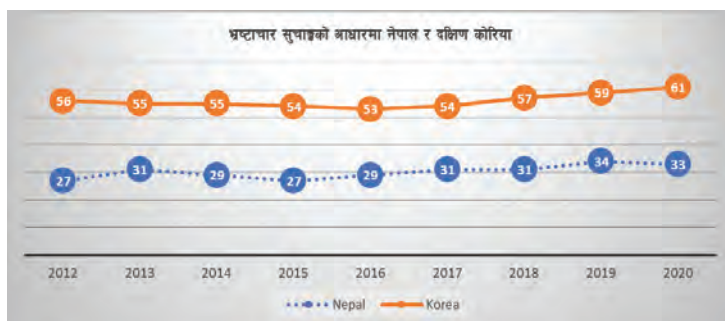
छोरी
उन्नतिको निमित्त बैंक सच्चा साथी
उन्नतिले मान्छे जान्छ माथि माथि ।

भ्रष्टाचार विरुद्धको नीति: दक्षिण कोरिया र नेपालको तुलनात्मक अध्ययन

-छिरिड तोप्के लामा तामाङ*

१. विषय प्रवेश

खराब एवं दुरासयपूर्ण आचरण नै भ्रष्टाचार हो । सार्वजनिक हित अनुकूल नहुने गरी सार्वजनिक पद, अधिकार तथा स्रोतको प्रयोग गर्नु लाई भ्रष्टाचार भनेर बुझिन्छ । भ्रष्टाचार मुलुकको सुशासन, विकास र शान्तिको बाधक हो । समाजको आर्थिक मनोविज्ञान र राज्यको नीतिगत संरचना एवम सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन सँग भ्रष्टाचारको प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको हुन्छ । भ्रष्टाचार निराकरण गर्नु आधुनिक विश्वको साझा चुनौतिको रूपमा देखिएको छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले विभिन्न मुलुक तथा अन्तरराष्ट्रिय संघ संस्थाहरुले दर्जनौं नीतिगत, संस्थागत एवम कार्यगत व्यवस्थाहरुलाई कार्यान्वयनमा ल्याएका छन् । विश्व मानचित्रमा अफ्रिकन तथा एसियाली राष्ट्रहरुलाई तुलनात्मक रूपमा अधिक भ्रष्ट मुलुकको रूपमा लिइए पनि सिङ्गापुर, हङ्कङ्ग, भुटान, जापान, दक्षिण कोरिया जस्ता एसियाली मुलुकहरु सुशासनमा

अव्वल देखिएका छन् । एसियाली मुलुकहरु मध्ये दक्षिण कोरियालाई सुशासन र आर्थिक समृद्धिको विषयमा अत्यन्तै तिब्र गतिमा सफलता प्राप्त गरेको मुलुकको रूपमा समेत परिचित मानिन्छ । सन १९१० देखि सन १९४५ सम्म जापानको उपनिवेश बनेको कोरियाले सन १९४८ मा स्वतन्त्रता प्राप्त गर्यो । जापानीहरुको नियन्त्रणमा रहेको सार्वभौम राज्य स्वतन्त्र भएको २ वर्ष पछि सन १९५० देखि ३ वर्ष सम्म भयाभह गृह युद्धको चपेटामा परी धनजन दुबैको व्यापक क्षति पश्चात सन १९५० मा उत्तर कोरिया र दक्षिण कोरियामा विभाजित भई हालको दक्षिण कोरिया एक स्वतन्त्र मूलुकको रूपमा देखियो । सन १९६० सम्म अत्यन्तै भ्रष्ट मलुकको रूपमा चिनिने यो मुलुक हाल सुशासन र विकास दुबैको लागि नमुना बनेको छ । ट्रान्सपरेन्सी ईन्टरनेशनल द्वारा प्रकाशित आँकडा अनुसार सन २०१६ मा ५२औं कम भ्रष्ट मुलुकको रूपमा रहेको यो देश सन २०२१ (५ वर्षको अवधिमा) मा ३२ औं स्थानमा उक्लिएको छ । सुशासनमा निरन्तर सुधार हुनु नै समृद्धिको आधार बनेको छ । समृद्धिको कारक तत्वको रूपमा दक्षिण कोरियाको भ्रष्टाचार विरुद्धको नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्थाको सम्बन्धमा यस आलेखमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

*निर्देशक, महालेखापरीक्षकको कार्यालय

२. ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

२३३३ बिसीमा कोरियाली भूभागमा डाङ्गु राजाले कोजुसियान भन्ने राज्य स्थापना भए पश्चात औपचारिक रुपमा कोरियामा शासन संचालनको अभ्यास भएको अभिलेख छ। समय वित्तै जाँदा हालको कोरियाको उत्तरी भागको कोजुसियानमा बुग्यो, गुगुर्यो, डाङ्गे जस्ता वंशले शासन गरेका थिए भने र दक्षिणी भागमा जिनहान, व्योनहान र महान जस्ता वंशहरूले शासन गरेका थिए। ईस्वी सम्वतको पहिलो शताब्दीको प्रारम्भदेखि कोरियामा तिन राज्यहरू उत्तरमा गुगुर्यो तथा दक्षिणमा सिल्ला र बाक्जी वंशले प्रभुत्व जमाएको देखिन्छ। सन ६९८ मा उत्तरी भूभागमा राजा गोहोको बाल्हे राज्य र दक्षिणमा एकिकृत शील्ला राज्य थियो। सन १२३० देखि १२७० सम्म यहाँ मंगोलहरूले शासन गरेको देखिन्छ। यस अवधिमा गोर्यो वंशले मंगोल र चीन सँगको सहकार्यमा शासन गरेको र सन १३९२ मा राजा गी शोङ्ग्येले गोर्यो वंशलाई हराएर जेशोन वंशको स्थापना गरेको थियो। यस वंशका राजा शेजोङ्गले कोरियामा धेरै सामाजिक, प्रशासनिक तथा विज्ञानमा सुधारहरू गरेको अभिलेखहरूमा पढ्न पाइन्छ। राजा शेजोङ्गले नै हालको कोरिएन अक्षर (हाङ्गुल) सृजना गरेका थिए। १९औं शताब्दीको शुरुवातमा जापान रुस युद्धमा जापानले रुस माथि विजय प्राप्त गर्यो। यसै युद्ध पश्चात कोरियालाई जापानले एक संरक्षित राज्यको रुपमा लिदै सन १९१० मा कोरिया र जापान बिच एउटा सन्धि (कोरियाको असहमति रहेको सन्धि) भयो जसले कोरियामा जापानको उपनिवेशको शुरुवात गर्यो। सन १९१० देखि १९३९ सम्म ५० लाख भन्दा धेरै कोरियनलाई जापानीहरूको नोकर, करिव १० हजार कोरिएन युवालाई जापानी सेनामा भर्ना गरेको थियो भने २ लाख भन्दा धेरै युवतिहरूलाई जापानीहरूले यौनदासी बनाएका थिए। कोरियामा जापान विरुद्धको निरन्तरको जनसंघर्ष, जापान विरुद्ध स्थापित जन मुक्ति सेनाको सक्रियता र दोस्रो विश्व युद्धको प्रभाव आदि कारणले १५ अगस्ट १९४५ मा जापानले कोरिया माथिको औपनिवेशिक शासन छोडेको र कोरिया स्वतन्त्र बनेको देखिन्छ। विश्व युद्धको अन्त्यमा कोरियाको उत्तरी भूभाग रुसी सेनाको कब्जामा थियो भने दक्षिणी भूभाग अमेरिकी सेनाको कब्जामा थियो। उत्तरमा रुसले लोकतान्त्रिक जनगणतन्त्र कोरिया र दक्षिणमा अमेरिकाले गणतन्त्र कोरिया नामले अनौपचारिक राज्यहरू स्थापना गरेका थिए। सन १९४८ र सन १९४९ मा क्रमश रुस र अमेरिकाले उक्त कोरियाली भूभागबाट आफ्नो सेना फीर्ता लगे पनि उत्तर र दक्षिण बिचमा दुश्मन भाव कायम रही सन् १९५० देखि १९५३ सम्म आफ्नै दुई भूभागका नेतृत्वहरू बिच युद्ध चल्यो। यस युद्धमा पनि उत्तरमा रुस र चीनले र दक्षिणमा अमेरिकाले सहयोग गरेको देखिन्छ। यस युद्धमा २५ लाख भन्दा धेरै मानिस र १० लाख भन्दा धेरै सेनाहरूको ज्यान गएको थियो भने खर्बौंको भौतिक संरचनाहरू ध्वस्त भएको थियो। यस युद्धमा नेपाल समेत ४० भन्दा धेरै मुलुकले कोरियालाई खाद्यान्न तथा अन्य सहयोग गरेको थियो। सन १९५३ मा युद्धमा सामेल भएका सबै राष्ट्रहरू सहितको प्रयासमा यी दुई कोरियाली शक्तिहरू बिच सहमति भयो र पूर्ववत् ३८ प्यारालल (उत्तर र दक्षिण कोरियाको सीमाना) मै फर्किएर सीमा तय गरी अलग अलग राज्यको रुपमा अघि बढ्ने निर्णय भयो। यस युद्ध पछि यो भूभाग उत्तर कोरिया र दक्षिण कोरियाको रुपमा विभाजित भई अलग अलग स्वतन्त्र मुलुकको रुपमा संचालन हुदै आएको छ।

३. भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा कोरियाली इतिहास

कोरियामा भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धमा स्थापित प्रचलनहरूको सम्बन्धमा चर्चा गर्दा जोसोन बंशको समयमा सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले सार्वजनिक हित विपरित काम गरेको अवस्थामा राज दरवार अगाडीको ठूलो ड्रम बजाएर राजा समक्ष सर्वसाधारण नागरिकहरूले उजुरी गर्ने चलन रहेको विभिन्न पुस्तकहरूमा उल्लेख छ । जसले गर्दा कोरियाली राज्य व्यवस्थाको शुरु देखि नै सुशासन तथा व्यवस्थाका सम्बन्धमा नीतिगत संयन्त्रहरू रहेको देखिएता पनि जापानको उपनिवेशबाट मुक्त भए पश्चात दक्षिण कोरियाको शुरुवाती समयका राज्यको प्राथमिकतामा सुशासन परेको देखिदैन । कोरियाको पहिलो राष्ट्रपति सिङ्म्यान रीही ले ११ वर्ष शासन गरेपनि यस अवधिमा भएको युद्धले गर्दा धेरै कार्यकाल राष्ट्रपति नै निर्वासित अवस्थामा रहेको थियो । त्यसपश्चातको सबै भन्दा लामो अवधिको शासन गर्ने राष्ट्रपति पार्क चुङ हि हुन् । उनले लगातार १८ वर्ष (सन १९६२ देखि १९७९) राष्ट्रपतिको रूपमा शासन गरेका थिए । उनको शासन अवधिलाई विकास र समृद्धिको उपलब्धिमूलक (अर्थात् गरिब मुलुकबाट अर्थात् धनी मुलुकमा रुपान्तरण) युगको रूपमा लिन सकिन्छ ।

दक्षिण कोरियामा शुरुवात देखि नै कर्मचारीतन्त्रलाई योग्यता प्रणालीमा संचालन गर्ने प्रयास भएको थियो । कोरियामा कर्मचारी भर्ना गर्दा हेङ्सी (लोक सेवा आयोगको परीक्षा) मार्फत् विशेष भर्ना (सोभै भर्ना पद्धति) गरी दुई प्रकारका कर्मचारी भर्ना पद्धति संचालनमा थियो । विशेष भर्ना अन्तर्गत रिक्त पदमा सोभै कुनै विशेष क्षमताको व्यक्तिलाई नियुक्ति गरिन्थ्यो । राष्ट्रपति रिहिको कार्याकालमा हेङ्सी मार्फत करिब ५ प्रतिशत र बाकी ९५ प्रतिशत कर्मचारी विदेश पढेका र विश्व विद्यालयहरूबाट सोभै भर्ना गर्ने गर्थ्यो । विस्तारै यो अनुपात राष्ट्रपति पार्क चुङ् हि को कार्याकालमा क्रमशः ६५ प्रतिशत र ३५ प्रतिशतमा पुगेको थियो र हाल कर्मचारी भर्ना पुर्ण योग्यता प्रणालीमा आधारित छ । कर्मचारी भर्नामा योग्यता प्रणालीको पालनामा भएको वृद्धि सँगै कर्मचारीतन्त्रमा सुशासनको स्तर पनि विस्तारै वृद्धि हुदै गएको देखिन्छ । भ्रष्टाचार विरुद्धका संयन्त्रहरू राष्ट्रपति रिहिको कार्याकाल देखि नै सक्रिय थियो । कर्मचारीले भ्रष्ट कृत्याकलापहरूमा संलग्न भएको देखिएमा कारवाही गर्ने प्रवृत्तिमा विस्तारै सुधार आएको तलको तालिकाबाट देख्न सकिन्छ । राष्ट्रपति सिङ्म्यान रिहिको कार्याकालमा ३६.६ प्रतिशत कर्मचारीहरू भ्रष्टाचारमा संलग्न भएको देखिएकोमा राष्ट्रपति रोह मुन ह्युनको कार्याकालमा यो अनुपात ३.५ प्रतिशतमा झरेको छ । सन २०२१ मा ट्रान्सपरेन्सी ईन्टरनेशनलले गरेको सर्वेक्षणमा कोरियालाई विश्वको १८० मुलुक मध्ये ३२ औं कम भ्रष्ट मुलुकको रूपमा सुचिकृत गरेको छ ।

राष्ट्रपतीय शासन अवधि	घुस प्रकरण संख्या	ऋणनियमितता प्रकरण संख्या	कूल कर्मचारहरू संख्या मध्ये भ्रष्टाचार आरोपित कर्मचारी संख्या
Rhee (1948-60)	60	152	36.6%
Park (1961-79)	95	117	17.3%
Chun (1980-87)	116	43	12.8%
Roh TW (1988-92)	82	25	5%
Kim YS (1993-97)	319	111	5%
Kim DJ (1998-2002)	350	86	5.5%
Roh MH (2003-07)	141	60	3.5%

Source: Supreme Prosecutors Office, Korea

४. संवैधानिक तथा नीतिगत व्यवस्था:

सन १९४८ मा जारी भएको दक्षिण कोरियाको हालको संविधानमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि मात्र कुनै छुट्टै संवैधानिक निकायको व्यवस्था छैन। भ्रष्टाचारलाई कुनै पनि कानूनले स्पष्ट व्याख्या समेत गरेको छैन। तर संविधानमा उल्लिखित मौलिक हकहरु अन्तर्गत सबै नागरिकलाई सार्वजनिक निकायको खराब कार्य सम्पादन विरुद्ध सम्बन्धित निकायमा उजुरी दिन पाउने र सोको सुनुवाई हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको बोर्ड अफ अडिट एण्ड ईन्स्पेक्सनले नै सार्वजनिक पदाधिकारीहरुको व्यवहारलाई निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने तथा आम सरोकारको विषयमा लेखापरीक्षण गरी यथार्थता सार्वजनिक गर्ने गर्दछ। समयक्रम सँगै भ्रष्टाचार नियन्त्रणका दर्जनौ नीतिगत तथा संरचनागत व्यवस्थाहरु कार्यान्वयनमा आएको देखिन्छ। कोरियामा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि नै जारी भएका निम्नानुसारका नीति तथा संस्थाहरुका बारेमा चर्चा गरिएको छ।

४.१. प्रचलनमा रहेका भ्रष्टाचार नियन्त्रणका नीतिहरु

सार्वजनिक पदाधिकारी तथा निजीक्षेत्रमा समेत हुने भ्रष्ट कृत्याकलापहरुलाई नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले निम्नानुसार विभिन्न निरोधात्मक तथा उपचारात्मक व्यवस्था भएका नीतिहरु हाल प्रचलनमा रहेका छन्।

1. Criminal Act Korea, 1953
2. State Public Official Act, 1949
3. Public Service Ethics Act, 1981
4. Act on Anti Corruption and the Establishment and Operation of the ACRC, 2008
5. Improper Solicitation and Graft Act, 2016
6. Act on Preventing Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions (FBPA), 1999

४.१.१. Criminal Act Korea, 1953

दक्षिण कोरिया फौजदारी अपराध ऐन, १९५३ को परिच्छेद ७ मा सार्वजनिक पदाधिकारीहरुले सार्वजनिक पदीय दायित्व तोकिए बमोजिम निर्वाह नगरेमा वा सार्वजनिक अधिकारको दुरुपयोग गरेमा हुने कसुरहरु र सोको लागि हुने सजायको व्यवस्था गरेको छ। यो ऐनमा सार्वजनिक पदाधिकारीले कुनै मनासिव कारण बिना कुनै पदीय जिम्मेवारी पुरा गर्न ईन्कार गरेमा १ वर्ष सम्म कैद र ३ वर्ष सम्म योग्यता निलम्बन गरिने, सार्वजनिक पदाधिकारीको कारणले कुनै तेस्रो व्यक्तिले नगर्नु पर्ने काम गरेमा वा गर्नु पर्ने काम नगरेमा ५ वर्ष सम्म कैद र १० वर्ष सम्म योग्यता निलम्बन गरिने, सार्वजनिक पदाधिकारीहरुको निर्णय तथा अनुसन्धानले कुनै व्यक्तिको शरिरमा क्षति भएमा वा अधिकारको दुरुपयोग गरी जानी जानी कुनै गलत व्यक्तिलाई गिरफ्तार गरेमा वा दुख दिएमा ७ वर्ष सम्म कैद र १० वर्ष सम्म योग्यता निलम्बन गरिने, कुनै अपराधीको अनुसन्धानको क्रममा अपराध सँग सम्बन्धित सूचना संकास्पद अपराधीलाई चुहाउने पदाधिकारीलाई ३ वर्ष सम्म कैद गरिने, सार्वजनिक गोप्य सूचना चुहाउनेलाई २ वर्ष सम्म कैद गरिने, चुनावमा मतादाता तथा उम्मेदवारलाई धम्की दिने र निजको स्वतन्त्र निर्वाचन वातावरणलाई खलल पुऱ्याउनेलाई १० वर्ष सम्म कैद गरिने, सार्वजनिक पदाधिकारीले निजको पदीय जिम्मेवारीको प्रयोग सम्बन्धमा कुनै व्यक्तिबाट घुस लिने, माग गर्ने, स्वीकार गर्न

वचन दिनेलाई ५ वर्ष सम्म कैद गरिने । कुनै तेस्रो व्यक्तिलाई गैरकानूनी भनिसुन गर्न घुस लिने वा स्वीकार गर्न वचन दिने लाई ५ वर्ष सम्म कैद गरिने, सार्वजनिक पदाधिकारीलाई घुस दिने, दिन वचन दिने, तथा घुसको रकम तथा वस्तु पुर्याउनेलाई ५ वर्ष सम्म कैद हुने, घुस वापतको वस्तु तथा रकम जफत गरिने वा विगो तिराउने लगायतका व्यवस्थाहरु यस ऐनमा गरिएको छ ।

४.१.२. State Public Official Act, 1949

सार्वजनिक कर्मचारी प्रशासन संचालनमा एकरूपता ल्याउने उद्देश्यले यो ऐनलाई प्रचलनमा ल्याइएको छ । यसमा सार्वजनिक पदाधिकारीले कानून उल्लङ्घन गरेमा वा कुनै कानून अनुसारको पदीय जिम्मेवारी पुरा नगरेमा अनुशासन कारवाही गरिने व्यवस्था छ । प्राय सबै सार्वजनिक निकायको तालुक निकायमा एक अनुशासन बोर्ड हुने व्यवस्था छ । अनुशासन बोर्डले अनुशासन उल्लङ्घन गर्ने व्यक्तिलाई पदमुक्त गर्ने, निलम्बन गर्ने, तलव घटाउने लगायतका व्यवस्थाहरु यो कानूनमा गरिएका छन् ।

४.१.३. Improper Solicitation and Graft Act, 2016

सार्वजनिक पदाधिकारीहरुलाई अनुचित भनिसुन गरी सार्वजनिक पदको दुरुपयोग हुने सम्भावनालाई नियन्त्रण गर्न यस कानूनको तर्जुमा गरेको देखिन्छ । यसमा कुनै पनि व्यक्तिले कुनै पनि सार्वजनिक पदाधिकारीलाई अनुचित प्रभाव पर्ने गरी भनिसुन गर्न नहुने व्यवस्था छ । त्यसरी भनिसुन गरेमा सार्वजनिक पदाधिकारीले पहिलो पटक त्यस्तो कार्य अनैतिक भएको स्वयम त्यस्तो भनिसुन गर्नेलाई जानकारी दिनु पर्ने र दोस्रो पटक पनि निजबाटै भनिसुन प्राप्त भएमा उक्त व्यक्तिलाई कारवाहीको लागि सम्बन्धित निकायमा रिपोर्ट गर्नु पर्ने उल्लेख छ । पदीय दायित्व सँग कुनै सम्बन्ध नभए पनि कुनै सार्वजनिक पदाधिकारी तथा निजको पति पत्निले कुनै व्यक्तिबाट एक पटकमा १० लाख ओन (कोरियन मुद्रा) तथा एक आर्थिक वर्षमा ३० लाख ओन भन्दा बढी दान तथा पुरस्कारको रुपमा लिन नहुने व्यवस्था छ । राष्ट्रपतीय आदेश (Presidential Decree)मा तोकिएको सीमा भन्दा बढी मूल्यको खाना, फुल, बधाई, पार्टी तथा समवेदना वापत कुनै रकम तथा वस्तु समेत दिन नहुने व्यवस्था छ । यदि सीमा भन्दा बढी रकम तथा वस्तु सार्वजनिक पदाधिकारी वा निजको परिवारलाई प्राप्त भइ सकेको अवस्थामा जति सक्दो उसैलाई फिर्ता गर्नु पर्ने वा आफ्नो आफ्नो संगठनलाई जानकारी दिई राजस्व दाखिला गर्नु पर्ने उल्लेख छ । कुनै पनि तालिम कक्षा वा त्यस्तै सेमिनारमा भत्ता तथा अन्य सुविधा मापदण्डमा तोकिए भन्दा बढी लिनु दिनु नहुने लगायतका आर्थिक कारोबारमा मापदण्डको पालना र अनुचित भनिसुनलाई यस कानूनले निरोध गर्न खोजिएको छ ।

४.१.४. Public Service Ethics Act, 1981

यो ऐनको पहिलो वाक्य नै “सार्वजनिक पदाधिकारीको जीवन निर्वाहको सुनिश्चतता राज्यले गर्छ, ता की उनिहरु आफ्नो पेशमा नैतिकता प्रवर्द्धन गर्न सक्नु” बाट शुरु भएको छ । यो कानूनमा कुनै पनि पदाधिकारीले आफ्नो पद र संस्थालाई निजी स्वार्थको लागि प्रयोग गर्न नहुने, प्रत्येक ठूला र उच्च स्तरीय निकायहरुमा अनुशासन समिति रहने, उच्च पदस्थ पदाधिकारीहरुले आफ्नो सम्पत्ति त्यस्तो पदमा बहाल भएको २ महिना भित्र दर्ता गर्नु पर्ने लगायतका व्यवस्था छ । जसलाई सार्वजनिक अनुशासन समितिले निरन्तर परीक्षण

गर्ने गर्दछ। यदि गलत सम्पत्ति विवरण दर्ता गरेको अवस्था सचेत गर्ने, सार्वजनिक रूपमा सूचना प्रकाशन गर्ने तथा हालको पदमा गरिएको नियुक्ति नै रद्द गर्न समेत सिफारिस गर्न सक्छ। यो समितिले सार्वजनिक पदाधिकारीको सम्पत्तिको मुभमेण्ट आवधिक रूपमा सम्बद्ध निकायहरूमा जानकारी समेत गर्ने गर्दछ। कुनै पनि विदेशी नागरिकले सार्वजनिक पदीय हैसियतको आधारमा कुनै सार्वजनिक पदाधिकारी वा निजको परिवारको कुनै सदस्यलाई दिएको अवस्थामा तुरुन्तै आफु कार्यरत सार्वजनिक निकायमा हस्तान्तरण गर्नु पर्ने र संचित कोषमा दाखिला गरिनु पर्दछ। कुनै नियमनकारी संस्थाबाट अवकास भएको ३ वर्ष सम्म उक्त निकाय अन्तर्गतका कुनै पनि निजी संस्थाहरूमा काम गर्नु हुदैन। अवकास प्राप्त भएको निकाय संग ३ वर्ष सम्म कुनै व्यवसायिक कारोवार गर्न हुदैन। आफु साविकमा कार्यरत संस्थाबाट अवकास पश्चात कुनै अनुचित सहयोग मागनु हुदैन। यदि त्यस्तो भएको अवस्थामा ५ करोड वन सम्म जरिवाना गरिने व्यवस्था उल्लेख छ। सार्वजनिक अनुशासन समितिले बोलाएको अवस्थामा उपस्थित नहुने तथा सम्पत्ति विवरण दर्ता नगर्ने तथा यस ऐनको प्रावधान उल्लङ्घन गर्ने पदाधिकारीलाई १ वर्ष सम्म कैद तथा नगद जरिवाना समेत गर्न सक्छ।

४.१.५. Act on Anti-Corruption and the Establishment and Operation of the ACRC

सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको कार्य शैली प्रति सर्वसाधारणको उजुरी तथा गुनासो सुन्न र सार्वजनिक प्रशासनको दक्षता अभिवृद्धि गर्न Anti-Corruption and Civil Right Commission (ACRC) तथा Local Ombudsman संस्थाको गठन यस कानून अन्तर्गत भएको छ। भ्रष्टाचारजन्य कृयापकलाप न्यूनीकरण गरी सुशासन अभिवृद्धि गर्नु नै यस कानूनको प्रमुख उद्देश्य हो। यस ऐनले नागरिकको उजुरीहरू संकलन गर्ने विधि तथा सोको अनुसन्धान गर्ने जिम्मेवारीको सम्बन्धमा व्याख्याहरू गरिएको छ। यस सम्बन्धमा अभि विस्तृत व्याख्या संस्थागत व्यवस्था खण्डमा गरिएको छ।

४.१.६. Act on Preventing Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions (FBPA), 1999

कोरिया संयुक्त राष्ट्र संघीय भ्रष्टाचार निवारण महासन्धि UN Convention Against Corruption र धनी मुलुकहरूको संगठन, आर्थिक सहकार्य तथा विकासको लागि संगठन (OECD) को सदस्य राष्ट्र भएको कारणले अन्तर्राष्ट्रिय भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा समेत सहयोगी भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ। जस अन्तर्गत अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार कारोवारमा विदेशी सार्वजनिक पदाधिकारी वा विदेशी अन्य कुनै व्यक्तिले भ्रष्टाचारजन्य कारोवार गरेको अवस्थामा समेत छानविन गर्ने र नियन्त्रणमा लिने हैसियत राख्दछ। त्यस्तो कारोवार गरेको पुष्टि भएमा ५ वर्ष सम्म कैद तथा १ अर्व वन सम्मको जरिवाना गर्न सकिने व्यवस्था छ।

५. संस्थागत व्यवस्था

दक्षिण कोरियामा भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न मुख्यतया निम्नानुसार निकायहरू छन्।

१. Anti Corruption and Civil Right Commission (ACRC)
२. The President's Secretary
३. Office of Prime Minister

४. The Board of Audit and Inspection (BAI)
५. The Public Prosecutor's Office
६. The Inspector General and Each Ministry
७. Minister of Public Administration and Safty (MOPAS)

५.१. Anti-Corruption and Civil Right Commission (ACRC)

दक्षिण कोरीयामा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि स्थापित निकाय Anti-Corruption and Civil Right Commission (ACRC) एक स्वयत्त आयोग हो । जसमा १५ जना आयुक्तहरु हुन्छन । यो आयोग Act on Anti-Corruption and the Establishment and Operation of the ACRC, 2008 अन्तर्गत संचालित छ । यस संस्थाको प्रमुख आयुक्त प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट नियुक्त हुन्छ भने अन्य आयुक्तहरु प्रमुख आयुक्तको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट नियुक्त हुन्छन । सबै आयुक्तहरुको कार्यकाल ३ वर्षको हुन्छन र एक पटक पुनः नियुक्त हुन सक्छ । यस संस्थाले सार्वजनिक निकायहरुमा निहित भ्रष्टाचार मापन गर्न वस्तुनिष्ठ सूचकहरु तयार गर्ने, उक्त सूचकहरुको आधारमा सार्वजनिक निकायहरुको मूल्याङ्कन तथा अनुसन्धान गर्ने, त्यसतो मूल्याङ्कन बाट प्राप्त नतिजा प्रकाशन गर्ने र सुधारको लागि आवश्यक सुझाव तथा सहयोग समेत गर्ने गर्दछ । यस संस्थाले ऐन, अध्यादेस, राष्ट्रपतिको आदेश, नियमावाली, कार्यविधि, निर्देशिका, सार्वजनिक सूचना लगायतका सार्वजनिक निर्णयहरुको अध्ययन गर्ने र सुधारको लागि सम्बन्धित निकाय प्रमुखलाई सिफारिस गर्दछ । सार्वजनिक निकायहरुमा सुशासन अभिवृद्धिको लागि प्रकृयागत नियन्त्रण कायम राख्न आवश्यक पद्धति निर्माण गर्न परामर्श तालिम तथा अन्य प्राविधिक सहयोग समेत आयोगले गर्ने गर्दछ । कुनै पनि सार्वजनिक पदाधिकारीलाई गरेको निर्णय र सोको असर तथा प्रभावको सम्बन्धमा जिम्मेवार बनाउन त्यस्तो निर्णयमा संलग्न पदाधिकारीलाई व्याख्या गर्न वा आवश्यक प्रमाण पेश गर्न लगाउन सक्छ । राष्ट्रपतिले अत्यन्तै गोप्य भनेर तोकिएका बाहेक अन्य सबै प्रकारका कागजातहरुमा यस संस्थाको पहुँच हुन्छ ।

५.२. Local Ombudsman

स्थानीय सरकार तथा स्थानीय प्रशासनको क्षमता अभिवृद्धि गर्न तथा सार्वजनिक निकायहरुको अनुचित कार्यशैली विरुद्धको उजुरीहरु सुन्न स्थानीय तहमा स्थानीय सरकारले Local Ombudsman संचालनमा ल्याइएको हुन्छ । यस संस्थाले उजुरीको अनुसन्धान तथा मूल्याङ्कन गरी आवश्यक कारवाहीको लागि सिफारिस गर्दछ । यस्ता संस्थाले स्थानीय निकायहरुलाई प्रशासकीय सुशासन अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरुमा सहभागी गराउने तथा स्थानीय कार्यक्षेत्रमा पर्ने कुनै अधिकार हनन भएको अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरु सँग स्थानीय निकायको समन्वय गराउने गर्दछ । यस्ता संस्थाको प्रमुखको रुपमा सह प्रध्यापकहरु, वरिष्ठ अधिवक्ताहरु, न्यायाधिसहरु, नागरिक समाजले सिफारिस गरेका समाजमा लब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तिहरु मध्येबाट ४ वर्षको लागि नियुक्त गर्ने गरिन्छ । यसले आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदन स्थानीय सरकार समक्ष पेश गर्दछ ।

५.३. Board of Audit and Inspection (BAI)

बोर्ड अफ अडिट एण्ड ईन्स्पेक्सन कोरियाको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था हो । यो सवैधानिक निकाय हो । संविधानतः यसका काम कर्तव्य र अधिकार तोकिएका हुन्छन । यो आयोगले सार्वजनिक निकायको कार्यसम्पादन

र कर्मचारीहरुको सार्वजनिक व्यवहारको समेत अध्ययन तथा मूल्याङ्कन गरी सम्बन्धित निकायलाई सुझाव तथा कारवाहीको सिफारिस सम्म गर्ने गर्दछ। सार्वजनिक निकायमा सुशासन कायम गर्न यस संस्थाको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। साथै कुनै पनि सार्वजनिक महत्वको विषयमा ३०० भन्दा धेरै व्यक्तिको हस्ताक्षर सहित अनुरोध गरेमा सो विषयमा लेखापरीक्षण गर्ने र प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने गर्दछ। ACRC लाई प्राप्त उजुरीको सम्बन्धमा लेखापरीक्षणको माध्यम बाट यथार्थता पत्ता लगाउन BAI लाई अनुरोध गर्ने गर्दछ।

५.४. Corruption Investigation Office for High–Ranking Officials (CIO)

यो उच्च पदस्थ पदाधिकारीहरु जस्तै राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री, राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरु, न्यायधिस, उच्च पदस्थ प्रहरी तथा त्यस्ता पदाधिकारीका परिवारका सदस्यहरु विरुद्ध प्राप्त भ्रष्टाचारजन्य उजुरीको छानविन तथा अनुसन्धान गर्न विशेष अधिकार सहित स्थापना भएको संस्था हो। सन २०१७ मा पुर्व राष्ट्रपति पार्क ग्यु हे र सन २०१५ मा पुर्व राष्ट्रपति लि म्यूङ् बाक विरुद्धको भ्रष्टाचारजन्य उजुरी यसै संस्थाले अनुसन्धान गरेको थियो। यस संस्थाले पुर्व विशिष्ट पदाधिकारीहरु विरुद्धको भ्रष्टाचारजन्य कृयाकलाप समेत अनुसन्धान तथा तहकिकात गरी सुझाव सहित प्रतिवेदन सरकारी अभियोजनकर्ता कार्यालयमा पेश गर्दछ। सरकारी अभियोजनकर्ता कार्यालयले सो सम्बन्धमा थप पुष्ट्याई सहित अदालतमा मुद्दा दायर गर्दछ।

५.५. Public Prosecutor's office

सामान्य भाषामा अदालतमा अभियोग दायर गर्ने कार्यालयहरु जसले फौजदारी अपराधको सम्बन्धमा सरकार पक्ष भएर अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने र सरकार पक्ष भएर वकालत गर्दछ, त्यस्ता निकायलाई सार्वजनिक अभियोजनकर्ता कार्यालयको रुपमा बुझिन्छ। कोरियामा सरकारी अभियोजनकर्ता कार्यालयले भ्रष्टाचार लगायतका फौजदारी मुद्दाको स्वतन्त्र अनुसन्धान तथा छानविन गर्ने, आरोपितलाई गिरफ्तार गरी बयान लिने र अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने गर्दछ। भ्रष्टाचार कानूनलाई कार्यान्वय गराउने एक शक्तिशाली निकाय नै सरकारी अभियोजनकर्ता कार्यालयहरु रहेका हुन्छन्।

५.६. Ministry of Public Administration and Safty (MOPAS)

सार्वजनिक प्रशासन तथा सुरक्षा मन्त्रालयले प्रायः सबै प्रकार नयाँ निजामती कर्मचारीहरुको नियुक्ति र पदस्थापन गर्ने गर्दछ। यो मन्त्रालयले सबै निजामती कर्मचारीको सम्पत्तिको व्यवस्थित अभिलेखाङ्कन गरी सबै तहको कर्मचारीले अकूत सम्पत्ति आर्जन गर्न सक्ने अवस्थालाई निषेध गर्ने कार्य गर्दछ। भ्रष्टाचारजन्य विषयको अनुसन्धान गर्न आवश्यक सूचना तथा अनुसन्धानको लागि योग्य जनशक्ति उपलब्ध गराई अन्य निकायलाई सहयोग गर्न यस निकायको भूमिका रहन्छ।

५.७. गुनासो ब्यवस्थापन उजुरी सुनुवाई कार्यविधि

कुनै पनि सार्वजनिक पदाधिकारीलाई कुनै कसैबाट भनसुन प्राप्त भयो वा कसैले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले प्राप्त जिम्मेवारी सही तरिकाले वहन नगरेको सम्बन्धमा उजुरी गर्नु पर्दा विशेष गरी ३ प्रकारका निकायहरुमा गर्ने गर्छन्। पहिलो सम्बन्धित निकाय वा तालुक नियमनकारी निकायमा, दोस्रो ACRC मा

र तेस्रो BAI वा अन्य अनुसन्धानात्मक निकायहरु। सर्वप्रथम सम्बन्धित निकाय (जो संग उक्त उजुरी सम्बन्धित छ) को प्रमुखलाई प्राप्त गुनासो तथा उजुरीहरु उक्त निकायको प्रमुखबाटै छानविन तथा कारवाही हुन्छ। निकाय प्रमुखलाई सम्बन्धित कर्मचारीलाई सचेत गर्ने, निलम्बन गर्ने, क्षतिपूर्ति भराउने लगायतका अधिकार रहेको हुन्छ। दोस्रोमा ACRC लाई प्राप्त भएको उजुरीको सम्बन्धमा सम्बन्धित उजुरीकर्ता वा अन्यबाट थप पुष्ट्याई लिएर सूचनाको यथार्थता एकिन गरी अनुसन्धान तथा छानविनको लागि अन्य अनुसन्धानात्मक ईकाइलाई अनुसन्धान गर्न लगाउछ र उजुरीकर्तालाई सोको जानकारी समेत दिइन्छ। ACRC लाई प्राप्त उजुरी तथा गुनासोहरु विषय विज्ञताको आधारमा विभिन्न निकायहरुलाई अनुसन्धान, तहकिकात तथा लेखापरीक्षणको लागि अनुरोध गर्दछ। जस्तै आर्थिक क्षेत्रको लागि Financial Supervisory Service, Financial Service Commission. त्यसै गरी वाणिज्य क्षेत्र सँग सम्बन्धित उजुरी Korean Fair Trade Committee, लेखापरीक्षण गर्नु पर्दा BAI लाई अनुरोध गर्ने गरिन्छ। त्यरी गरिएको छानविन तथा अनुसन्धानको जानकारी सम्बन्धित उजुरीकर्तालाई समेत गरिने प्रचलन छ। कुन विषयको अनुसन्धान गर्ने जिम्मेवारी कुन संस्थालाई दिने वा कस्ता विज्ञता नियुक्त गरी अनुसन्धान गर्ने निर्णय ACRC ले राष्ट्रपतीय आदेश (Presidential Decree) को आधारमा गर्ने गर्दछ। उच्च राजनीतिक तथा प्रशासनिक पदाधिकारी विरुद्धको उजुरी तथा गुनासोहरु CIO लाई सुम्पिने गरिन्छ। यसरी गरिएको अनुसन्धानको नतिजा सरकारी अभियोजनकर्ता कार्यालय (Public Prosecutor Office) लाई सुम्पिने गरिन्छ। सरकारी अभियोजनकर्ता कार्यालयले आफुलाई प्राप्त अनुसन्धानको नतिजाको यथार्थता एकिन गरी अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने, प्रमाण जुटाउने र सो सम्बन्धमा अदालतमा बहस गर्ने गर्दछ।

५.७.१. E people; Online Petition Platform

सरकारी निकाय प्रतिको जनगुनासो तथा उजुरीको व्यवस्थापन गर्न र विद्यमान सरकारी अभ्यास तथा नीतिको प्रभावकारीता बढाउन सृजनशील विचारहरु प्राप्त गर्न सरकारले संचालनमा ल्याएको online platform कोरियामा निकै प्रभावकारी सावित भएको देखिन्छ। यो अनलाइन एप्समा आफ्नो उजुरी तथा गुनासो जुनसुकै भाषामा दर्ता गर्ने, सार्वजनिक निकायको कार्य सम्पादनमा प्रभावकारिता ल्याउन आफ्नो सृजनात्मक विचार राख्ने तथा कुनै प्रकृयागत सुधारको काम गर्न आफु ईच्छुक रहेमा सो काम गर्न प्रस्ताव राख्ने सम्मको व्यवस्था छ। गुनासोहरु तत्काल सम्बन्धित निकायमा पठाउने, सृजनशील विचारहरु कार्यान्वयनयोग्य देखिएमा तत्काल कार्यान्वयन गर्ने गरिन्छ। UN Global Survey मा सन २००२ मा यो कार्यक्रमले असल अभ्यासको रुपमा १३औं स्थान प्राप्त गरेको अवस्थामा सन २००५ मा पहिलो स्थान प्राप्त गरेको छ। सन २००८ मा ACRC स्थापना भए पश्चात् यस कार्यक्रमलाई उजुरी व्यवस्थापनको प्रभावकारी संयन्त्रको रुपमा लिइएको छ।

पूर्व राष्ट्रपति पार्क
जेल जाँदै गरेको अवस्था

६. राष्ट्रपति संलग्न भ्रष्टाचारका काण्डहरु

दक्षिण कोरियाका सैनिक प्रमुख तथा पूर्व शक्तिशाली राष्ट्रपति पार्क चुङ हिका छोरी पार्क ग्युन हे ले सन २०१३ देखि २०१७ सम्म कोरियामा ११ औं राष्ट्रपतिको रुपमा शासन गरेकी थिइन्, जसलाई सन २०१७ मा भ्रष्टाचार अभियोगमा २० वर्षको कैद र १८ अर्ब

वन जरिवानाको सजाय भएको थियो । हाल कारागार जीवन विताई रहेका पूर्व राष्ट्रपति पार्कलाई आफ्नो साथीलाई गोप्य सरकारी सूचना चुहाएको तथा राष्ट्रपति सँगको सम्बन्धको प्रयोग गरी उक्त साथीले व्यापारिक घरानाहरुबाट चन्दा उठाएको आरोप प्रमाणित भएको थियो ।

त्यसै गरी पुर्व राष्ट्रपति लि म्यूङ्ग बाकले सन २००८ देखि २०१३ सम्म दक्षिण कोरियामा राष्ट्रपतिको रुपमा शासन गरेका थिए । तर उनि पनि व्यावसायिक घरानाहरुबाट घुस लिएको, आफ्नो अटो पार्टस्को व्यवसायलाई अनियमित कारोवारमा सामेल गराएको तथा कर नियोजनको मुद्दामा दोषी देखिएका सामसुङ्ग कम्पनीका कार्यकारीलाई सजायबाट माफी दिएको लगायतका आरोप प्रमाणित भई सन २०१५ मा १५ वर्ष कैद तथा १३ अर्व वन जरिवानाको सजाय भएको थियो ।

७. नेपाल र दक्षिण कोरियाको भ्रष्टाचार सम्बन्धी विद्यमान नीतिको तुलना

दुवै मुलुकमा भ्रष्टाचारलाई फौजदारी अपराध मानिए पनि केही आधारभूत भिन्नताहरु छन् । नेपालमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लाई सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार निवारणको लागि एक मुख्य छाता कानूनको रुपमा लिइन्छ तर दक्षिण कोरियामा यस्तो कुनै छाता कानूनको व्यवस्था छैन । नेपालमा भ्रष्टाचारको ब्यख्या तथा कसुरको व्यवस्था विशेष गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐनमा नै गरेको छ तर कोरियामा धेरै कानूनले सार्वजनिक पदाधिकारीले गर्न नहुने कृयाकलापहरुको सुची उल्लेख गरेको छ तर कसुर मानिने र सजाय गरिने व्यवस्था फौजदारी अपराध कानूनले गरेको छ । नेपाल र दक्षिण कोरियामा विद्यमान नीतिगत व्यवस्थालाई निम्न तालिकामा तुलना गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

विषय	नेपाल	दक्षिण कोरिया
कानूनी व्यावस्था	संवैधानिक प्रावधान । संविधान मै भ्रष्टाचार निवारणको लागि तोकिएको निकाय छ ।	कानूनी प्रावधान । संविधानमा भ्रष्टाचार निवारण कै लागि तोकिएको निकाय छैन ।
क्रियाशील कानून	भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ निजामती सेवा ऐन, २०४९	फौजदारी अपराध ऐन १९५३, अनुचित भनसुन तथा रिसवत विरुद्धको ऐन २०१६, अन्तराष्ट्रिय व्यापारमा विदेशी पदाधिकारीले लिने रिसवत विरुद्धको ऐन, १९९९ लगायतका दर्जनौ कानूनहरु क्रियाशील छन् ।
भ्रष्टाचारको ब्यख्या	कानून मै भ्रष्टाचारका विभिन्न २४ प्रकारको व्याख्या गरिएको छ ।	कुनै पनि कानूनमा भ्रष्टाचारको ब्यख्या गरिएको छैन ।
कानून लागु हुने व्यक्ति	नेपाली राष्ट्रसेवक र अन्य नेपाली व्यक्तिहरु ।	कोरियन राष्ट्रसेवक र अन्य कोरियनका अतिरिक्त कोरियामा बस्ने विदेशी राष्ट्रसेवक समेतलाई लागु हुन्छ ।
अनुसन्धान गर्ने निकाय तथा व्यक्ति	अख्तियार दुरुयपोग अनुसन्धान आयोग अन्तर्गतका कर्मचारीहरु ।	ACRC ले विषय क्षेत्रको आधारमा तोकिएको निकायका विज्ञहरु ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि तोकिएको मुख्य जिम्मेवार निकाय	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो ।	ACRC, BAI, Local Ombudsman र CIO
भ्रष्टाचार सम्बन्धी उजुरी व्यवस्थापन	उजुरी सुन्ने, अनुसन्धान गर्ने र मुद्दा दायर गर्ने निकाय एउटै निकाय: अदुअआ र केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो ।	उजुरी सुन्ने निकाय, अनुसन्धान गर्ने निकाय र मुद्दा चलाउने निकाय फरक फरक हुन्छन् ।
आयोगका पदाधिकारीको पदीय सुरक्षा	महाअभियोग वाहेक पदावधि सकिनु अगावै पदबाट हटाइने व्यवस्था छैन ।	आयोगका दुई तिहाई सदस्यहरूको सहमतिमा प्रधानमन्त्री वा राष्ट्रपतिले आयोगको सदस्यहरूको पदमुक्त गर्न सक्छ ।
सुचकलाई पुरस्कार	भ्रष्टाचारको सुचना तथा उजुरी दिनेलाई कुनै पुरस्कारको व्यवस्था छैन ।	भ्रष्टाचारको सुचना तथा उजुरी दिनेलाई पुरस्कारको व्यवस्था छ ।
सुचकलाई जानकारी	भ्रष्टाचारको उजुरी दिने लाई अनुसन्धानको बारेमा जानकारी दिनु पर्ने औपचारिक प्रचलन छैन ।	भ्रष्टाचारको उजुरी दिने लाई अनुसन्धानको बारेमा जानकारी दिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था छ ।
सीमितता	राजनीतिक तथा नीतिगत निर्णयको विरुद्ध अदुअआले छानविन तथा अनुसन्धान गरी निर्णय गर्न सक्दैन ।	सबै सार्वजनिक पदाधिकारी विरुद्ध अनुसन्धान तथा छानविन गर्न ACRC स्वतन्त्र हुने व्यवस्था छ ।
कसुरको सजाय	तीन महिना देखि १० वर्ष सम्मको कैद सजाय हुने । बिगोको अधिकतम दोब्बर सम्मको जरिवाना ।	५ वर्ष देखि २० वर्ष सम्मको कैद सजाय हुने । बिगोको ५ गुणा सम्मको जरिवाना मगाउँछ ।

८. निष्कर्ष

संवैधानिक तथा कानूनी रूपमा दुबै मुलुकले भ्रष्टाचार निवारणलाई धेरै पहिले देखि प्राथमिकतामा राखिएको भएता पनि नेपालको तुलनामा दक्षिण कोरियाले निरन्तर सफलता प्राप्त गरेको देखिन्छ । दुई मुलुकका नीतिहरू विश्लेषण गर्दा दक्षिण कोरियाका नीतिहरू भ्रष्टाचारको कारणलाई सम्बोधन गरी यसको निराकरण तर्फ केन्द्रित देखिन्छ भने नेपालका नीतिहरू भ्रष्टाचारको असरलाई सम्बोधन गरी यसको नियन्त्रण तर्फ केन्द्रित देखिन्छ । नेपालका नीतिहरू प्रतिक्रियात्मक (घटना घटे पछि कार्यान्वयनमा आउने) देखियो भने कोरियाका नीतिहरू पुर्व सक्रिय (Proactive) (घटना घट्न नदिने) देखियो । कोरियाका प्रायः जसो नीतिहरू सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको जीवन निर्वाह राज्यले सुनिश्चित गरिने जसले गर्दा तिनीहरू भ्रष्ट कृयाकलापमा संलग्न हुन बाध्यात्मक अवस्था सृजना नहोस भन्ने धरालतमा तर्जुमा भएको देखियो । नेपालका नीतिहरूको कार्यान्वयन पक्षको अनुमान तथा मूल्याङ्कन भएको अवस्था छैन । कोरियाको नीतिहरूमा व्यवस्था भएको भनसुन गर्न नहुने, उपहार लिन नहुने, चाकडी गर्न नहुने, सार्वजनिक पदको अनौपचारिक लाभ लिने नहुने, सहज गुनासो दर्ता र सोको द्रुत एवं वैज्ञानिक अनुसन्धान जस्ता पक्षहरू नेपालको लागि शिक्षा हुन सक्छ । निकाय तथा व्यक्तिको निरन्तर सुशासनको मूल्याङ्कन गरी पद्धतिको सुधार गर्ने प्रचलन, उजुरी सुन्ने निकाय, अनुसन्धान

तथा छानविन गर्ने निकाय तथा मुद्दा दायर गर्ने निकायहरु अलग अलग हुनु पनि विषयवस्तुको आन्तरिक जाँच तथा मूल्याङ्कन प्रभावकारी छ भन्ने बुझिन्छ। वहालवाला राष्ट्रपति देखी सबै उच्च पदस्थ संवैधानिक एव राजनीतिक पदाधिकारीहरु प्रति पनि मुद्दा लाग्न सक्ने अवस्था हुनुले पनि भ्रष्टाचार प्रतिको राज्यको शुन्य सहनशीलता पुष्टी हुन्छ। कानून तथा संविधानमा लेखेर मात्र नभई प्रचलनमा रहेका कानूनहरु मुलुकको सामाजिक, आर्थिक तथा मनोवैज्ञानिक स्तरको आधारमा कार्यन्वयनयोग्य समेत बनाउन सकिएको अवस्थामा मात्र भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा राज्य संयन्त्रले योगदान गर्न सक्ने तर्क नेपाल र कोरियाले अवलम्बन गरेको नीति र दुई मुलुकको हालको अवस्थाले पुष्टि गर्दछ।

सन्दर्भ स्रोतहरु

1. Act on the Prevention of Corruption and Establishment and Management of the Anti-Corruption and Civil Rights Commission, 2008
2. Brief History of Korea, A bird's Eyeview; Lew Young Ick(2000)
3. Constitution of the Republic of Korea, 1948
4. Constitution of Nepal, 2072
5. Corruption Perception Index 2021, TI (2022)
6. Corruption prevention Act, Nepal (2059)

E-people Citizen's Relation Management Platform; Retireved from: <https://participedia.net/case/1233>

History of Korea's Anti-corruption Policies (ACRC) Retrieved from: <https://www.clean.go.kr/menu.es?mid=a20106020000>

Improper Solicitation and Graft Act, 2016

Korea Criminal Act, 1953

7. Public Service Ethics Act, 1981
8. State Public Official Act, 1949

The Anti-Bribery and Anti-Corruption Review South Korea. Kang T. Dongwook (2021).

Retrieved from <https://thelawreviews.co.uk/title/the-anti-bribery-and-anti-corruption-review/south-korea#:~:text=Article%2061%20of%20the%20State,of%20integrity%20on%20public%20officials.>

अर्धन्यायिक निकायको रुपमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड

गणेश श्रेष्ठ*

नेपाल धितोपत्र बोर्ड, धितोपत्र बजार र वस्तु विनिमय बजारको सर्वोच्च नियमनकारी निकाय हो । बोर्ड धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ को व्यवस्था अनुरूप स्थापना भई देशको आर्थिक विकासको लागि आवश्यक पुँजी परिचालन गर्न पुँजी बजारको विकास गरी धितोपत्रमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताको हित संरक्षण गर्नका लागि धितोपत्रको निष्काशन, खरिद, बिक्री तथा विनिमयलाई व्यवस्थित बनाई धितोपत्र बजार र धितोपत्र व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिहरुको काम कारवाहीलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्ने र वस्तु विनिमय बजार सम्बन्धी ऐन, २०७४ अनुसार वस्तु विनिमय बजारको विकास तथा संचालन र वस्तु विनिमय बजारमा संलग्न लगानीकर्ताको संरक्षण गर्ने मुख्य अभिभारा बोर्डको संस्था हो । यसको अलावा ऐनले दिएको अधिकार क्षेत्रमा रहेर बोर्डले धितोपत्र सम्बन्धी गुनासो तथा कसूरहरुको अनुसन्धान तथा तहकिकात मार्फत् न्यायिक निर्णय गरेर अर्ध न्यायिक कार्य समेत गर्ने गर्दछ ।

मुख्यतः न्यायिक कार्य कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त बमोजिम अदालत तथा न्यायिक निकायबाट सम्पन्न गर्ने गरिन्छ । जसको लागि देशको मुल कानूनले नै अदालत एवं अन्य न्यायिक निकायको स्थापना गरेको हुन्छ । तर न्याय सम्पादनलाई छिटो छरितो, सरल र सुगम बनाउन कुनै प्राविधिक एवं सानातिना प्रकृतिका विवाद उपर न्याय प्रदान गर्न स्वतन्त्र निष्पक्ष र सक्षम न्यायिक निकायबाट न्याय सम्पादन नगरी अन्य प्रशासनिक निकायबाट गरिने न्याय सम्पादनलाई अर्ध न्यायिक कार्य र सो कार्य गर्ने निकायलाई अर्ध न्यायिक निकाय भनिन्छ । खासमा अर्ध न्यायिक निकायलाई विवाद वा मुद्दाको विषयवस्तुको आधारमा छिटो निर्णय गर्नुपर्ने एवं सजायका हिसावले सानातिना प्रकृतिको विवादहरुको शुरु कारवाही र किनारा गर्न न्यायिक अधिकार दिएको हुन्छ । यस्ता अर्ध न्यायिक निकायले संसदबाट लागू भएको ऐनको अधिकार भित्र रहेर आफ्नो न्यायिक सम्पादन गर्दछन् । साथै अर्ध न्यायिक निकायले न्याय सम्पादन गर्दा न्यायिक प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने साथै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेत अवलम्बन गर्नु पर्ने जरुरी हुन्छ ।

यिनै पृष्ठभूमिमा रहेर बोर्डलाई विधायिकाबाट लागू गरिएको धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ ले दिएको अधिकारी प्रयोग गर्दै अर्धन्यायिक कार्य समेत गर्ने अभिभारा सुम्पेको छ । बोर्डको लागि यो विशेष र महत्वपूर्ण अभिभारा हो । बोर्डको अर्धन्यायिक निर्णय गर्दा ऐनले तोकेका कसूरहरुमा कुनै कर्मचारी, कुनै विशेषज्ञ वा विशेषज्ञहरुको समूह वा कुनै अधिकृतलाई तहकिकात अधिकारी तोकी तयार गरेको प्रतिवेदन र प्रमाणको आधार निर्णय तहमा रहेको संचालक बोर्डले न्यायिक निर्णय गर्ने गर्दछ ।

*का.मु. निर्देशक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड

धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १०१ को उपदफा (४), (५), (६) र (७) अनुसार बोर्डले अर्धन्यायिक रुपमा न्याय सम्पादन गर्न सक्ने अधिकार अन्तर्गत निम्न सीमासम्मको सजाय गर्न सक्ने कसूरहरुमा आफ्नो न्यायिक निर्णय गर्न सक्दछः

(१) कसैले जानीजानी वा बदनीयत साथ यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियम वा विनियम बमोजिम राख्नु, बनाउनु, तयार गर्नु वा पेश गर्नु पर्ने हिसाब किताब, खाता, विवरण, प्रतिवेदन, सूचना, जानकारी वा यस्तै अन्य कुनै कागजात सो राख्नु, बनाउनु, तयार गर्नु वा पेश गर्नु पर्ने समयमा पेश नगरेमा, नराखेमा वा नबनाएमा वा तयार नगरेमा वा भुट्टा विवरण वा कागजात बनाएमा वा राखेमा, तयार गरेमा त्यस्तो गर्नेलाई बोर्डले पचास हजार रुपैयाँदेखि दुई लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ ।

(२) कसैले जानीजानी यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियम वा विनियम वा यस ऐन अन्तर्गत जारी गरिएको आदेश वा निर्देशनको बर्खिलाप काम गरी कुनै संगठित संस्था, धितोपत्र बजार, धितोपत्र व्यवसायी वा लगानीकर्तालाई हानि नोक्सानी गरे गराएमा बोर्डले त्यस्तो व्यक्तिलाई पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ । त्यस्तो काम कारबाहीबाट कसैलाई कुनै हानि नोक्सानी पुग्न गएको भए सो बापत बोर्डले वास्तविक हानि नोक्सानीको क्षतिपूर्ति समेत भराई दिन सक्नेछ ।

(३) कसैले यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियम वा विनियम बमोजिम पुर्‍याउनु पर्ने रीत नपुर्‍याई धितोपत्र निष्काशन गरेमा, धितोपत्र बजार वा धितोपत्र व्यवसायीको हैसियतले धितोपत्र कारोबार सञ्चालन गरे गराएमा त्यस्तो काम गर्ने गराउने व्यक्तिलाई बोर्डले पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ ।

(४) यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा विनियम वा सो अन्तर्गत जारी गरिएका कुनै आदेश वा निर्देशन वा बोर्डले तोकिदिएका शर्तहरुको उल्लंघन गरेमा वा आफूले गर्नु पर्ने काम नगरेमा वा गर्न नहुने काम गरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई बोर्डले पच्चीस हजार रुपैयाँदेखि पचहत्तर हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ ।

यसरी बोर्डले ऐन वा नियममा उल्लेख भएका कसूर कसैले गरेको छ भनी कसैको उजुरी परेमा वा कुनै व्यहोराले त्यस्तो कसूर सम्बन्धी जानकारी बोर्डले प्राप्त गरेमा वा कसैले त्यस्तो कसूर गरेको कुरामा बोर्ड विश्वस्त भएमा त्यस्तो कसूर सम्बन्धी मुद्दाको तहकिकात गर्न बोर्डले कुनै अधिकृतलाई तहकिकात गर्ने अधिकारी तोकी तहकिकात गर्ने वा अन्य तरिकाले अनुसन्धान गरी प्रमाण संकलन गरी कसूर गरेको विश्वस्त भएमा माथि उल्लेख गरिएको सजाय दिन सक्दछ । बोर्डलाई न्यायिक निर्णय अन्तर्गत गरिने सजायमा ऐनले तोके सीमासम्मको जरिवाना मात्र गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरिएको छ । साथै बोर्डले गरेको सजाय उपर चित्त नबुझे धितोपत्र बजार, धितोपत्र व्यवसायी, संगठित संस्था वा सम्बन्धित व्यक्तिले सजाय पाएको मितिले पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धित पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ ।

अतः बोर्डले अर्धन्यायिक कार्य सम्पादन गर्दा ऐनले तोकेका कसूर भएको पाएमा समिति गठन गरी वा बोर्डको कुनै कर्मचारी, कुनै विशेषज्ञ वा विशेषज्ञहरुको समूह वा कुनै अधिकृतलाई तहकिकात अधिकारी तोकी

कसूरसँग सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थासित आवश्यक सोधपूछ गर्न, बयान लिन वा आवश्यक कागज, विवरण तथा अभिलेख माग गर्न, आवश्यक परेमा जफत गर्न वा कसूरको आरोपमा कारवाही चलाइएको व्यक्ति फरार भई बेपत्ता हुन सक्छ भनी सम्झनु पर्ने कुनै मनासिब कारण भएमा वा बिगो हानि नोक्सानी भएको देखिएमा बोर्डले आवश्यक धरौटी वा जेथा जमानत माग्न र त्यस्तो धरौटी वा जमानत नदिएमा निजलाई थुनामा राखी अनुसन्धान तथा तहकिकात गर्न सक्दछ । साथै बोर्डले आफुलाई सजाय गर्न दिएको सीमासम्मको सजाय अन्तर्गतका कसूरहरुको शुरु कारवाही र किनारा आफै गर्ने र अन्य सजाय गर्नुपर्ने कसूरहरुका सम्बन्धमा तोकिए बमोजिम तहकिकात गरी तहकिकातको काम पूरा भएको मितिले पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने बहस पैरवी गर्ने कार्य समेत गर्दछ । बोर्डले अर्ध न्यायिक कार्य सम्पादन गर्दा ऐन वा ऐन अन्तर्गत बनेको नेपाल धितोपत्र बोर्ड सम्बन्धी नियमावली बमोजिमको न्यायिक प्रक्रिया वा कार्यविधि अवलम्बन गरी आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्दछ ।

अन्त्यमा

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा १२६ ले नेपालको न्याय सम्बन्धी अधिकार यो संविधान, अन्य कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त बमोजिम अदालत तथा न्यायिक निकायबाट प्रयोग गरिने र मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै धारा १२७ ले न्याय सम्बन्धी अधिकारको प्रयोग गर्न तीन तहको (सर्वोच्च, उच्च र जिल्ला) अदालत र सो बाहेक कानून बमोजिम मुद्दा हेर्न स्थानिय स्तरमा न्यायिक निकाय वा विवाद समाधानका वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्न आवश्यकता अनुसार अन्य निकाय गठन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ ।

अभिलेख अदालतको रुपमा रहेको सर्वोच्च अदालत संविधानमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक सबै अदालत, र न्यायिक निकायहरु यस मातहत रहने र संविधान र कानूनको व्याख्या गर्ने अन्तिम अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई रहेको छ । साथै संविधानले सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो र आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने अदालत, विशिष्टीकृत अदालत वा अन्य न्यायिक निकायहरुको न्याय प्रशासन वा व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयमा निरीक्षण, सुपरिवेक्षण गरी आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ ।

अर्कोतिर संविधानले प्रत्येक जिल्लामा एक जिल्ला अदालत रहने गरी यसको मातहतमा प्रदेश कानून बमोजिम स्थापित स्थानीय स्तरका न्यायिक निकाय रहने व्यवस्था गरेको छ । जिल्ला अदालतले आफ्नो मातहतका न्यायिक निकायहरुको निरीक्षण एवं सुपरिवेक्षण गर्न र आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । जिल्ला अदालतलाई संघीय कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने, बन्दी प्रत्यक्षीकरण निषेधाज्ञा लगायतका कानून बमोजिमका निवेदन हेर्ने, अर्धन्यायिक निकाय र प्रदेश कानून बमोजिम गठित स्थानीय स्तरका न्यायिक निकायले गरेका निर्णय उपर पुनरावेदन सुन्ने तथा आफू र आफ्नो मातहतका अदालतहरुको न्याय सम्पादनको कार्यमा कसैले अवरोध गरेमा वा आदेश वा फैसलाको अवज्ञा गरेमा संघीय कानून बमोजिम अवहेलना कारवाही चलाई सजाय गर्ने अधिकार तोकि दिएको छ ।

संविधानको धारा १५२ ले तीन तहको (सर्वोच्च, उच्च र जिल्ला) अदालत र सो बाहेक कानून बमोजिम मुद्दा हेर्न स्थानिय स्तरमा न्यायिक निकाय वा विवाद समाधानका वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्न आवश्यकता

अनुसार अन्य निकाय बाहेक खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाहरुको कारबाही र किनारा गर्न संघीय कानून बमोजिम अन्य विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना र गठन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । तर एक वर्ष भन्दा बढी कैद सजाय हुने फौजदारी कसूर सम्बन्धी मुद्दा अदालत वा विशिष्टीकृत अदालत वा सैनिक अदालत वा न्यायिक निकाय बाहेक अन्य निकायको अधिकार क्षेत्रमा नपर्ने व्यवस्था संविधानले गरेको छ ।

अर्कोतिर न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ७ को उपदफा (४) ले प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक जिल्ला अदालतलाई आफ्नो जिल्लाभित्र संघीय कानून बमोजिम अर्धन्यायिक निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णय वा अन्तिम आदेश उपर पुनरावेदन सुन्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । यस्तो किसिमको व्यवस्थाले सबै किसिमका मुद्दामा अदालतलाई मात्र अल्झिनु नपर्ने भई न्यायलाई छिटो छरितो, सर्वसुलभ, निष्पक्ष, प्रभावकारी र जनउत्तरदायी बनाउन विशेष र प्राविधिक प्रकृतिका विवाद तथा मुद्दामा प्राविधिक ज्ञान भएका प्रशासनिक निकायबाट न्याय सम्पादन गर्ने गरी अर्धन्यायिक निकायको परिकल्पना गरिएको छ ।

यीनै पृष्ठभूमिलाई मध्यनजर गर्दा प्रचलित कानूनले नेपाल धितोपत्र बोर्डलाई अर्धन्यायिक निकायको रूपमा समेत कार्य जिम्मेवारी तोकेको छ । हुनतः खासमा बोर्डलाई समग्र पुँजी बजारको विकास र विस्तार तथा लगानीकर्ताको हित रक्षाका लागि प्रबद्धनात्मक र धितोपत्रसम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारबाहीको नियमन तथा अनुगमन गर्ने मुख्य अधिकार रहेको छ । यसको अलावा बोर्डले पुँजी बजारलाई स्वच्छ र स्वतन्त्र रूपमा संचालन गर्न लागू गरिएका धितोपत्र सम्बन्धी ऐन वा सो ऐन अन्तर्गत बनेका नियम तथा विनियमको पूर्ण परिपालना गराउन यससँग सम्बन्धित विषयमा उत्पन्न विवाद तथा मुद्दाका सम्बन्धमा न्याय सम्पादन गर्ने गरी अर्ध न्यायिक कार्य गर्ने अधिकार समेत प्रदान भएको छ ।

अर्धन्यायिक कार्य पनि महत्वपूर्ण न्यायिक कार्य भएकोले अर्धन्यायिक जिम्मेवारी पाएका निकायले न्यायिक मनको प्रयोग गर्दै न्यायिक विधि र प्रक्रियामा अपनाई र न्यायका मान्य सिद्धान्त बमोजिम न्याय सम्पादन गर्नुपर्ने जरुरी हुन्छ । न्यायको मूल मर्म र सिद्धान्त अनुरूप न्याय प्रदान गर्न अर्धन्यायिक निकायको रूपमा रहेको बोर्डले यस्तो अर्धन्यायिक कार्य गर्न दक्ष जनशक्ति, आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । साथै न्याय सम्पादनलाई प्रभावकारी बनाउन एवं स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा न्याय प्रदान गर्न न्याय सम्पादन सम्बन्धी आन्तरिक कार्यविधिको विकास गर्ने, न्यायका लागि एउटा छुट्टै संरचना तयार गरी निर्दिष्ट संख्यामा कर्मचारीको व्यवस्था गर्ने, ती कर्मचारीहरुलाई आवश्यक तालिम तथा प्रशिक्षण प्रदान गर्ने र न्याय प्रदान गर्ने संस्थाहरूसँग आवश्यक समन्वय गर्ने व्यवस्था गराउनु जरुरी रहन्छ ।

सन्दर्भ सूची

१. नेपालको संविधान
२. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
३. धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३
४. वस्तु विनियम बजार बजार सम्बन्धी ऐन, २०७४
५. नेपाल धितोपत्र बोर्ड सम्बन्धी नियमावली, २०६४

नेपालमा विकास योजनाको अवधारणा, चौधौं योजनाको समीक्षा र चालु पन्ध्रौं योजनाको लक्ष्य

*मोहम्मद दिलदार अंसारी

१. विकास योजनाको परिचय

विकासका राष्ट्रिय आवश्यकताको परिपूर्तिको लागि देशमा उपलब्ध स्रोत साधनलाई सुनियोजित र कमबद्ध रुपमा संचालन गर्न निर्माण गरिएको व्यवस्थित खाकालाई नै विकास योजना भनिन्छ। तोकिएको समयावधि भित्र विकासका निश्चित उद्देश्य हासिल गर्न प्राथमिकताको आधारमा अपनाउने रणनीति, कार्यनीति र साधन स्रोतको संयोजननै योजनाबद्ध विकास हो। विकास एक बहुआयामिक तथा गतिशिल प्रकृया हो। जसले मुलुकको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, प्रशासनिक लगायतका क्षेत्रमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याई मानिसको जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार ल्याउने गर्दछ।

लेस्ले वार्कर (Lesley Barker) का अनुसार “तोकिएको समयावधि भित्र हासिल हुने गरी कुनै संगठन वा समुदायद्वारा योजना गरिएको रणनीतिक मापनयोग्य लक्ष्यहरुलाई विकास योजना भनिन्छ। विकास योजनामा समयसिमा आधारित मापन चिन्ह र लक्ष्यहरु हासिल भए नभएको मुल्यांकन गर्ने आधार समेत समावेश हुन्छ।”

माईकल पि. टोराडोले विकास योजनालाई आर्थिक योजनाको संज्ञा दिएका छन्। उनका अनुसार आर्थिक योजनालाई सुविवेचित प्रयासको रुपमा वर्णन गर्न सकिन्छ। जसले पूर्व निर्धारित विकासका उद्देश्यहरु हासिल गर्नका लागि दीर्घकालमा आर्थिक निर्णयहरुको संयोजन गर्न एवं प्रत्यक्ष प्रभाव पार्न र कहिलेकाही राष्ट्रको प्रमुख आर्थिक अवयवहरु (आय, उपभोग, रोजगारी, लगानी, बचत, आयात, निर्यात आदि) को स्तर तथा बृद्धिलाई नियन्त्रण समेत गर्दछ।

नेपालले पछिल्लो समयमा अवलम्बन गरेको तीन खम्बे रणनीति सरकारी, निजी, र सहकारी क्षेत्रलाई विकासका साभेदारको रुपमा अगाडि ल्याएको छ। तसर्थ, नेपालको सन्दर्भमा भन्नु पर्दा यी तीनै क्षेत्रको सहभागिता तथा सहकार्य रहने गरी राष्ट्रिय योजना आयोगले मुलुकको आर्थिक विकासको लागि तर्जुमा गरेको कमबद्ध बृहत आर्थिक कार्यक्रमलाई विकास योजना भन्न सकिन्छ। विकास योजना राष्ट्रिय स्तरबाट परिलक्षित नीति, निर्देशन र नियन्त्रणको सीमाभित्र सरकारी, निजी, सहकारी वा तीनै क्षेत्रको संयुक्त प्रयासमा तर्जुमा गरी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मुल्यांकन गर्दै प्राप्त नतिजाका आधारमा पृष्ठपोषण समेत गरिन्छ।

*कार्यालय प्रमुख, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, शाखा कार्यालय धनगढी

२. योजनाबद्ध विकासको विकासक्रम

- ◆ सोभियत रुसले सन् १९२८ मा “पापतिलेका” नामक योजनाको कार्यान्वयन गरेको थियो, जुन विश्वको पहिलो योजनाबद्ध आर्थिक विकासको इतिहास बन्न पुग्यो ।
- ◆ नेपालमा पनि योजनाबद्ध विकासलाई हेर्ने हो भने प्रधानमन्त्री जुद्ध शमशेरले २० वर्षे आर्थिक योजना घोषणा गरेका थिए तर लागु हुन सकेन ।
- ◆ ठीक त्यस्तै मोहन शमशेरले पनि १५ वर्षे योजना तयार गरे तर त्यो पनि लागु हुन सकेन ।
- ◆ वि.स. २०१३ सालबाट शुरु भएको योजनाबद्ध विकास नै नेपाली इतिहासमा व्यवस्थित योजना बन्न पुग्यो ।
- ◆ अहिलेको समयमा आइपुग्दा १५ औं पञ्च वर्षिय योजनाको मध्यतिर आएको अवस्था छ ।
- ◆ योजनाबद्ध विकास लागू भए पश्चात् नेपालले विभिन्न उपलब्धिहरु हासिल गरेको भएपनि विकासको गतिले तुलनात्मक सफलता भने प्राप्त गरेको देखिदैन ।
- ◆ नेपालमा हालसम्म पञ्च वर्षीय र त्रिवर्षीय गरी जम्मा १५ वटा योजनाबद्ध विकासका कार्यहरु प्रयासरत छन् । दोस्रो, एघारौँ, बाह्रौँ, तेह्रौँ, चौधौँ योजना त्रिवर्षीय हुन भने बाँकी सबै पञ्च वर्षिय योजना हुन् ।
- ◆ तयारीको अभाव तथा राजनैतिक परिवर्तनको कारण वि.स. २०१८/१९, २०४७/४८ तथा २०४८/४९ आ.व. योजना विहिन (Plan Holiday) वर्षका रुपमा रहे ।

३. विकास योजनाका मुख्य विशेषताहरु

- ◆ पूर्व निर्धारित लक्ष्य तथा साधन स्रोतको व्यवस्था ।
- ◆ चरणबद्ध कार्यको निरन्तरता ।
- ◆ आवधिक कार्यहरु समाविष्ट ।
- ◆ विकास योजनाले समग्र क्षेत्र समेट्ने
- ◆ केन्द्रीय योजना संयन्त्रबाट तर्जुमा ।
- ◆ निश्चित समय सीमा ।
- ◆ प्राथमिकताको निर्धारण र सोही अनुसार कार्यान्वयन ।
- ◆ विकास योजनाले साधनको विवेकपूर्ण बाँडफाँड गर्ने ।

४. सफल विकास योजनाका पूर्वशर्तहरु

- ◆ वस्तुगत तथ्यांक प्रणाली,
- ◆ पूर्वयोजनाको यथार्थपरक समीक्षा,
- ◆ सम्बद्ध निकायबिच प्रभावकारी समन्वय,
- ◆ राष्ट्रिय सहमति र राजनीतिक प्रतिबद्धता,
- ◆ व्यापक जनसहभागिता,
- ◆ सबल प्रशासन,

- ◆ राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसारको विकास नीति,
- ◆ सक्षम सांगठनिक संरचना,
- ◆ सरोकारवालाको स्वामित्व,
- ◆ प्राविधिक जनशक्तिको उपलब्धता,
- ◆ सबल वित्तीय व्यवस्थापन,

५. विकास योजना तर्जुमाका आधारहरू

- ◆ राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वहरू,
- ◆ राज्यको प्राथमिकता प्राप्त विषयहरू,
- ◆ घोषणा पत्र (सरकार, दस्तावेज, पार्टीका घोषणा पत्र र प्रतिबद्धताहरू),
- ◆ विगतको योजनामा भए गरेका उपलब्धिहरू,
- ◆ आन्तरिक स्रोत परिचालनको स्थिति,
- ◆ बैदेशिक स्रोत र लगानी,
- ◆ राष्ट्रिय आय र उत्पादनको स्थिति,
- ◆ जनताको चाहना, माग र आवश्यकता,
- ◆ देशको राजनीतिक सामाजिक अवस्था,
- ◆ दीर्घकालिन सौँच, क्षेत्रगत नीति,
- ◆ अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू जस्तै दिगो विकासको लक्ष्य,
- ◆ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू ।

६. विकास योजनाको महत्व

विकास योजनाको महत्वलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

- ◆ उपलब्ध सिमित स्रोत साधनलाई समुचित किसिमले वितरण गर्ने ।
- ◆ छिटो आर्थिक सामाजिक रूपान्तरण गर्ने ।
- ◆ देशको समन्वयात्मक तथा सन्तुलित विकास गर्ने ।
- ◆ आर्थिक सामाजिक संभावनाको उपयोग गर्ने ।
- ◆ गरिबी निवारण गर्ने ।
- ◆ उच्च, दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने ।
- ◆ सार्वजनिक सेवा प्रभावलाई चुस्त बनाउन ।
- ◆ रोजगारीको अवसर सृजना गर्ने ।
- ◆ औद्योगिक विकास गर्ने ।
- ◆ आर्थिक तथा सामाजिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।
- ◆ आर्थिक स्थायित्व हासिल गर्न ।
- ◆ जनताको आवश्यकता तथा आकांक्षालाई सम्बोधन गर्ने ।
- ◆ सरकार, निजी, गैह्र सरकारी तथा सामुदायिक क्षेत्रका विकास प्रयासहरूलाई एउटै दिशामा केन्द्रित गर्ने ।
- ◆ विकास कार्यलाई प्राथमिकीकरण र योजनाबद्ध तुल्याउन ।
- ◆ विकासमा सुशासन कायम गर्न ।

७. विकास योजनाको प्राथमिकता

- ◆ भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधार ।
- ◆ कृषि, पर्यटन, उद्योग र निर्यात व्यापार ।
- ◆ उपेक्षित समुदाय, क्षेत्र र लिङ्गको समावेशीकरण ।
- ◆ खानेपानी, उर्जा, खाद्य सुरक्षा, औषधि उपचार र शिक्षा ।
- ◆ सुशासन ।
- ◆ वतावरण संरक्षण गरी जलवायु परिवर्तन ।
- ◆ राष्ट्रिय स्तरमा प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम र आयोजनाहरु ।

८. नेपालमा योजना तर्जुमा प्रकृया

सर्वप्रथम आफ्नो आवश्यकताको पहिचान गरी ती आवश्यकताहरु के कसरी पुरा गर्ने भनी आवश्यक विचार विमर्श एवं अध्ययन विश्लेषण गरी योजना बनाउने प्रकृत्यालाई नै योजना तर्जुमा भनिन्छ । योजना तर्जुमा गर्दा आफ्नो क्षमता (Capability), संभावित रूपमा प्राप्त हुने सहयोग, कमजोरीहरु (Weakness) र भविष्यमा आइपर्न सक्ने समस्याहरु र ती समस्याहरु समाधान गर्न अपनाईने उपायहरुको बारेमा समेतको विचार गरी भविष्यमा हासिल गर्न चाहेको लक्ष्य र उद्देश्यहरु तय गरी यसको खाका बनाईन्छ । योजना तर्जुमा गर्दा योजनाकारले दातृ निकायहरु लगायत सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसंग छलफल गरी योजना कार्यान्वयनको क्रममा जांदा सामना गर्नुपर्ने बिरोध र प्राप्त हुनसक्ने समर्थनलाई समेत विचार गरेर आफ्नो ज्ञान वा अपेक्षालाई समेत मध्यनजर गरी निर्णयमा पुग्नुपर्ने हुन्छ । योजना बनाएर मात्र नहुने प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुँदा तर्जुमा गर्न लागिएको योजनालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा लैजाने सन्दर्भमा मुलुकको कानून, सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरु के कस्ता छन् ? के कुरामा परिवर्तनको आवश्यकता छ वा तदनुसार योजनालाई परिवर्तन गर्नु पर्ने हो कि, गर्नु पर्ने भए कसले कहिले गर्ने सो कुराको समेत विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपालमा योजना तर्जुमा प्रकृत्यालाई निम्नानुसार मुख्य दुई चरणमा उल्लेख गरिएको छ ।

क) आधारपत्रको चरण:

- ◆ विभिन्न क्षेत्रगत विषयगत सुचना तथ्याङ्क संकलन गर्ने,
- ◆ आगामी योजनाको आधारपत्र तयारी (रा.यो.आ.),
- ◆ अवधारणापत्र माथि विभिन्न चरणमा, तहमा, सरोकारवाला पक्ष र विज्ञसंग अन्तरक्रिया गोष्ठी, छलफल र बैठक गरी राय सुझाव संकलन गर्ने,
- ◆ सान्दर्भिक सुझावहरुलाई आधार पत्रमा समेटी आधार पत्रको मस्यौदा तयारी,
- ◆ आधार पत्रलाई राष्ट्रिय विकास परिषद्को बैठकमा पेश गरी आवश्यक राय सुझाव एवं निर्देशन लिने,
- ◆ आधार पत्रको अन्तिम मस्यौदा तयारी मन्त्रिपरिषदबाट स्वीकृत गराउने,
- ◆ आधार पत्र प्रकाशन गर्ने,

ख) पूर्ण दस्तावेजको चरण:

- ◆ आधारपत्रको आधारमा रा.यो.आ. ले योजनाको पूर्ण दस्तावेजको विस्तृतीकरण गर्ने,
- ◆ समष्टिगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, प्राथमिकतासंग तादम्य हुनेगरी क्षेत्रगत, विषयगत, लक्ष्य, उद्देश्य, प्राथमिकता, कार्यक्रमहरु विस्तृतीकरण गर्दै जाने,
- ◆ आवश्यकता अनुसार पुन विभिन्न चरणमा, तहमा अनतरक्रिया गोष्ठी, बैठक वा छलफल गरी सरोकारवाला पक्ष वा विज्ञबाट राय सुझाव संकलन गर्ने,
- ◆ विस्तृत दस्तावेजको अन्तिम मस्यौदा तयार गरी शुद्धाशुद्धी हेरी सम्बन्धित समिति, रा.यो.आ. र मन्त्रिपरिषदबाट स्वीकृत गराई प्रकाशन गर्ने ।

९. विकास योजनाको कार्यान्वयन :

- ◆ आवधिक योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी क्षेत्रगत, विषयगत, आयोग, सचिवालय र निकायको हुने,
- ◆ सम्बन्धित निकायहरुले आवधिक योजनाको प्राथमिकता बमोजिम वार्षिक कार्यक्रम मार्फत योजना कार्यान्वयन गर्ने,
- ◆ विकास कार्यक्रम छनौट गर्दा योजनाको मापदण्ड, दिशानिर्देश प्राथमिकता र रणनीतिसंग तादम्य हुने गरी छनौट गर्ने,
- ◆ हरेक वर्ष कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि बजेट विनियोजन गरी स्वीकृत गराउने ।

१०. विकास योजनाको अनुगमन मूल्यांकन :

योजना तर्जुमा पश्चात् योजनालाई कार्यान्वयन गरिन्छ । कार्यान्वयनस्तरमा के कस्ता समस्याहरु, अवरोधहरु, जटिलताहरु सामना गर्नुपर्ने हुन्छ त्यसको बारेमा तर्जुमाकै समयमा अनुमान गरिन्छ । यसको अतिरिक्त पनि समस्याहरु सृजना हुन सक्दछन् । यी सबै अवरोधहरुलाई चिदै विकास योजनाहरुलाई कार्यान्वयनमा लैजान बेला बखतमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिन्छ । योजना विकासका क्रममा यो निरन्तर प्रक्रियाकै रुपमा लिईन्छ ।

कुनै पनि विकास योजना कुन हदसम्म सफल भयो भएन ? योजनाबाट लक्षित समुहमा के कस्तो प्रभाव पर्न गयो ? योजना सम्बन्धी क्रियाकलापहरुको सान्दर्भिकता रह्यो रहेन ? यी सबै क्रियाकलापहरुलाई व्यवस्थित आधारमा सूचकहरु समेतको प्रयोग गरी अवलोकन एवं सुपरिवेक्षण गर्ने प्रक्रियालाई मूल्याङ्कन भनिन्छ । यो योजनाको अन्तिम चरण हो । यसबाट आगामी योजनाको लागि पृष्ठपोषण प्राप्त हुन्छ ।

११. चौधौँ योजनाको समीक्षा:

ऐतिहासिक संविधान सभाबाट संविधान जारी भएपछिको पहिलो योजनाको रुपमा (चौधौँ योजना -आ.व. २०७३/७४-२०७५/७६) तर्जुमा भएको थियो । योजनाले कृषि, उपज, औषधि तथा उर्जा क्षेत्रमा आत्मनिर्भर बनाउदै स्वाधीन, समुन्नत तथा समाजवाद उन्मुख राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको निर्माण गर्ने सोच लिएको थियो । योजनाले सामाजिक न्याय सहितको लोक कल्याणकारी राज्य हुदै मध्यम आय भएको मुलुकमा पुग्ने लक्ष्य लिएको थियो । साथै यो योजना दिगो विकास लक्ष्यहरुलाई मुलप्रवाहीकरण एवम आन्तरिकीकरण गर्ने प्रयास

गरेको पहिलो योजना थियो । योजना तर्जुमाका बखत बिनाशकारी भुकम्पबाट अर्थतन्त्रमा करिब सात खर्ब बराबरको क्षति अनुमान गरिएको थियो । दक्षिण सीमा नाकामा लामो समय सम्म भएको अवरोधबाट थप नोक्सानहरु व्यहोर्नु परेको थियो । यसका कारण लगानी समेत प्रतिकूल बनेको थियो । सार्वजनिक लगानीमा उल्लेख्य बृद्धि गरी भुकम्प पछिको पुनर्निर्माणलाई तिब्रता दिने, संघीयता कार्यान्वयन र व्यवस्थापनका साथै दक्षिण सिमानाको व्यापारिक अवरोधबाट अर्थतन्त्रमा भएको नोक्सानीलाई सम्बोधन गर्ने गरी योजना तर्जुमा गरिएको थियो ।

संविधानले तय गरेको विकासको कार्य दिशा बमोजिम राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई समाजवाद उन्मुख, आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउने सोचलाई कार्यान्वयन गर्दै दिगो विकास सहितको समृद्धिको मार्गमा राष्ट्रलाई अगाडि बढाउनेतर्फ चौधौँ योजना उन्मुख थियो । साथै संविधान कार्यान्वयन गर्ने प्रारम्भिक कार्यको रुपमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने, संघीयता कार्यान्वयन र व्यवस्थानका लागि आवश्यक कानून र संरचना निर्माण गर्ने उद्देश्य रहेको थियो । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न भई तीन तहका सरकार क्रियाशिल रहेका छन । यसबाट लामो समयदेखिको राजनैतिक संक्रमणकाल समाप्तभई राजनैतिक स्थायित्व कायम भएको छ । संघीय संरचनामा तीन तहका सरकारका अधिकार सूचिको प्रयोग र सोही अनुकूल विधि र संरचना समेत निर्माण गर्ने कार्य तीव्र भएको छ । मुलुकले खोजेको आर्थिक समानता, सुशासन, विकास, समृद्धि, र सामाजिक न्यायको सुनिश्चितताका लागि समेत चौधौँ योजना महत्वपूर्ण रहेको थियो । साथै राजनैतिक स्थायित्वको लागि जनमत प्राप्त भई स्थिर सरकार गठन भए पश्चात लगानीको वातावरण अनुकूल हुदै गएको र वित्तीय संघीयता कार्यान्वयन भएको छ । वित्त नीति तथा उत्प्रेरणको माध्यमबाट विनासकारी भुकम्प तथा दक्षिणी सिमा नाकामा भएको अवरोधबाट अर्थतन्त्रमा देखा परेको प्रतिकूलता हटाउँदै समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न यो योजना सफल भएको छ । योजना र वजेट प्रणालीको अन्तर सम्बन्ध अभिवृद्धि गर्ने र वित्त प्रणाली सुदृढ तथा प्रतिफलयुक्त बनाउन मध्यकालीन खर्च संरचना समेत यसै योजनाको आधारमा तयार गरिएको थियो ।

१२. पन्ध्रौँ आवधिक योजना :

पन्ध्रौँ योजना समृद्ध नेपाल सुख नेपालीको दीर्घकालीन सोच हासिल गर्ने आधार योजनाको रुपमा रहेको छ । संघीय संरचनामा तीन तहको कुशल अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन र नीजि, सहकारी तथा सामुदायिक क्षेत्रसंगको सहकार्यद्वारा लक्षित उद्देश्य हासिल गर्ने यो पहिलो योजना हुनेछ । तीव्र र सन्तुलित आर्थिक विकास, समृद्धि, सुशासन, र नगरिकले सुखको अनुभूति प्राप्त गर्ने दुरदृष्टि पन्ध्रौँ योजनाले राखेको छ । यस योजनाले वर्तमान पुस्ताले नै अनुभूत गर्ने गरी समृद्धि र सुख प्राप्त गर्ने र समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको आधार निर्माण गर्नेछ । आय बृद्धि, गुणस्तरिय मानव पूँजी निर्माण र आर्थिक जोखिमहरुको न्यूनीकरण गर्दै वि.स. २०७९ सम्ममा विकसित मुलुकबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्ने र वि.स. २०८७ सम्ममा दिगो

विकास लक्ष्यलाई हासिल गर्ने सोच सहित उच्च मध्यम आयस्तर भएको मुलुकमा पुग्ने गरी पन्ध्रौ योजना तर्जुमा गरिएको छ । यस योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, र प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरु निम्नानुसार रहेका छन् ।

१२.१ राष्ट्रिय लक्ष्य :

पन्ध्रौ योजना “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को दीर्घकालीन सोच हासिल गर्ने आधार योजनाको रुपमा रहनेछ । सो बमोजिम समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय तथा परिष्कृत जीवन सहितको समाजवाद उन्मुख लोक कल्याणकारी राज्यको रुपमा रुपान्तरण गर्दै उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने आधार निर्माण हुने यस योजनाको राष्ट्रिय लक्ष्य रहेको छ ।

१२.२ राष्ट्रिय उद्देश्य :

- सर्वसुलभ, गुणस्तरिय र आधुनिक पुर्वाधार निर्माण, उत्पादनशिल र मर्यादित रोजगारी अभिवृद्धि, उच्च दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि तथा गरिबी निवारण गर्दै समृद्धिको आधार निर्माण गर्नु ।
- गुणस्तरिय स्वास्थ्य तथा शिक्षा, स्वस्थ तथा सन्तुलित वातावरण, सामाजिक न्याय र जवाफदेही सार्वजनिक सेवा कायम गरी संघिय शासन व्यवस्थाको सुदृढीकरण गर्दै नगरिकलाई पुरस्कृत र मर्यादित जिवनयापनको अनुभूति गराउनु ।
- सामाजिक आर्थिक रुपान्तरण तथा स्वाधीन राष्ट्रिय अर्थतन्त्र निर्माण गरी देशको स्वाभिमान, स्वतन्त्रता र राष्ट्रिय हित संरक्षण गर्नु ।

१२.३ राष्ट्रिय रणनीति :

- तीब्र, दिगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि गर्ने,
- सुलभ र गुणस्तरीय स्वस्थ सेवा र शिक्षाको सुनिश्चतता गर्ने,
- आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय अन्तर आवद्धता एवम दिगो शहर/बस्ती विकास गर्ने,
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने,
- पूर्ण, दिगो र उत्पादनशील सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण प्रदान गर्ने,
- गरिबी निवारण र आर्थिक सामाजिक समानता सहितको न्यायपूर्ण समाज निर्माण गर्ने,
- प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र परिचालन तथा उत्थानशिलताको विकास गर्ने,
- सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण, प्रादेशिक सन्तुलन र राष्ट्रिय एकता सम्बर्द्धन गर्ने,

१२.४ प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्य :

समृद्धिका परिमाणात्मक मुख्य राष्ट्रिय लक्ष्य र गन्तव्य निम्नानुसार तालिकाबद्ध रुपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

समृद्धिका राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सुचक

क.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सुचक	एकाई	आ.व. २०७५/७६ को स्थिति	आ.व. २०८०/८१ को लक्ष्य
१	उच्च र समतामूलक राष्ट्रिय आय			
१.१	औद्योगिक राष्ट्र स्तरको उच्च आय			
१.१.१	आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशत	६.८	१०.३
१.१.२	प्रतिव्यक्ति कूल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	१,०४७	१,५९५
१.२	गरिवीको अन्त्य			
१.२.२	गरिवीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिवी)	प्रतिशत	१८.७	९.५
२	मानव पुँजी निर्माण तथा सम्भावनाको पूर्ण उपयोग			
२.१	स्वस्थ र लामो आयु भएका नेपाल			
२.१.१	अपेक्षित आयु	वर्ष	६९.७	७२
२.१.२	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	संख्या	२३९	९९
२.१.३	५ वर्ष मुनिका बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	संख्या	३९	२४
२.२	गुणस्तरीय, रोजगारमूलक तथा जीवनोपयोगी शिक्षा प्राप्त नागरिक			
२.२.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	५८	९५
२.२.२	युवा सारक्षरता दर (१५-२४ वर्ष)	प्रतिशत	९२	९९
२.२.३	आधारभूत तह (१-८) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	९३	९९
२.२.४	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	४६	६५
३.१	सडक घनत्व	कि.मि. प्रति वर्ग किमी	०.५५	०.७४
३.२	पूर्वाधारमा पहुँच तथा आबद्धता			
३.२.१	३० मिनेट सम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत	८२	९५
३.२.२	विद्युत पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	८८	१००
३.२.३	इन्टरनेटमा पहुँच प्राप्त जनसंख्या	प्रतिशत	६५.९	८०
४	उच्च र दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व			
४.१	अर्थतन्त्रमा क्षेत्रगत योगदान			
४.१.१	प्राथमिक क्षेत्र (कृषि, वन र खानि)	प्रतिशत	२७.६	२३.०

क.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सुचक	एकाई	आ.व. २०७५/७६ को स्थिति	आ.व. २०८०/८१ को लक्ष्य
४.१.२	द्वितीय क्षेत्र (उत्पादनमूलक उद्योग, विद्युत, ग्याँस र पानी तथा निर्माण)	प्रतिशत	१४.६	१८.१
४.१.३	तृतीय क्षेत्र (सेवा)	प्रतिशत	५७.८	५८.९
४.२	विद्युत उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट	१२५०	५,८२०
४.३	व्यापार सन्तुलन			
४.३.१	वस्तु तथा सेवाको निर्यात (कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा)	अनुपात	९.०	१५.७
४.३.२	वस्तु तथा सेवाको आयात (कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा)	प्रतिशत	५०.८	५१.०
४.४.३	सिँचाइयोग्य भूमि मध्ये वर्षैभरी सिँचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत	३३	५०
४.४.४	प्रति पर्यटक खर्च (प्रतिदिन)	अमेरिकी डलर	४८	१००

स्रोत: रा.यो.आ, पन्ध्रौँ योजना

१३. नेपालमा विकास योजनामा देखिएका समस्याहरु :

- ◆ दीर्घकालीन सोच, उद्देश्य तथा प्राथमिकतामा बारम्बार परिवर्तन ।
- ◆ महत्वाकाङ्क्षी उद्देश्य तथा लक्ष्यहरुको निर्धारण ।
- ◆ योजना र बजेट तथा सरकारको प्राथमिकतामा तादम्यताको कमी ।
- ◆ कार्ययोजना बिना कार्यान्वयन हुने परिपाटी ।
- ◆ संघीय प्रणाली अनुसार तथ्याङ्क उपलब्ध नहुनु ।
- ◆ उपयुक्त स्रोत साधनको कमी ।
- ◆ ढिलो गरी कार्यक्रमको स्वीकृत र कार्यान्वयन ।
- ◆ आयोजनाको विश्लेषण र छनोट गर्ने पद्धति बैज्ञानिक नहुनु ।
- ◆ योजना कार्यान्वयन गर्ने निकायको क्षमता कमजोर हुनु ।
- ◆ स्रोतान्तर, रकमान्तर मार्फत प्राथमिकता र उद्देश्य परिवर्तनको प्रयास ।
- ◆ कार्यसम्पादन सम्झौता संस्थागत हुन नसक्नु ।
- ◆ आयोजनाको दोहोरो स्रोत विनियोजनको अवस्था कायमै रहनु ।
- ◆ आर्थिक वर्षको अन्त्यमा मात्र काम गर्ने प्रवृत्ति हावी हुनु ।
- ◆ अनुगमन र मुल्यांकन समयबद्ध नहुनु र गरिएको अनुगमन र मुल्यांकनको कैफियत समयमै सुधार नगर्नु ।
- ◆ संस्थागत सुशासनको कमी हुनु ।

१४. समस्या समाधानका उपायहरु :

- ◆ वस्तुस्थितिको सुक्ष्म अध्ययन गरी आवश्यकताको आधारमा योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने ।
- ◆ कार्यान्वयन पक्षलाई नतिजासंग जोड्नुपर्ने
- ◆ संघीय प्रणाली अनुसार विश्वसनीय तथ्यांक उपलब्धतामा जोड दिनु ।
- ◆ स्रोत साधनको सहि व्यवस्थापन, आवश्यकता पहिचान समेतका आधारमा उद्देश्य एवं लक्ष्य निर्धारण गर्ने ।
- ◆ लक्षित वर्गको सहभागिता सुनिश्चित गरी योजना निर्माण गर्ने ।
- ◆ योजना बैंकको आधारभूतलाई यसको सिद्धान्त र मर्मअनुरूप व्यवहारिक कार्यान्वयन तर्फ जोड दिने ।
- ◆ योजना आयोगलाई Think Tank को रूपमा उपयोग र परिचालन गर्ने ।
- ◆ दिगो विकासका लक्ष्यसंग तालमेल खानेगरी योजना तयार गर्ने ।
- ◆ योजना सम्बन्धी व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास गरी कार्यान्वयन हुनुपर्ने ।
- ◆ योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, र अनुगमन मुल्यांकन प्रक्रियामा संलग्न सम्बन्धित संगठनहरु सबैलाई पूर्ण अधिकार दिई स्वतन्त्रता प्रदान गर्ने ।
- ◆ लगानीमैत्री वातावरण निर्माण गर्ने ।
- ◆ विगतका गल्तीहरुलाई सुधार गर्दै सोबाट नयाँ पाठ सिक्ने बानीको विकास गर्ने ।
- ◆ सहज र स्पष्ट कार्यविधि निर्माण गर्ने ।
- ◆ सबल र सक्षम योजना निकायको निर्माण र व्यवस्थापन गर्ने ।
- ◆ आर्थिक वर्षको अन्त्यमा मात्र काम गर्ने पवृत्ति अन्त्य हुनुपर्ने ।
- ◆ अनुगमन र मुल्यांकन समयमै गर्ने र गरिएको अनुगमन र मुल्यांकनको कैफियत समयमै सुधार गर्ने र नगरिएमा कारबाहीको व्यवस्था गर्ने ।
- ◆ योजना विकासको सम्पूर्ण क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन कायम गर्ने ।

निष्कर्ष :

नेपालमा योजनाबद्ध विकासको सुरुवात वि.स. २०१३ सालबाट भएको पाईन्छ । योजनाबद्ध विकास प्रारम्भ भएको ६ दशक बितिसक्दा पनि मुलुकमा सोचे जस्तो विकासले गति लिएको पाईदैन । यसका पछाडी विभिन्न कारणहरु रहेपनि प्रमुख कारणको रूपमा राजनीतिक र प्रशासनिक नेतृत्वको असक्षमतालाई लिनुपर्ने हुन्छ । यस्ता प्रमुख समस्याहरुलाई समाधान गर्दै २५ वर्षे दीर्घकालीन योजनालाई समेत ख्याल गर्दै “समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली” को दीर्घकालीन सोच प्राप्त गर्नमा सरकारी, निजी, सहकारी लगायत सम्पूर्ण सम्बद्ध पक्षले प्रतिबद्ध र कटिबद्धताका साथ लाग्नु पर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

- ◆ राष्ट्रिय योजना आयोग, पन्ध्रौँ योजना (२०७६/७७-२०८०/८१),
- ◆ चौधौँ योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) को संक्षिप्त विवरण- राष्ट्रिय योजना आयोग,
- ◆ आर्थिक सर्वेक्षण २०७८/७९, अर्थमन्त्रालय,
- ◆ अर्थ बुलेटिन २०७९, अर्थमन्त्रालय,
- ◆ लेखकका पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख,
- ◆ सम्बन्धित लेख रचनाहरु ।

नेपालको आर्थिक विकासको समीक्षात्मक सिंहावलोकन

*विनोद जि.सी.

सारांशः

अर्थतन्त्रमा भएका सम्पूर्ण अवयवहरूमा आएको सकारात्मक एवम् गुणात्मक बढोत्तरीलाई आर्थिक विकासको रूपमा बुझ्न सकिन्छ। जसले आर्थिक सूचकहरूको माध्यमबाट जनताको जीवनस्तरमा समुन्नति तथा सहज जीवनयापनको परिकल्पना गरेको हुन्छ। कुल गार्हस्थ उत्पादनमा भएको वृद्धि, प्रति व्यक्ति आयमा भएको वृद्धि, भौतिक पूर्वाधारहरूको स्तरमा भएको वृद्धि, गरिबी न्यूनीकरण, शिक्षाको गुणस्तर, स्वस्थ र उत्पादनशील नागरिक, औद्योगिकरणको सुधारोन्मुख अवस्था, मुल्य स्थिरता, शोधान्तर स्थितिको अनुकूलता, विदेशी संचितिको प्रयाप्त व्यवस्था, सुशासन, प्रभावकारी सेवा प्रवाह, सार्वजनिक उत्तरदायित्व तथा जवाफदेहिता र इमान्दारिताको साथै राजश्वको समुचित अवस्थालाई समेत आर्थिक विकासले समेटेको हुन्छ।

पछिल्लो समय विकराल रूपमा देखा परेको कोरोना भाइरसले विश्वलाई नै आक्रान्त पारेको स्थिति थियो। यसका केही बाछिटाहरूबाट अभै पनि विश्वले छुट्करा पाउन मुस्किल भएको अवस्था हामी माझ सर्वविदितै छ। कोरोना कहरको दौरानमा अनेक किसिमका समस्याहरूसँग जुध्नु परेको स्थिति सिर्जना भयो जसले अर्थतन्त्रका समग्र पाटाहरूलाई थाङ्गथिलो पारेको तथ्यांक तपाईं हामीलाई जानकारी नै छ। यसका कारण लाखौंको संख्यामा ज्यान गुमाउनु पर्यो, कैयौंको संख्यामा बेसहरा हुनु पर्यो, बेरोजगारी, गरिबी, उद्योग धन्दा धरासयी बन्दै गए, पर्यटन व्यवसाय चौपट हुने अवस्थामा पुग्यो भने पुरै विश्वमा नै आर्थिक मन्दी अनि डर त्रासको अवस्थाको सामना र दुख कष्ट केही समय भैले पुग्यो। विस्तारै कोरोनाको कहरको विरुद्धमा खोपहरूको निर्माण हुन थाल्यो तत् प्रश्नात् जीवनपद्धति एवं सामाजिक, आर्थिक कृयालापहरू बढ्दै जान थाले र अर्थतन्त्रले लय लिन थाल्यो। सोही अनुरूप विकासका गतिविधिहरू अगाडि बढ्न थाले मानिसहरूको जीवन पुनःसुचारु हुन थालेको अनुभूति महशुस गर्न पाउने अवसर हुन पुग्यो तर अर्थतन्त्रको समुचित विकासमा केही समय पछाडि धकेलियो।

कोरोना लगायत विविध अन्य कारणले सन् २०२२ मा विश्वको आर्थिक वृद्धिदर ३.६ प्रतिशतमा संकुचित रहन पुग्यो। नेपालको आर्थिक वृद्धिदर पनि सोही अनुरूप ५.८४ प्रतिशतको स्थितिमा पुग्ने अनुमान गरिएको छ। आगामी दिनहरूमा रणनीतिक योजना निर्माण र सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन, पर्याप्त मात्रामा बजेटको व्यवस्था, सीपमूलक तथा स्वरोजगारमूलक दक्ष जनशक्तिको सही प्रयोग, सूचना प्रविधिको उच्चतम परिचालन, समुचित व्याजदर निर्धारण, कृषिको बैज्ञानिक अवधारणा विकास तथा यान्त्रिकरण, सामाजिक कल्याण सहित सामाजिक परिवेश र लोक शासनपद्धति तथा विधिको शासन अङ्गीकार गरी अर्थव्यवस्थालाई मुर्तरुप दिन सकिनेछ।

*निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा कार्यरत

आर्थिक विकास:

आर्थिक विकास आफैमा सकारात्मक शब्द हो । जसले प्रगति, सम्पन्नता, भरिपूर्ण, समृद्धि, अग्रगमन, छलाड, उन्नति, गुणात्मक सुधार तथा सुखी र खुसी बोकेको बहुआयामिक विषयवस्तुलाई दर्साउदा अर्थतन्त्रका बहुआयामिक तथा बहुपक्षिय अवयवहरूमा आएको गुणात्मक तथा मात्रात्मक बढोत्तरीको अवस्थालाई आर्थिक विकास भन्ने गरिन्छ । मुलुकको सर्वांगिन विकासको निमित्त आर्थिक विकास अपरिहार्य रहन्छ ।

अर्थव्यवस्थामा भएका शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, अपेक्षित आयु, व्यापार, पर्यटन, वैदेशिक लगानीको लागि उचित वातावरणको सिर्जना, उचित किसिमको ब्याजदर निर्धारण तथा कर्जा प्रवाह, उद्योगधन्दाको उचित तादाम्यताको अवस्था, स्रोत साधनको बहुउपयोग, सकारात्मक सोचको विकास, संविधान कानून तथा नीतिको पूर्ण परिपालना, लोकतान्त्रिक विधि तथा सुशासनयुक्त शासकीय प्रणालीको अवलम्बन गरी आमजनताको जीवनस्तरमा आएको सुधार तथा छलाडलाई सम्बोधन गर्ने सघन प्रयास आर्थिक विकासले गरेको पाइन्छ ।

आर्थिक विकासको क्रममा देखा परेका अवधारणाको उत्पत्ति एव प्रादुर्भावको चर्चा गर्न सकिन्छ, यसलाई तालिकाद्वारा स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

दशक	लिएको अवधारण	समेटिएको विषय	नसमेटिएको विषय
सन् १९५० को दशक	वृद्धिमुखी अवधारणा	आर्थिक वृद्धि, पुँजी निर्माण र पुर्वाधार विकासमा तथा कृषिको आधुनिकरण र औद्योगिक विकासमा प्राथमिकता ।	वितरण प्रणाली प्रभावकारी नभएको, समतामूलक विकास एवं असमानता बढेको
सन् १९६० को दशक	माथिबाट तल भर्ने अवधारणा	ग्रामीण विकास र तोकिएको मुख्य क्षेत्रमा विकासका क्रियाकलाप केन्द्रित रहने नीति अवलम्बन गरेको ।	तोकिएको क्षेत्रमा मात्र सीमित रहनु, समन्वय र नियन्त्रण प्रभावकारी नहुनु साथै जनकल्याणको पक्ष कमजोर एवं आशातित अपेक्षा पूरा गर्न नसकेको ।
सन् १९७० को दशक	कल्याणकारी अवधारणा	मानव कल्याण र जनकल्याणको कार्यलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ भन्ने मान्यता अनुसार आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति, गरिबी निवारण, महिला एवं समुदायमा आधारित विकासमा जोड दिएको ।	यस अवधारणाले लक्षित वर्गलाई समेट्न नसकेको आम जनगुनासो सिर्जित भएको ।

सन् १९८० को दशक	सहभागिता मुलक अवधारणा	जन सहभागिता र जनकेन्द्रित विकास,नव उदारवादको अवधारणा र निजी क्षेत्र एवम् सामुदायिक विकास सहभागितालाई केन्द्रमा राखेको ।	दिगो विकास नहुनु ,जनसहभागिता प्रभावकारी नहुनु तथा मानव विकासको पक्ष कमजोर रहनुले विकासको लक्ष्य लक्षित वर्ग सम्म पुग्न नसकेको ।
सन् १९९० को दशक	मानव विकासको अवधारणा	विश्वव्यापी राजनीतिक परिवर्तन आर्थिक उदारीकरण र खुला अर्थतन्त्रको प्रभाव समग्र क्षेत्रमा हुनु, दिगो एवं स्रोत साधनको समतामूलक वितरण,मानव विकास तथा लैङ्गिक विकास र विकेन्द्रीकरण जस्ता पक्षमा केन्द्रित रहेको ।	मानव विकासको पक्षमा जोड दिए पनि सुशासनको अभाव,पिछडिएको वर्गको हित प्रवर्द्धन नहुनु तथा हुने खाने वर्गले मात्र लाभान्वित हुनुले कमजोर बनेको ।
सन् २००० को दशक	सुशासनको अवधारणा	सामाजिक समावेशिकरण, नागरिक समाजको विकास र अधिकारमा आधारित विकासको अवधारणामा जोड दिएको साथै विकास र सेवा प्रवाहका सबै कृयाकलापमा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र निष्पक्षताको प्रवर्द्धन गरी सामुदायिकतामा आधारित सहभागिता र समग्र विकासमा नागरिकको भुमिकालाई स्थापित गरेको ।	हाल यही अवधारणाको सीमाभित्र रहेर आर्थिक विकासका गतिविधिहरु संचालित भएको पाइन्छन् ।

नेपालले २००८ सालमा बजेटको सुरुवात गरे सँगै २०१३ सालबाट योजनाबद्ध विकासको व्यवस्थित अवधारणा विकास भएको पाईन्छ । सोही अनुरूपका कार्यक्रम तर्जुमा गरी अर्थतन्त्रलाई फराकिलो बनाउने प्रयत्न गर्न सफल भएको देखिन्छ । रणनीतिक योजना, वातावरण, जनशक्ति, बजेट, प्रविधि अनि आर्थिक कूटनीतिको आपसी तादाम्यताको तालमेलबाट प्रभावकारी सेवाप्रवाह, रोजगार सृजना, स्रोत साधनको बहुउपयोग, समतामूलक समाज निर्माण, सबै नागरिकको शासन प्रणालीमा अपनत्वबोध, पारदर्शिता एवं भ्रष्टाचारमुक्त समन्यायिक समाज निर्माण, संस्थागत सबलता र सामाजिक न्याय सहितको शासन निर्माणमा बल पुगेको देखिन्छ ।

कोभिड १९ को महामारीले आर्थिक सामाजिक जीवन कष्टपूर्ण बनेको कुरा त सर्वविदितै छ । समयक्रम सँगै यसको प्रभाव क्रमश न्यून हुँदै गएको पाइन्छ । अर्थतन्त्रका परिसूचकमा पनि सुधार आइ चालू आर्थिक वर्षमा आर्थिक वृद्धि दर ५.८४ प्रतिशत हुने अनुमान गरिएको छ । उद्योग, व्यापार, पर्यटन प्रवर्द्धन, कृषि अनि वैदेशिक लगानीलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गरी मुलुकको आर्थिक समृद्धि सजिलै हासिल गर्न सकिन्छ ।

नेपालको आर्थिक विकासका लागी अपरिहार्य सूचकहरु:

जनताको समग्र क्षेत्रको सुचाङ्कमा आएको सकारात्मक एवं व्यवहारिक परिवर्तन जसले जीवन स्तरलाई सहज, सरल र प्रभावकारी तुल्याई सर्वाङ्गिण पक्षहरुको प्रतिबिम्बित गरी अग्रगमन तर्फ धकेल्न टेवा पुर्‍याई राष्ट्रको शासकीय परिपाटीलाई संविधानको कसीमा बाँधी सुशासन प्रवर्द्धनको साथसाथै आर्थिक कुटनीतिलाई समेत दखल राख्दै आर्थिक परिसूचकहरुलाई सलबलाउन आर्थिक सूचकहरुले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाईन्छ ।

सन् १९९० को दशक सम्म केवल आर्थिक वृद्धि वा प्रतिव्यक्ति आयलाई विकासको सूचक मान्ने प्रचलन थियो । त्यसपछि मानव विकास सुचाङ्क र सन् २००० पछि शासकीय सुचक, वातावरणीय सुचक अनि समाजका विविध किसिमका सूचकलाई मापनका विधिहरुमा उपयोग गर्दै आएको पाइन्छ । समग्रमा आर्थिक विकासलाई मापन गर्न देहाए बमोजिमका सूचकहरु उपयोगमा ल्याइदै आएको पाईन्छ ।

- ◆ आर्थिक वृद्धि र उत्पादित वस्तु तथा सेवाको मुल्य,
- ◆ गरिबी न्यूनीकरण एवं रोजगारी प्रवर्द्धन,
- ◆ देशको आर्थिक संरचनाको अवस्था,
- ◆ मुद्रास्फीति र वस्तु, सेवा तथा ज्यालामा प्रत्येक वर्षको बढ्दो दर प्रणाली,
- ◆ मानव विकास, अपेक्षित आयु र साक्षरता
- ◆ गिनि कोफिसियन्ट एवम् गरिबी सूचकाङ्क,
- ◆ उदार आर्थिक नीति र कुटनीतिको उचित तादम्यता,
- ◆ महिला सशक्तिकरण र आत्मसम्मान,
- ◆ ब्यापार सन्तुलनको साथै आर्थिक स्थायित्व,
- ◆ उपलब्ध वित्तीय स्रोतको बहुआयामिक उपयोग,
- ◆ उचित किसिमको ब्याजदर निर्धारण एवं कर्जा प्रवाह,
- ◆ जनमुखी, वस्तुनिष्ठ, कुशलतम् शासकीय परिपाटी,
- ◆ साक्षरता, भर्ना दर र भर्ना अनुपात,
- ◆ बाल मृत्युदर र मातृ मृत्युदर,
- ◆ शक्तिको विकेन्द्रीकरण एवम् पृथक्करण,
- ◆ सकारात्मकता, परिवर्तन बोध, ग्रहणशीलता र क्षमताको विकास,
- ◆ प्रविधिको खोज अनुसन्धान तथा अन्वेषण,
- ◆ मानव संसाधन, सीप, जनशक्ति, इमान्दारिता र नैतिकता ।

दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न, प्राप्त उपलब्ध स्रोत साधनको न्यायोचित वितरण गर्न, आर्थिक असमानता दुर गर्दै शोषणरहित समाजको परिकल्पना गर्न, समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको सुनिश्चितता प्रदान गर्न, सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागीतालाई आमूल अपनत्वबोध गराउन तथा आर्थिक विकास महत्वपूर्ण ठानिएको हुन्छ । जसलाई सार्थक अनि वस्तुनिष्ठ तुल्याउन सुचकहरुको अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।

नेपालमा आर्थिक विकासको विद्यमान अवस्था:

कोभिड १९ असार क्रमशः न्युन भए संगै आर्थिक तथा सामाजिक गतिविधिहरु विस्तारै बढ्दै गएको पाइन्छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको खर्चमा पनि बढोत्तरी भएको अवस्था छ। चालु आर्थिक वर्षमा आर्थिक वृद्धिदर ५.८४ प्रतिशत हुने प्रक्षेपण गरिएको छ, भने गत आर्थिक वर्षमा यसको विस्तार ४.२५ प्रतिशत रहेको थियो। बेमौसमी वर्षाको कारण धानवालीको साथै समग्र खाद्यवालीमा हुन गएको क्षति एवं पुन पछिल्लो समयमा देखा परेको कोभिड १९ को ओमिक्रोन भाइरसको प्रभावले अपेक्षित लक्ष्य अनुसारको आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न मुस्किल परेको अवस्था थियो। यद्यपी बाह्य क्षेत्र बाहेका आर्थिक परीसूचकहरु सन्तोषजनक नै रहेको पाउन सकिन्छ।

बिगतका वर्ष देखिनै कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान घट्दै गएको छ भने सेवा क्षेत्रको योगदान बढ्दै गएको छ र उद्योग क्षेत्रको योगदान भने स्थिर नै रहेको अवस्था छ। सोही अनुरूप चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको योगदान क्रमशः २३.९ प्रतिशत, १४.३ प्रतिशत र ६१.८ प्रतिशत रहेको छ। जसले अर्थतन्त्रको संरचना परिवर्तन भई नेपालको अर्थतन्त्र क्रमशः कृषि प्रधान अर्थतन्त्रबाट सेवा प्रधान अर्थतन्त्रमा रुपान्तरण हुदै गएको अवस्थालाई देखाउँदछ। त्यसकारण सवल अर्थतन्त्र बनाउनको निमित्त कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको योगदान वृद्धि गरी उत्पादन क्षेत्रमा जोड दिदै रोजगारी सिर्जना गर्न थप प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७८/२०७९ को वार्षिक तथ्यांकमा आधारित रहेर आर्थिक अवस्थाको संक्षिप्त तथ्यगत दृष्टान्त प्रस्तुत गर्न सकिन्छ।

- वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर ५.८४ प्रतिशत हुने अनुमान रहेको छ भने मुद्रास्फीति दर ६.३२ प्रतिशत रहेको र मुद्राप्रदाय ६.८ प्रतिशत रहेको,
- गत वर्षको तुलनामा ४.८ प्रतिशत बढेर वैदेशिक विप्रेषण (रेमिटान्स) रकम १० खर्ब ७ अर्ब ३१ करोड रहेको,
- व्यापार घाटा १७ खर्ब २० अर्ब ४२ करोड रहेको,
- नेपालमा सार्वजनिक संस्थानहरु ४४ वटा रहेकोमा २२ वटा नाफामा रहेको जसको २०७७/७८ मा नाफा रकम रु ३२ अर्ब १९ करोड ३६ लाख अनि घाटामा सञ्चालित १९ वटा रहेको जसको आवा ०७७/७८ मा रकम रु ५ अर्ब ८३ करोड ४८ लाख रहेको छ।
- २०७८ फागुन सम्म सार्वजनिक ऋण १८ खर्ब ४८ अर्ब १९ करोड पुगेको देखिन्छ जसमा आन्तरिक ऋण ४६.७ प्रतिशत र बाह्य ऋण ५३.३ प्रतिशत रहेको,
- प्रति व्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय ७७/७८ मा १२४६ डलर रहेकोमा आ.व. ०७८/७९ मा सोको प्रति व्यक्ति आय १३८१ डलर पुग्ने अनुमान गरिएको छ।
- कुल वैदेशिक विनिमय सञ्चिति रकम रु ९ अर्ब ५४ करोड डलर रहेको छ उक्त सञ्चितिले करिब ७ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहेको देखिन्छ।
- २०७९ असार मसान्त सम्ममा बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरुमा रहेको कुल निक्षेप रु ५० खर्ब र कर्जा प्रवाह

रकम रु ४६ खर्ब २१ अर्ब पुगेको,

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको संख्या आषाढ मसान्त सम्ममा १२६ ओटा रहेको, जसमा ७५३ स्थानीय तह रहेकोमा ७५२ ओटा स्थानीय तहमा शाखा विस्तार भएको,
- आषाढ मसान्त सम्ममा नेपाल स्टक एक्सेन्ज लिमिटेडमा सुचिकृत कम्पनीको संख्या २३४ पुगेको छ भने शेयर कित्ता ६ अर्ब ७७ करोड जसको चुक्ता मूल्य ६६७ अर्ब ७५ करोड रहेको,
- आ.व.२०७८/८९ मा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयका अनुसार सरकारको कुल खर्च रकम १२ खर्ब ९६ अर्ब १४ करोड रहेको छ भने गत आ.व. मा सरकारको कुल खर्च रकम ११ खर्ब ९६ अर्ब ६७ करोड रहेको । साथै राजश्व संकलन २०७८/७९ मा रु १० खर्ब ६७ अर्ब ९६ करोड रहेको । यसरी हेर्दा सरकारको वित्तिय स्थिति २६० अर्ब १६ करोड घाटामा रहेको ।

आयमुखी अर्थव्यवस्था भएको नेपालमा पछिल्लो समय भन्नु समष्टिगत रुपमा माग बढे संगै वस्तु आयातमा निरन्तर वृद्धि हुदै गएको छ, आयातमा वृद्धि हुदै गएको कारण शोधनान्तर स्थिति र चालु खाता दुवै उच्च घाटामा रहेको अवस्था छ साथै विदेशी विनिमयको संचित घटेको कारण बाह्य क्षेत्रमा दबाव सिर्जना भएको सहजै देख्न सकिन्छ । रसिया र यूक्रेन बिचको युद्धका कारण विश्व बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य निरन्तर बढ्दै गएको कारण उपभोक्ता मुद्रास्फीतिमा चाप बढेको देखिन्छ । कोभिड १९ पश्चात् अर्थतन्त्रलाई पूर्णरुपमा पुनःउत्थान गर्न लगानीयोग्य वातावरणको सहज उपलब्धता सुनिश्चित गर्न, मुद्रास्फीतिलाई बान्छित सीमाभित्र राख्न, बढ्दो व्यापार घाटालाई नियन्त्रण गर्न र सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययिता र प्रभावकारिता कायम गर्न आवश्यक छ । हाल सरकारले बाह्य क्षेत्रमा परेको चाप सम्बोधन गर्न अबलम्बन गरेका नीतिहरुबाट केहि हद सम्म सकारात्मक नतिजा प्राप्त गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

वित्तीय क्षेत्रको सवलीकरण र सुदृढीकरण मार्फत् वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्न र अर्थतन्त्रको आन्तरिक र बाह्य स्थायित्व कायम गर्ने तर्फ आर्थिक नीति निर्देशित हुनुपर्दछ । जसले अर्थतन्त्रका समग्र पक्षहरुलाई फलदायी र व्यवस्थित तुल्याउन मद्दत गर्दछ ।

नेपालमा आर्थिक विकासको सान्दर्भिकता:

राष्ट्रको समृद्धिलाई उदार, खुल्ला, पारदर्शिता, उच्चतम उत्पादकत्व र प्रभावकारी बनाउदै आर्थिक पाटाहरुलाई व्यवस्थित वैज्ञानिक र देशको आर्थिक गतिविधिहरुलाई गतिशिलता प्रदान गर्दै लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीलाई सुदृढ एवम् मजबुद तुल्याई आर्थिक सुशासन प्रवर्द्धन गर्नु आर्थिक विकासको प्रमुख आवश्यकता हो । यसैको जगमा वा सारमा टेकेर आर्थिक विकासको सान्दर्भिकतालाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- आर्थिक वृद्धि, आर्थिक स्थायित्व, रोजगारी सृजना, सामाजिक न्याय एवम् समानता, पुँजी निर्माण तथा आर्थिक कृयाकलापमा विस्तार जस्ता लक्ष्य प्राप्त गर्न आवश्यक नीतिको उचित व्यवस्था गरी जनताको जीवनस्तर उकास्न मद्दत पुऱ्याउने गर्दछ ।
- कोभिड -१९ को महामारीबाट थला परेको नागरिकहरुको जीवन रक्षा गर्न तथा अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गरी समाजलाई आर्थिक विकास गर्न उचित किसिमको वातावरण सृजना गराउँदछ ।

- राज्यको लोककल्याणकारी शासन व्यवस्थालाई सृदृढीकरण सामाजिक सुरक्षा एवं संरक्षण र सामाजिक न्याय तथा अपनत्व सहितको समृद्धि हासिल गरी उन्नतशील अर्थतन्त्रको निर्माण गर्दछ ।
- उत्पादन, उचित लगानी, भरपर्दो कर्जा प्रवाह नीति तथा ऋणको व्याजदर निर्धारण, उद्योग व्यवसाय र करदातामैत्री एवं स्वच्छ पारदर्शी प्रगतिमूलक कर प्रणाली विकास र उच्चतम वैज्ञानिक राजश्व व्यवस्थापन तथा परिचालन गर्दै समतामूलक एवम् न्यायरहित समाजको निर्माणको परिकल्पनामा सहयोग प्रदान गर्दछ ।
- सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रमा उपलब्ध स्रोत साधनको उच्चतम एवम् प्रभावकारी उपयोग गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्दै समग्र समतायुक्त अर्थतन्त्रको सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको छनौट पुर्ण उपयोग मार्फत उत्पादन, उत्पादकत्व तथा रोजगारीमा वृद्धि गर्दै मुलुकलाई विकास वित्तमा कमश आत्मनिर्भर बनाउन सार्वजनिक खर्चको विनियोजन दक्षतापूर्वक कार्यान्वयन गर्न, कुशलता र वित्तीय अनुशासन अभिवृद्धि गर्न तर्फ अग्रसर गराउँदछ ।
- सार्वजनिक ऋणको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी रोजगारी सृजना, राष्ट्रिय पुँजी निर्माण, मुल्य स्थिरता, मुद्रास्फिति नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन र आर्थिक वृद्धिमा योगदान गर्दै दिगो शान्ति र सुशासन कायम गर्न मद्दत पुर्याउँदछ ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको विकास तथा वित्तीय आकार वृद्धि गर्दै तीनै तहलाई खर्चको आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी न्यायोचित, सन्तुलित र परिपुरक रुपमा स्रोत साधनको तादम्याता मिलाउन वित्तीय वातावरणको स्थिति सृजना गराउँदछ ।
- समाजवाद उन्मुख, परोपकारी समाजको लोककल्याणकारी शासन एवं समृद्ध अर्थतन्त्रको विकासमा सदैव अग्रसर रहदै शान्ति सुव्यवस्था अमनयचन र आर्थिक कुटनीतिको वातावरण सृजना गरी दीर्घकालीन सुमधुर दातृ सम्बन्ध स्थापित गराउँदछ ।

आर्थिक विकास भनेको आर्थिक स्थायित्व, वित्तीय अनुशासन र समृद्धि हासिल गराउने प्रकृया हो । यसले मुद्रास्फीति नियन्त्रण, समष्टीगत वित्त एवम् अर्थतन्त्रको स्थायित्व, आर्थिक वृद्धि, आर्थिक कृयाकलाप विस्तार, वित्तीय स्रोत साधनको परिचालन, मुल्य र बाह्य स्रोतको स्थायित्व कायम हुने गरी तरलता व्यवस्थापन, वित्तीय क्षेत्रको विकास र स्थायित्व, वित्तीय प्रविधिको विकास तथा वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि र भुक्तानी प्रणालीको सन्तुलन गर्न जोड दिएको पाइन्छ ।

नेपालको आर्थिक विकासमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षणको योगदान:

अर्थतन्त्रका समग्र पाटाहरु कृषि, उद्योग, व्यापार, पर्यटन, वैदेशिक रोजगार, प्रविधि लगायतका पक्षहरुमा भएको गुणात्मक बढोत्तरीलाई आर्थिक विकासको रुपमा अर्थ्याउन सकिन्छ । जसलाई सार्थक एवम् सहयात्राको रुपमा साथमा साथ अनि काँधमा काँध मिलाउनको निमित्त सरकारको स्वामित्वमा भएको सार्वजनिक निकायको रुपमा मिति २०३१ साल असोज ४ गते निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको स्थापना भएको हो ।

यसले आर्थिक समुन्नति, आर्थिक स्थायित्व एवं वृद्धि हासिल गर्न, सिमान्तकृत वर्ग समुदायको उत्थान, स्वरोजगारका अवसरहरु सिर्जना गर्न, उचित किसिमको व्याजदरमा कर्जाको सुलभ पहुँच, वित्तीय अनुशासनको

साथै वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्दै सम्पत्तिको महत्वबोध गराउन महत्वपूर्ण भुमिका खेलेको पाइन्छ । राज्यले लिएका आर्थिक नीतिहरुको सूचकांकहरुलाई सजिलै परिपूर्ति गर्न निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष हमेसा सरकार सङ्ग हातेमालो गरी अगाडि बढेको देखिन्छ ।

आर्थिक विकासमा यस कोषले दिएको योगदान:

- सीमित आय स्रोत भएका सिमान्तकृत एवम् पिछडिएको वर्ग समुदायको साथै सर्वसाधारण जनताको निक्षेपकर्तालाई बैकिङ्ग क्षेत्र प्रति विश्वासको वातावरण सिर्जना गराई निक्षेप सुरक्षण गरिएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको खारेजी भएको अवस्थामा त्यस्तो निश्चित निक्षेप बराबरको दावी भुक्तानी पाउने अवसर सिर्जना गर्दछ जसले अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन मद्दत गर्दछ ।
- विशिष्ट ज्ञान, सिप, क्षमता भएका वर्ग समुदायलाई सरल, सहज अनि सस्तो व्याजदरमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा प्राप्त गर्ने वातावरणको सुनिश्चितता प्रदान गर्दै बैकिङ्ग प्रणाली समेतलाई संस्थागत सबलता प्रवर्द्धन गर्दै समग्र रोजगारीको अवसर सिर्जना गरी जिविकोपार्जन एवं जीवन स्तर सुधारमा टेवा पुर्‍याएको छ ।
- कोषले बैकिङ्ग प्रणालीलाई ढुक्क भएर कर्जा प्रवाह गर्ने विश्वासको वातावरण तयार गर्दछ जसले गर्दा अर्थतन्त्रका सम्पूर्ण अवयवहरु चलायमान रहन्छन् जसबाट आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न कोष कोशेढुङ्गा सावित बन्न पुगेको देखिन्छ ।
- उर्जावान उद्यमी जुन समाजमा निरीह रहेका, अनि भूमिकाविहिन भएका आमनागरिक जसलाई व्यवसाय गर्ने हुटहुटी छाएको हुन्छ, त्यस्ता वर्ग समुदायलाई लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग, साना तथा मझौला उद्यम र पशुपालन जस्ता क्षेत्रमा आकर्षित गराई रोजगारी, आयआर्जनको दिगो आर्थिक विकास, स्रोतको सही परिचालन गर्न मद्दत पुगी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुगेको देखिन्छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु कुनै कारणवस ढुव्न सक्ने स्थितिमा पुगेको अवस्थामा यस कोषले क्षतिपूर्ति भुक्तानी दिने, त्यस्तै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लगानी गर्ने कर्जा सुरक्षित हुन गई खराब कर्जा कम गर्न मद्दत पुगेको देखिन्छ जसले आर्थिक स्थायित्व, वित्तीय सबलता, आर्थिक दिगोपनाको सुनिश्चितता प्रदान गर्न मद्दत तुल्याएको छ ।
- कोषले निक्षेप र कर्जा सुरक्षणको माध्यमबाट अर्थतन्त्रका सम्पूर्ण पाटाहरुमा जस्तै वैदेशिक व्यापार न्यूनीकरण, कृषिमा वैज्ञानिकरण, व्यापार व्यावसायमा सरल पहुँच, वैदेशिक संचिति कायम गर्न मद्दत तथा मुद्रा विनिमय अनि मुद्रास्फिति नियन्त्रण गर्न सहयोग पुर्‍याएको देखिन्छ ।
- मुलुकको आर्थिक विकासको निमित्त बैकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणाली प्रतिको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्दै आमजनता प्रति आर्थिक हित सुरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न सहयोग प्रदान गरेको देखिन्छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष आर्थिक विकासको महत्वपूर्ण सार्वजनिक निकायको रुपमा स्थापित निकाय हो जसले आर्थिक विकासको सन्दर्भमा केही हिस्सा बोकेको छ । जसलाई अभि थप वस्तुनिष्ठ

बनाउनको लागि उचित कानुन, सङ्गठन संरचना तथा कार्यक्षेत्रमा हेरफेर गरेर अधिकार सम्पन्न गराएको खण्डमा यस कोषले आर्थिक विकासको अपेक्षित लक्ष्य हासिल गर्न सम्भव तुल्याउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने कुरामा कुनै दुई मत छैन ।

नेपालको आर्थिक विकासमा देखा परेका प्रमुख चुनौतीहरू:

- संघीय शासन प्रणालीको प्रारूप अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीयतहमा लगानीका स्रोतहरू र साधनको उपलब्धता र सुनिश्चितता समन्यायिक बाँडफाँड र वित्तीय स्रोत साधनको व्यवहारिक परिचालनको आधार निर्माण गरी समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व सहितको आर्थिक विकास गर्नुपर्ने,
- उच्च, दिगो, फराकिलो र समावेशी आर्थिक वृद्धि मार्फत गरिवी, बेरोजगारी, आर्थिक असमानता तथा परनिर्भरताको अन्त्य गर्दै विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न सन् २०२५ सम्म विकासशील राष्ट्र, सन् २०२७ सम्म जलविद्युत उत्पादनमा आत्मनिर्भर एवम् निर्यात र सन् २०३० सम्ममा मध्यम आय भएको मुलुकको स्तरमा पुर्‍याउनुपर्ने,
- आर्थिक वृद्धिका संवाहक क्षेत्रहरू: कृषि, पर्यटन, जलविद्युत र पूर्वाधारको लागि आवश्यक पर्ने उन्नत विउ, सिंचाई प्रविधि तथा उपकरणहरू दक्ष जनशक्ति एवं पुँजीको पर्याप्त व्यवस्था गरी उच्च दिगो आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने,
- राष्ट्रिय आवश्यकता र माग बमोजिम दक्ष जनशक्ति तयार गरी जनसाङ्खिक लाभ लिदै स्वदेशमा नै रोजगारीका अवसर सिर्जना गरी वैदेशिक रोजगारी माथिको परनिर्भरता कम गर्ने,
- संविधानको मर्म अनुसार राज्यका नीति र मौलिक हकहरूको क्रमशः कार्यान्वयनको लागी आवश्यक स्रोत परिचालन र राज्यको धान्न सक्ने वित्त संरचना बमोजिम लगानी (Bearing capacity) वृद्धि गर्नु,
- तटस्थ एवं पारदर्शी कर प्रणालीको विकास र स्वेच्छिक कर सहभागिताबाट कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कर राजश्वको अनुपात बढाउँदै संघीय संरचना अनुरूपको राजश्व संरचनाको निर्माण गरी संघीय वित्त व्यवस्थापनलाई सुदृढ बनाउने,
- वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय हित र प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा उपयोग गर्दा आर्थिक विकासको क्षमता वृद्धि गरी विकास वित्तका लागी अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता प्रतिको निर्भरतालाई कम गर्दै लैजानुपर्ने,
- गाँउ र सहर, हिमाल, पहाड र तराइ एवं विभिन्न जाति, वर्ग र लिङ्गलाई समुचित तरिकाले सम्बोधन गरी सन्तुलित तथा समावेशी विकास गर्ने,
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम एकिकृत रूपमा संचालन गर्नु, कोषको रकमलाई लगानी योजना बनाई व्यवहारिक समन्वयात्मक ढंगले परिचालन गरी योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई लक्षित वर्ग सम्म पुर्‍याई समतामूलक समाजको निर्माण गर्नुपर्ने,
- जलवायु परिवर्तनले जलविद्युत लगानी तथा उत्पादनमा गर्न सक्ने जोखिमलाई कम गर्न जलाशययुक्त एवम् ठुला जलविद्युत परियोजना निर्माण गरी लोडसेडिङलाई दीर्घकालीन समाधान गरी वातावरणीय लक्ष्य अनुरूप दिगो विकासको सन्तुलनलाई कायम गर्नुपर्ने ।

नेपालको आर्थिक विकासमा देखा परेका समस्या तथा कारणहरु:

नेपालमा करिब ६ दशक लामो समय देखि योजनावद्ध विकासको अभ्यास गरिदै आएको भएता पनि अपेक्षित रूपमा आर्थिक विकासले गति लिन सकेको अवस्था छैन । प्रस्तुत सन्दर्भमा नेपालको आर्थिक विकासमा देखा परेका समस्याहरुलाई देहाय बमोजिम व्यक्त गर्न सकिन्छ ।

- आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित विषयहरुमा नीतिगत स्पष्टता नहुनु एवम् प्रभावकारी कार्यान्वयनमा ध्यान नजानु,
- विकास प्रशासन चाहे अनुरूप प्रभावकारी बन्त नसक्नु, पुँजीगत खर्च गर्ने कमजोर क्षमता, राजनैतिक हस्तक्षेप,
- जटिल भौगोलिक बनावट, बाढी, पहिरो, भुकम्प, भुपरिवेष्टितता र खुल्ला सीमाना,
- वित्तीय स्रोत साधनको न्यूनता, वैदेशिक सहायता र लगानी आशातित रूपमा आकर्षित गर्न नसक्नु, स्रोत साधनको कमजोर क्षमता एवम् स्रोतको अविवेकी वितरण र चरम दुरुपयोग,
- देशको ठूलो जनसंख्या आश्रित रहेको कृषिको व्यवसायिकीकरण र प्रविधिकरण हुन नसक्नु,
- लामो समय सम्म राजनैतिक अस्थिरता, राजनैतिक भिजन र एजेण्डा स्पष्ट भएता पनि व्यवहारिक प्रतिवद्धतामा कमी रहनु,
- आन्तरिक र बाह्य लगानीलाई आकर्षित गर्न नसक्नु एवं लगानीको प्राथमिकतामा स्पष्टता नहुनु,
- विप्रेषणवाट प्राप्त आयलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्न नसक्नु,
- भएको लगानी पनि उत्पादनमुलक क्षेत्रमा भन्दा सेवामुलक र वस्तुको आयात व्यापारमा केन्द्रित रहनु,
- अनुगमन, मुल्याङ्कन, नियन्त्रण, अनुसन्धान, तथ्याङ्क विश्लेषण जस्ता काम औपचारिकताका लागि मात्र गर्ने प्रवृत्ति रहनु ।

नेपालको आर्थिक विकासमा समस्याको सुधार ल्याउन अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरु:

अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रको सवलतासँगै नागरिकहरुले आर्थिक लाभ लिन सक्ने र आफ्नो जिवनस्तर उकास्ने अवस्था आर्थिक विकास (Economic Development) हो । आर्थिक विकास Happiness of the Public Life सँग सम्बन्धित रहेको हुँदा आर्थिक विकासमा फड्को मार्नु जरुरी हुन्छ । सोही अनुरूप गति प्रदान गर्नका लागि तपशील बमोजिमका पक्षहरुमा दत्तचित्त भएर ध्यान दिनुपर्दछ ।

- ✓ आर्थिक विकासको मेरुदण्डको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रलाई उपयुक्त नीतिको माध्यमबाट यान्त्रिकीकरण र आधुनिकीकरण गर्नुपर्ने,
- ✓ लगानीको प्रष्ट खाका तयार गरी प्राथमिकताको आधारमा स्रोतको पचालन गर्ने,
- ✓ पुँजीगत खर्च बढाउन सरकारी संयन्त्रको सस्थागत सक्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने, साथै जलविद्युत क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।
- ✓ विकास व्यवस्थापनको लागि कर्मचारीहरुमा सिप, क्षमता, ज्ञान, तालिम जस्ता कृयाकलापसँग

सम्बन्धित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नुपर्ने,

- ✓ अनुगमन, मुल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाई व्यवहारिक रुप प्रदान गर्नुपर्ने,
- ✓ तुलानात्मक लाभका वस्तुहरुको निर्यात बढाउने र आयात प्रतिस्थापन गर्न वस्तुको आन्तरिक उत्पादनलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने,
- ✓ निरन्तर अध्ययन, अनुसन्धान र नयाँ प्रविधि तथा रणनीतिको विकासको लागि विशेषज्ञताको उपयोग गर्नुपर्ने,
- ✓ विप्रेषणबाट प्राप्त आयलाई उत्पादनमुलक क्षेत्रमा ल्याउनको लागि सरकारले सहजीकरण गर्नुपर्ने,
- ✓ आन्तरिक र बाह्य लगानीको सुरक्षाको प्रत्याभूति गरी आकर्षणयुक्त वातावरणको सिर्जना गर्नुपर्ने,
- ✓ राजनैतिक दलका घोषणापत्रहरु, आवधिक योजना तथा बजेटका प्राथमिकतालाई कार्यन्वयन गर्नमा जोड दिनुपर्ने,

आर्थिक स्रोत तथा साधनहरु माथि सबै नागरिकहरुको पहुँच, आर्थिक गतिविधिहरुमा सहभागिता र उपलब्धिहरुको समानतामुलक एवम् समतामुलक वितरण आर्थिक विकास अन्तर्गत पर्दछन् । त्यसैगरी आर्थिक क्षेत्रहरु सक्षम एवम् व्यवसायिक बन्ने र लगानी, उत्पादन, व्यापार र उपभोग जस्ता प्रोत्साहित हुने अवस्था पनि आर्थिक विकास हो । आर्थिक विकास, आर्थिक गतिशिलता र समृद्धिसँग मात्र सीमित नभई राजनैतिक तथा सामाजिक सुधार सँग संबन्धित रहेको हुन्छ । यद्यपि आर्थिक विकासले मानव पुँजी, पूर्वाधार विकास, पर्यावरणीय दिगोपन, समाजिक समावेशीकरण, स्वास्थ्य, शिक्षा र सुरक्षा जस्ता बहुआयामिक क्षेत्रलाई समेत ओगटेको हुन्छ ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा:

चुनौतिहरुको साथसाथै समस्या समाधान तर्फ ध्यान दिनु अन्त्यन्त जरुरी हुन्छ । नेपालमा थुप्रै वर्षसम्म योजनाबद्ध विकासको अभ्यास गरिए पनि नीतिगत अस्पष्टता, लगानीमा प्राथमिकता नहुनु, राजनैतिक अस्थिरता, व्यापार घाटा, अर्थतन्त्रको संकुचित अवस्था, विकास व्यवस्थापनको अप्रभावकारी संयन्त्र, बाढी, भुकम्प तथा विपतको क्षति, बाह्य लगानीलाई आकर्षित गर्न नसक्नु, प्रभावकारी अनुगमन प्रणालीको विकास गर्न नसक्नु, समाजमा भ्रष्टाचार व्यक्त रहनु जस्ता तत्वहरुले आर्थिक विकासमा बाधा पुऱ्याएको अवस्था छ । सोको निवारणको लागि पुँजीगत खर्च बढाउनुपर्ने, कृषि क्षेत्रमा यान्त्रिकरण र आधुनिकीकरणमा जोड दिनुपर्ने, आन्तरिक र बाह्य लगानीलाई सुरक्षाको प्रत्याभूति प्रदान गर्ने, जलविद्युत क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने, अध्ययन, अनुसन्धान र नयाँ प्रविधि तथा रणनीतिक विकासको योजना तथा आयोजना बैकको व्यवस्था गर्नुपर्ने, उत्पादनमूलक र रोजगारी सिर्जना गर्ने क्षेत्रमा लगानी परिचालनमा जोड दिने, साथै लगानीको स्पष्ट खाका तयार गरी प्राथमिकताको आधारमा स्रोत साधनको उपयोग गर्ने एवं स्थीर सरकार कायम गर्दै लोक कल्याणमा आधारित भई सुशासनयुक्त शासकीय परिपाटी अगाडिनुपर्ने देखिन्छ ।

कृषि, उद्योग, व्यापार, मानव विकास संसाधन, पर्यटन, वैदेशिक रोजगार, सुचना प्रविधि, लगानीमैत्री वातावरण, दिगो विकास, बैकिङ प्रणाली जस्ता पूर्वाधार विकासका पक्षहरुमा भएको दिगोपनले सुसज्जित गरी अर्थतन्त्रमा प्रगति, समुन्नति र सम्पन्नता हासिल गरी नेपालले लिएको सुखी नेपाली, समृद्ध नेपालको महत्वाकांक्षी नारालाई साकार रुप दिन सकिन्छ ।

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन र बैंकिङ्ग क्षेत्र

-चन्द्र तिमिल्सेना

विषय प्रवेश

कुनै पनि वस्तु तथा सेवा प्रति ग्राहकले अनुभूति गर्ने उत्कृष्टताको अनुभूति नै गुणस्तर हो । यसले वस्तु तथा सेवाको परिकल्पना, उत्पादन र विक्री वितरण सम्मका समग्र क्रियालापका ग्राहक सन्तुष्टी, प्रयोगमा भयरहित अवस्था, विक्रेता समेतको व्यवसायिक सक्षमताले थप सेवा प्रवाह चुस्त दूरस्तताको अवस्थालाई समेट्दछ । वस्तु तथा सेवामा अन्तरनिहित विशेषता वा उपयोगिताको स्तरलाई गुणस्तर भन्न सकिन्छ । उपयोगकर्ताले लिएको वस्तु तथा सेवाग्राहीद्वारा आफ्ना आवश्यकता तथा वस्तु तथा सेवाको प्राप्तिले पुरा हुनेगरी गरेको अपेक्षाको सम्पूर्ण पक्ष गुणस्तर हो ।

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन

संगठनको तल्लो तहदेखि उच्च तहसम्म, सबै कार्यालयहरूमा सबै विभाग तथा शाखा, सबै क्रियाकलापहरूका साथै ग्राहकलाई प्रदान गर्ने वस्तु तथा सेवामा ध्यानकेन्द्रित गरी ग्राहक सन्तुष्टिलाई केन्द्रविन्दुमा राखी दीर्घकालीन सफलता निर्धारण गर्ने आधार निर्माण गर्ने व्यवस्थापकिय ढाँचा नै समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन हो । गुणस्तरले वस्तु तथा सेवाको उत्कृष्टताको डिग्री, विशिष्ट विशेषता, निर्दिष्ट र निहित आवश्यकता पुरा गर्न सक्ने क्षमतालाई जनाउँदछ भने customer at first को अवधारणामा आधारित रही निरन्तर सुधारलाई आत्मसात् गर्दै, संगठनले उत्पादन गर्ने वस्तु तथा सेवाका समग्रपक्ष सुधार सहित ग्राहक सन्तुष्टि, कर्मचारी सन्तुष्टि र व्यवस्थापकिय सन्तुष्टिका माध्यमबाट Economy of scale प्रदान गर्ने स्वनियन्त्रणात्मक सक्रियाकलाई समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन भनिन्छ ।

ग्राहक सन्तुष्टिका माध्यमबाट दीर्घकालीन सफलता प्राप्त गर्ने मनसाय रही संगठनको नीतिगत, प्रक्रियागत, वस्तुगत र संरचनागत स्वरूपमा निरन्तर सुधारका माध्यमबाट वस्तु तथा सेवा प्रवाहमा उत्कृष्टता हासिल गर्ने गरी गरिने सम्पूर्ण व्यवस्थापकीय कार्य नै समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन हो ।

व्यवस्थापनको नविनतम अवधारणाको रूपमा रहेको यस अवधारणा,

- ◆ सन् १९५० को दशकबाट जापानबाट सुरू भएको,
- ◆ KAI ZAN सिद्धान्तमा आधारित,
- ◆ W. Edward Deming लाई यसका प्रतिपादकका रूपमा लिइने,
- ◆ Continuous improvement वा निरन्तर सुधारमा आधारित अवधारणा,
- ◆ गुणस्तर सुधार, कर्मचारीको संलग्नता र ग्राहक पहिलो भन्ने कुरालाई मुख्य जोड,
- ◆ गुणस्तर सुधारका लागि PDCA चक्रको पुर्ण अवलम्बन गरिएको,

- ◆ गुणस्तरहितताको अन्त्य गुणस्तर व्यवस्थापनबाट मात्र सम्भव छ भन्ने आशय बोकेको,
- ◆ गल्तीलाई सुधार गर्ने भन्दा पनि गल्ती नै हुन नदिने,
- ◆ Target रहित कार्य, Defect रहित वस्तु तथा सेवा,
- ◆ संख्यात्मक वृद्धि हुने उत्पादन प्रणालीको प्रतिस्थापन गर्दै गुणात्मक उत्पादनमा जोड दिने,
- ◆ प्रभावकारी तालिम तथा शिक्षाका माध्यमबाट कार्यअवरोध हटाउने जस्ता आशय यस अवधारणाले बोकेको छ ।

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनका औजारहरू

Tools of Total Quality Management

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनलाई अंगिकार गर्न सहयोग पुर्याउने सैद्धान्तिक उपकरण नै समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनका औजारहरू हुन् । जसले वस्तु तथा सेवामा उत्कृष्टताको सृजना गर्दछ । मुख्यतः समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनका औजारहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

KAIZEN अवधारणा

निरन्तर सुधार वा change for better को मान्यतामा आधारित रही quality, process, performance मा सुधार ल्याउने हो भन्ने प्रक्रियागत रूपमा गुणस्तरमा सुधार आउछ भन्ने अवधारणा नै काइजन अवधारणा हो । यस अवधारणाको सुरुवातकर्ताको रूपमा मासाकी इमाइ (Masaaki Imai) लाई लिइन्छ । जसले सन् १९८६ मा यस अवधारणाको सुरुवात गरेका थिए ।

PDCA चक्र

कार्य प्रक्रियामा देखापरेका समस्याको समाधानमा ध्यान दिने वा कार्य प्रक्रियामा दोहोरिएर आउने गल्तीहरू रोक्ने प्रक्रिया नै PDCA cycle हो ।

Plan : अवसरहरू औल्याउदै योजना बनाउने

Do: परिवर्तनलाई आत्मसात गर्दै कार्यसम्पादनमा जोड दिने

Check: कार्य सम्पादनको समीक्षात्मक परिक्षण गर्ने

Act : योजना अनुरूप कार्य गर्ने, कार्य सम्पादन हुन नसकेमा पुनः अर्को योजना बनाउने ।

KANBAN / Demand flow production / Just in time अवधारणा

सन् १९४० मा ताइचि ओनोले प्रयोगमा ल्याएको यस अवधारणाले वस्तु तथा सेवा मौज्जातमा नराखी उत्पादन लागत घटाउने कुरामा जोड दिन्छ । कार्यसम्पादनमा zero holding period, चाहेकै वेलामा वस्तु तथा सेवा प्रदानगर्ने वा स्टकमा नराख्ने जसले थप लागतको सृजना गर्दछ ।

Fish Bone analysis/Cause and effect /Ishikawa Digram

कुनै कार्य प्रक्रिया, व्यवस्थापकीय अभ्यास आदिको मुख्य समस्याको पहिचानको लागि प्रयोग गरिने tools को रूपमा यस अवधारणा वा औजारलाई लिने गरिन्छ । अर्थात् कुनै पनि समस्याका सम्भावित कारणहरूको

पूर्वानुमान गर्न सकिने एउटा उपकरण नै Fish Bone analysis हो । यसलाई जापानी व्यवस्थापनविद् shikawa ले प्रतिपादन गरेका हुनाले Ishikawa Digram का नामले समेत चिन्ने गरिन्छ ।

Pareto Analysis / 80:20 principle

न्यूनतम लागतमा अधिकतम गुणस्तर बढाउने अवधारणा नै pareto विश्लेषण हो । अर्थात् लागतमा २० प्रतिशतले वृद्धिगर्दा गुणस्तरमा ८० प्रतिशत सुधार हुनुपर्दछ वा स्रोत र साधनको प्राथमिकता यसरी मिलाउनुपर्छ कि जसले सानो लागतमा अधिक गुणस्तर सुधार गरोस् । input २० प्रतिशतले ८० प्रतिशत out put सृजना हुनेगरी व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

Six sigma

वस्तु तथा सेवा उत्पादनमा वा सेवा प्रवाह free of defect वा near to zero defect हुनुपर्दछ । ग्राहकलाई प्राथमिकता दिदै सहज कार्यवातावरण कायम गर्ने कार्य प्रक्रियामा सरलता र सहजता ल्याउनुको साथै त्रुटि रहित र wastage रहित वस्तु उत्पादन गर्ने कार्यमा जोडदिने औजार नै Six sigma हो ।

1 sigma – 68 % output

3 sigma – 99.7 % output

6 sigma – 99.99966% output

ISO 9000 / ISO 9001

अन्तर्राष्ट्रिय गुणस्तर मापदण्ड बमोजिम वस्तु तथा सेवा उत्पादन गर्नसके समग्र गुणस्तर प्राप्तमा सहयोग हुने ISO ले मुख्यगरी ग्राहककेन्द्रित सेवा, प्रक्रिया, सम्बन्ध व्यवस्थापन, सुधार र सहभागितामा मार्फत गुणस्तर कायम गर्नुपर्ने कुरामा जोडदिन्छ ।

गुणचक्र (Quality circle)

विवेकशिलता, सिर्जनशीलता र अनुभवको प्रयोगवाट कार्यसम्पादनमा देखापरेका चुनौतिहरूलाई अवसरमा सृजना गर्न सकिने भन्दै समान कार्य सम्पादन गर्ने कर्मचारीको समूह बनाई कार्य गर्दा आइपर्ने समस्याको पहिचान गर्ने, विश्लेषण गर्ने र समाधान गर्ने कुरामा जोड दिने अवधारणा नै गुणचक्र हो ।

सन् १९६० को दशकतिर जापानवाट सुरु भएको यस अवधारणाले सहभागितामूलक व्यवस्थापनद्वारा वस्तु तथा सेवाको गुणस्तरमा सुधार ल्याउने कार्यमा अग्रसरता देखाउँदछ ।

- ◆ वस्तु उत्पादनकै क्रममा गुणस्तरमा सुधार गरिनुपर्ने,
- ◆ Scrap तथा टुटफुट कम गरी Defect less वस्तु तथा सेवा प्रवाह गरिनुपर्ने,
- ◆ लागत न्यूनीकरण हुने,
- ◆ उत्पादकत्वका सुधार हुने,
- ◆ प्रभावकारी अन्तरसम्बन्धद्वारा सामूहिक प्रयासवाट समस्या समाधान गर्न सकिने,

Out sourcing

संगठनकै भन्दा बाहिरबाट वस्तु तथा सेवा उत्पादन एवमं प्रवाह गर्दा कम लागत लाग्दछ भने सोही बमोजिम गर्नुपर्दछ । जसले लागत प्रभावकारीता र उत्कृष्ट सेवा सुनिश्चित गर्दै समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनमा प्रभावकारीता हासिल गर्दछ ।

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनको प्रभावकारीकता कसरी मापन गर्न सकिन्छ त

ग्राहक नै गुणस्तर व्यवस्थापनको केन्द्रविन्दु भएकाले ग्राहक सन्तुष्टि, ग्राहकको सकारात्मक दृष्टिकोण, उत्कृष्टताको अनुभूति जस्ता विविध कुराहरुद्वारा समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन प्रभावकारीता मापन गर्न सकिन्छ । यसका मुख्य मापकहरु देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- सन्तुष्ट र उत्प्रेरित कर्मचारी,
- न्यून wastage / less error को कार्यवातावरण,
- गुणचक्रको सक्रियता,
- ग्राहकप्रतिको संस्थाको दृष्टिकोण,
- वस्तु तथा सेवामा रहेका गुणस्तरियता,
- Participative management को प्रयोग,
- correction भन्दा पनि prevention को बारेमा गरिएका सुधारात्मक अभ्यासहरु,
- customer at first, continuous improvement and commitment लाई सिद्धान्तको रुपमा अवलम्बन गरिए नगरिएको अवस्था,
- वस्तु तथा सेवाको गुणस्तरको सम्बन्धमा व्यवस्थापनको प्रतिवद्धता,
- गुणस्तरका निमित्त उच्च स्तरको तालिममा गरिएको focus ,
- नीतिगत, प्रक्रियागत, संरचनागत र वस्तुगत क्षेत्रमा सुधारको अवस्था,
- नयाँ प्रविधि, ज्ञान, सीप, र क्षमताको प्रयोग,
- निरन्तर सुधारको प्रक्रिया ।

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनका सिद्धान्तहरु :

सम्पूर्ण गुणस्तर व्यवस्थापनलाई निर्देशित गर्ने विचार र तथ्यमा आधारित आधारभूत मान्यता नै समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनका सिद्धान्त हुन् । जसलाई देहाय बमोजिम देखाउन सकिन्छ ।

Customer focus ग्राहक केन्द्रीत :

वस्तु तथा सेवाको गुणस्तरको मापन गर्ने वा स्तर निर्धारण गर्ने कार्य ग्राहकहरुले गर्दछन् । यसर्थ वस्तु तथा सेवामा ग्राहकको सुझाव, ग्राहकको इच्छा तथा चाहाना बमोजिमका वस्तु तथा सेवा निर्माण, कम लागतमा गुणस्तरिय वस्तु दिइ ग्राहक सन्तुष्टिको survey समेत गर्नुपर्दछ ।

Employee involvement कर्मचारीको सहभागिता :

वस्तु तथा सेवाको प्रवाहमा उच्च तहदेखि निम्न तहका कर्मचारीको संलग्नता रहन्छ । उत्पादन देखि वितरण सम्मका सम्पूर्ण क्रियाकलापमा सबैको संलग्नता रहने भएकाले नै गुणस्तर कायम गर्न सकिने हुन्छ । गुण चक्र, निर्णय निर्माण र गुणस्तर व्यवस्थापनमा सबैको सहभागिताले समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्दछ ।

Continuous improvement निरन्तर सुधार :

वस्तु तथा सेवामा निरन्तर सुधारको आवश्यकता पर्दछ । अर्थात् defect less product दिन six sigma को प्रभावकारी प्रयोगको सुनिश्चितता हुनुपर्दछ भने हरेक उत्पादन प्रक्रिया पश्चात नयाँ प्रक्रिया उत्कृष्ट वस्तु दिनुपर्दछ । Quality, Product र Process मा निरन्तर सुधार भएमा मात्र समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ ।

Decision making based of fact तथ्यगत निर्णय निर्माण :

गुणस्तर वृद्धि र व्यवस्थापनको निर्णय गर्दा तथ्यगत निर्णयमा आधारित रहनुपर्दछ । ग्राहक सम्बन्धको दर, वस्तुमा आएको Defect को दरका आधारमा निर्णय गर्दा समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन प्रभावकारी हुन्छ ।

P-D-C-A cycle को सिद्धान्त :

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनको लागि अवसरहरुको पहिचान गर्दै योजना बनाउने, योजना बमोजिम कार्य सम्पादन, कार्य सम्पादनको प्रभावकारी परिक्षण र कार्य सम्पादनको मूल्याङ्कनगरी सुधारका सुभाव सहित पुनः योजनाको चरणमा जानुपर्दछ , जसले समग्र गुणस्तर प्राप्त हुन्छ भन्ने सैद्धान्तिक मान्यता बोकेको छ ।

3C सिद्धान्त :

Customer at first, Continuous improvement / commitment को अवधारणालाई एउटै सिद्धान्तमा गाभेर बनाइएको mix सिद्धान्तनै 3C सिद्धान्त हो । यी तिनै कुराको प्रभावकारी व्यवस्थापनले मात्र समग्र गुणस्तरमा उल्लेखनिय परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यता बोकेको यो नविनतम सिद्धान्त हो ।

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन र बैकिङ क्षेत्र

बैंक तथा वित्तीय संस्था भनेको रुपैया पैसाको कारोवार गर्ने देशको प्रचलित ऐन कानुनद्वारा इजाजत लिएका सेवामूलक संस्था हुन । सैद्धान्तिक रुपमा वित्तीय मध्यस्तकर्ता Financial intermediary को रुपमा कार्यगर्ने वस्तुको रुपमा बैकिङ Product बिक्री वितरण गर्ने संस्थाको रुपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई बुझ्ने गरिन्छ ।

परम्परागत रुपमा उत्पादन क्षेत्रबाट सुरुवात भएको TQM सेवाक्षेत्रमा समेत प्रभावकारी रुपमा प्रयोग वढ्दै गइरहेको पाइन्छ । वर्तमान समयमा ग्राहकहरुको सेवा प्रवाह प्रतिको दृष्टिकोण र सेवा प्रवाहलाई सर्वसाधारणको आवश्यकता बमोजिम बनाउने नविनतम अवधारण अनुरूप बैकिङ क्षेत्रमा समेत यसको प्रयोगलाई अंगिकार गरिएको छ ।

Human dimension मानव संबन्ध आयाम :

मानव संसाधन सम्बन्धि प्रतिवद्ध नेतृत्व, कर्मचारीको हरेक तहमा संलग्नता, कर्मचारीको व्यवहार, तालिम तथा विकासको अवस्था, आउटसोर्स व्यवस्थापन जस्ता कुराहरु अन्तर्गत गर्दछन । नेपालको सन्दर्भमा समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनका लागि बैकिङ क्षेत्रमा अरुक्षेत्र भन्दा प्रतिवद्ध नेतृत्व, Participative management को

अवधारणा अवलम्बन तथा कर्मचारीलाई ग्राहक सम्बन्ध व्यवस्थापन सम्बन्धी सीप तालिमका क्रियाकलाप संचालनको अवस्था छ, तथापि सरकारको स्वामित्व रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ग्राहकमैत्री नभएको भन्ने जनगुनासो भने रहेकै पाइन्छ ।

Product dimentation वस्तुगत आयाम :

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनको यस आयामभित्र वस्तु तथा सेवा सम्बन्धि प्रक्रियागत व्यवस्थापन, वस्तुको गुणस्तर, Corss functional product design, टिकाउपना, सहजता, defect less product, low production cost जस्ता कुराहरु पर्दछन् । नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रमा बैंकिङ वस्तु तथा सेवा प्रवाहको छोटो channel इ-बैंकिङ, कर्जा प्रक्रिया सरलीकरण software जस्ता प्रक्रियाहरु का साथै ग्राहकको माग र चाहना वमोजिमका वस्तु तथा सेवा प्रवाह गर्ने, गुनासो रहित सेवा प्रवाह, नेपाल राष्ट्र बैंकसँग प्रत्यक्ष गुनासो राख्ने व्यवस्था, गुनासो पेटीका, गुनासो अधिकारी लगायतका व्यवस्था गरी समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउन प्रयास गरिएको पाउन सकिन्छ ।

Process Dimension प्रक्रियागत आयाम :

आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, स्रोत साधनको प्रभावकारी प्रयोग, उत्कृष्ट कार्य सम्पादन प्रक्रिया, defect less production process, सहज र सरल अन्तर सम्बन्धित कार्य जस्ता कुरा यस आयाम अन्तर्गत पर्दछन् । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा आन्तरिक लेखापरीक्षण, Dual control system, जोखिम निर्धारण मापदण्ड, संस्थागत सुशासनलाई प्रमुख आधारको रुपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनले नै मानेको, Data center जस्ता विविध कुराहरुको व्यवस्थापन गरिएको छ । सहज र सरल तरिकाले बैंकिङ सेवा प्रवाहका लागि नेपाली भाषा, सरल प्रक्रिया र उपलब्ध भौतिक, मानविय, सूचनागत र वित्तीय साधन स्रोतको समेत समुच्चतम परिचालनको अवस्था सृजना गराउन हर सम्भव प्रयास भइरहेको देखिन्छ । जसले समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ र

Principle Dimension सैद्धान्तिक आयाम :

Demand flow production, Customer at first, Continuous improvement, Employee involvement, Customer satisfaction, समग्र गुणस्तर व्यवस्थापन संगठनको Vision, mission / Objectives मै समेटिनु पर्ने अर्थात रणनीतिक प्रतिवद्धता समेतको आवश्यकता रहने कुरा यस आयाम अन्तर्गत पर्दछन् । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा यस्ता सैद्धान्तिक मान्यताहरुको अधिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । Demand Driven Product, Participative Management, Customer survey का साथै गुणस्तर र सेवा प्रवाहलाई अल्पकालीन र दीर्घकालीन योजनामा समेटी समग्र गुणस्तर व्यास्थापनलाई सैद्धान्तिक रुपमा अवलम्बन गरेको पाइन्छ ।

निष्कर्षमा :

तथापि, नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा, बैंकिङ वस्तु तथा सेवाको प्रभावकारीता मापन गर्ने स्पष्ट आधार नहुनु, ग्राहक सन्तुष्टि मापन गर्ने, खोज अनुसन्धान गर्ने संस्थाको अभाव रहनु, समग्र व्यवस्थापनका सबै पक्ष

तथा आयामहरु बैंक तथा वित्तीय संस्थको रणनीतिक कार्ययोजनामा समावेश नहुनु, आन्तरिक लेखापरीक्षण, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, Assets liability management company जस्ता कम्पनीको प्रभावकारिताको अभाव, प्रभावकारी संचार प्रणाली, सरकारी बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा प्रतिवद्धता जाहेर गर्ने तर कार्य सम्पादन प्रभावकारी ढंगले नगर्ने उच्च व्यावस्थापक, गुण चाक्रको अवधारण बैकिङक्षेत्रमा पूर्णरूपमा अवलम्बन नगरिनु, सबैक्षेत्र र वर्गका ग्राहकको माग तथा आवश्यकता बमोजिमका वस्तु तथा सेवा निर्माण नगरिनु, Target सहितको कार्य, जस्ता अनेकन समस्याहरु भने यथावत् रहेको पाइन्छ ।

समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनलाई नै गुणस्तरको मापदण्डको आधार मानी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नीतिगत, प्रक्रियागत,संरचनागत, वस्तुगत र व्यवस्थापकिय स्वरूपमा निरन्तर सुधारलाई अवलम्बन गर्दै बैकिङक्षेत्रको दीर्घकालीन अस्तित्वमा राखिराख्न प्रयन्तगर्दै गुणचक्रको अवलम्बन, समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनका सिद्धान्त, तालिम तथा विकासमा कार्यक्रममा आधुनिकता र Deming ले दिएका समग्र गुणस्तर व्यवस्थापनका सुधारलाई कार्यान्वयनमा लैजानु आवश्यक ठानिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

तिमिल्सेना,चन्द्र, खनाल,अजय बैकिङ दृष्टिकोण : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. तह ६ सहायक प्रबन्धक परीक्षा अभिरुचि : जे.वि. पब्लिकेशन, कीर्तिपुर काठमाण्डौ ।

तिमिल्सेना,चन्द्र, खनाल,अजय,(तेस्रो संस्करण) राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक परिक्ष दर्पण तह ४ र ५ : जे.वि. पब्लिकेशन, कीर्तिपुर काठमाण्डौ ।

राष्ट्रिय पत्रपत्रिकामा आउने बैकिङ सम्बन्धि लेख रचनहरु ।

Khadka, Sherjung (2070) Principle Of Management, Kathmandul :Pradhan Book House

www.nrb.gov.np www.rbb.com.np

सार्वजनिक संस्थानको बिनिवेश तथा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको भूमिका:

- *शिव कोइराला

सार्वजनिक संस्थानको परिचय:

सर्वसाधारण जनतालाई आधारभूत वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ र सुपथ मुल्यमा प्रदान गर्ने उद्देश्यले सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्वमा रहेर स्थापित संगठनहरूलाई नै सार्वजनिक संस्थान भनिन्छ। स्वतन्त्र अस्तित्व एवं व्यवसायिक चरित्र भएको, कानूनी रुपमा स्थापित र जनताप्रति उत्तरदायी संस्थानहरू नै सार्वजनिक संस्थान हुन्। सार्वजनिक संस्थानलाई सरकारी उद्यम, सरकारी संस्था, सरकारी स्वामित्व भएका संस्थान आदि नामले पनि चिनिन्छ। सार्वजनिक संस्थानमा ५० प्रतिशतभन्दा बढी स्वामित्व सरकारको रहने गर्दछ। सरकार स्वयंले सेवा उपलब्ध गराउन सम्भव नहुने र निजी क्षेत्रले लगानी गर्न नचाहने क्षेत्रमा सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्वमा रहेर सेवा प्रवाह गर्न सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना गरिन्छ। सरकारी र निजी दुवै क्षेत्रको मिश्रित चरित्र सार्वजनिक संस्थानहरूमा पाउन सकिन्छ।

सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना गर्नुको अन्तिम उद्देश्य आम नागरिकको जीवनयापनमा सहजीकरण गर्नु नै हो। सार्वजनिक संस्थानका उद्देश्यलाई आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक गरी विभिन्न क्षेत्रमा विभाजन गर्न सकिन्छ। समग्रमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ एवं सुपथ मुल्यमा उपलब्ध गराउने आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको विकास गर्ने विकासका लागि पुर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने, न्यायपूर्ण एवं समतामुलक राज्यको स्थापना गर्ने आयात प्रतिस्थापन गर्ने, सार्वजनिक क्षेत्रमा नयाँ आविस्कार गर्ने, राजश्व परिचालनमा सहयोग पुऱ्याउने, मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्ने, योजनाबद्ध विकास प्रक्रियालाई सहयोग गर्ने र निजी क्षेत्रको एकाधिकार अन्त्य गर्ने लगायतका उद्देश्यले सार्वजनिक संस्थानहरूको स्थापना गरिएको हुन्छ।

बिशेष गरी दोश्रो विश्वयुद्ध पश्चात् लोककल्याणकारी राज्य स्थापनाको उद्देश्य अनुरूप सार्वजनिक संस्थानहरूको स्थापनाले प्राथमिकता पाएको देखिन्छ। नेपालमा पहिलो सार्वजनिक संस्थानको रुपमा वि. सं. १९९३ सालमा बिराटनगर जुट मिलको स्थापना भएकोमा योजनाबद्ध विकासको थालनीसँगै सार्वजनिक संस्थान स्थापनाको क्रमले तीव्रता पाएको देखिन्छ। साथै सातौँ योजनाको अन्त्यसम्ममा आईपुग्दा अधिकतम ६२ वटासम्म सार्वजनिक संस्थान स्थापना भएको पाईन्छ। नेपाल सरकारले विभिन्न समयमा अबलम्बन गरेको सार्वजनिक संस्थान निजीकरणको नीति कार्यान्वयन पश्चात् हाल संस्थानहरूको संख्या ४४ मा सीमित हुन पुगेको छ।

---

* शाखा अधिकृत, काठमाडौँ जिल्ला अदालत

२०७९ जेठ १४ मा नेपाल सरकारद्वारा जारी गरिएको सार्वजनिक संस्थानहरुको वार्षिक स्थिति समीक्षा २०७९ अनुसार हाल नेपालमा अस्तित्वमा रहेका ४४ सार्वजनिक संस्थानहरुमध्ये ४१ सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनमा रहेका छन् । नेपाल मेटल कम्पनी लि. स्थापनादेखि हालसम्म सञ्चालनमा आउन सकेको छैन भने नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लिमिटेड र नेपाल इन्जीनियरिङ कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लिमिटेड हाल बन्द अवस्थामा रहेका छन् । सञ्चालनमा रहेकामध्ये २२ संस्थान मुनाफामा रहेका छन् भने १९ संस्थान घाटामा गएका छन् ।

समीक्षा अवधिमा नाफामा रहेका २२ संस्थानहरुमध्ये सबैभन्दा अगाडि नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड रहेको छ जसको नाफा रु. ४५ अर्ब ६२ करोड ४२ लाख पुगेको छ । नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड अघिल्लो आर्थिक वर्षमा नाफा आर्जन गर्ने सूचीमा तेस्रो स्थानमा रहेको थियो भने यस समीक्षा अवधिमा पहिलो स्थानमा उक्लन सफल भएको हो । निरन्तर ५ वर्षदेखि मुनाफामा रहँदै आएको र गत आर्थिक वर्षमा बढी मुनाफा आर्जन गर्ने नेपाल आयल निगम लिमिटेड आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा मुनाफा आर्जन गर्ने २२ संस्थानभित्र पर्न सकेन । पेट्रोलियम पदार्थको लागत अनुसार मूल्य समायोजन हुँन नसक्दा नेपाल आयल निगम समीक्षा अवधिमा करिब ४३ करोड खुद नोक्सानीमा रहेको छ ।

अघिल्लो आर्थिक वर्षमा बढी नाफा आर्जन गर्ने संस्थानको दोस्रो क्रममा रहेको नेपाल विद्युत प्राधिकरण यस समीक्षा अवधिमा पनि दोस्रो स्थानमा नै रहन सफल भएको छ । त्यस्तै तेस्रो, चौथो र पाँचौ स्थानमा क्रमशः कृषि विकास बैङ्क, राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क र नेपाल बैंक लिमिटेड रहेका छन् । समीक्षा अवधिमा उत्कृष्ट पाँचमा परेका पाँचवटै संस्थानहरु विगत ३ वर्षदेखि निरन्तर नाफामा सञ्चालित रहेका छन् । त्यस्तै कतिपय संस्थानहरु निरन्तर घाटामा गएकाले वित्तिय जोखिम बढ्नुका साथै सरकारमाथि व्ययभार पनि थपिदै गएको देखिन्छ ।

सार्वजनिक संस्थानको क्षेत्रगत विभाजन:

क्षेत्रगत रुपमा समीक्षा गर्दा नेपालका सार्वजनिक संस्थानहरुलाई विभिन्न ६ क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ। हाल कायम ४४ संस्थानहरुमध्ये सेवा क्षेत्रमा ११ औद्योगिक क्षेत्रमा १० वित्तीय क्षेत्रमा ९, सामाजिक क्षेत्रमा ५, जनोपयोगी क्षेत्रमा ५ र व्यापारिक क्षेत्रमा ४ वटा संस्थानहरु पर्दछन् । विगत ५ वर्षको अवधिमा यी ६ क्षेत्रमध्ये जनोपयोगी, व्यापारिक, वित्तीय र सेवा क्षेत्रका संस्थानहरु सञ्चित नाफामा रहेका छन् भने औद्योगिक र सामाजिक क्षेत्रका संस्थान सञ्चित नोक्सानीमा रहेका छन् ।

सार्वजनिक संस्थानहरुलाई मन्त्रालयगत रुपमा विभाजन गर्दा सबैभन्दा बढी उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तर्गत १४ वटा, अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत ९ वटा, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय अन्तर्गत ५ वटा, उर्जा जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय अन्तर्गत ३ वटा, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गत ३ वटा, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय अन्तर्गत ३ वटा, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय अन्तर्गत २ वटा, वन तथा वातावरण मन्त्रालय अन्तर्गत २ वटा, शहरी विकास मन्त्रालय

अन्तर्गत १ वटा, खानेपानी मन्त्रालय अन्तर्गत १ वटा र शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गत १ वटा रहेका छन् ।

सार्वजनिक संस्थानमा नेपाल सरकारको लगानी र लाभांश प्राप्तिको अवस्था:

सार्वजनिक संस्थानहरूमा नेपाल सरकारबाट हुने शेयर र ऋणबापतको लगानी निरन्तर बढ्दै गएको देखिन्छ । अधिल्ला वर्षहरूमा शेयरको तुलनामा ऋण लगानी बढी गरेको नेपाल सरकारले आ.व. २०७२/०७३ पछि भने ऋणको तुलनामा शेयर लगानी बढाएको देखिन्छ । नेपाल सरकारबाट सार्वजनिक संस्थानहरूमा ऋण लगानी भएकोमा अधिकांश संस्थानहरूले सो ऋणको साँवा तथा व्याजसमेत लामो समयसम्म फिर्ता नगरेको अवस्था छ । नेपाल सरकारले शेयर लगानी गरेबापत सेवा जनोपयोगी र वित्तीय क्षेत्रबाट विगत ५ वर्षदेखि लगातार रुपमा लाभांश प्राप्त गरेको छ भने औद्योगिक र सामाजिक क्षेत्रबाट विगत ५ वर्षदेखि नै लाभांश प्राप्त गर्न सकेको देखिदैन । त्यस्तै व्यापारिक क्षेत्रका संस्थानबाट पछिल्लो ३ तीन वर्षमा लाभांश प्राप्त भएको देखिन्छ ।

सार्वजनिक संस्थानहरूमा गरेको लगानीको प्रतिफलस्वरूप नेपाल सरकारले लाभांश प्राप्त गर्ने गर्दछ । कुल शेयर लगानीको तुलनामा लाभांश अनुपात विश्लेषण गर्दा आ.व. २०७७/०७८ मा जम्मा रु. १४ प्रतिशत प्रतिफल प्राप्त भएको छ । आ.व. २०७७/०७८ मा जनोपयोगी, व्यापारिक र वित्तीय क्षेत्र गरी ३ क्षेत्रबाट लाभांश प्राप्त भएको छ भने सामाजिक, औद्योगिक र सेवा क्षेत्रबाट लाभांश प्राप्त हुन सकेको छैन । संस्थानगत रुपमा हेर्दा जम्मा ६ वटा संस्थानबाट मात्रै लाभांश प्राप्त भएको देखिन्छ । जनोपयोगी क्षेत्रको नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लि., व्यापारिक क्षेत्रको नेपाल आयल निगम लि., वित्तीय क्षेत्रका ४ संस्थानहरू कृषि विकास बैंक लि., राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लि., नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लि. र नेपाल बैंक लि. मात्र नेपाल सरकारलाई लाभांश वितरण गर्ने संस्थान हुन् । सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको वित्तीय विवरणअनुसार आ.व. २०७७/०७८ मा नेपाल सरकारलाई जम्मा रु. ६ अर्ब ७२ करोड १४ लाख लाभांश प्राप्त भएकोमा नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लि. बाट मात्रै रु. ५ अर्ब ४८ करोड ९८ लाख लाभांश प्राप्त भएको छ । यसरी हेर्दा नेपाल सरकारलाई बढी लाभांश प्रदान गर्ने संस्थानको अग्रपंक्तिमा नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लि. रहेको देखिन्छ ।

नेपालमा संस्थान विनिवेशका लागि अबलम्बन गरिएका तरिका:

निरन्तर रुपमा घाटामा सञ्चालन भएर आर्थिक अवस्था कमजोर बनेका संस्थानहरूलाई व्यवस्थापन गर्ने उपयुक्त माध्यममध्येको प्रमुख माध्यम विनिवेश अर्थात् निजीकरण हो । विनिवेश गर्ने कार्यलाई सार्वजनिक संस्थानको सबलीकरण गर्ने, संस्थान सञ्चालनमा निजी क्षेत्रको भूमिका बढाउने तथा सरकारको आर्थिक दायित्व घटाउने माध्यमको रुपमा लिईन्छ । नेपालमा वि.सं. २०४९ साल देखि संस्थानहरू विनिवेश (निजीकरण) गर्न शुरु गरिएकोमा हालसम्म ३० वटा संस्थानहरू निजीकरण भईसकेका छन् । शेयर बिक्री, व्यवसाय एवं सम्पत्ती बिक्री, सम्पत्ति बिक्री र भाडा, व्यवस्थापन करार तथा खारेजी जस्ता विविध तरिका अबलम्बन गरी नेपालमा निजीकरण गरिएको पाइन्छ । नेपालमा शेयर बिक्री मार्फत् ११, व्यवसाय एवं सम्पत्ति बिक्रीमार्फत् ३, व्यवस्थापन करार मार्फत् १, सम्पत्ति बिक्री र भाडा मार्फत् ३ र खारेजी मार्फत् १२ संस्थान निजीकरण

भएका छन् । सर्वप्रथम वि.सं. २०४९ सालमा भृकुटी कागज कारखाना, हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना र बाँसबारी छाला जुत्ता कारखाना गरी ३ संस्थानहरूको निजीकरण गरिएको थियो। हालसम्म विनिवेश गरिएका ३० संस्थानहरूमध्ये १२ संस्थानहरू खारेजी गरिएको थियो, यसरी खारेजी गरिएका १२ संस्थानहरू नै हाल बन्द अवस्थामा रहेका छन् । सञ्चालनमा रहने गरी निजीकरण गरिएका बाँकी १८ संस्थानमध्ये पनि ६ संस्थान बन्द अवस्थामा छन् भने १२ वटा संस्थान सञ्चालनमा छन् । अन्य संस्था निजीकरण हुदै गर्दा तत्कालीन कर्जा सुरक्षण निगममा भने सरकारको लगानी र भूमिका बढ्दै गएको देखिन्छ ।

यसरी निजीकरण गरिएका संस्थानहरूले पनि आशातित् प्रतिफल प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । निजीकरण भएका संस्थानहरूबाट राज्यले प्रतिफल प्राप्त गर्नुको साटो थप समस्या भैल्लु परेको अवस्था छ । यस अवस्थाको सुधारको लागि हालसम्म निजीकरण गरिएका संस्थानहरूको वास्तविक अवस्था विश्लेषण गरी प्रतिफल र औचित्यका आधारमा संस्थानहरू सञ्चालनको लागि विगतका नीतिको समीक्षा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नेपालमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको भूमिका:

सर्वसाधारणको निक्षेप र कर्जाको संरक्षण गरी मुलुकको आर्थिक विकासको निमित्त बैकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणाली प्रतिको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न तथा सर्वसाधारणको आर्थिक हित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने उद्देश्यका साथ वि.सं. २०३१ साल असोज ४ गते निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको स्थापना भएको हो । शुरुमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम (प्रा.) लि. को नामबाट स्थापना भएको कोषले स्थापनाको ५ दशक पुरा गर्न लागेको छ । स्थापनाको यो लामो अवधिमा यस संस्थानले सर्वसाधारणको निक्षेपको सुरक्षण, बैक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह भएको कर्जाको सुरक्षण, कर्जाबाट खरिद भएका पशुधन सुरक्षण जस्ता कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । शुरुवाती अवस्थामा कर्जा सुरक्षणको मात्र कार्य गर्दै आएको यस संस्थाले उत्तरार्धमा निक्षेप सुरक्षणको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी समेत वहन गरेको छ ।

वर्तमान अवस्थामा कोषले प्रदान गरेका प्रमुख सेवाहरूमा पहिलो-बैङ्क तथा वित्तीय संस्थामा रहेको प्रति प्राकृतिक व्यक्तिको रु. ५ लाखसम्मको निक्षेप सुरक्षण गर्ने, दोस्रो-कोषसँग सम्भौता गरी बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले साना तथा मझौला उद्यम क्षेत्र, कृषि क्षेत्र र लघु वित्त तथा विपन्न वर्ग क्षेत्रमा लगानी गरेका कर्जा, शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा एवं निर्यात कर्जाको सुरक्षण गर्ने र तेस्रो- कोषसँग सम्भौता गरी पशुधन क्षेत्रमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले लगानी गरी खरिद गरेका पशुधनको सुरक्षण गर्ने आदि रहेका छन् । यसरी हेर्दा कोषले नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट निक्षेप संकलन गर्न इजाजत प्राप्त बैङ्क वा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेपको सुरक्षण गर्ने र उपरोक्त बमोजिमका बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले लगानी गरेको कर्जाको सुरक्षण गर्ने मुख्यतः २ वटा कार्य गर्दै आइरहेको देखिन्छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले निक्षेप सुरक्षणको लागि निक्षेप सुरक्षण कोष र कर्जाको सुरक्षणको लागि कर्जा सुरक्षण कोष गरी छुट्टाछुट्टै कोषको समेत सञ्चालन गरेको छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले निक्षेप सुरक्षण मार्फत् सर्वसाधारणले बैक तथा वित्तीय संस्थामा राखेको निक्षेप रकमको सुरक्षण प्रदान गरी जनमानसमा वित्तीय प्रणाली प्रतिको विश्वास अभिवृद्धि गरेको छ । यस

कार्यले मुलुकमा बैकिङ तथा वित्तीय पहुँच बढाउन अप्रत्यक्ष रूपमा महत्वपूर्ण भूमिका निभाएको छ । त्यस्तै गरी कर्जा सुरक्षण मार्फत कमजोर, विपन्न र बैकिङ पहुँचबाट टाढा रहेका वर्गको उत्थान, रोजगारी सिर्जना तथा स्थानीय उत्पादन बृद्धिमा कोषले महत्वपूर्ण उत्प्रेरकको भूमिका निर्वाह गरेको छ । यी दुवै तरिकाबाट आम जनताको वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि तथा समग्र वित्तीय प्रणालीको स्थिरता र स्थायित्वको लागि निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष एक मेरुदण्डको रूपमा स्थापित भएको छ ।

निष्कर्ष

नेपालको वर्तमान संविधानमा नै सार्वजनिक निजी र सहकारी क्षेत्रको ३ खम्बे अर्थनीतिलाई आत्मसात् गरिएको सन्दर्भमा नेपाल सरकारले सार्वजनिक क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको एक प्रमुख खम्बाको रूपमा लिएको देखिन्छ। अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउने प्रमुख आधारस्तम्भको रूपमा रहेको सार्वजनिक क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने सार्वजनिक संस्थानहरूको भूमिकालाई थप प्रभावकारी र गतिशील बनाउनु आजको आवश्यकता हो। निजीकरण गरिएका संस्थानहरूले पनि उल्लेख्य रूपमा सफलता प्राप्त गर्न नसकिरहेको वर्तमान अवस्थामा हाल कायम रहेका संस्थानहरूमध्ये एकै प्रकृतिका संस्थानहरूलाई एक आपसमा मर्ज गरी व्यावसायिक दक्षता कार्यकुशलता, प्रभावकारिता र गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न सकेमा मात्र “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय लक्ष्य पुरा हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री:

- ◆ नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा, २०७९।
- ◆ आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०७९/८० को अनुमानित आय व्ययको सार्वजनिक जानकारी बक्तव्य।
- ◆ विभिन्न वर्षका सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा।
- ◆ निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३
- ◆ अर्याल सुरेन्द्र, (२०६८) लोकतान्त्रिक शासन र सार्वजनिक व्यवस्थापना
- ◆ सार्वजनिक संस्थानको समीक्षा २०७८, कोइराला शिव, प्रशासन डट कम।
- ◆ www.dcgf.gov.np
- ◆ विभिन्न वेबसाइट, पुस्तक र पत्रपत्रिकाहरु।

सञ्चार तथा सूचना प्रविधि क्षेत्रले नेपाली नागरिकको जीवनस्तरमा ल्याएको रूपान्तरण

*शिब लाल बसेल (बस्याल)

एक दशक अधिसम्मको सञ्चार तथा सूचना प्रविधि क्षेत्रको विकास र हालको विकासक्रम तुलना गर्दा फिल्ममा देखिने कथापट जस्तो भएको छ। सञ्चार तथा सूचना प्रविधि प्रयोग गर्ने व्यक्ति सम्रान्त र व्यावसायिक र उच्चघरानाका व्यक्ति वा उच्च ओहदाका कर्मचारी हुने भन्ने मानसिकता थियो अहिले सञ्चार तथा सूचना प्रविधिसँग नजोडिएको नागरिक खोज्न कठिनाई हुने अवस्था भएको छ। बृद्ध, प्रौढ, युवा, बालबालिकाहरुको दिनचर्या कुनै न कुनै रूपमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधिसँग जोडिएको छ। बालबालिकाहरुले कार्टुन अवलोकन गर्दै रमाएको अवस्थादेखि, युवा र प्रौढ अवस्थाका नागरिकको अध्ययन मनोरञ्जन, माया प्रेम स्नेह साटासाट देखि शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, व्यापार, अनुसन्धानका कार्यहरुमा सहभागी भएको अवस्था देखि बृद्ध अवस्थाका हजुरबाबा/हजुरआमा धार्मिक भजन श्रवण गर्दै सहयोग्यात्रीको रूपमा स्वीकार गरेको घटनाले सूचना प्रविधि सबै उमेर समूह साथी बनिसकेको छ।

सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको तिब्र विकासले गर्दा आधुनिक विश्व नै एक गाउँमा रूपान्तरण भएको छ। विश्वको कुनै कुनामा घटेको घटना मिनेटभरमा नै विश्वका प्रत्येक व्यक्तिको हात हातमा पुग्ने अवस्थाको श्रेय यही सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको हो। सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको वढ्दो प्रयोगले सामाजिक अन्तरक्रिया, बहसको साझा चौतारी भएको छ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सुशासन, पारदर्शीता एवं प्रभावकारीता बहसदेखि राजनैतिक सहगर्मीमा यस क्षेत्रको प्रयोग वढदै गएको छ। युवा जगतमा नयाँ नयाँ सिर्जना र उच्चमशीलता विकास भएको छ, यसको कारण

*सहायक निर्देशक, नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण

नागरिकको चेतना स्तर बढाएको छ । सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको कारणले गर्दा व्यक्तिहरुमा लुप्त रहेको सिर्जना वा कलालाई प्रस्फुटित गर्ने माध्यम वा प्लेटफर्म खडा भएको छ । समकालीन सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको क्षेत्रको गतिशीलता एवं निरन्तरताद्वारा विकास कार्यमा हुने अनियामिता वा दूरुपयोग नियन्त्रण गर्नका लागि प्रत्येक नागरिक पत्रकार बन्ने अवसर निर्माण भएको छ ।

विश्वमा सन १८७० मा ग्राहम वेलले टेलिफोनको आविष्कार गरे सँगसँगै सन १९५० मा इन्टरनेट शुरुवात पश्चात सञ्चार तथा प्रविधि जगतले छलाङ्गको रुप लियो । इन्टरनेटको व्यवसायिक प्रयोग भने सन १९८० को दशक बाट भएको पाईन्छ । नेपालमा वि.सं. १९७३ देखी Open Wire Magneto System बाट दूरसञ्चार सेवा प्रारम्भ भएको पाईन्छ । वि.सं. १९७४ देखी सर्वसाधारणले समेत टेलिफोनको प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था भएको थियो तर वि .सं. १९९१ मा टेलिफोन हेड अफिस कार्यालय स्थापना भएपछि वि.सं. १९९२ देखि मात्र दूरसञ्चार सेवा निजी घरमा समेत उपलब्ध हुन थालेको पाईन्छ भने इन्टरनेटको शुरुवात सन १९९४ बाट भएको थियो तर इन्टरनेटले व्यवसायिकता भने सन २००० बाट प्राप्त गरेको थियो । वि.सं. २००५ मा मोहन आकाशवाणीको नामबाट आकाशवाणी सेवा शुरु भएको थियो र यस कार्यालयलाई “आकाशवाणी हेड अफिस” को नामबाट चिनिन्थ्यो । वि.सं. २०१६ सालमा आकाशवाणी हेड अफिस र टेलिफोन हेड अफिस कार्यालयलाई एकै ठाउँमा गाभेर निर्माण यातायात र सञ्चार मन्त्रालय अन्तर्गत दूरसञ्चार विभागको स्थापना भएको थियो । यस विभागलाई वि.सं. २०१६ साल कार्तिक १ गते दूरसञ्चार समितिमा परिणत गरियो र वि.सं. २०३२ साल असार १ गते दूरसञ्चार संस्थानमा परिणत गरियो ।

आ.व. २०४९/५० को खुला तथा उदारवादी अर्थव्यवस्था अवलम्बन पश्चात नेपाल दूरसञ्चार क्षेत्रको विकासमा उदारीकरणको नीति लिई निजी क्षेत्रलाई समेत सहभागी गराई प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सृजना गरी यस क्षेत्रको विकास तथा विस्तार गर्नेको साथै दूरसञ्चार क्षेत्रलाई अभि व्यवस्थित र नियमित गर्ने उद्देश्यका साथ दूरसञ्चार ऐन, २०५३ जारी गरी वि.सं. २०५४ फागुन २० गते अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण स्थापना सँगै निजी क्षेत्रको प्रवेश खुला भयो । जसको परिणाम स्वरुप सञ्चार तथा सूचना प्रविधि क्षेत्रमा निजी लगानी आकर्षित भएको पाइन्छ ।

२०७९ जेष्ठ मसान्त सम्म नेपालमा अनुमतिपत्र प्राप्त दूरसञ्चार प्रदायक कम्पनीहरुको विवरण :

सि.नं.	सेवा प्रदायकको विवरण	संख्या
१.	आधारभूत दूरसञ्चार सेवा प्रदायक	२
२.	आधारभूत टेलिफोन सेवा प्रदायक	२
३.	जि.ए.एम. सेलुलर मोबाईल सेवा प्रदायक	२
४.	नेटवर्क सेवा प्रदायक	२१
५.	भिस्याट प्रयोगकर्ता	८
६.	इन्टरनेट (इमेल सहित) सेवा प्रदायक	१३८
७.	जि.एम.पि.सि.एस. सेवा (स्याटलाइट फोन)	२

८.	ग्रामिण टेलिफोन सेवा	१
९.	अन्तर्राष्ट्रिय ट्रक टेलिफोन सेवा	०
१०.	भिस्याट प्रयोगकर्ता (ग्रामिण क्षेत्र)	२६
११.	इन्टरनेट (इमेल सहित) सेवा प्रदायक ग्रामिण क्षेत्रमा	३
	जम्मा सेवा प्रदायक	२०६

सञ्चार तथा सूचना प्रविधि क्षेत्रमा सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको आकर्षण र उपस्थितिका कारण नेपालको टेलिफोन जनघनत्व १४२.८७% र इन्टरनेट जनघनत्व १३०.६३ % प्रतिशत पुगेको छ । देशको सातै प्रदेशका ७७ जिल्ला र ७५३ स्थानीय तहसम्म दूरसञ्चारक्षेत्रको विकासको पूर्वाधार विस्तार भएको छ ।

व्यक्तिमा रहेको सिप र सिर्जनालाई इन्टरनेटको माध्यमबाट बजारीकरण गरी विश्वको जुनसुकै कुनामा गई आफ्नो सिप र सिर्जनाको प्रयोग गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सक्ने अवस्था भएको छ । नेपालको ग्रामीण भेगको एक कुनामा बसेर अमेरिकाको हावार्ड युनिभर्सिटी, बेलायतको अक्सफोर्ड युनिभर्सिटीमा कक्षा लिन वा विश्व विख्यात कम्पनी र अनुसन्धान केन्द्रबाट प्रकाशन भएको सोध अध्ययन गर्न वा सोध प्रकाशन गरी विश्व जगतमा नै नेपालीको सानलाई स्थापित गर्न मद्दत गरेको छ । विश्वविख्यात बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूसँग नेपालका स्थानीय उद्योगहरूको सम्बन्ध स्थापित भएको छ जसबाट प्रविधि हस्तान्तरण, उद्यमीहरू बीच असल सम्बन्ध विस्तारका कारण बैदेशीक लगानी समेत भित्रिएको अवस्था निर्माण भएको छ ।

ग्रामीण भेगकी गृहिणी महिलाले विश्वको कुनै पनि देशको प्रसिद्ध परिकारको स्वादलाई आफ्नो भान्सामा तयार गर्ने सीप देखि कृषि पेशा अवलम्बन गरिरहेका कृषकले विश्व बजारमा माग भै आएको कृषि उपजको पहिचान गर्ने देखि त्यस्तो कृषि उपजको उत्पादन प्रक्रिया बारे बुझ्ने र उत्पादनमा नविन प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने भएका छन् । कृषि उपजहरूको अन्तर्राष्ट्रिय बजारिकरण गर्न गुणस्तरीय कृषि सामाग्रीको उत्पादन र गुणस्तरको निगरानी संयन्त्रको विकास गर्नका लागि सीप विकास गर्न सक्षम हुने अवस्था निर्माण भएको छ ।

नयाँ नयाँ प्रविधिमाफत डेविट कार्ड, क्रेडिट कार्ड, भिसा कार्ड, इन्टरनेट बैंकिङ्ग, मोवाइल बैंकिङ्ग, डिजिटल भुक्तानी (डिजिटल कारोवार) माफत घर घरमा बसी बैंकिङ्ग कारोवार गर्न क्षमता विकास गरेको छ । सार्वजनिक सेवा उपयोग गर्नका लागि विद्युतीय माध्यमबाट प्रयोग गर्न बानीको विकास भएको छ जस्तो विद्युत, खानेपानी, टेलिफोन, इन्टरनेट, विद्यालयको शुल्क, बीमा शुल्क जस्ता बिल भुक्तानी कनेक्ट आइपिएस, आइएमई -पे, इ-सेवा, खल्ली-पे जस्ता डिजिटल वालेटहरूको माध्यमबाट भुक्तानी गर्ने बानीको विकास भएको छ जसले गर्दा व्यापारिक क्रियाकलापलाई विस्तार, सहज, पारदर्शी बनाई सरकारको राजस्व समेत वृद्धि गराएको छ । मोवाइल ब्यालेन्सको प्रयोग गरी अति दुर्गम ग्रामीण भेगका जनताले समेत स्वास्थ्योपचारका लागि इ-हेल्थमाफत सेवा लिन बानीको विकास भएको छ । मोवाइल माफत शेयर, डिबेन्चर, ब्रण्ड, ऋणपत्र, बचतपत्रमा लगानी र कारोवार गर्न सकिने अवस्थाले पुँजी परिचालनलाई बढाएको छ ।

आम नागरिकले विश्वभरको समाचार अनलाईन मिडिया माफत नियाल्ने बानीको विकास भएको छ । ग्रामीण देखि शहरका सबै समुहका मानिसलाई विश्व परिघटनाको बारेमा चासो राख्ने र ज्ञान हासिल गर्न बानीको निर्माण भएको छ । सार्वजनिक सरोकार अन्य विषयका अन्तरक्रिया, गोष्ठी सेमिनार, तालिम जस्ता

सहभागितामूलक कार्यक्रमहरू भौतिक उपस्थिति विना भर्चुअल माध्यमबाट सम्पन्न गर्न सक्षम भएका छन् ।

यद्यपि सूचना प्रविधिकेत्रका गुणात्मक लाभ भन्दा वढी सामाजिक सञ्जालको अत्याधिक प्रयोगका कारण उर्जाशिल जनशक्तिको सबैभन्दा अमूल्य समय खेर गएको छ । सामाजिक सञ्जालको प्रयोगका कारण समाजमा परिवार विचलन हुने अवस्था निर्माण भएको छ । टिकटक बनाउने क्रममा मृत्युवरण गरेको घटना होस इन्टर्नेटमा प्रयोग गरी व्यक्तिगत गोपनीयता भंग गरिदिने धम्कीका कारण यौनशोषण गरेका घटना, सामाजिक सञ्जालको प्रयोग मार्फत गरिने गालीगलौज, किर्ते, अवैध बैकिङ्ग कारोबार जस्ता घटनाले साइबर अपराध र जालसाजीजन्य कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग भएको विषयलाई पुष्टी गर्दछ ।

अन्त्यमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधिले प्रयोगको कारणले नेपालीहरूले विश्व जगतमा प्रयोग र अभ्यास भएका बैकिङ्ग तथा वित्तीय उपकरणहरूको प्रयोग गर्न, भर्चुअल प्रविधिमाफत शिक्षा लिने, टेलिमेडिसिन स्वास्थ्य उपयोग गर्न खोजमूलक अध्ययन र प्रविधि हस्तान्तरण मार्फत उद्यमशीलता विकासमा उत्प्रेरकको भूमिका निर्वाह गरेको छ । अधिकांश नागरिकले मनोरञ्जनका लागि मात्र प्रयोग गरेको सञ्चार तथा सूचना प्रविधि प्रयोगलाई निरुत्साहित गरी यस क्षेत्रलाई सिर्जनात्मक र ज्ञानमूलक कार्यमा प्रयोग गर्नतर्फ नागरिकलाई उत्प्रेरित गरिएको खण्डमा देशको आर्थिक, सामाजिक साँस्कृतिक लाभ हुनुका साथै नागरिकको चेतनाको स्तर समेत उच्च हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री :

१. नेपालको संविधान,
२. आर्थिक सर्वोक्षण २०७८/७९, अर्थमन्त्रालय, २०७९
३. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२,
४. डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०७६, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय,
५. पन्ध्रौँ पञ्चवर्षिय योजना, राष्ट्रिय योजना आयोग
६. नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७८
७. नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको एम.आइ.एस. प्रतिवेदन, २०७९ जेष्ठ ।

सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा कर्मचारी सञ्चय कोष

*रामकृष्ण आचार्य

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनले सबैका लागि सामाजिक सुरक्षा भन्ने उद्देश्यका साथ विश्वव्यापी सामाजिक सुरक्षा प्रवर्द्धनमा वकालत गर्दै आएको छ। सन् १९४८ मा जारी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार घोषणा पत्रले सामाजिक सुरक्षालाई नागरिकको आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा स्वीकार गरेको छ। सन् १९८४ मा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनबाट भएको सामाजिक सुरक्षा न्यूनतम मापदण्ड सम्मेलनले ९ प्रकारका सामाजिक सुरक्षालाई परिभाषित गरेको छ। यी प्रकारहरूमा विरामी, प्रसुति, रोजगारीमा घाइते, बेरोजगारी, वृद्धावस्था, मृत्यु, अशक्तता वा असक्षमता, औषधि उपचार प्रावधान र परिवार तथा बालबालिकाहरू सम्बन्धी प्रावधान रहेका छन्। नेपालमा सामाजिक न्याय र सामाजिक सुरक्षाका केही संयन्त्रहरूलाई विगतदेखि प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा प्रयोग गर्ने प्रयास स्वरूप सरकारी कर्मचारीका लागि पेन्सन र सञ्चय कोष साँघुरो विचारधाराबाट सञ्चालित भएको थियो। नेपालको संविधान २०७२ ले सामाजिक न्याय र सामाजिक सुरक्षालाई मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरेबाट नागरिकहरू तथा लक्षित वर्गको संरक्षण र विकासमा राज्यले विशेष जोड दिएको देखिन्छ। नेपालमा वि.सं. २०५२ देखि ७० वर्ष वा सोभन्दा माथिका वृद्ध वृद्धालाई प्रति महिना रु. १०० भत्ता दिने व्यवस्था प्रारम्भ भयो। सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा तत्कालीन सरकारद्वारा प्रारम्भ गरिएको यस अवधारणालाई नेपालको इतिहासमा अविष्मरणीय कार्य मानिन्छ। त्यस्तै अहिले ६८ वर्ष नाघेका सबैलाई, ६० वर्ष नाघेका दलितहरू, एकल महिलाहरू र कर्णालीका सबै जनतालाई तथा लोपोन्मुख जातिका सबै उमेर समूहका व्यक्तिहरूलाई मासिक भत्ता दिने व्यवस्था रहेको छ। सबैलाई निःशुल्क स्वास्थ्य उपचार अन्तर्गत औषधी वितरण, लक्षित वर्गको निःशुल्क उपचार, मुटुको निःशुल्क उपचार, अपाङ्गहरूको निःशुल्क उपचार, निःशुल्क चश्मा वितरण लगायतका कार्यक्रम गरिएका छन्।

सरकारी कर्मचारीहरूका लागि सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी व्यवस्था गर्न वि.सं १९९१ मा प्रधानमन्त्री जुद्ध शमशेरबाट पेन्सनका लागि “सैनिक द्रव्य कोष” को स्थापना गरिएको भनिन्छ। वि.सं २००१ मा निजामती कर्मचारीहरूको लागि निजामती सञ्चय कोष स्थापना गरियो। कर्मचारी सञ्चय कोष पनि एक अविच्छिन्न उत्तराधिकारी वाला स्वायत्त संस्थाको रूपमा २०१९ सालमा स्थापित भई नेपालको सामाजिक सुरक्षा कार्य गर्ने सुप्रतिष्ठित संस्थाको रूपमा चिनिदै आएको छ। स्थायी सरकारको रूपमा सरकारी सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक सञ्चयकर्ताको मासिक किस्तावन्दी कट्टिलाई अनिवार्य बचत स्वीकार गरी उक्त रकमको जिम्मा जमानीको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। दूर्घटना क्षतिपूर्ति, काजकिरिया अनुदान, औषधी उपचार सुविधा

* कर्मचारी सञ्चयकोषमा कार्यरत

जस्ता सरकारी सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरुको समेत सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने एक मात्र निकाय हो सञ्चय कोष । भण्डै ९० वर्ष पहिले जुद्ध शमसेरको पालामा स्थापित सैनिक द्रव्य कोषको विकसित अवस्था हो आजको सञ्चय कोष । निजामती सेवा ऐन २०१३ लागु भएपछि निजामती कर्मचारीहरुको लागि पेन्सन र उपदानको व्यवस्था भयो । स्थापनाको ६० वर्ष पार गरिसकेको यो संस्थाको अभिलेख केलाउँदा यसले करिव ६ लाख सञ्चयकर्ताको विश्वास जितेर ४ खर्व रूपैयाँभन्दा बढी सञ्चय कोष तथा निवृत्तभरणकोष सहितको वित्तीय स्रोत परिचालन गरी देशकै सबैभन्दा ठूलो वित्तीय संस्था एवम् जेठो सामाजिक सुरक्षा संस्थामा परिणत भइसकेको छ । प्रारम्भमा सेवा निवृत्त सैनिकहरुको जीवनयापन सहज बनाउन भन्दै स्थापना गरिएको भए तापनि वर्तमानसम्म आइपुग्दा सञ्चयकर्ताको सञ्चय कोषसँगै योगदानमा आधारित निवृत्तभरण कोष व्यवस्थापनको जिम्मेवारी पाएर निवृत्तभरण तथा उपदान योजना व्यवस्थापन समेत यसले आरम्भ गरेको छ ।

कोषले देशको सञ्चय कोष व्यवस्थापनका अतिरिक्त सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा कार्य गर्ने अग्रणी संस्थाका नाताले सन् १९८० मा अन्तरराष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षण संस्था (International Social Security Association-ISSA) को सम्बन्धन सदस्यता (Associate Membership) प्राप्त गरेको थियो । सोही संस्थाको सहयोगमा सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा सञ्चालन हुने गरेका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सभा, सम्मेलन, सेमिनार तथा गोष्ठीहरुमा सहभागी भई कर्मचारी सञ्चय कोषले यस क्षेत्रको विज्ञ सेवा आदान प्रदान गर्दै आएको छ ।

कोषको कार्यक्षेत्र

अलग अलग कानून अन्तर्गत स्थापना भएका कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष र सामाजिक सुरक्षा कोषको कार्य क्षेत्रमा दोहोरोपना नहुने गरी नीतिगत सुधार गर्दै यी तीनवटा निकायलाई परिपूरक संस्थाको रूपमा विकास गर्ने नेपाल सरकारको नीति रहेको सन्दर्भमा, सरकारी एवम् सार्वजनिक क्षेत्रको निवृत्तभरण, सञ्चय कोष लगायत सबै प्रकारको सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्थापन गर्नु कर्मचारी सञ्चय कोषको र निजी तथा अनौपचारिक क्षेत्रको कोष व्यवस्थापन सामाजिक सुरक्षा कोषको कार्यक्षेत्र बनाइनु पर्दछ ।

राष्ट्र सेवक कर्मचारी एवम् प्राज्ञ पेशाकर्मिहरुको हितका लागि दूरदृष्टि राखेर राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षण प्रदायकको भूमिका निर्वाह गर्ने, नेपाल सरकार लगायत अन्य संगठित संस्था, संस्थान, विद्यालय, विश्वविद्यालयहरु आदिका कर्मचारीहरुको सञ्चय कोषको व्यवस्थापन गरेर अन्तर्राष्ट्रिय जगतसम्मै महत्वपूर्ण सामाजिक सुरक्षण संस्थाका रूपमा पहिचान कायम गर्नु, सञ्चयकर्ताको रकमबाट राम्रो प्रतिफल प्राप्त होस् भनी अत्यधिक लाभ हुने र राष्ट्रिय विकास उन्नतिमा टेवा पुग्ने क्षेत्र पहिचान गरी लगानी गर्ने, सञ्चय कर्ताहरुका लागि दिगो एवम् आकर्षक सुविधाहरु उपलब्ध गराइरहन पहल गर्ने, सम्भाव्य सामाजिक सुरक्षण कार्यक्रम विस्तार गर्दै लगेर संगठित क्षेत्रका सबै रोजगारसम्म दायरा विस्तार गरेर कोषलाई नेपालकै प्रमुख सामाजिक सुरक्षण संस्थाका रूपमा स्थापित गर्ने, सञ्चयकर्ताहरुको सामाजिक सुरक्षाका लागि निकै ध्यान पुऱ्याएर विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, यस्तै प्रकृतिका अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुको समकक्षी बन्ने, नवीन व्यवस्थापन पद्धतिद्वारा गुणात्मक सञ्जालको विकास र विस्तार गर्ने, सामाजिक सुरक्षण सुविधाहरु सुव्यवस्थित किसिमले प्रदान गरेर

सञ्चयकर्ताहरूले सामाजिक सुरक्षणको प्रत्याभूति गर्ने वातावरण बनाएर देशका सबै जसो पेशाकर्महरूको आकर्षणको केन्द्र बनाई कोषलाई सन्तुष्ट सञ्चयकर्ताको संगठनमा परिणत गर्ने आदि उद्देश्यहरू पूरा गर्न लागिपरिरहेको यो संस्था हाल देशकै अग्रणी सामाजिक सुरक्षा प्रदायक तथा सबै भन्दा सबल वित्तीय संस्थाका रूपमा चिनिन्छ। आवश्यकताका आधारमा थप सुदृढ बनाउने क्रममा आवश्यक सुधार परिमार्जन संशोधन गरिदै आएको कर्मचारी सञ्चय कोष ऐन २०१९ अनुसार नेपाल सरकारदेखि संगठित संस्था र सार्वजनिक संस्थान आदिका कर्मचारीदेखि स्वरोजगारहरूसम्मको लागि सञ्चय कोष व्यवस्थापनको जिम्मेवारी पूरा गर्दै आएको कर्मचारी सञ्चय कोषले विभिन्न कार्यहरू गर्दै आएको छ। कोषले ऐनदेखि विधानसम्मले निर्दिष्ट गरेका सञ्चयकर्ताहरूको तर्फबाट कट्टी भएका रकम संकलन अर्थात् नियमित कोष संकलन गर्ने, जम्मा भएको स्रोतलाई सुरक्षित तथा राम्रो प्रतिफल दिने क्षेत्रमा लगानी गर्ने, लगानी एवम् स्रोत परिचालनबाट प्राप्त प्रतिफललाई समानुपातिक रूपले वितरणको व्यवस्था गर्ने, सञ्चयकर्ताको हितलाई ध्यानमा राखी सामाजिक सुरक्षा सुविधाहरूको व्यवस्थापन-सञ्चालन गर्ने, सेवाकालीन सामाजिक आवश्यकताका लागि विभिन्न किसिमका सापटी सुविधा व्यवस्थापन एवम् सञ्चालन गर्ने, वार्षिक रूपमा प्रतिवेदन तयार गरी नेपाल सरकार समक्ष प्रस्तुत गर्ने, लगानी प्रवर्द्धन, चल अचल सम्पति खरिद, धितोपत्र, शेयर लगानी, रिजर्भ फण्डको व्यवस्थापन गर्ने गरेको छ।

सञ्चयकर्तालाई आवश्यक परेमा सञ्चित रकमको ८०% सम्म विशेष सापटी प्रदान गर्ने, घर बनाउनका लागि प्रक्रिया पुर्‍याएर १५ वर्षको तलब बराबरको रकम घर सापटी उपलब्ध गराउने, सन्तानहरूलाई उच्च शिक्षा प्राप्तिका लागि आर्थिक अभाव बाधक नहोस् भन्नका लागि शैक्षिक ऋण प्रदान गर्ने आदि कार्यहरू हाल कोषका नियमित कार्यक्रमहरू नै बनिसकेका छन्।

मुलुकको अग्रणी सामाजिक सुरक्षा प्रदायक संस्थाको हैसियतले २०४८ सालमा सञ्चयकर्ता काजक्रिया अनुदान योजनाबाट आरम्भ गरिएको सामाजिक सुरक्षाका योजनाहरु, दुर्घटना क्षतिपूर्ति योजना, सुत्केरी तथा शिशु स्याहार सुविधा तथा २०७५/०७६ मा सञ्चयकर्ता स्वास्थ्य बीमा योजना र हाल आएर सञ्चयकर्ता स्वास्थ्य उपचार योजना अन्तर्गत सामान्य रोगको हकमा एक आर्थिक वर्षमा रु. १ लाख र घातक रोगको हकमा जम्मा रु. १० लाखसम्म सोधभर्ना प्रदान गर्ने गरी सञ्चालन गरिरहेको छ। सामाजिक सुरक्षाका विभिन्न कार्यक्रम र योजनाका साथ अघि बढिरहेको कोषले आफ्ना अधिकांश काम कारवाहीहरु प्रविधिमा आधारित बनाउँदै लगेको छ। परम्परागत प्रक्रियाबाट सेवा प्रवाह गर्दा सुरक्षित, सहज, सरल तथा परिणाममुखी तवरबाट सेवा प्रवाह गर्न सकिदैन भन्ने मान्यतालाई मनन गर्दै निरन्तर सुधारको मार्गतर्फ प्रेरित भएको कोषले एक वर्षको अवधिमा प्रविधिमा व्यापक सुधार गरी अनलाईन सापटी, अनलाईन र मोबाइलबाटै विभिन्न शीर्षकका सापटी तिर्न सक्ने प्रणालीको विकास र विस्तार गर्न सफल भएको छ। कोषले शुरु गरेको यो नयाँ व्यवस्थाबाट कोभिड-१९ का कारण सिर्जित यस प्रतिकूल परिस्थितिमा समेत सञ्चयकर्ता आफू रहे/बसेकै स्थानबाट कोषको सेवा सुविधाहरु निर्बाध रूपमा उपभोग गर्न सफल भएका छन्। यसले कोषको नगद रहित कारोबारमा समेत टेवा पुगेको छ भने सेवा प्रवाह चुस्त दुरुस्त, सरल, सहज र सुरक्षित रूपमा भई यसबाट आम सञ्चयकर्ता लाभान्वित भएका छन्।

कोषको दायरा बिस्तार

उल्लेखित पृष्ठभूमिमा कर्मचारी सञ्चय कोषले साविकका सेवालार्ई निरन्तरता दिदै सामाजिक सुरक्षाको दायरालार्ई अभि फराकिलो बनाउने बेला आईसकेको छ । यसका निम्ति देहायका कार्यहरूमा कोषको ध्यान पुग्न आवश्यक देखिन्छ ।

- ◆ सञ्चयकर्ताहरूका लागि आवास योजना संचालन गर्ने कार्य केही वर्ष अगाडि पोखरावाट शुरू गरेको भएतापनि यसलाई विस्तार गर्न नसक्दा स्वयं कोषका कर्मचारी र अन्य सञ्चयकर्ताहरू काठमाण्डौमा खरिद गर्नुपर्ने वाध्यात्मक अवस्थामा रहेका छन् । तसर्थ परल मूल्यमा निश्चित मुनाफा लिई कोषले कर्मचारी आवास योजना तत्काल संचालन गर्नु पर्दछ ।
- ◆ कोषले नियमित रुपमा जम्मा हुने रकम सुरक्षित क्षेत्रमा लगानी गरी त्यसको प्रतिफल सञ्चयकर्ता समक्ष पुर्‍याउनु पर्नेमा कतिपय अवस्थामा सावाँ रकम फिर्ता गर्न नसक्ने क्षेत्रमा लगानी गरी खराब कर्जाको मात्रा बढेको गुनासो यदाकदा सुनिने गरेको छ । तसर्थ कोषले यस्ता गलत प्रवृत्तिको अन्त्यका साथै लगानीका उपयुक्त क्षेत्रको पहिचान गरेर मात्र लगानी गर्नु पर्दछ ।
- ◆ देशको स्वास्थ्य सेवाको क्षेत्र महँगो हुँदै गइरहेको सन्दर्भमा सीमित तथा निश्चित आयमा जीवनयापन गरिरहेका सञ्चयकर्ताहरूको स्वास्थ्यसम्बन्धी अन्तरनिहित जोखिमवाट निज वा निजको आश्रितलाई पर्न सक्ने आर्थिक असरलाई न्यूनीकरण गर्न र सञ्चयकर्ताहरूको स्वास्थ्य सम्बन्धि आवश्यकतालाई समयानुकूल सुव्यवस्थित रुपमा संचालन गर्न नेपाल सरकारको सहकार्यमा सञ्चयकर्ता स्वास्थ्य सुविधा योजना सञ्चालन गर्नु पर्दछ ।
- ◆ कोषको संकलित रकमको प्रभावकारी परिचालन मार्फत सञ्चयकर्ताहरूको सञ्चित रकममा उच्च प्रतिफल प्रदान गर्न, कोषको लगानीमा विविधीकरण गर्न र देशको पूँजी बजारको विकासमा समेत टेवा पुर्‍याउने सामूहिक लगानी कोष (Mutual Fund) संचालन गर्नु पर्दछ ।
- ◆ कुनै कर्मचारीको सेवा अवधिमा नै मृत्यु भएमा त्यस्ता कर्मचारीका अठार वर्ष मुनीका बाल बच्चालार्ई शैक्षिक छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
- ◆ सेवा अवधिमा विशेष सापटी, घर सापटी, शैक्षिक ऋण, मुनाफा लगायतका सुविधा लिई आफ्नो जीवनयापन सहज बनाउने भएतापनि सेवा निवृत्त कर्मचारीको हकमा कोषको दायित्व नरहने भएकाले यस तर्फ सरकार र कोषको ध्यान केन्द्रित गर्नु पर्दछ ।
- ◆ कर्मचारीको निवृत्तिभरण लगायतका सुविधा पाउने अवधि नपुग्दै मृत्यु भएमा उपदानको रकम कोषमा जम्मा गरी पारिवारिक निवृत्तिभरणको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

नेपाल सरकारका राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूमा लगानी गरेमा आयोजनाको लागि वित्तीय स्रोत जुट्थ्यो भने अर्कातर्फ कोषको स्रोत परिचालन हुने गर्दछ । त्यसैगरी उत्पादनमुलक उद्योग, जलविद्युत प्रसारण लाइन, कृषिजन्य उद्योग, रोजगार प्रवर्द्धन गर्ने किसिमका गतिविधिहरूमा समेत कोष स्रोत परिचालन गर्न अग्रसर हुनुपर्ने देखिन्छ ।

अन्त्यमा जोखिम र अप्ठ्यारो स्थितिमा रहेका र रहन सक्ने वर्गलाई राज्यका तर्फबाट प्रदान गरिने सहयोग, सहूलियत, राहत लगायतका कार्यलाई सामाजिक सुरक्षा भनिन्छ । नेपालले सामाजिक सुरक्षाका संयन्त्रहरूलाई विगतदेखि प्रयोग गर्दै आएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा महिलाका लागि सामाजिक सुरक्षा, सबैका लागि सामाजिक सुरक्षा तथा श्रमबजारमा आधारित सामाजिक सुरक्षा लगायतका स्वरूपमा बिरामी हुँदाको सुविधा, बेरोजगारी सुविधा, मातृत्व संरक्षण, बालबच्चाको हेरचाह लगायतका सामाजिक सुरक्षाका निश्चित मापदण्डहरू विकसित भएका छन् । पारदर्शी र व्यवस्थित वितरण प्रणाली, तथ्याङ्कको व्यवस्थापन गर्दै गरीबी निवारण, सामाजिक एकता, समानता र समता कायम गर्ने मानव अधिकारको एक माध्यमका रूपमा सामाजिक सुरक्षा प्रणाली लागू गर्नु पर्दछ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा

पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम र कानूनी व्यवस्था

*विजय तामाङ

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष वि.स. २०३१ आश्विन ४ मा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम प्रा.लि को नामबाट स्थापना भएको हो । हाल निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण ऐन, २०७३ बमोजिम निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र सङ्गठित संस्था को रूपमा सञ्चालित छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा सञ्चालित अर्थ मन्त्रालयको मातहत रहने वित्तीय क्षेत्रमा वर्गीकृत भएको एक सार्वजनिक संस्थान हो । यस कोष मार्फत आ.व. २०३१/३२ बाट नै कर्जा सुरक्षण कार्यको सुरुवात भएको थियो । कोषले हाल नेपाल सरकारले लागू गरेको कर्जा कार्यक्रम अन्तर्गत धितो सुरक्षण नलिई सामूहिक जमानीमा वा चल अचल सम्पत्ति वा परियोजना धितोमा राखी सदस्य संस्थाले प्रवाह गरेको लघु वित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा, साना तथा मझौला उद्यम कर्जा, कृषि कर्जा, शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा, निर्यात व्यवसाय अन्तर्गत ऋणीलाई प्रवाह भएको कर्जा जस्ता कर्जाहरुको सुरक्षण गर्दै आइरहेको छ । त्यस्तै निक्षेपको सुरक्षण भने आ.व. २०६६/६७ को राष्ट्रिय बजेटमा निक्षेप सुरक्षणको व्यवस्था र आ.व. २०६७/६८ को मौद्रिक नीतिमा निक्षेप सुरक्षणको व्यवस्था भए बमोजिम निक्षेप सुरक्षण विनियमावली २०६७ लागू भई नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा कल, चल्ती, बचत तथा मुद्दति खातामा प्रति निक्षेपकर्ता प्रति बैंक/वित्तीय संस्थामा रहेको रु २ लाख सम्मको अनिवार्य निक्षेप सुरक्षण गराउनु पर्ने व्यवस्थाको सुरुवात भएको हो । आ.व. २०७४/७५ मा निक्षेप सुरक्षण को सीमा वृद्धि भई रु ३ लाख पुगेको थियो । हाल निक्षेप सुरक्षण सम्बन्धमा निक्षेप सुरक्षण नियमावली, २०७५ कार्यन्वयनमा छ । त्यस्तै आ.व. २०७९/८० को बजेट मा व्यवस्था भए बमोजिम २०७९ श्रावण १ गते देखि लागू हुने गरी नेपाल सरकारको अर्थ मन्त्रालयबाट बैंक/वित्तीय संस्थाले रु ५ लाख सम्मको निक्षेप अनिवार्य सुरक्षण गराउनु पर्ने निर्णय समेत भइसकेको छ ।

यस कोषले निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षणको अलवा पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम पनि सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । कोषबाट आ.व. २०४३/४४ बाट पशुधन सुरक्षण कार्यको सुरुवात भएको इतिहास पाइन्छ । हाल कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ मार्फत पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आइरहेको छ । सुरक्षण जोखिम व्यवस्थापनको औजार हो । यसले सम्भावित जोखिमबाट हुन सक्ने क्षति विरुद्ध वित्तीय सुरक्षा उपलब्ध गराउँछ । सुरक्षण भविष्यमा उत्पन्न हुन सक्ने जोखिम वा संकटका विरुद्ध आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्ने कानूनी

*निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा कार्यरत

करार पनि हो । नेपालमा बाली तथा पशुपन्छी बीमा कार्यक्रम अन्तर्गत २० निर्जीवन कम्पनीहरूले पशु बीमा सञ्चालनको अनुमति लिएका छन् । जसको लागि बीमा ऐन, २०४८, बीमा नियमावली, २०४९ र बीमा समितिको कृषि बीमा निर्देशिका बमोजिम पशुधन बीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दछन् । तर निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले आफ्नै कर्जा सुरक्षण नियमावली मार्फत पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । बीमा ऐन, नियमावली र निर्देशिकाबाट सञ्चालित नभएकै कारण बीमा शब्दको सट्टा सुरक्षण शब्दको प्रयोग गरिन्छ । प्रत्यक्ष कृषकको घर गोठमा नगई सदस्य संस्था मार्फत प्रदान गरिएको कर्जाबाट खरिद पशुधनको सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको हुँदा सामान्यतया बीमा कै रूपमा सुरक्षणलाई लिने गरिएता पनि यसमा तात्त्विक भिन्नता रहेको छ ।

पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमको उद्देश्य:

- पशुधनको मृत्युबाट हुने हानी/नोक्सानीमा क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु ।
- दुग्ध तथा दुग्धजन्य र मासुजन्य पदार्थको आपूर्ति वृद्धि गर्नु ।
- पशुधनको मृत्युबाट असूलीमा पर्न सक्ने जोखिम न्यून गर्नु ।
- बैक तथा वित्तीय संस्थामा कृषकको पहुँच पुर्‍याउनु ।
- स्वरोजगारको अवसर सृजना तथा आयस्रोतमा वृद्धि गर्न सहयोग पुर्‍याउनु ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको कार्यान्वयनमा रहेको कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ मा पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गरिएको मुख्यमुख्य प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको देहाय अनुसार चर्चा गर्न चाहन्छु ।

पशुधनको सुरक्षण सम्बन्धमा

- १) सदस्य संस्थाले प्रदान गरेको कर्जाबाट खरिद गरेका पशुधनको यस नियमावली बमोजिम सुरक्षण गर्नु पूर्व कोषसँग सम्झौता गर्नु पर्नेछ ।
- २) सम्झौता पश्चात सदस्य संस्था आफूले प्रदान गरेको कर्जाबाट खरिद गरेको पशुधनको अनिवार्य सुरक्षण गराउनु पर्नेछ ।
- ३) कर्जा लिएको मितिले ३५ दिन भित्र खरिद गरिएको पशुधनको पशु सेवा कार्यालय वा कोषले तोकेको प्राविधिकबाट उक्त पशुधनको स्वास्थ्य परीक्षण गराउनु पर्नेछ ।
- ४) स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा त्यस्तो पशुधन स्वस्थ र निरोगी प्रमाणित भएमा सङ्केत पट्टा लगाइ दिनु पर्नेछ ।
- ५) पशुधन खरिद गरेको ऋणीले पशुधन सुरक्षणको लागि सम्बन्धित सदस्य संस्थामा सहमतिपत्र, स्वास्थ्य परीक्षण प्रमाणपत्र, पशुधनको विवरण तथा अन्य उल्लेखित विवरण कागजात पेश गर्नु पर्नेछ ।
- ६) विवरण प्राप्त भए पश्चात् मनासिब देखिएमा सदस्य संस्थाले त्यस्तो पशुधनको सुरक्षण लेख जारी गर्न साठी दिनभित्र कोषमा पठाउनु पर्नेछ ।
- ७) कोषमा विवरण कागजात प्राप्त भए पश्चात् आवश्यक जाँचबुझ गरी मनासिब देखिए नब्बे दिनभित्र त्यस्तो पशुधनको सुरक्षण लेख जारी गर्नु पर्नेछ ।
- ८) सदस्य संस्थाबाट कर्जा लिई खरिद गरेको पशुधनको देहाय बमोजिमको सीमासम्म सुरक्षण हुनेछ ।

पशुधनको किसिम	सुरक्षण हुने अधिकतम सीमा
गाई	१. उन्नत जातको भएमा रु.१,५०,०००/- सम्म २. स्थानीय जातको भएमा रु.५०,०००/- सम्म
भैसी	१. उन्नत जातको भएमा रु.१,५०,०००/- सम्म २. स्थानीय जातको भएमा रु.८०,०००/- सम्म
गाईको बाच्छी	१. उन्नत जातको भएमा रु.५०,०००/- सम्म २. स्थानीय जातको भएमा रु.१०,०००/- सम्म
भैसीको पाडी	१. उन्नत जातको भएमा रु.५०,०००/- सम्म २. स्थानीय जातको भएमा रु.४०,०००/- सम्म
साँढे/याक/गोरु/ राँगो	१. प्रजननको लागि उन्नत जातको साँढे, याक वा राँगोको रु.१,५०,०००/- सम्म २. हुवानी वा जोत्नको लागि गोरु वा राँगोको रु.५०,०००/- सम्म
घोडा/घोडी/ खच्चड/भोपा/गधा	१. हुवानीको लागि प्रति खच्चड, घोडा, घोडी वा भोपाको रु. १,००,०००/- सम्म २. टाँगा व्यवसायको लागि प्रति घोडा वा घोडीको रु.१,००,०००/- सम्म ३. हुवानीको लागि प्रति गधाको रु.७०,०००/- सम्म
भेडा/च्याङ्ग्रा/बंगुर/ बाखा/बोका	१. प्रजननको लागि प्रति भेडा, बाखा, च्याङ्ग्रा, बोका र बंगुरको रु.३०,०००/- सम्म २. मासु उत्पादनको लागि प्रति भेडा, च्याङ्ग्रा र बोकाको रु.२०,०००/- सम्म ३. मासु उत्पादनको लागि २ वर्ष उमेर ननाघेका प्रति बंगुरको रु.३०,०००/- सम्म

९) पशुधनको उमेर र सङ्ख्या :

- ◆ ठुला पशुधनहरु २ वर्ष देखि ११ वर्षसम्मको,
- ◆ साना पशुधनहरु ४ वर्षसम्मको,
- ◆ प्रजननको लागि ५-५ वटासम्म (साँढे, राँगो, बोका, भेडा, च्याङ्ग्रा वा बङ्गुर)
- ◆ टाँगा व्यवसायको लागि ५-५ वटासम्म (घोडा वा घोडी)
- ◆ जोत्नको लागि ६-६ वटासम्म (गोरु वा राँगो) ।

१०) पशुधन सुरक्षण शुल्क :

- ◆ कुल सुरक्षण रकमको ५ प्रतिशतले हुन आउने रकम वार्षिक सुरक्षण शुल्क वापत कोषलाई बुझाउनु पर्नेछ ।
- ◆ सुरक्षण शुल्कको पचास प्रतिशत रकम सम्बन्धित ऋणीबाट लिनेछ र बाँकी पचास प्रतिशत रकम नेपाल सरकारले अनुदान स्वरूप कोषलाई उपलब्ध गराउनेछ ।

- ११) सुरक्षितकर्ताले सुरक्षित पशुधन बिक्री गरेमा वा कुनै प्रकारले हक छाडी दिएमा त्यस्तो पशुधनको सुरक्षण लेख हस्तान्तरण हुने छैन ।
- १२) सुरक्षित पशुधन बिक्री गरेमा वा कुनै प्रकारले हक छाडी दिएमा, पशुधन हराएको वा चोरी भएकोले सुरक्षण कर्ताको संरक्षणमा नरहेमा वा ऋणीले लिएको सम्पूर्ण कर्जा चुक्ता गरेमा सुरक्षण लेख रद्द हुनेछ ।
- १३) कोषको सदस्य नरहेको बैंक तथा वित्तीय संस्थाले फर्म वा व्यक्तिलाई दशलाख रुपैयाँ वा सोभन्दा बढी लगानी गरी खरिद गरिएका उन्नत गाई वा भैँसीको यस नियमावली बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी सुरक्षण गराउन सक्नेछ ।
- १४) आवश्यक प्रक्रिया पूरा नभएमा, विवरण कागजात पेश नभएमा, पशुधन रोगी र अस्वस्थ प्रमाणित भएमा वा प्रस्तावित पशुधन अन्यत्र सुरक्षण भइसकेमा पशुधन सुरक्षण नहुने ।
- १५) सुरक्षण लेख नवीकरण गर्नु पर्ने भएमा सुरक्षण लेखको म्याद समाप्त हुनु भन्दा तीस दिन अगावै वार्षिक सुरक्षण शुल्क बुझिएको निस्सा र पशुधनको विवरण कागजात संलग्न गरी नवीकरणका लागि कोषमा लेखी पठाउनु पर्नेछ ।

पशुधनको मृत्यु र अनुत्पादक क्षतिपूर्ति दाबी सम्बन्धमा

- १) पशुधनको मृत्यु भएमा सोको अठ्चालीस घण्टाभित्र र पशुधन अनुत्पादक भएको वा अनुत्पादक भएको शंका लागेमा तुरुन्त सम्बन्धित सदस्य संस्था र सम्बन्धित पशु सेवा कार्यालयको प्राविधिकलाई वा सम्बन्धित समूहको अध्यक्षलाई लिखित जानकारी दिनु पर्नेछ ।
- २) मृत्युको जानकारी प्राप्त भएमा सदस्य संस्थाले खटाएको कर्मचारी, सम्बन्धित प्राविधिक वा समूहको अध्यक्षले यथाशीघ्र मृत पशुधनको यकिन गरी मृत पशुधनको मृत्यु प्रमाणपत्र जारी गरिदिनु पर्नेछ ।
- ३) पशु सेवा कार्यालयको प्राविधिक वा कोषले तोकेको प्राविधिकले पशुधन अनुत्पादक भएको लिखित जानकारी प्राप्त गरेमा सो मितिले दुई महिनासम्म उक्त पशुधनलाई आफ्नो निगरानीमा राख्नु पर्नेछ । त्यसरी निगरानीमा राख्दा त्यस्तो पशुधन अनुत्पादक भएको ठहरिएमा पशुधन अनुत्पादक प्रमाणपत्र जारी गर्नु पर्नेछ ।
- ४) सुरक्षित पशुधनको मृत्यु भएको मितिले सात दिनभित्र सम्बन्धित सुरक्षणकर्ताले पशुधन सुरक्षण लेखको सक्कल प्रति, पशुधनको मृत्यु प्रमाणपत्र, सुरक्षित पशुधनलाई लगाइएको सङ्केत पट्टा, कर्जा लेजर तथा तोकिए बमोजिमका अन्य कागजात संलग्न गरी सम्बन्धित सदस्य संस्था मार्फत कोष समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ ।
- ५) मृत पशुधनको क्षतिपूर्तिको दाबी प्राप्त भएमा सदस्य संस्थाले पन्ध्र दिनभित्र त्यस्तो दाबी फछ्छ्यौटको लागि कोषमा लेखी पठाउनु पर्नेछ र सदस्य संस्थाबाट क्षतिपूर्ति दाबी सम्बन्धी विवरण कागजात प्राप्त भएको पैंतीस दिनभित्र कोषले आवश्यक जाँचबुझ गरी यस नियमावली बमोजिमको क्षतिपूर्ति दाबी स्वीकृत गर्ने वा नगर्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्नेछ ।

६) क्षतिपूर्ति दावी कोषले स्वीकृत नगरेमा सुरक्षणकर्ताले सोको जानकारी पाएको मितिले पैतीस दिनभित्र त्यस्तो दावी प्रमाणित गर्ने थप विवरण कागजात भए सो संलग्न गरी पुनः दावीको लागि सदस्य संस्था मार्फत कोषमा अनुरोध गर्न सक्नेछ । पुनः दावीको लागि सदस्य संस्था मार्फत कोषमा अनुरोध भै आएमा कोषले प्राप्त विवरण कागजातको आधारमा त्यस्तो दावी स्वीकृत गर्न सक्नेछ ।

७) क्षतिपूर्ति दावी नलाग्ने अवस्था :

- ◆ निर्धारित अवधिभित्र दावी प्रकृया पूरा नगरेमा,
- ◆ पशुधन उपरको हक कुनै कारणले छाडी दिएमा वा पशुधन हराएमा वा चोरी भएमा,
- ◆ पशुधनलाई मार्ने उद्देश्यले घाइते बनाएमा वा लापरवाहीको कारण पशुधनको मृत्यु भएमा,
- ◆ बुझाउनु पर्ने सुरक्षण शुल्क म्यादभित्र नबुझाएमा,
- ◆ पशुधनको शरीरमा लगाएको सङ्केत पट्टा नभएमा, हराएको भए सदस्य संस्था वा पशु प्राविधिक वा समूहको अध्यक्षलाई लिखित जानकारी नदिएमा,
- ◆ नियमावली बमोजिम पेश गर्नु पर्ने सम्पूर्ण कागजात र प्रमाणहरु पेश नगरेमा,
- ◆ पशुधनलाई जुन उद्देश्य र प्रयोजनमा प्रयोग गर्नु पर्ने हो सो अनुरूप प्रयोग नगरेमा,
- ◆ निर्धारित अवधि भित्र दावी र पुनःदावी नगरेमा,
- ◆ कोषले निर्धारण गरेको अन्य विषय ।

८) सुरक्षित पशुधनको मृत्यु भएमा क्षतिपूर्ति बापत सुरक्षण लेखमा उल्लिखित सुरक्षण रकमको नब्बे प्रतिशतले हुन आउने रकम सम्बन्धित सदस्य संस्था मार्फत सुरक्षणकर्तालाई प्रदान गर्नु पर्नेछ ।

९) अनुत्पादकको हकमा भने पशुधन अनुत्पादक प्रमाणित भएको मितिले सात दिनभित्र सुरक्षणकर्ताले पशुधन अनुत्पादक भएको जानकारी पशु सेवा कार्यालयलाई दिएको पत्रको प्रतिलिपी, पशुधन सुरक्षण लेखको सक्कल प्रति र सुरक्षित पशुधन अनुत्पादक भएको प्रमाणपत्र संलग्न गरी सदस्य संस्था मार्फत कोषसमक्ष क्षतिपूर्ति दावी गर्नु पर्नेछ ।

१०) पशुधन अनुत्पादक भएको प्रमाणित भएमा कोषले त्यस्तो पशुधनको सुरक्षण लेखमा उल्लिखित सुरक्षण रकमको पचास प्रतिशतले हुने रकम सदस्य संस्था मार्फत सुरक्षणकर्तालाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु पर्नेछ ।

११) पशुधनको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने, सङ्केत पट्टा लगाउने, मृत्यु प्रमाणित गर्ने तथा अनुत्पादक प्रमाणित गर्ने कार्य गरे बापत सम्बन्धित प्राविधिक, सम्बन्धित सदस्य संस्थाका कर्मचारी र समूह अध्यक्षलाई कोषले जनही प्रति ठूला पशुधनको रु १००/- र साना पशुधनको रु ५०/- र पशुधनलाई पुनः सङ्केत पट्टा लगाए बापत प्रति पशुधन रु २५/- का दरले पारिश्रमिक दिनेछ ।

पशुधन कार्यक्रममा निहित कानूनी तथा अन्य समस्याहरु

- १) नियमावलीमा सदस्य संस्था मार्फत प्रवाह भएको कर्जाबाट खरिद पशुधनको मात्र सुरक्षण हुने व्यवस्था भएकोले सुरक्षणको क्षेत्रमा सीमितता,
- २) नियमावलीमा वास्तविक कृषक भन्दा संस्थागत हितलाई प्राथमिकता दिइएको अर्थात् कृषक भन्दा बढी संस्था लक्षित जस्तै कृषकले एक वर्षको सुरक्षण शुल्क भुक्तानी गरेता पनि कर्जाको अन्तिम भुक्तानी तथा अन्तिम भुक्तानी अगावै ऋण चुक्ता गरेमा सुरक्षण लेख स्वतः रद्द हुने,

- ३) नियमावलीमा सुरक्षण तथा दावी भुक्तानीमा आवश्यकता बमोजिम आवश्यक सामग्री एवम् कागजात माग्ने र प्राप्त गर्ने स्पष्ट व्यवस्था उल्लेख नभएको (जस्तै: कर्जा लेजर, पशु मृत्युको मुचुल्का, मृत पशुधनको डिजिटल माध्यमबाट फोटो भिडियो प्राप्तिको अधिकार आदि)
- ४) नियमावलीलाई समय सान्दर्भिक परिमार्जन र संसोधन गर्न नसकिएको,
- ५) सरकारले व्यवस्था गरेको अर्थात् बजेटमा घोषणा गरे अनुसारको कृषकलाई अनुदान उपलब्ध गराउन नसकिएको,
- ६) विश्वासमा आधारित कार्यक्रमको रूपमा सञ्चालित रहेको कोषबाट प्रभावकारी निगरानी र निरीक्षण गर्न नसकिएको,
- ७) बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पशु प्राविधिकको व्यवस्था, कागजातको तयारी, सुरक्षणमा कर्मचारी खटाउने आदि कार्यलाई बोझ, भन्झटिलो र खर्चिलो कार्यको रूपमा लिने गरेको र कोषको तर्फबाट डिजिटलाइज प्रणाली एवम् कागज रहित कार्यक्रम बनाउन नसकिएको,
- ८) आधुनिक प्रविधि (Software), पद्धति र प्रणालीको विकास गर्न नसकिएको जस्तै अनलाइन डकुमेन्ट अपलोड, अनलाइन भेरिफाई, आवश्यकता अनुसार अनलाइन बाटै सुरक्षण लेख प्रिन्ट आदि,
- ९) कोषको तर्फबाट कृषक तथा सदस्य संस्थालाई सुरक्षण कार्यक्रमको सम्बन्धमा स्पष्ट जानकारी एवम् प्रचार प्रसार गर्न नसकिएको ।

निष्कर्ष

पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम आफैँमा एक अत्यन्त उत्कृष्ट कार्यक्रम हो । नेपालमा बीमा समितिबाट वि.स. २०६९ माघ १ गते देखि औपचारिक रूपमा बाली तथा पशुपन्छी बीमा निर्देशिका, २०६९ जारी भई “बाली तथा पशुपन्छी बीमा” को शुरुवात भएता पनि यस कोषले करिब चार दशक लामो अवधि देखि पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम निरन्तर सञ्चालन गरिरहेको छ । यस कार्यक्रमले कृषिमा आत्मनिर्भर भई रोजगारीको सिर्जना साथै आयस्रोत वृद्धि गराउन सहयोग पुऱ्याई रहेको छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले यस कार्यक्रम बृहत् सेवामूलक तवरले सञ्चालन गरी रहेको अवस्था छ । यद्यपि लक्ष्य अनुसार पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन नहुनु र नोक्सानीको भाग उच्च हुनुले यो कार्यक्रम परिमार्जन सहित सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । कोषको ऐन, नियमावलीलाई समय सान्दर्भिक परिमार्जन गरी वर्तमान सूचना, प्रविधि र प्रणालीको प्रयोग मार्फत प्रक्रियागत सरलीकरण सहित कार्यमा सहजता ल्याउनु नै आजको आवश्यकता हो ।

नेपालमा बीमा क्षेत्रको विकासमा बीमा साक्षरताको आवश्यकता र चुनौतिहरु

*सुदर्शन बस्नेत

बीमा साक्षरता भन्नाले आफ्ना आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्दै प्रभावकारी ढाँचाबाट बीमालाई प्रयोग गरी जोखिम व्यवस्थापन सँगै आर्थिक व्यवस्थापन गर्न सिकाउने ज्ञान तथा कला लाई बुझ्न सकिन्छ । वित्तीय रुपमा सचेत नागरिकले नै मुलुकको आर्थिक समृद्धिमा अर्थपूर्ण योगदान गर्न सक्दछन ।

नेपालमा बीमा बजार परिपक्व र विकास नहुने कारण मध्ये बीमा साक्षरताको कमीलाई एक महत्वपूर्ण मानिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा हेर्ने हो भने बीमा समितिको हालै प्रकाशित तथ्यलाई हेर्दा आ.व.२०७८।०७९ सम्म कुल ३ करोड जनसंख्यामा ४१% मात्र बीमामा पहुँच रहेको तथ्य रहेको छ । यसरी यही तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा विगतको तुलनामा १३ % बीमा क्षेत्रको दायरा बृद्धि भए सँगै बीमा साक्षरता पनि बढेको मान्न सकिन्छ ।

विश्वभर नै वित्तीय साक्षरता, बैकिङ साक्षरता र बीमा साक्षरता बारे निकै चर्चा परिचर्चा हुने गर्दछ । जस मध्ये सबै भन्दा कम वित्तीय साक्षरता रहेको क्षेत्र पनि बीमा साक्षरता नै हो । जुन नेपालको सन्दर्भमा बीमा क्षेत्रको विकास भएको ७१ वर्षको इतिहास रहेता पनि भर्खर बामे सदैँ गरेको बच्चा अवस्थाबाट विस्तारै हिड्न सक्ने अवस्थामा पुगेको छ । बीमा साक्षरतालाई साधारणतया आम नागरिकले वित्तीय स्रोत साधनलाई आफ्नो जीवनको हितको लागि प्रभावकारी रुपमा प्रयोग गर्न सक्ने ज्ञान सीपलाई कति सम्म उपयोग र सदुपयोग गरेको छ भन्ने कुरालाई परिभाषित गरिएको पाइन्छ । के बीमाको अर्थ बीमालाई बुझ्न र व्याख्या गर्न सक्नु मात्रै बीमा साक्षरता हो ? कुनै पनि मानिसको बीमा साक्षरता मापन गर्ने हो भने, उसले बीमाको बारेमा कति जानकारी हासिल गरेको छ भन्ने कुरा निजले बीमालाई आफ्नो जीवनमा कति हदसम्म लागू गर्न सकेको छ भन्ने कुराले पुष्टि गर्दछ । बीमा साक्षरताले बीमा क्षेत्रमा विश्वासको अभिवृद्धि गर्दछ, साथै सहभागितामा समेत बृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ । जसले बीमा सेवाहरु, बीमाका प्रोडक्टहरुको बारेमा राम्ररी बुझ्न र उक्त बीमाका योजनाहरु सँग जोडिएका जोखिमहरुको घनत्व र गहिराईको पहिचान गरी जोखिम व्यवस्थापन सँगै आर्थिक व्यवस्थापन गर्न सिकाउदछ । साथै बीमा कम्पनीहरु र सरोकारवाला निकायहरु मार्फत आम नागरिकको वास्तविक आवश्यकताहरुलाई पहिचान गरी उनिहरुलाई बीमाका विभिन्न योजनाहरुलाई परिमार्जन गर्न समेत बीमा साक्षरताले सहयोग गर्दछ । बीमा एक विश्वास जितेर काम गर्ने क्षेत्र भएकोले पनि समाजका लक्षित वर्ग बालबालिका, महिला, किसान, वृद्ध आदि संग सँगै आम नागरिकलाई बीमाको बारेमा बुद्धिमतापूर्ण निर्णय लिन सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउन बीमा साक्षरताले मात्र पुरा गर्न सक्दछ ।

*सहायक व्यवस्थापक, राष्ट्रिय बीमा कम्पनी लि.

बीमा साक्षरताको महत्व :

बीमा क्षेत्र देशको वित्तीय प्रणालीको एक महत्वपूर्ण पाटो हो । वित्तीय रुपमा सचेत नागरिकले नै मुलुकको आर्थिक समृद्धिमा अर्थपूर्ण योगदान गर्न सक्दछन् । वित्तीय रुपमा साक्षर उपभोक्ता नै तुलनात्मक रुपमा बढी बचत गरी त्यसको सही समयमा सही क्षेत्रमा लगानीको माध्यम मार्फत जोखिम हस्तान्तरण संगै बढी लाभ लिन सकिरहेका हुन्छन् । बीमा अन्य वित्तीय उपकरण भन्दा निकै जटिल वित्तीय उपकरण पनि हो । हरेक क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको विकास संगै एकातर्फ अवसरका ढोका खुल्दै गइरहेको अवस्था छ भने अर्को तर्फ मानवीय जोखिम संगै प्राकृतिक जोखिमहरु जस्तै-भुकम्प, बाढी पहिरो, जलवायु परिवर्तन, हावाहुरी, खडेरी, चट्याङ, महामारी, घातक रोग दुर्घटना आदि जस्ता जोखिमहरु पनि बढ्दै गइरहेको छ । यसै सन्दर्भमा मानिसहरुले आफ्नो जीवनको सुरक्षा संगै आफ्नो भौतिक सम्पत्तिको सुरक्षा व्यवस्थापन गर्दै आफ्नो आर्थिक हैसियत अनुसार बीमामा लगानी गरी सम्पूर्ण जोखिमहरु बीमा कम्पनीहरुलाई हस्तान्तरण गरी आनन्दमय र निर्धक्क जीवन व्यतित गर्ने अवसर बीमा क्षेत्रले मात्र पुरा दिन सक्दछ । यसर्थ बीमा साक्षरता आम नागरिकमा हुनु अपरिहार्य छ जसलाई बुँदागत रुपमा यसको महत्व बारे प्रष्ट पार्दा :

- ◆ आधुनिक बीमा सेवा सुविधाको सरल र कम लागतमा छनोट गर्ने अवसर
- ◆ उद्योग धन्दा, कलकारखानाको विकास संगै व्यापार तथा वाणिज्य क्षेत्रको विकास हुने
- ◆ मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिको कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्ने
- ◆ ग्रामीण तथा पिछडिएका क्षेत्र, वर्ग, समुदाय आदिको बीमामा पहुँच संगै गरिबी न्यूनीकरण हुने
- ◆ कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकरण, विविधिकरण गर्दै उत्पादकत्वमा बृद्धि हुने
- ◆ आम नागरिकको जीवनस्तरमा बृद्धि संगै आर्थिक सामाजिक विकास र विस्तार हुने
- ◆ बीमा क्षेत्रमा समावेशीता संगै पहुँच बृद्धि भई सामाजिक सुरक्षामा सहयोग पुग्ने
- ◆ जोखिम व्यवस्थापन संगै आर्थिक व्यवस्थापनमा सहयोग पुग्ने
- ◆ विप्रेषण आय उपभोगमा मात्र खर्च नभई बीमा क्षेत्रमा लगानी हुने

नेपालको सन्दर्भमा बीमा साक्षरताको अवस्था र चुनौतिहरु:

नेपालमा बीमाको विकास अन्य वित्तीय क्षेत्र भन्दा अघि नै भएता पनि नेपालमा बीमा साक्षरताको अवस्था धेरै नै पछि रहेको अवस्था छ । नेपालमा मर्जर अघि जीवन बीमा व्यवसाय तर्फ १९ र निर्जीवन बीमा तर्फ २० र २ पूर्णबीमा कम्पनीहरुको बीमा सेवा ७७ जिल्लामा ३३३७ शाखा उपशाखा सहित करिब १२,००० भन्दा बढि व्यक्तिहरु कर्मचारीको रुपमा कार्यरत छन् । बीमा अभिकर्ता ३ लाखको संख्यामा साथै बीमा मध्यस्थकर्ताहरुको पनि राम्रो सहभागिता हुँदा हुँदै पनि अपेक्षा गरे अनुरूप बीमाको पहुँच संगै बीमा साक्षरता नभएको मान्न सकिन्छ । हाम्रो छिमेकी राष्ट्रहरुमा नै बीमाको विस्तारलाई प्राथमिकतामा राखेर सरकारले आफ्ना बजेट तथा कार्यक्रममा समावेश गरी बीमा पहुँच बढाउन बीमा साक्षरतामा ठुलो धन राशी खर्च गरिएको हुन्छ भने नेपालमा भने त्यस्तो अवस्था पाईदैन । भारतमा सन् १९६६ मा कृषि बीमा लागू गर्दा नेपालमा भने भर्खरै यसको अभ्यास गरिँदै छ । तर पछिल्लो वर्षहरुमा बीमा साक्षरतालाई लिएर नियमनकारी निकाय बीमा समिति, बीमा व्यवसायी, अभिकर्ता, सभ्य, तेश्रो पक्ष सहजकर्ता र बीमा दलालहरुको एकिकृत

ढंगवाट बीमा साक्षरताका लागि सामूहिक अभियानमा जुटेको अवस्थाले नेपालको बीमा क्षेत्रको सुस्त बृद्धिलाई तोड्दै बीमा क्षेत्रमा नयां फड्को मार्न सकिने आशलाग्दा काम पनि भएका छन् । विशेष गरी बीमा समितिले विभिन्न स्थानीय निकाय गाउँपालिका तथा नगरपालिकासंग समन्वय गरी बीमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम बनाई हाल अघि बढेको पाइन्छ । यससंग सम्बन्धित धेरै बीमा निर्देशिका समेत जारी गरिएको छ । साथै हाल नयां बीमा ऐन समेत संसदबाट पारित भईसकेको अवस्था छ जसले गर्दा बीमा समितिको स्वायत्तता बढ्ने देखिन्छ । आ.व. २०७९/८० को बजेट वक्तव्यमा पनि बीमाको पहुँच विस्तारका लागि एक घर एक बीमा नीति, सामूहिक दुर्घटना, बीमा सूचना केन्द्रको परिकल्पना, बीमा कलेजको स्थापनामा प्रोत्साहन, बीमा सेवा प्रदायक निकायहरुको संस्थागत प्रणालीगत सुधार, कृषि लघु उद्यम बीमा व्यवसायमा पहुँच र घुम्ती बीमा जस्ता कार्यक्रम समेटिएका छन् । राष्ट्रिय बीमा नीति र विपद जोखिम रणनीति तर्जुमा ,आयकर छुट प्रयोजनको लागि थप सीमा, बीमा महाविपत्ति बण्डलाई समेटिएको साथै स्थानीय तहले बीमामा छुट, अनुदान र सहूलियत दिएर सामाजिक सुरक्षाका विभिन्न कार्यक्रमसंगको आवद्धताले गर्दा भन्ने बीमाको प्राथमिकता र आवश्यकता समेत बढ्न थालेको पाइन्छ । त्यसको सही ढंगबाट कार्यान्वयन भएमा आगामी दिनमा बीमा साक्षरतासंगै बीमामा पहुँच बढ्ने देखिन्छ ।

बीमा साक्षरता एक छरिएको, फराकिलो र प्राविधिक विषयसंग अन्तर सम्बन्धित भएकोले पनि यस संग पर्याप्त सामग्रीको अभाव, विद्यालय विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रममा पनि समेट्न नसक्नु जस्ता समस्याले पनि बीमा साक्षरतालाई प्रभावकारी रुपमा बढ्न नसकेको हो कि भन्न सकिन्छ । मानिसहरुमा बीमा जानकारी हुँदा हुँदै पनि कतिपय मानिसहरुमा क्षमता भएर पनि क्षमता भन्दा कमको बीमा योजना लिएको पाइन्छ । बीमा प्रोडक्टहरुलाई बिक्री गर्न बीमा कम्पनीहरु विभिन्न व्यक्ति, सगठित संस्था, व्यवसायी आदि सगं प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा उपस्थिति भई बीमाको बारेमा आधारभूत कुराहरु र यसका फाइदा बेफाइदा आदि सम्बन्धमा बुझाउने प्रयास गर्दा उनिहरु मार्फत आफ्नो जोखिम हस्तान्तरण र आर्थिक बचत र संरक्षण हुने कुरा भन्दा बढी विभिन्न शंका उपशंकाको दृष्टिले हेर्ने प्रवृत्तिले पनि बीमा साक्षरता बढ्न नसकेको हुन सक्छ । यसर्थ सचेत पदीय हैसियत र जिम्मेवारी पाएका व्यक्तिहरुमा पनि बीमालाई बुझ्ने प्रयास नगर्नु, जागरुकता गराउन खोज्दा पनि व्यक्तिगत आर्थिक स्वार्थमा जोडिएको छ भन्ने भ्रममा परी राम्रोसंग बुझ्न नचाहेर पनि बीमा साक्षरता अपेक्षित रुपमा बढ्न नसकेको हो । नेपालको न्यून आर्थिक अवस्थाले गर्दा अधिकांश नागरिक आफ्नो आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्नमा नै केन्द्रित रहेको पाइन्छ । जसले गर्दा बीमालाई आफ्नो प्राथमिकता भन्दा परको विषय मान्ने अवस्था र सोचाई आम जनमानसमा रहेको छ ।

बीमा साक्षरताको लागि अब के गर्ने ?

नेपालमा बीमा क्षेत्रले कुल गार्हस्थ उत्पादनमा ३.६३% योगदान र वार्षिक रुपमा १५ अर्व भन्दा बढि कर राज्यलाई प्रदान गरिरहेको क्षेत्र हो । जसले प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रुपमा रोजगारीका अवसर प्रदान गर्नुका साथै प्रकृतिक र मानव सिर्जित जोखिमबाट मानव जीवन, सम्पति र दायित्वको रक्षावरण गरी वित्तीय सुरक्षा

प्रदान गर्न बीमाले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। तर पनि नेपालमा यस क्षेत्रलाई सरकारले आफ्ना बजेट नीति, कार्यक्रममा अन्य क्षेत्र जस्तै प्राथमिकतामा राखेर अगाडि बढाएको देखिँदैन, जसले गर्दा आज बीमा साक्षरताको अवस्था दुखदायी रहेको पाइन्छ। यसर्थ नेपालमा पनि अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र अभ्यास अनुरूप बीमा सेवाको विस्तार गरी आर्थिक, प्राकृतिक, सामाजिक, एवं अन्य कारणबाट उत्पन्न हुने सम्पूर्ण जोखिमलाई बीमाको दायरामा ल्याउने, सरकारी सम्पत्तिको बीमा गराउने, दुर्गम तथा न्यून आय भएका समाजका सबै वर्ग, तह र कारोवारमा बीमाको पहुँच पुऱ्याएको अवस्थामा मात्र बीमा साक्षरता बढ्न जान्छ।

यसका लागि राज्यले आफ्ना बीमासंग सम्बन्धित नीतिगत कानुनी, संस्थागत सुधार गदै प्राथमिकता अनुसार कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ। सरकारले हरेक कुरा सुरुवात चाँहि गर्न खोज्ने तर कार्यक्रमलाई व्यवस्थित कार्यान्वयन गर्न नखोज्ने प्रवृत्तिले हालै सञ्चालनमा आएको स्वास्थ्य बीमा र कोराना बीमाको दावी भुक्तानी र स्वास्थ्य बीमाको सेवाको अवस्था र प्रकृया व्यवस्थित हुन नसक्दा आम नागरिकको बीमा प्रति जागृदै गरेको विश्वास पनि यस प्रकारको समस्याले बीमाको विश्वास र यस प्रति नकरात्मक धारणा बन्दै गईरहेको पाइन्छ। यस अर्थ पनि बीमा साक्षरताको लागि विशेष गरी नियमनकारी निकाय बीमा समिति, बीमा व्यवसायी, अभिकर्ता, सर्वेयर, तेश्रो पक्ष सहजकर्ता, स्थानीय निकाय र बीमा दलालहरुको एकिकृत ढंगबाट बीमा साक्षरताका लागि सामूहिक अभियानका कार्यक्रम र रणनीतिका साथ अघि बढ्न सकेको अवस्थामा नेपालको बीमा साक्षरता दर लाई बढाउन सकिन्छ। साथै विद्यालय देखि विश्वविद्यालय सम्म बीमा विषयको पाठ्यक्रम समावेश गरी, बीमा जनशक्ति उत्पादन गर्ने एकेडेमी, तालिम केन्द्र, बीमा सूचना केन्द्र बीमा पूर्वाधार र बैकिङ्ग क्षेत्रको विकाससंग आवद्ध हुने गरी अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन नीति कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गर्न सकिएमा बीमा साक्षरताले गति पाउने अवस्था रहन्छ। त्यसै गरी नेपालको संघीय संरचना अनुरूप महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका, नगरपालिका र गाउँपालिकासंग सहकार्य गरी बीमा सम्बन्धी बीमा सचेतना कार्यक्रम र बीमा योजनाहरुको बारेमा विभिन्न माध्यमबाट प्रचार प्रसार गरिएको अवस्थामा बीमा जागरुकता बढ्ने र बीमामा हुने ठगी भ्रम र अपराधलाई नियन्त्रण गर्न सकेको खण्डमा बीमा साक्षरता निश्चय पनि अभिवृद्धि हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ। साथै नयाँ नयाँ प्रविधिको विकास संग जोडिएर बीमा कम्पनीहरुले आफ्ना सेवाहरु स्वस्थ प्रतिस्पर्धाका साथ आम जनमानसलाई समेट्ने गरी सबै वर्ग क्षेत्रको पहुँच र आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी सोही अनुरूप बीमा प्रोडक्ट तयार गरी विश्वासिलो आधार प्राप्त हुने गरी सेवा प्रवाह गर्न सक्नु पर्दछ। बीमा योजनाहरु लिदा बीमितलाई उसको आवश्यकता अनुरूपको फाइदा पुग्ने गरी बीमा योजनाको उपयोग गर्न सक्ने निर्णय लिन सकेमा मात्र वास्तवमा बीमा साक्षरता भएको मानिन्छ। यसर्थ यसका लागि सबै सरोकारवाला पक्षहरुको छमता वृद्धि सगै साथ सहयोग र सहकार्यमा आफ्नो ठाउँबाट हातेमालो गरी बीमा साक्षरताका लागि लाग्नु पर्ने अवस्था आएको छ। बीमा कार्यक्रमलाई समग्र क्षेत्र समेटन कम प्रिमियममा बीमा कार्यक्रमलाई स्वछेच्छि होइन की अनिवार्य गर्नु पर्दछ। जस्तै घरको बीमा गर्दा नक्सा पास संगसंगै अनिवार्य गर्न सकेमा जनमानसमा बीमाको आवश्यकता बुझ्ने र अन्य बीमा पोलिसीहरुको खरिदमा आर्कषण निश्चय नै बढ्ने थियो।

उपसंहार:

नेपालको साक्षरता वृद्धि दर संग संगै बीमा साक्षरतामा पनि वृद्धि भईरहेको छ । तर बीमा उद्योगको विकासको लागि उत्साहजनक बीमा साक्षरता हुन सकिरहेको छैन । हिजोको बीमा बजार अर्ब बाट खर्बको बजारमा पुगिसकेको अवस्थाले पनि नेपालको आर्थिक क्षेत्रमा बीमाले दिने योगदानको ग्राफ पनि क्रमश बढ्दै गइरहेको छ । यसर्थ बीमा क्षेत्रको पेनिट्रेशन र डेन्सिटिमा वृद्धि भएको मान्न सकिन्छ । हिजो बीमा बजार संकुचित दायरामा सीमित थियो तर आजको दिनमा बीमाको बजार विश्वव्यापी रुपमा बढ्दै गइरहेको छ । आज हरेक पत्रपत्रिका, छापा, टेलिभिजन, इन्टरनेट र अन्य विभिन्न पेज आदिमा बीमाका सम्बन्धमा नलेखिएका र प्रचार नगरिएका सन्दर्भ नहोला । त्यसैले बीमा साक्षरता बढेर गएको छ, बीमा समितिको असार मसान्त सम्मको तथ्यलाई हेर्दा ४१% बीमाको दायरा वृद्धि भएको छ । अझै पनि ५९% बजार हिस्सा र बीमाको दायरामा वृद्धि गर्न बीमा साक्षरताको भूमिका अपरिहार्य देखिन्छ । बीमा क्षेत्रको गुणात्मक वृद्धि र विकासको लागि अब कछुवाको गतिमा घसेर होइन, खरायोको चालमा दौडन सक्ने गरी सबै सरोकारवाला पक्ष तयार हुनु पर्ने र सो अनुसारका संयन्त्र संगसंगै ऐन, नीति, कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन पक्षमा जोड दिनु जरुरी देखिन्छ ।

विकसित मुलुकहरुमा प्रत्येक व्यक्तिको जन्म देखि मृत्यु सम्मका हरेक कार्यहरुमा बीमालाई अनिवार्य रुपमा आवद्धता गरिएको हुन्छ । तर विडम्बना त्यो नेपालमा हुन सकिरहेको छैन । भनै नेपाल जस्तो भौगोलिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्थाले पछाडि परेको मुलुकमा बीमाको बारेमा आम नागरिकको अनिवार्य आधारभूत आवश्यकताको रुपमा सरकारले प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ । जसले गर्दा नेपाल सरकारले राखेको सम्वृद्ध नेपाल, सुखी नेपालीको दिर्घकालीन सोच र बजेटले राखेको एक घर एक बीमा नीतिलाई साकार बनाउन वित्तीय क्षेत्रको एक महत्वपूर्ण खम्बाको रुपमा बीमा क्षेत्र स्थापित हुने छ । आजका दिनमा बीमा कम्पनीहरु र सरोकारवाला निकाय जसरी बीमाको बारेमा चेतना र ज्ञान फैलाउदै हिँडिरहेका छन् त्यसै गरी आम नागरिकहरुले भोलीका दिनमा आफै बीमा कम्पनीहरुका ढोका ढक्ढकाउदै बीमा पोलिसी खरिद गर्न आउने वातावरण तयार गर्न बीमा साक्षरताको आवश्यकता रहेको छ । जसमा बीमा जनचेतना मात्र होइन ,उसले आफ्नो जीवन र आफ्नो सम्पत्तिको जोखिम हस्तान्तरण गर्ने चेतना संगै जागरुपता आउने छ । जुन हाम्रो सामाजिक संस्कारको रुपमा ग्रहण गर्ने परिपाटी बनाई स्वतस्फुर्त बीमा गरिने संस्कारको विकास गरी जोखिम व्यवस्थापन गर्दै आर्थिक भारलाई बीमा मार्फत न्यूनीकरण गर्दै, वित्तीय सुरक्षा संगै प्रत्येक व्यक्ति, परिवार, समाज, संगठन र राज्यको सुरक्षासंगै समग्रको आर्थिक भरपाई गर्ने एक महत्वपूर्ण माध्यम भनेको नै बीमा क्षेत्र रहेको हुनाले आम जनमानसमा अहिलेको विद्यमान परिस्थितिमा बीमा साक्षरता बढाउनु अपरिहार्य छ, जुन नेपालको बीमा बजारको गुणात्मक विकास र विस्तारको लागि आजको आवश्यकता पनि हो ।

नेपालमा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणाली

*सुरज ज्ञवाली

सारांश:

विपत्ति, प्रकृति र नियतिका कारणले जीवनमा आइपर्ने जोखिमहरुको सामना गर्ने बनाउन गरिबी न्यूनीकरण उन्मुख बजेटको एक भाग हो सामाजिक सुरक्षा। गरिबी न्यूनीकरण, मर्यादित जीवन र सुरक्षित भविष्यका लागि सामाजिक सुरक्षा अपरिहार्य छ। नेपालमा आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरणीय जोखिमहरुको विद्यमानता तथा सम्भावना रहेको र वर्तमानमा पनि यस्ता जोखिमहरुको सामना गर्नु परिरहेको छ। समाजवाद उन्मुख लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणा बमोजिम कमजोर विपन्न र विभिन्न जोखिममा रहेका समुदायको जीवनयापनलाई सहज बनाउन र सबै नागरिकको जीवन सुरक्षित, संरक्षित र गुणस्तरीय बनाउन सामाजिक सुरक्षा उपलब्ध गराउनु पर्ने हुन्छ। नेपालको संविधानले रोजगारी र श्रमको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ। लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुरूप सबै नागरिकको गुणस्तरीय जीवन सुनिश्चितताका लागि राज्यले सामाजिक सुरक्षा र कमजोर, विपन्न एवम् जोखिममा रहेका लक्षित वर्गको संरक्षण गर्ने नीति अवलम्बन गरेको छ। श्रमको मर्यादित र सुरक्षित व्यवस्थापन, व्यवसायजन्य स्वास्थ्य र सुरक्षाको प्रवर्द्धन, सामाजिक सुरक्षाको योजनामा सबैको आवद्धता बढाउनु, श्रम रोजगार र सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा राष्ट्रिय नीति, योजना र कार्यक्रमहरुको तर्जुमा र कार्यान्वयन गरी सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्नु पर्ने देखिन्छ। लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाका आकांक्षा तथा संकल्पहरुलाई मूर्तता दिन र समतामूलक समाजको निर्माण गरी राष्ट्रिय विकासमा उल्लेखनीय योगदान गर्नका लागि वर्तमान समयमा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको आवश्यकता देखिन्छ। यसको मूलभुत उद्देश्य भनेकै आमनागरिकमा सामाजिक सुरक्षा हकको प्रत्याभूति तथा श्रम सम्बन्धी हकको सम्बोधन गरी सामाजिक न्याय कायम गर्नु हो।

परिचय:

समाजमा रहेका प्रत्येक सदस्यको मर्यादित जीवन र सुरक्षित भविष्यका लागि अवलम्बन गरिने सुरक्षाको अवधारणा नै सामाजिक सुरक्षा हो। यो नागरिकहरुको न्यूनतम मानवीय आवश्यकता पुरा गर्न राज्यका तर्फबाट गरिने संरक्षणकारी कार्यसंग सम्बन्धित छ।

मानिसको जीवनमा आउने प्रतिकूल परिस्थितिहरुबाट मानिसको सुख र खुशीलाई बचाउँदै मानव पूँजीको रक्षा र विकास गर्ने राज्यको सामाजिक जिम्मेवारीबोधको कार्यक्रमिक अभिव्यक्ति सामाजिक सुरक्षा हो। यो राज्यको कर्तव्य र नागरिकको अधिकारसँग सम्बन्धित विषय जसले गरिबी निवारणमा प्रत्यक्ष सहयोग गर्दै श्रम बजारलाई व्यवस्थित र श्रमको उत्पादकत्व बढाउन प्रभावकारी भूमिका खेल्दछ।

यो राज्यको लोककल्याणकारिता र न्याय प्रवर्द्धन गर्ने नीतिगत तथा आधुनिकतम कार्यक्रमिक उपकरण हो। सामाजिक सुरक्षाको सैद्धान्तिक आधारको रूपमा सामाजिक सुरक्षा योजनालाई विश्वमा दुईवटा आयामबाट सञ्चालन गरिएको छ। पहिलो आयाममा नागरिकको प्रत्यक्ष योगदान नपर्ने कार्यक्रमहरु जस्तै: वृद्धभत्ता,

*अधिकृत (वित्त), हाइड्रोइलेक्ट्रीसिटी इन्भेष्टमेण्ट एण्ड डेभलपमेण्ट कम्पनी लिमिटेड

बेरोजगार भत्ता, एकल महिला भत्ता, आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सुविधा आदि पर्दछन् भने दोस्रो आयाममा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजना जसमा, योगदानकर्ताको योगदान पर्ने कार्यक्रमहरु जस्तै : औषधी उपचार स्वास्थ्य तथा मातृत्व सुरक्षा, दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा, आश्रित परिवार सुरक्षा, वृद्धावस्था सुरक्षा योजना आदि । वर्तमानमा आर्जित बचतको योगदानबाट भविष्यमा सोको प्रतिफल प्राप्त गर्नु नै योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणाली हो ।

विश्वमा सामाजिक सुरक्षा:

विश्व परिवेशमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम राजनैतिक विचारधाराअनुसार फरक फरक रुपमा हेरिएको पाईन्छ । विश्वमा सन् १९३५ अगष्ट १४ मा तत्कालीन अमेरिकी राष्ट्रपति Franklin D. Roosevelt ले जेष्ठ नागरिक, बेरोजगार र बालवच्चालाई आर्थिक सहायता प्रदान गर्ने कानुन जारी गरे पश्चात् Modern welfare state मा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरु आएका थिए । सन् १९३० को विश्वव्यापी आर्थिक मन्दी र दोस्रो विश्वयुद्ध पश्चात यसबाट प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रुपमा प्रभावित मुलुकहरुले आफ्ना नागरिकहरुका लागि सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्नका लागि वार्षिक बजेटमा विनियोजन गरी स्रोतको परिचालन गर्दै गए । सन् १९४८ मा लागू गरिएको मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रमा उल्लेख सामाजिक साँस्कृतिक अधिकारको व्यवस्थाले सामाजिक सुरक्षालाई थप सबल बनाउन योगदान गर्‍यो । त्यस्तै International Labour Organization-ILO बाट सन् १९५२ मा जारी भएको सामाजिक सुरक्षा न्यूनतम मापदण्ड सम्मेलन अभिसन्धि नं. १०२ ले निम्नानुसार ९ प्रकारका सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रहरुको विविधिकरण गरेको छ ।

- औषधोपचार सुविधा, बिरामी हुँदाको सुविधा, बेरोजगारी सुविधा, वृद्धावस्थाको सुविधा, काम गर्दा हुने दुर्घटना र चोटपटकबापतको सुविधा, परिवार र बालवच्चाको हेरचाह सुविधा, मातृत्व संरक्षण बीमा सुविधा, अपाङ्गताको सुविधा र आश्रित परिवार हेरचाह सुविधा । उपरोक्तानुसारका क्षेत्रमा हाल विश्वका अधिकांश मुलुकमा विभिन्न कार्यक्रममार्फत सामाजिक सुरक्षा कायम गर्न पहल गरेको पाईन्छ । प्रारम्भमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई रोजगारदाता वा सरकारबाट प्रदान गरिने सामाजिक-आर्थिक सहायता र सामाजिक बीमाका रुपमा मात्र बुझ्ने गरेकोमा सन् १९८० को दशक पछि ILO को प्रयासबाट यसलाई गरिबी, मानव विकास जस्ता व्यापक विषय एवं क्षेत्रसँग हेर्न थालिएको पाइन्छ ।

नेपालमा सामाजिक सुरक्षा:

नेपालमा वि.सं. १९९१ मा सैनिकहरुलाई सेवा निवृत्त जीवनमा आर्थिक राहत पुर्‍याउने उद्देश्यले स्थापना भएको सैनिक द्रव्यकोष सामाजिक सुरक्षाको पहिलो संस्थागत प्रयास थियो । त्यस्तै गरी वि.सं. २००१ मा निजामती कर्मचारीका निमित्त निजामती प्रोभिडेन्ट फण्डको व्यवस्था गरिएको थियो । वि.सं. २००७ प्रजातन्त्रको स्थापना पश्चात् जनकल्याणकारी कदमहरुले समाजमा स्थान पाए, त्यस्तै वि.सं. २०१३ सालबाट शुरु गरिएको योजनावद्ध विकास सँगै भौतिक विकास मात्र नभई सामाजिक विकासमा पनि नागरिकहरुको सहभागिता हुन पुग्यो । वि.सं. २०१९ मा कर्मचारी सञ्चय कोष ऐन, २०१९ पारित गरी विभिन्न कोषहरुलाई गाभेर एउटै कोष (कर्मचारी सञ्चय कोष) स्थापना गरी सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा कार्यक्षेत्र विस्तार हुँदै

गयो । त्यस्तै गरी आ.व. २०५१/०५२ मा तत्कालीन सरकारद्वारा वृद्धभत्ता वितरण कार्यक्रम शुरु गरेपछि आमजनताको सामाजिक सुरक्षाप्रति चासो बढ्दै आएको पाइन्छ ।

तर, नेपालमा माथि उल्लेखित विभिन्न नाम र प्रकृतिका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु सञ्चालन भएपनि मुलुकका बहुसंख्यक नागरिक सामाजिक सुरक्षा सञ्जालभित्र आउन नसकिरहेको अवस्थामा स्थायी, दिगो र व्यापक दायराको सामाजिक सुरक्षालाई व्यवस्थित र विस्तारित गर्दै लैजान आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ देखि सामाजिक सुरक्षा गरेको अवधारणा ल्याई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणाली स्थापनाको कार्य प्रारम्भ गरियो । वि.सं. २०६७ चैत्र ७ गते सामाजिक सुरक्षा कोष (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) नियमावली जारी गरी उक्त नियमावली बमोजिम सामाजिक सुरक्षा कोष स्थापना गरियो ।

नेपालको संविधानमा प्रत्येक श्रमिकलाई उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक सुनिश्चितता गरे अनुरूप योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई राज्यको नीति तथा कार्यक्रममा प्राथमिकताका साथ अधि सारिदै आएको देखिन्छ । त्यस्तै योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ र सो बमोजिम योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा नियमावली, २०७५ जारी भई कार्यान्वयनमा आएका छन् । साही अनुसार सरकारको “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को ध्येयलाई मूर्तरूप दिन “असल श्रम सम्बन्धको आधार, सामाजिक सुरक्षा र रोजगार” भन्ने मुल नाराका साथ वि.सं. २०७५ मंसिर ११ गते बाट योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई औपचारिक शुभारम्भ गरी नेपालमा “नयाँ युगको शुरुवात” भनी कार्यक्रमको थालनी गरियो । फलस्वरूप योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनालाई वि.सं. २०७६ श्रावण ०१ देखी पूर्णरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइयो ।

सन् १९५२ को ILO रिजोलुशन नं. १०२ अनुसारका ९ वटा क्षेत्रहरुमध्ये ७ वटा क्षेत्रहरु: औषधि उपचार स्वास्थ्य तथा मातृत्व सुरक्षा योजना, दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा योजना, आश्रित परिवार सुरक्षा योजना, वृद्धावस्था सुरक्षा योजना लाई सामाजिक सुरक्षा योजना सञ्चालन कार्यविधि, २०७५ अनुसार कार्यान्वयन भईरहेको छ । हाल २०७९ श्रावण मसान्त सम्ममा सामाजिक सुरक्षा कोषमा आवद्ध रोजगारदाता १७,२७४ जना र ३,५२,९२४ जना योगदानकर्ताहरु सूचिकृत भई कार्यक्रमहरुलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउदै लिएको छ । त्यस्तै वर्तमान समयमा नेपाल सरकारले आफ्नो आ.व. २०७९/०८० को वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम साथै आ.व. २०७९/०८० को संघीय बजेटमा पनि योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाका कार्यक्रमहरुलाई कार्यान्वयन गर्दै सोको दायरा विस्तार गर्ने संकल्प गरेको छ ।

निष्कर्ष:

लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणालाई मूर्तरूप दिने अस्त्रका रूपमा रहेको सामाजिक सुरक्षा नागरिकहरुले शासनप्रति प्रत्यक्ष अनुभूत गर्ने पाटो हो । नेपालमा यसको विगतदेखि वर्तमानसम्म प्रयोगको तरिका तथा शैलीको विश्लेषण गर्दा गतिशील र अभ्यासमुखी प्रवृत्तिगत विशेषता देखिन्छ । नागरिकका असीमित आवश्यकता र सार्वजनिक सिमित स्रोत-साधनको कुशल ढंगबाट समान्जस्यता कायम गरी सामाजिक सुरक्षाको बढ्दो

दायरालाई थप सम्बोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै विश्वव्यापी रूपमा शुरुवात भएको एक शताब्दी पछि मात्र नेपालमा लागू गरिएको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजना नितान्त नयाँ र नौलो अनुभव रहेको छ । औपचारिक तथा अनौपचारिक क्षेत्रमा रहेका सम्पूर्ण श्रमिकहरूलाई सामाजिक र आर्थिक लगायतका जोखिमहरूबाट मुक्त गरी मर्यादित जीवनयापन एवं सुरक्षित भविष्य निर्माण गर्न योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजना अपरिहार्य देखिन्छ । अतः बदलिँदो सन्दर्भ अनुसार आमनागरिकको जीवनउपयोगी हुने गरी सामाजिक सुरक्षाका अभियानहरूलाई बढाउने कुरामा सबै सरोकारवालाहरु एकमत हुन जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

- ◆ नेपालको संविधान
- ◆ www.onlinekhabar.com
- ◆ निजामति सेवा पत्रिकाका विभिन्न अंकहरु
- ◆ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४
- ◆ www.ssf.gov.np
- ◆ सामाजिक सुरक्षा कोष वार्षिक प्रतिवेदन
- ◆ सामाजिक सुरक्षा खबर
- ◆ पन्ध्रौँ योजना (आ.व. २०७६/०७७ - २०८०/०८१)
- ◆ मध्यकालीन खर्च संरचना (आ.व. २०७७/०७८ - २०७९/८०)
- ◆ सम्बन्धित वेबसाइटहरु ।

ENGLISH SECTION

Nepalese Financial System: An Overview

-Dr. Dandapani Paudel*

Financial sector liberalization in Nepal as being the first and prominent sector partly initiated from the banking sector in mid-1980s had further been stimulated en route to full-fledged financial liberalization with an open policy of red carpeting for new entrants based on merely business feasibility and economic viability. Nevertheless, in 1990s, such liberalization practice was further focused on towards an urban-centric configuration ignoring the geographical structure of the populace and the rural economy branding the terminology of a first generation economic liberalization as a mimic with the tune compatible with global fashion. No doubt, the substantial increase in the number of banks and financial institutions (BFIs) and transaction volumes not only recorded at a higher side as an impact of liberalization but also exceptionally continued even during the conflict hit period attributed by rural to semi/urban migration and remittance inflow bypassing the remote areas enhancing further demerits of less accessibility of banking habit of the rural poor. As such, BFIs have been categorized into four groups in view to rationalizing in terms of descending order of paid up capital and functional activities. Nevertheless, it is difficult to use any quantitative measuring yardsticks of the saturation level of the number of banks and financial institutions, rather they are opted in fulfilling the mandatory norms and conditions as prescribed at the time of licensing ignoring the options of measuring the potential size of the economy which can be used as a better proxy to estimate the tentative size of financial sector

The beauty of the liberal economic regime is no doubt that individuals/groups are free to enter, if they feel there is room for return. The free exit, which also bears equal merit in other sectors of the economy, cannot compare at par with other sectors since the financial sector not only deals but also liable for the public deposits. Nepal Rastra Bank (NRB) in the recent past

---

* Dr. Paudel is Ex-CEO of DCGF.

as a regulatory and supervisory authority of the BFIs mandated to increase the level of paid up capital up to four-fold in line with the international practices to rationalize the size of the number of BFIs as a step towards the so-called second generation of liberalization. In view to leverage this process, NRB opted mergers and acquisitions as some sort of solutions which might not be easily and successfully applicable as expected not only to matching and marking problem but also raising a prudential norms of risk mitigation with the belief that too big to fail. Similarly, the recent politically motivated mechanism of one bank branch for one local political unit might not be eco-business viable, if the central policy is focused on to a model of giant concentration. In other words, looking at the overall geographical structure and pathetic dwelling of the rural populace the much talked opening up of one banking branch to local government areas is neither sufficiently access to the rural poor nor be cost effective for the big BFIs. Rather small is beautiful approach might be in different brand like cooperative, unit banking, microfinance, etc., designed with the provision of normal banking facility under the umbrella of an effective independent regulatory and supervisory authority would be more rural populace friendly targeting to medium to long term approach.

The basic objectives of the Nepalese financial system as elsewhere include financial stability and deepening, good governance, financial accessibility and literacy, standard auditing, prudential regulation and supervision, enhancing formal financial system, transparent and fair competition, among others. Looking at the Nepalese financial sector, it is not only the BFIs sector but also all most all sectors directly/indirectly related as defacto by nature with financial or non-financial activities as partner of the financial net. A brief categorical summary of the regulatory and supervisory authority/self regulatory status of the different financial / non-financial institutions / markets in the boarder terms are as follows.

Structure of Nepalese Financial System

Regulatory and Supervisory Authority	Related Institute/Market
<p><u>BFIs Sector</u></p> <p>Nepal Rastra Bank</p>	<p>A – Class, B – Class</p> <p>C – Class , D - Class</p>
<p><u>Insurance Sector</u></p> <p>Beema Samiti / Insurance Board</p>	<p>- Life Insurance</p> <p>- Non-Life Insurance</p> <p>(Reinsurance activities within the domestic front is of recent origin in Nepal)</p>

<p><u>Capital Market</u></p> <p>Securities Board of Nepal (SE-BON)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - NEPSE, - Listed Companies - Merchant Banker, - Mutual Fund - Stock Broker, - CDS - Deposit Member, - Credit Rating Agency, etc.
<p><u>Non-Bank Financial Institutions</u></p> <p>Self-Regulatory Institutions</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Employees Provident Fund (EPF) - Citizen Investment Fund (CIT) - Deposit and Credit Guarantee Fund (DCGF)
<p><u>Cooperatives</u></p> <p>Related Institutions: National Co-operative Board/ National Co-operative Bank Ltd.,etc, (with limited member cooperatives)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Saving and Credit Cooperatives - Saving and Credit Cooperatives licensed by Nepal Rastra Bank - NGOs with Limited Banking Transactions

Looking at the system structure, the BFIs, insurance sector and capital markets are governed by the mandatory regulation and supervisory authority whereas the rest sectors are either under self-regulatory framework or partly regulated. Under the self regulatory mechanism, the EPF and CIT are known as long term contractual saving mobilizer in a sizable manner which is bound for safe lending in view to protect their contributors as mandated by their legal status basically focusing on infrastructural and government projects, among others. They are directly related with the Ministry of Finance (MOF) for any major policy shift. Similarly, the DCGF is of a recent origin in Nepal as the concept of deposit guarantee/insurance has been started as a sensible part of financial safety net. It is governed by its own Act ensuring the public deposit in the BFIs as defined to a certain extent to reimburse the individual depositor immediately in case any BFI announced as defaulted by the regulatory authority. Being a guarantor of deposit in case of default, it is known as the center part of safety net of the financial sector (BFIs). The major policy guidelines of DCGF are also linked with the MOF as in case of EPF and CIT. The definition of financial and non-financial status of institutional category in Nepal is based on the definition of the NRB Act and looking by the fundamental functional nature of financial mobilization of these institutions, government of Nepal has to make an international review of the practices and effective lessons learnt the financial and non-financial status of such institutions as per the global standard to redefine in a broader base.

As contrary with the constitutional spirit of three pillar economic model, the vested interest of so called legislation makers turned it into partial pitfalls by weakening the pro-rural reach organized financial system. The present status of the cooperatives is very vulnerable due merely offering licensing without any corresponding feedback cum backup system of regulation and supervision. If an authority is established for prudential regulation and supervision, there is

no hard and fast reason to restrict financial cooperatives in mobilizing public resources. The lesson of financial cooperative movement is sufficient enough to learn the successful role in their early development of Japan, South Korea, etc. They are proud to refer the saying that how cooperative system attributed to South Korea from potato chips to computer chips economy, among others? For this, realizing a role model of rural financial evolution, NRB had suggested to the government as early as two and half decade ago in establishing a prudential regulatory and supervisory authority aiming at initial support from the part of Bank in the capital, manpower, technical knowhow, etc, for effective operationalization of financial cooperative . Obviously, the rural inclusion in the financial sector has not been judiciously addressed leaving the room of rigid opportunity of financial access to rural poor. It is the core function of NRB as an apex body of the financial system and also the advisor to the government to advice a fairly feasible role model for the rural financial system in a more cost effective manner, which is also a moral obligation of the government to act accordingly. It is but natural as elsewhere that the mushrooming growth of Nepalese financial sector is no doubt urban-centric due to economic viability which needs to address with pro-active positive policy discrimination in favor of rural areas. Mimicking the cooperative culture of saving and lending, a number of saving groups, mother groups, consumer groups and also gaming type of Dhukuti groups are burgeoning as a threat to organized financial market.

Empirically, a well established feedback relationship of cause and effect between economic growth and financial sector development could not have been validated that how much the latter's growth contributes to the former in Nepal. The financial sector's contribution to gross domestic product (GDP) is being used as a yardstick to assess the impact in the overall economy. Similarly, NRB has immediately initiate detail study on multifaceted digital transactions in the financial system to curb various payment settlements and hacker/attacker technology together with the possibility of pros and cons in detail regarding the burgeoning crypto currency tendency whereas policy incentive should be in favor of cashless society. The good governance, risk management and internal control, effective offsite and onsite supervision, international auditing standard, etc, are some of the issues to be regularly addressed.

The insurance sector should address the issues of accessibility and inclusion, responsible and transparent system, strengthening regulatory and risk based supervision, among others. The capital market should have to expand sectoral diversification, promote peoples participation, implement commodity market, strengthening good governance among all stakeholders and improve prudent regulation and supervision, among others. The self regulatory institutions since they are either lending or guarantying credit should have to develop strong supervision mechanism to make ensure the risk involved, for which, the adoption of a high-tech information technology is essentially ensured.

Legal Provisions on Credit Guarantee in Nepal

*Bishnu Mani Adhikari

1. Introduction:

Credit is the asset created by Banks and Financial Institutions (BFIs) against some security. Oxford dictionary defines credit as the ability of a customer to obtain goods or services before payment based on the trust that payment will be made in future. Similarly Britannica defines credit as the transaction between two parties in which one (the creditor or lender) supplies money, goods, services, or securities in return for a promised future payment by the other (the debtor or borrower). Bank and Financial Institutions Act, 2073 defines Credit as the amount lent by bank or financial institutions to any person firm, company, institution, or other business enterprise subject to repay principal, interest or other charge within certain time limit, direct or indirect commitment, interest or other charge or the credit, re-finance, restructuring and renewal of the credit, guarantee and other commitment issued for repayment of such credit and the term also includes any type of credit as specified by the Rastra Bank by publishing public notice. Similarly Nepal Rastra Bank Act, 2058 defines Credit as a direct or indirect promise to invest money and the right to recover such amount of investment in return and the interest of such credit or payment of other charges, the refinance given against security or credit or investment restructuring and renewal of credit, the guarantee made for repayment of credit or any other promise for such repayment, and the expression also includes any type of debt. Similarly, Credit Guarantee Rules, 2075 defines credit as the amount lent by member institution for livestock purchase, microfinance and deprived sector, small and medium enterprises or agriculture credit program on the sectors as specified by Nepal government. So the definition of credit depends upon the institution defining it but the core issue is involvement of both the lender and borrower along with some inherent rights and duties.

Credit Guarantee is the confirmation of repayment of debt to the extent mentioned on contract or agreement document provided by the institution operating guarantee schemes in the event of default or any financial mishaps. **A credit guarantee scheme provides third party credit risk mitigation to lenders through the absorption of portion of lender's losses on the loans made to SMEs in case of default, typically in return for a fee. So a guarantee is simply a written

*Deputy Manager, DCGF

** <https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/publication/principles-for-public-credit-guarantee-schemes-cgss-for-smes#:~:text=A%20credit%20guarantee%20scheme%20provides,in%20return%20for%20a%20fee.>

agreement between two parties in which one party agrees to pay stipulated fee for securing the particular asset while another party pays the specified amount of claim in case of default. So it is basically a contract which helps the lender to be more secured and protects from unseen risk by payment of designated fee. The practice of credit guarantee is prevalent around the world. But the schemes might differ from country to country as different countries have different financial system and economic characteristics. But the ultimate aim is to protect the financial system from various risks. Guarantee providing institutions are often referred as financial safety net as they absorb various shocks and protect the financial system from various risks. In addition, providing credit guarantee enables banking system to extend credit even in absence of bankable collateral. So a sound credit guarantee mechanism helps in filling the financial gap thereby creating more entrepreneurs, jobs, products and services. This not only helps to strengthen banking system but also overall productivity of the nation.

2. Institutional Arrangement for Credit Guarantee in Nepal:

Deposit and Credit Guarantee Fund (DCGF) established by Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073 is the sole credit guarantee institution available in Nepal. Livestock Credit Guarantee, Microfinance and Deprived Sector Credit Guarantee, Small and Micro Enterprise Credit Guarantee, Agriculture Credit Guarantee, Education Loan and Educational Unemployed Business Credit Guarantee and Export Credit Guarantee are the credit guarantee schemes (CGSs) currently in practice under DCGF. Nepal Rastra Bank, the central bank of the country, provides discounts and other offers through policy intervention and thereby support DCGF functions indirectly. Likewise, BFIs are the primary customer of DCGF who gets membership of DCGF to enroll on various CGSs via entering into formal agreement. So basically member BFIs and DCGF are the major frontline players while NRB provides supporting role in implementing the CGSs in the context of Nepal.

3. Legal Arrangements for Credit Guarantee in Nepal :

Before the introduction of Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073, DCGF is operated under Company Act. So, all CGSs were issued as per Credit Guarantee Bylaws, 2068. Subsequent to introduction of DCGF Act, fresh rules are formulated as per the right conferred by the Act, approved by cabinet of ministers, published on Nepal gazette and came into force. In addition circulars and unified directives issued by Nepal Rastra Bank, also systematized the credit guarantee functions and encouraged membership. So a detailed legal provision for issuance of CGSs is discussed below:

3.1 Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073

The preamble of Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073 states that “It is justifiable to make legal arrangement to incorporate and operate Deposit and Credit Guarantee Fund for economic development of the country by enhancing confidence of public towards banking and

financial system, and, protection and safeguard of public through protection of public deposit and credit”. Likewise the Act also defines various terminologies pertaining to credit guarantee. Under clause 7 Sub clause (b), (c) and (d), of the same Act, provision of small and medium enterprise credit guarantee, microfinance and livestock credit guarantee and export credit guarantee have respectively been mentioned. Similarly under clause 37, the Act mentions about credit guarantee fee, claim and claim settlement is to be done as specified. Likewise under clause 38 (3), there is provision of credit guarantee fund in which paid up capital as decided by board, guarantee premium paid by member banks, fee paid by creditors for credit guarantee, subsidy received from government of Nepal, return received from investment of financial asset of credit guarantee fund, loan, subsidy, donation or assistance amount received from foreign government, entity or individual, and amount received from Nepal government is to be deposited. Likewise under clause 45 of the Act, DCGF has the authority to conduct on site and off site monitoring of member institution pertaining to accuracy of documents submitted for credit guarantee. Likewise, under clause 65 (1) (c), Nepal government can make Credit Guarantee Rules. Hence Credit Guarantee Rules 2075 has been formulated and implemented under this clause.

3.2 Credit Guarantee Rules 2075:

Credit Guarantee Rules 2075 came into force on 2075 B.S which is amended twice, first on 2076/01/30 and second on 2077/06/26. Third amendment has already forwarded to Ministry of Finance for necessary approval. Credit Guarantee Rules 2075 is blue print of DCGF to implement credit guarantee functions as directed by Government of Nepal. The rules are divided into 5 chapters. Chapter 1 deals with initials, chapter 2 deals with Livestock Guarantee, Chapter 3 mentions about claim of guaranteed livestock, Chapter 4 deals with credit guarantee and Chapter 5 covers miscellaneous provisions. Criteria like age, number, type, limit per livestock etc. are mentioned along with the provision of issuance of membership in detail in chapter 2 which exclusively covers the guarantee procedure of livestock. The process of issuance of policy, duties of member bank and responsibilities of DCGF are outlined within it. Similarly, Chapter 3 deals with claim process of livestock. The process of lodging in file, the percent of claim payment, criteria of acceptance and decline of claim are mentioned on it. Chapter 4 is the vital chapter on credit guarantee program of DCGF which states the guarantee schemes. The issues of terms and conditions, criteria for guarantee, method and frequency of premium payment, reporting methodology, claim lodging process, claim approving and disapproving process etc. are all well explained on this chapter. So basically chapter 2, 3 and 4 are the major legal provisions on credit guarantee program as operated by DCGF.

3.3 NRB Circulars:

The circulars issued by NRB plays vital role to expand credit guarantee spectrum in the country. The circular 2/078 issued by Regulation Department of Nepal Rastra Bank on clause no 9 (5), provides 75% waiver on loan loss provision. Similarly, Circular number 17/078 on 3(7) and 3 (9) provision of guaranteeing with DCGF is clearly mentioned.

3.4 Integrated Procedure on Interest Subsidy for Concessional Loans, 2075

Nepal government introduced Integrated Procedure on Interest Subsidy for Concessional Loan 2075 which again sets broader array of sector which needs to be covered through credit guarantee arrangement. Clause 3 discusses about the type and limit of the credit which includes commercial agriculture and livestock loan up to 5 Crore, Educated Youth Unemployed Loan up to 7 Lakhs, Project Loan for Returnee Youths from foreign employment up to 10 Lakh, Women Entrepreneur Loan up to 15 Lakhs, Dalit Community Entrepreneurship Development Loan up to 10 Lakhs, Higher, Technical and Vocational Education Loan up to 5 Lakhs, Private Home Construction Loan for Earthquake Affected People up to 3 lakhs, Operation of Cloth Industry up to 5 Crore etc. The procedure focuses more on fixed asset collateral free loans as a result of which provision of credit guarantee is inserted on most of the products. Clause 7 of the procedure mentions about Credit guarantee arrangement while clause 17 discusses about functions, duties and rights of DCGF. This clause is the most important clause of DCGF as it elaborates the premium collection and claim payment process.

4. Gap Analysis

Despite being a very important component for financial stability, credit guarantee business has not been growing as expected. This is due to mainly weak institutional capacity and legal arrangements. DCGF is still using the old traditional documents for guaranteeing as well as claim settlement process. Banking system has been changing each year adopting various practices and introducing new credit products. Likewise with introduction of new products, banking sector is exposed to multiple risks as well. With the development of financial sector, default rate is also growing. Unlike the growth of credit numbers, credit guarantee numbers are not encouraging. This is basically due to two issues, firstly, the institutional strength of DCGF and secondly, the legal base. DCGF is guaranteeing in tune of Rs. 300 billion credits at the end of Asadh End 2079 but the net financial strength of DCGF is nearly Rs. 20 billion only which again need to cover nearly Rs. 900 billion deposit guarantee liability as well. At present, with guarantee amount inclusive of both deposit and credit in range of Rs. 1200 billion, the strength of Rs. 20 billion financial strength is negligible. This raises a big question among bank and financial institutions regarding the capability of DCGF to honor claims in case of banking crisis. Likewise there is no dedicated risk assessment desk and monitoring desk which again exposes DCGF to unaccountable risk. Another aspect is the legal provisions. As discussed above, the legal base DCGF is adopting needs to be revamped to adjust with modern banking practices and products. For example, Credit Guarantee Rules 2075 narrowly covers the revolving type lending facilities offered by banks, doesn't cover bank guarantees, margin lending among others. Likewise, the guarantee slab on SME credit guarantee and agriculture credit guarantee is upto Rs. 3 crore which is nominal. Additionally the mandatory requirement of seeking pre approval from DCGF

for disbursing limit from Rs. 1 crore to 3 crore SME and agriculture loan adds more paper works and turnaround time. No penalty provision of false, partial or improper reporting is another drawback on the rules. DCGF has only monitoring authority which again is limited to warning and reporting only as it bears no authority to penalize or take action against the offenders.

Nepal Rastra Bank, though being one of the shareholders of the institution, has not considered the significance of this institution. There are adequate spaces through which credit guarantee program can be expanded in the country but there are certain provisions which even doubts the value of very existence of DCGF. For example, the portfolio guaranteed by DCGF needs equal risk weightage as of regulatory retail portfolio, bank and financial institution can only consider 85% of guarantee fees on base price determination, etc.

The Integrated Procedure on Interest Subsidy for Concessional Loans 2075 is another document which doesn't consider the presence of Credit Guarantee Rules 2075. Credit Guarantee Rules 2075 outlines the portfolios that can be guaranteed by DCGF but the integrated procedure mandates certain credit limits which can't be covered by DCGF's credit rules. Likewise the claim payment process is entirely different on two different documents. This has created confusion among banks as a result of which loans which should have been guaranteed are left out while those which can't be covered are included. This will ultimately affect the claim payment process in the future.

5. Conclusion:

Developed economies have considered credit guarantee scheme with utmost priority. Some of the Asian economies like Malaysia, Thailand etc have used credit guarantee effectively so as to enhance the SME sector making huge contribution to the economy. India too have huge portfolio under guarantee schemes. But Nepal is still way behind in terms of credit guarantee. In order to be a prominent player in the economy, DCGF first needs to enhance its institutional capacity, then the financial capacity. Government should inject additional fund in the form of capital as per international benchmarking. A firm and robust financial safety net system will not damage anything but will support the financial system in many ways. Crisis doesn't come with a bang, so entities like DCGF are for such stages where every sector turns helpless. So all stakeholders should come forward to understand the significance of guarantee schemes and help DCGF to attain the goal of attaining 100 percent credit being guaranteed which ultimately warrants a sound financial system in the country.

Credit Guarantee Schemes for Unlocking Access to Finance for SMEs

*Rupesh K. C.

Defining SMEs

There is no unique, universally accepted definitions for small and medium enterprises (SMEs). The definition of SMEs is relevant for the statistical purposes of accessing economic performance within a country across sectors. The importance of definition of SMEs for policymakers lies in estimating the categories of businesses and their contribution to employment, Gross Domestic Product (GDP) and in other macroeconomic indicators. The number of employees, annual sales, assets or any combination of these are the basis of classification of enterprise and it may vary from country to country.

The World Bank uses three qualitative criteria for defining SMEs: number of employees, total assets and annual sales. Enterprises with number of employees ranging from 10 to 50, total assets from USD 0.1 million to 3 million and total annual sales from USD 0.1 million to 3 million are categorized as small enterprises. Similarly, enterprises with number of employees ranging from 10 to 50, total assets from USD 3 million to 15 million and total annual sales from USD 3 million to 15 million are categorized as medium enterprises.

In European Union, a firm with 50 to 250 employees, annual turnover of Euro 7 million to 40 million, total assets less than 27 million and ownership not more than 25 percent by a large corporation is classified as a SME.

In India, enterprise with investment in plant and machinery from INR 2.5 million to 50 million falls under small industry and the one with investment in plant and machinery from INR 50 million to 100 million falls under medium industry for the industries of manufacturing sector. For industries of service sector, enterprise with investment in plant and machinery from INR 1 million to 20 million falls under small industry and the one with investment in plant and machinery from INR 20 million to 50 million falls under medium industry

The Industrial Enterprise Act, 2016 of Nepal has classified industrial enterprises into five categories (micro, cottage, small, medium and large industries). Industry, except micro and cottage, with fixed capital upto NPR 100 million is categorized as small industry and industry with fixed capital ranging from NPR 100 million to 200 million is categorized as medium industry.

---

* Deputy Executive Director, SEBON

Defining Credit Guarantee Scheme

Credit Guarantee Scheme (CGS) provide guarantees on credit facilities granted to borrowers by covering a share of the default risk of the loan. In case of default by the borrower, the lender recovers the value of guarantee. CGS is a risk management tool that promote lending to the prioritized sector thereby addressing the financial challenges faced by these sectors.

Accessing Finance: Challenge for SMEs

SMEs play a major role in economic development, particularly in developing economies. The promotion of SME efficiency will yield increasing social and economic returns. They constitute the backbone of national economies of developing countries. World Bank has estimated that formal SMEs contribute up to 60 percent of total employment and up to 40 percent of GDP in emerging economies. Formal employment opportunities are created by SMEs. Financing is important for SMEs to start up, develop and grow. However, access to finance is a key constraint to SME growth. It is difficult for SMEs to obtain bank loan than large enterprises/firms. The limited access to finance is mainly associated with the high administrative cost of small-scale lending, the underdeveloped financial system, the high risk perception attributed to small enterprises, asymmetric information and lack of collateral.

Most SMEs rely on internal funds, borrowing from relatives and friends to lunch and run their enterprises initially. The estimated global current credit gap (financing need) by World Bank for formal SMEs is approx. USD 1.2 trillion. So, government around the world, nowadays, have been initiating various steps to develop appropriate system of SME financing. One of the instruments to address the financing constraints faced by SMEs is CGS. CGS first emerged in Europe in the 19th and the early 20th centuries.

The Role and Rationale of CGS

The role and rationale of CGS are as follows (Vienna Initiative Working Group on CGS, 2014):

- CGS is used in many developed and developing economies to alleviate the constraints facing SMEs in accessing finance.
- CGS can play a strong role in emerging economies where the SME financing gap is generally wider than in developed economies.
- In financial downturns CGS can be a part of a counter-cyclical public policy toolkit.
- Public sector involvement is often judged to be necessary for the supply of credit guarantee products in sufficient amounts.
- CGS can be characterized by their mission, institutional structure, services offered, operational practices and performance indicators.

The Impact of CGS

The major impact of CGS are as follows:

- **Financial Sustainability**

Some sort of outside assistance, especially initially, is usually required to start a CGS. Credit guarantee schemes are time and resource intensive. It is possible for credit guarantee schemes to stand on their own, without outside assistance. For example, sufficient revenues can be raised through registration fees. However, care must be taken to ensure the fee is not too high to discourage borrowers from taking advantage of the CGS, but not too low to prevent the CGS from covering its costs.

- **Credit Additionality**

Credit or financial additionality refers to the extra loans that would not have come about without the credit guarantee scheme. Measuring additionality is difficult (Levitsky and Prasad, 1987). In fact, only a few cases of additionality have been “proven”, and thus experts remain skeptical as to whether CGS actually cause additionality. However, Levitsky has argued that additionality is possible if a CGS is properly designed and implemented. He estimates that in such cases CGSs create, on average, 30 to 35 percent financial additionality (Levitsky, 1997).

Economic Additionality and Spillover Effects

Credit guarantee schemes have the opportunity to contribute not only to credit additionality, but also to technology and knowledge spillover and economic additionality, e.g. increases in profit and/or employment. By improving access to formal credit, CGS helps enterprises acquire finance for investments which can increase productivity.

Korean Technology Credit Guarantee Fund (KOTEC)

KOTEC was founded in 1989 by the Korean Government as a not-for-profit guarantee institution under the new “Korea Technology Finance Cooperation Act”. KOTEC provides credit guarantees to new technology-based enterprises. It also promotes the growth of technologically strong SMEs.

KOTEC provides different types of services such as:

- Technology appraisal undertaken by a national network of Technology Appraisal Centres (TACs).
- Advisory services to encourage customer-oriented products and services. These include consultation services to encourage technology development among SMEs and help SMEs overcome managerial and technological obstacles.
- Support systems for company restructuring and technology transfer, including financial and legal advice, help in formulating business strategies, etc.

Evidence has shown that KOTEC has had a positive effect on sales growth and productivity in the firms to which it caters. In particular, the firm evaluation process and the system to support technology implementation have contributed to a high survival probability of loans (Kang, J W and Heshmati, A (2008); Roper. S., 2009).

Source: <http://www.kotec.or.kr/>, Roper. S., Credit Guarantee Schemes: a tool to promote SME growth and innovation in the MENA Region, Warwick Business School, UK for the 3rd MENA-OECD Working Group on SME Policy, 26th October 2009, Paris.

SMEs Credit Guarantees in Nepal: An Overview

Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073 enacted in 2017 A.D. has entrusted Deposit and Credit Guarantee Fund (DCGF) with the responsibility to perform both the deposit and credit guarantee function. Though the Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073 was enacted in 2017, DCGF has been in operation since 1974 A.D. in the name of Credit Guarantee Corporation and has operated credit guarantee schemes since then. The CGS operated by DCGF is focused in increasing financial access to the poor, privileged, marginalized and deprived sector people lacking source of fund with lot of zeal via bank and financial institutions with a commitment to provide protection against the loan and advances granted by bank and financial institutions under these sectors.

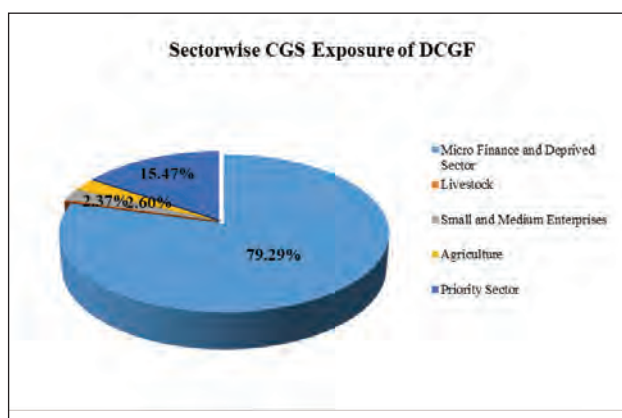
The credit guarantee schemes operated by DCGF are:

- Micro Finance and Deprived Sector Credit Guarantee
- Agricultural Credit Guarantee
- Educational Credit and Educated Unemployment Business Credit Guarantee
- Small and Medium Enterprises Credit Guarantee
- Livestock Guarantee
- Export Credit Guarantee

The total credit guarantee done by DCGF as of Mid July 2021 was Rs. 148.68 billion (Source: DCGF). The total loans and advances of Bank and Financial Institutions (BFIs) during that period was Rs. 4170.58 billion (Source: NRB). This shows that about 3.56 percent of total loans and advances has been insured as of Mid July 2021 which is 2.01 percent as of Mid July 2020.

The credit flow of Banks and Financial Institutions towards Cottage, Small and Medium Industries (CSMI) in Mid July 2021 was Rs. 109.91 billion (Financial Stability Report, NRB, 2020/21). During that period, the exposure of SMEs Credit Guarantee of DCGF was Rs. 3.53 billion which is 3.21 percent of credit flow of BFIs towards CSMI.

The sectorwise CGS exposure of

DCGF is depicted hereunder. In Nepal, the credit guarantee scheme has served as a policy prescription to help SMEs to access credit. Studying the current practice and framework of DCGF (Source: website of DCGF) on following parameters, Nepalese CGS for SMEs has following key features:

- **Risk-sharing**

There is sharing of risk between borrowers, lenders and DCGF. A proper policy related risk sharing mechanism should be place as very high credit risk coverage encourages lenders to take excess risk as most of the risk is borne by guarantor and very low credit risk coverage increases the risk of the lenders and this will limit the credit flow towards SMEs.

- **Size of the Guarantee**

DCGF has placed a cap on the size of the guarantee. In SMEs credit guarantee, the guarantee limit is upto Rs. 30 million. It is one of the highest limit exposure of DCGF among its CGSs. This shows SMEs credit guarantee is on priority.

- **Guarantee Staff**

It is crucial that the guarantee fund scheme be designed by an experienced staff. They should have experience in loan underwriting and recovery process. The staffs also plays a critical role in negotiating scheduled repayment from the creditors. They also need to monitor the creditors and underwriting process – the creditors and borrowers may conspire to default the loan. There is separate credit guarantee department in organization structure of DCGF. A separate risk management department can add value to the process.

- **Guarantee Fee**

The guarantee fee is an essential components of the credit guarantee structure. The guarantee fee size should be small enough for creditors to participate in the scheme and high enough for the financial sustainability of the guarantee fund. The guarantee fee levied by DCGF in SMEs credit guarantee is 0.6% p.a out of which the government gives 50 percent subsidy. The fee levied in SMEs credit guarantee scheme by DCGF is one of the lowest one among other schemes. Similarly, the subsidy provided by the government shows that the government has high priority in CGSs.

- **Eligibility**

Eligibility is one of the most critical constraints to MSMEs. The eligibility criteria include both financial and non-financial measures. The financial measures are the company's net

worth, size, profitability, historical default record, and transparency in financial reporting. Japan's Special Credit Guarantee Programme (SCGP), for example, has rejected companies with significant negative net worth, tax delinquency, default, outstanding loan, or a history of dishonest financial behaviour. Greece's Credit Guarantee Fund of Small and Very Small Enterprises (TEMPME SA), meanwhile, considers only those profitable companies over the past three years. Malaysia's Working Capital Guarantee Scheme is only available for companies majority-owned by Malaysians. In case of credit guarantee schemes of DCGF, only credit facilities sanctioned by BFIs are eligible for guarantee. There is limit for the guarantee amount and the compensation has been fixed upto 70 to 80 percent of guarantee amount.

- **Use of Guarantee**

The use of a guarantee fund is another vital element of the public guarantee fund. Malaysia's SME Assistance Guarantee Scheme allows guaranteed loans to be used for working capital, project financing, or capital expenditure, not refinancing existing credit facilities. The UK's EFG scheme allowed for the conversion of overdraft into a loan. In Nepal, the credit facilities advanced by BFIs for the promotion of service sectors and industries shall be guaranteed by DCGF under SMEs credit guarantee scheme.

- **Financial Regulation**

Bank and Financial Institutions are required to set aside some amount of capital based on the riskiness of the loans and they also have to set aside loan loss provision in case of loan default. To incentivize the lenders, financial regulators reduced the capital requirement of guaranteed loans. In Chile, the central bank temporarily reduced banks' capital requirements on loans guaranteed by the credit guarantee scheme. In Japan and Italy, loans secured by public guarantee funds were treated as zero-percent risk-weighted capital. In case of Nepal, BFIs get concession of 75 percent on loan loss provision in case of loan default under CGSS (Source: Nepal Rastra Bank).

Conclusion

SMEs sector is highly affected by the Covid-19 pandemic. The government around the world have given high priority for the recovery and there is requirement of high capital for post covid recovery and employment generation. In many developed and developing countries, the use of financial instruments other than bank loan is generally increasing. Venture capital investment, P2P (Peer-To-Peer) lending, equity crowdfunding are becoming more popular source of funding for SMEs globally. The improvement in post covid business environment has created favourable condition for the growth of SMEs. Credit Guarantee scheme has been launched effectively in many countries in order to support bank financing. Similarly, policymakers have come up with policies to increase access to finance for SMEs by allowing SMEs to offer different financial in-

struments especially equity to public, developing SME development fund, SME administration centre, introducing programmes to encourage entrepreneurship etc.

Nepal Government has tried to increase access to formal financial services for small business and low-income households for more than last 60 years, however, despite government efforts, access to formal financial services is not encouraging. Access to finance for firms has shown some progress, but 40 percent of firms still report access to finance as a major constraint. Significant gaps exist for small and medium-sized enterprises (SMEs), startups, women, and rural businesses. These are firms that contribute significantly to job creation but only 9 percent use banks to finance investments, compared to 17 percent on average nationally. Access is limited by the relatively high cost (for financial institutions) of personal screening and due diligence for typically modest loan amounts, and concerns that borrowers might be accumulating many loans from multiple lenders, potentially resulting in their over-indebtedness. A regulatory cap on the spread on interest rates that financial institutions, domestic and international, can offer above their base rate further reduces the ability of credit providers to accurately price in this risk, thereby limiting their ability to take the risk on or to provide long-term financing (Nepal Systematic Country Diagnostic, World Bank Group, 2018).

Nepal has traditional way of financing SMEs securitized by land and building. Separate platform for raising capital like that of other developed countries is lacking in capital market. Similarly, debt market has not been developed to such extent that allows SMEs to raise capital effectively. In this context, bank financing is the major source of fund for accelerating SMEs in Nepal and SMEs credit guarantee scheme plays vital role in promoting the access to finance in SMEs sector. The legal and structural framework of credit guarantee is in place in Nepal. However, a detailed study is required on analyzing how credit guarantee schemes work and their impact on the market.

Credit guarantee schemes are an important tool for small companies to access commercial capital. However, the success of the public credit guarantee scheme depends highly on its design. The right mechanism and risk management process, as well as efficient administration, can make the scheme financially sustainable and generate positive additionalities.

Impact of Macroeconomic Variables on Stock Market Index in Nepal

*Bhoj Raj Nyaupane

**Suren Babu Kadel

Abstract

The study attempts to examine the impact of macroeconomic variables on stock market index in Nepal. The specific aim is to identify the impact of sampled macroeconomic variables on stock market index in Nepal. The historical data are used for the period of 25 years of time starting from 1994 to 2018. The autoregressive distributed lag approach to co-integration is used to identify the long-run as well as the short-run relationship between the variables. The major findings are: there is positive correlation between the Stock market Index , real gross domestic product, Stock market Index , broad money supply, Stock market Index and Exchange Rate. However, there is the negative correlation between the broad money supply and Interest Rate, broad money supply and Inflation rate. Moreover, there is evidence of cointegrating relationship of stock market index, interest rate, inflation rate and the selected other variables like stock market index , real gross domestic production, money supply, interest rate, inflation rate, exchange rate. Conversely, there is no evidence of co-integrating relationship between real gross domestic product and the selected other variables. The conclusion of the study is that the existence of long run and short run relationship between the selected macroeconomic variables.

Keywords: ARDL, Cointegration, correlation, GDP, Stock market index

1. Introduction

Stock market has been recognized to have a prominent role in a country's economic development at the same time; stock market is also an indicator towards the development of the nation in term of economics. Industries raise the long term fund from capital market and stock market is platform for the finance. Further, stock market is place where investors can easily invest their money. The stock market does not always move fundamentally in many developing countries because country like Nepal does not have long history for stock market development, that development too is attributed to political change like multiparty democracy. Since establishment of Nepal Stock Exchange, both options of investment and market capitalization of stocks have magnified hugely (Khil & Lee, 2000).

---

*Faculty, Economics, Butwal Kalika Campus, Butwal

**Faculty, Economics, Shanker Dev Campus, Tribhuvan University

Nepalese market, commonly known as stock market index, itself has not been old enough to be matured so it is often blamed that stock market index movement is in control of few major investors. Some say that this volatility is purely due to demand and supply phenomenon stocks and some indicate the role of macroeconomic variables on this. Further, investment decision of share market investors is purely based on technical analysis because they do not have information about the relationship between stock market and macroeconomic variables so that they could perform fundamental analysis. So this study aims to address the impact of macroeconomic variables on stock market index in Nepal and to investigate the impact of sampled macroeconomic variables on stock market index in Nepal.

Kibria, et al., (2014), Haruna, Yazidu & Paul (2013) and Ahmet, (2012) found that the inflation, exchange rate, money supply, gross domestic product per capita and gross domestic product savings has positive significant impact stock index. However Gay & Nova (2016) found there is no significant relationship between exchange rate and oil price on the stock market index prices of either BRIC country. Similarly, Singh (2014) revealed positive association of BSE 100 index with money supply and negative association with interest rate and gold price while CNX 100 showed negative relationship with money supply, interest rate and gold price. In the same token, Bellalah, Levyne & Masood (2013) found that in USA and China, long runs as well as short run rates of interest, industrial production index and money supply were positively related to stock exchange prices. In Japan long run interest was positive and highly significant but short run interest was in less significant while money supply in long run was positive but in short run it is negative with stock exchange prices. Similarly, Hassan & Sangmi (2013) also found that Indian stock market is affected by macroeconomic variables but some variables affect positively and some negatively.

Karki (2018), Devkota (2018) found that the performance of stock market was found to respond positively to real GDP, inflation and money supply, and negatively to interest rate. Moreover, Shrestha & Subedi (2014) found that the stock market index responds positively to inflation and broad money growth, and negatively to treasury bills rate. Similarly, Shrestha (2019) found that interest rate and wholesale price index were more explanatory power than exchange rate and gold price for explaining variation in stock market index and it was the greater effect on stock market index than exchange rate and gold price in Nepalese stock market. In the same token, Thapa (2019) found that stock market responded significantly to changes in dividend and interest rate in Nepal. Phuyal (2016) further found that there was Granger causality between variables.

In a summary, most of the studies focus on impact of selected macroeconomic variables to the stock market index. Studies have been done all over the continent. Therefore the purpose of the study is to assess the relationship between macroeconomic variables and stock market index of Nepal using Autoregressive distributive lag model.

2. Methodology

The research design adopted in this study is casual research design. The study used 25 years of time series data from 1994 to 2018. In the 1993, stock market index was established. However data were available from the 1994; it is the rationale behind choosing the specific year. The data were taken from the Nepal Rastra Bank quarterly Bulletin. The study is mainly concerned with the selected macroeconomic variable and its impact to the Stock market Index in Nepal.

To analyze the relationship between selected macroeconomic variables and the Stock market Index following equation is used as the consideration of study is that dependent variable stock market index is the function of independent variables of real gross domestic production, money supply, interest rate, inflation rate, and exchange rate. The simple economic model is as follows.

$$NI = \beta_0 + \beta_1 RGDP_t + \beta_2 MS_t + \beta_3 INTR_t + \beta_4 INTR_t + \beta_5 INFR_t + \beta_6 ER_t \dots (1)$$

Model used by the Kibria et.al (2014)

Where,

NI = Stock Market Index,
RGDP = Real Gross Domestic Product,
MS = money supply
INTR = Interest Rate,
INFR = Inflation rate,
ER = Exchange Rate

3. Result and discussion

Individual time series data must be stationary before running regression analysis. Otherwise the regression results will be spurious. Therefore, it is better to determine the order of integration of the variables under the study. The unit root test is used for this purpose at level and first difference. The unit root results showed that all variables are suffered unit root at level. The test statistics clearly indicates that level form series are spurious from unit root. Thus, first difference data are employed to unit root testing. The results show that the level forms of data at first difference are completely unit root free and all series are integrated of orders one. Thus, level forms of data at first difference are employed to empirical analysis, particularly empirical models. The unit root results are reported below table 1.

Table 1.**ADF Unit Root Method**

variables	levels		variables	First difference	
	Intercept	Intercept & Trend		Intercept	Intercept & Trend
LOGNI	(1.400)(0.564)	(4.247)(0.017)	D(NI)	(4.837)(0.001)	(5.034)(0.004)
LOGRGDP	(0.726)(0.821)	(4.583)(0.006)	D(RGD)	(6.402)(0.000)	(2.987)(0.158)
LOGMS	(0.858)(0.993)	(2.506)(0.322)	D(MS)	(3.953)(0.006)	(3.926)(0.027)
LOGGER	(1.039)(0.721)	(1.868)(0.639)	D(ER)	(4.816)(0.000)	(4.658)(0.006)
LORINTR	(2.254)(0.193)	(3.767)(0.038)	D(INTR)	(4.756)(0.001)	(4.862)(0.003)
LOGFR	(2.658)(0.958)	(2.587)(0.288)	D(INFR)	(6.367)(0.000)	(6.229)(0.000)

Source: Researcher's Own Calculation

Table 1 shows that ADF unit root method. In statistics and econometrics, an augmented Dickey–Fuller test (ADF) tests the null hypothesis that a unit root is present in a time series sample. The more negative it is, the stronger the rejection of the hypothesis that there is a unit roots at some level of confidence.

ARDL Bound Test for Co-Integration

The unit root results representing all the series variables are stationary at first difference. Thus researcher applies bounds testing approach to co-integration to test long run relationship between the variables. The appropriate lag order of variables should be determined before proceeding to the ARDL bounds to Cointegration.

Table 2**Statistics for selecting log order**

Endo. Variables	Lag	Log L	LR	EPE	AIC	SC	HQ
LOGNI	0	27.88658	NA	0.008838	-1.903181	-1.606965	-1.828683
	1	28.64598	1.056553	0.009093	-1.882259	-1.536674	-1.795345
	2	35.26999	8.640010*	0.005634*	-2.371303*	-1.976349*	-2.271973*
LOGRGDP	0	86.13249*	NA*	5.58e-05*	-6.968043*	-6.671827*	6.893545*
	1	86.92437	1.101740	5.73e-05	-6.9499 45	-6.604360	-6.863031
	2	87.57806	0.852645	5.96e-05	-6.919832	-6.524877	-6.820502
LOGMS	0	62.62533	NA	0.000431	-4.923941	-4.627725	-4.849444
	1	70.85378	11.44829 *	0.000232 *	-5.552503 *	-5.206918 *	-5.465589*
	2	71.03992	0.242790	0.000251	-5.481732	-5.086778	-5.382402

Endo. Variables	Lag	Log L	LR	EPE	AIC	SC	HQ
LOGINTR	0	42.94680	NA	4.181667	4.256244	4.552460	4.330741
	1	-39.10011	5.351921*	3.289518*	4.008705*	4.354290*	4.095619*
	2	-38.52180	0.754322	3.447955	4.045374	4.440328	-4.144703
LOGINFR	0	-50.48199	NA *	8.052186 *	4.911477 *	5.207693*	4.985975*
	1	-49.55329	1.292108	8.163827	4.917677	5.263262	5.004591
	2	-49.46036	0.121214	8.925930	4.996553	5.391507	-5.095883
LOGEXR	0	51.28218	NA	0.001156	-3.937581	-3.641365	-3.863083
	1	55.15921	5.394129*	0.000907 *	-4.817757 *	-3.842172*	-4.100844 *
	2	55.20252	0.056490	0.0009996	-4.104567	-3.709612	-4.005237

Source: Researcher's Own Calculation

Table 2 shows that the statistics for selecting log order. On the basis of the lag values results reported in the table implies that NI has two lag and RGDP and INFR has zero lag. Similarly, MS, INTR and EX has one lag. The appropriateness of lag order avoids the spuriousness of ARDL bounds testing approach to co integration results.

Table 3

ARDL results for bound test for co-integration

Model Number	Dependent variable	F-statistics	I(0)	I(1)	Co-integration	What Next?
2	LOGNI	7.033231	2.62	3.79	Yes co-integration	ECM
3	LOGRGDP	5.267556	2.62	3.79	Yes co-integration	ECM
4	LOGMS	1.900905	2.62	3.79	No, co-integration	ARDL
5	LOGINTR	4.629900	2.62	3.79	Yes co-integration	ECM
6	LOGINF	5.153718	2.62	3.79	Yes co-integration	ECM
7	LOGEXR	0.648768	2.62	3.79	No, co- integration	ARDL

Source: Researcher's Own Calculation

Table 3 shows that ARDL result for bound test of co-integration. If the computed F-statistic exceeds the upper critical bounds value, then the H0 is rejected. If the F-statistic falls into the bounds, then the test becomes inconclusive. Lastly, if the F-statistic is below the lower critical bounds value; it implies no co- integration. The above table 3 is the result of the Bound test of co-integration when the F-statistics is below the lower bound value there is no co-integration among the variables. Similarly, when the F-statistics is greater than the upper bound value there is co-integration among the variables. In the analysis researcher found LOGMS and LOGEXR in the model 4, and 7 have no co-integration. However, variables LOGNI, LOGRGDP, LOGINTR and LOGINF in the model 2, 3, 5 and 6 have long run relationship among the variables. It is

because F-Statistics is lower than the upper bound value in LOGMS and LOGEXR which helps to accept the null hypothesis of no long run relationship. Moreover, in the LOGNI, LOGRGDP, LOGINTR and LOGINF, the computed value of F-Statistics is greater than the upper bound value of F-Static which helps us to reject the null hypothesis of no long run relationship. Therefore, researcher concludes that there is long run relationship among LOGNI, LOGRGDP, LOGINTR and LOGINF variables.

Long –Run Co-efficient Estimation of ARDL Model

Due to the existence of co-integration relationship of the models 2, 3, 5 and 6 researcher estimate long- run relationship. In order to apply the co-integration, the first step is to determine the order of integration of each variable under study. This is because of the fact that ARDL techniques cannot be used if the order of integration of the variables is two or more. The unit root test has been employed for this purpose both at the level and difference of the variables. The lag length used for the test is determined using a model selection procedures based on the Schwarz Information Criterion.

Table 4

Error Correction Representation of ARDL Model Dependent Variable: LOGNI

Regressor	Coefficient	t-statistics	P-value
C	-0.009954	-0.146495	0.8858
DLOG_NI(-1)	1.315446	3.051182	0.0093
DLOG_NI(-2)	-0.634246	-2.327677	0.0367
DLOG_MS(-1)	0.411302	0.314049	0.7585
DLOG_IR(-1)	-0.019410	-1.524467	0.1513
DLOG_INFR	-0.016521	-1.969155	0.0706
DLOG_ER(-1)	-1.389885	-1.231891	0.2398
ECM1(-1)	-0.676387	-1.516010	0.1535

Source: Researcher's Own Calculation

Table 4 shows that Error Correction Representation of ARDL Model Dependent variable LOGNI. Where DLOG_NI (-1), DLOG_NI (-2), DLOG_MS (-1), DLOG_IR (-1), DLOG_INFR, DLOG_ER (-1) are the short run coefficient. The result of ARDL bound test of co-integration showed that there is evidence of co-integrating relationship of stock market index and the selected other variables like stock market index, real gross domestic product, money supply, interest rate, inflation rate, exchange rate . The lagged ECM term included in the Stock market Index is negative but not statistically significant. ECM (-1) is the speed of adjustment. It is 67.63%. In other word the speed of adjustment toward long-run equilibrium is 67.63percentages. Breusch-Godfrey Serial Correlation signifies these is no serial correlation between the LOGNI and regresses.

Table.5*Error Correction Representation of ARDL Model Dependent Variable: RGDP*

Regressor	Coefficient	t-statistics	P-value
C	-3.03E-18	-1.001168	0.3365
DLOG_RGDP	1.000000	1.01E+16	0.0000
DLOG_NI(-1)	-6.57E-18	-0.583464	0.5704
DLOG_NI(-2)	2.61E-18	0.258501	0.8004
DLOG_MS(-1)	7.20E-17	1.413724	0.1829
DLOG_IR(-1)	-4.55E-19	-1.089795	0.2972
DLOG_INFR(-1)	1.48E-19	0.517206	0.6144
DLOG_ER(-1)	-1.06E-16	-2.971497	0.0117
ECM2(-1)	1.053264	1.117697	0.2856

Source: Researcher's Own Calculation

Table 5 shows that error correction representation of ARDL model dependent variable: RGDP. The DLOG_RGDP, DLOG_NI (-1), DLOG_NI (-2), DLOG_MS (-1), DLOG_IR (-1), DLOG_INFR (-1), DLOG_ER (-1), ECM2 (1) are the short run co-efficient. The result of ARDL bound test of co-integration showed that there is evidence of co-integrating relationship of exchange rate and the selected other variables like stock market index, Real gross domestic Production, Money supply, Interest rate, Inflation rate. The lagged ECM2 (-1) term included in the real gross domestic Production is positive and also not statistically significant. This conform lack of evidence of long run causality between real gross domestic Production and stock market index Money supply, Interest rate, Inflation rate and Exange rate. Breusch-Godfrey Serial Correlation signifies these is no serial correlation between the ER and regresses.

Table 6*Error Correction Representation of ARDL Model Dependent Variable: LOGINTR*

Regressor	Coefficient	t-statistics	P-value
C	-1.957143	-1.521541	0.1540
DLOG_IR(-1)	0.004923	0.017701	0.9862
DLOG_NI(-1)	2.595457	0.518495	0.6135
DLOG_NI(-2)	2.521440	0.573624	0.5768
DLOG_RGDP	-13.18270	-0.288192	0.7781
DLOG_MS(-1)	44.97828	1.979867	0.0711
DLOG_INFR	-0.295695	-1.890357	0.0831

Regressor	Coefficient	t-statistics	P-value
DLOG_ER(-1)	-52.66333	-2.527945	0.0265
ECM3(-1)	-0.787604	-2.195348	0.0485

Source: Researcher's Own Calculation

Table 6 shows that error correction representation of ARDL model dependent variable: LOGINTR. DLOG_IR (-1), DLOG_NI (-1), DLOG_NI (-2), DLOG_RGDP, DLOG_MS (-1), DLOG_INFR, DLOG_ER (-1) are the short run co-efficient. The result of ARDL bound test of co-integration showed that there is evidence of co-integrating relationship of interest rate and the selected other variables like stock market index, Real gross domestic Production, Money supply, Inflation rate, Exchange Rate. The lagged ECM3 (-1) term included that the interest rate is positive and also significant. This conform evidence of long run causality between interest rate and Stock market Index gross domestic product, money supply, inflation rate, exchange rate. Breusch-Godfrey Serial Correlation signifies these is no serial correlation between the Interest Rate and regresses.

Table 7

Error Correction Representation of ARDL Model Dependent Variable: LOGINF

Regressor	Coefficient	t-statistics	P-value
C	-2.25E-15	-2.569370	0.0246
DLOG_INFR	1.000000	9.22E+15	0.0000
DLOG_NI(-1)	-1.21E-15	-0.391034	0.7026
DLOG_NI(-2)	-2.15E-15	-0.767876	0.4574
DLOG_RGDP	7.92E-14	2.486275	0.0286
DLOG_MS(-1)	1.72E-14	1.147088	0.2737
DLOG_IR(-1)	2.08E-16	1.468928	0.1676
DLOG_ER(-1)	-5.22E-16	-0.039877	0.9688
ECM4(-1)	-1.479981	-2.690445	0.0197

Source: Researcher's Own Calculation

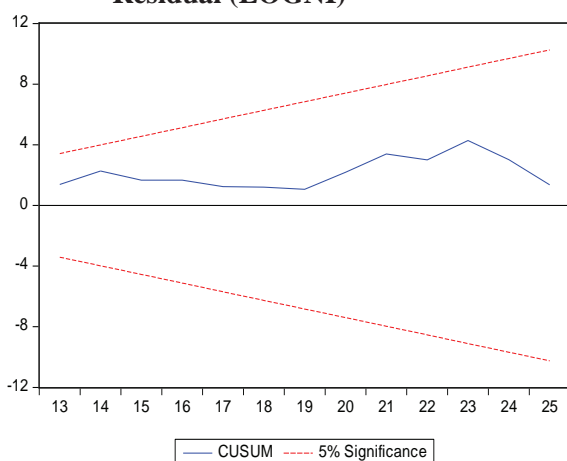
Table7 shows that error correction representation of ARDL model dependent variable: LOGINF. The DLOG_INFR, DLOG_NI (-1), DLOG_NI (-2), DLOG_RGDP, DLOG_MS (-1), DLOG_IR(-1), DLOG_ER(-1) are the short run co-efficient. The result of ARDL bound test of co-integration showed that there is evidence of co-integrating relationship of Inflation rate and the selected other variables like stock market index , Real gross domestic Production, Money supply, interest rate, Exange Rate. The lagged ECM4 (-1) term included that the Inflation rate is positive and also significant. This conform evidence of long run causality between inflation rate and stock market index gross domestic product, money supply, interest rate, exchange rate. Breusch-Godfrey Serial Correlation signifies these is no serial correlation between the Interest Rate and regresses.

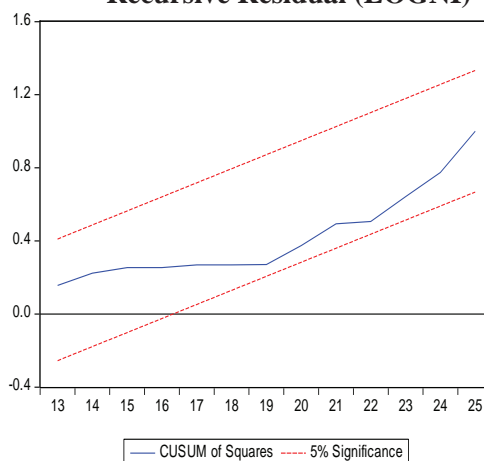
Stability and Normality Test for the Selected Variables in the Long Run

In the final stage of ARDL model the stability of the long-run coefficients is examined by plotting in graphical representation of CUSUM test shown in figure 2, 4, 6&8 for long run OLS model. Similarly, ARDL model the stability of the long-run coefficients is examined by plotting in graphical representation of CUSUM square are shown in figure 3, 5, 7 & 9 for the long run OLS model. The graphical presentation of CUSUM and CUSUM of Squares test is presented below. The normality tests are supplementary to the graphical assessment of normality. One of the tests for the assessment of normality is Jarque-Bera test.

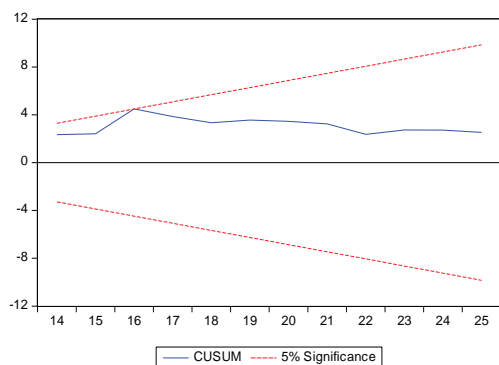
Figure 2: Cumulative Sum of Recursive Residual (LOGNI)

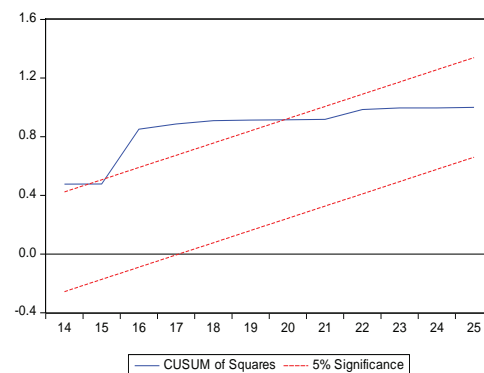
Figure 3 : Cumulative sum of Squares Recursive Residual (LOGNI)

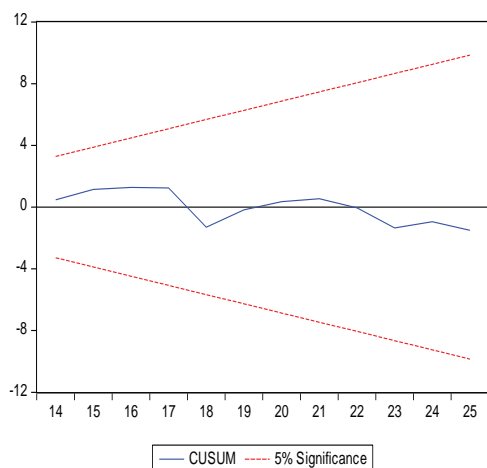
Figure 4 : Cumulative Sum of Recursive Residuals (LOGRGD)

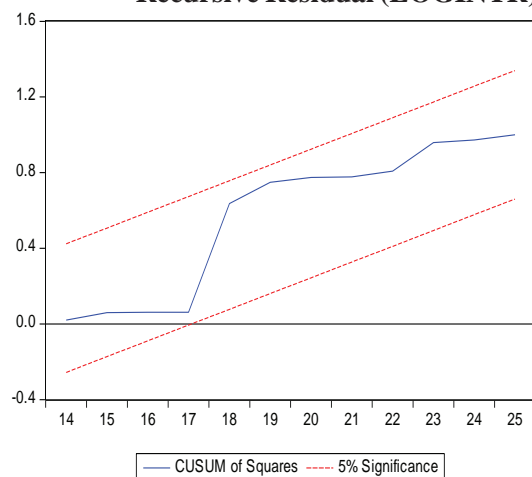
Figure 5: Cumulative Sum of Squares Recursive Residuals (LOGRGDP)

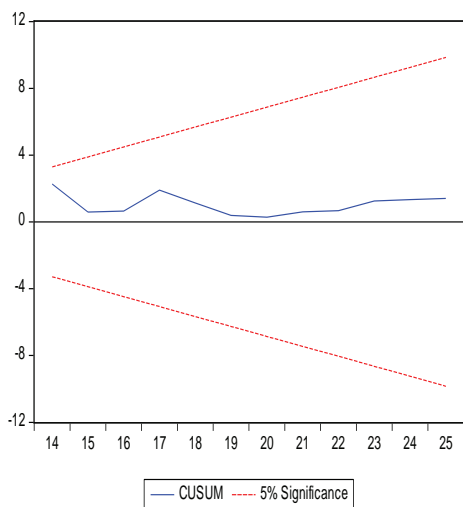
Figure 6 : Cumulative Sum of Recursive Residuals (LOGINTR)

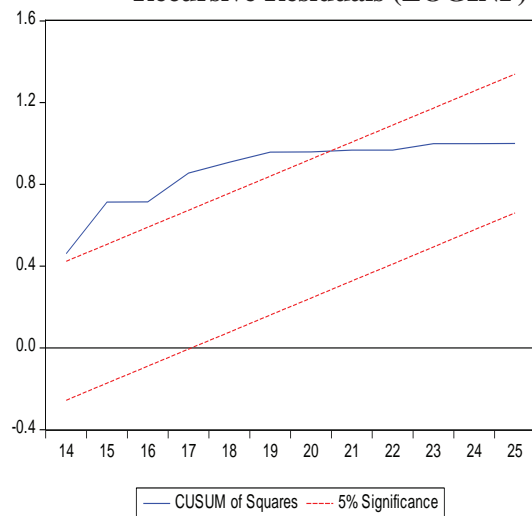
Figure 7 : Cumulative Sum of Squares Recursive Residual (LOGINTR)

Figure 8 : Cumulative Sum of Recursive Residual (LOGINF)

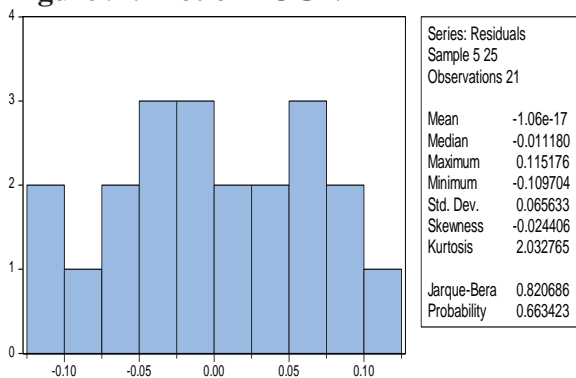

Figure 9 : Cumulative Sum of Squares Recursive Residuals (LOGINF)

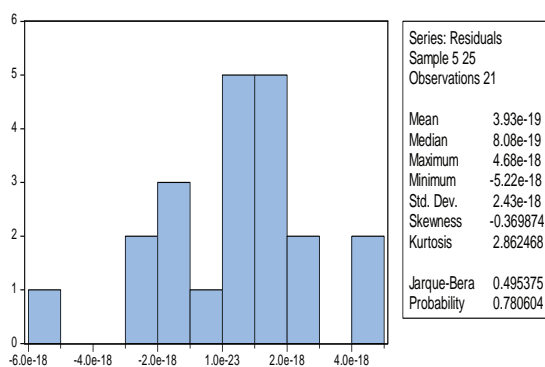

The above figure 1,3,5,7 respectively shows the plot of the CUSUM statistics show stability at 5% significant level .Similarly figure 2 & 6 respectively shows the plot of the CUSUMSQ statistics shows the stability at 5% significant level in the model .However the plot CUSUMESQ statistics for LOGRGDP and LOGINF in figure 4and 8 does not lie within the critical limit implying the instability of the model.

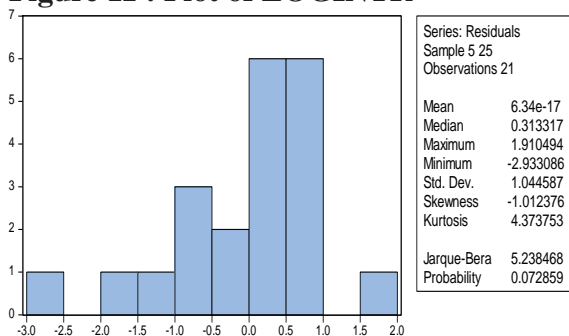
Figure 9 : Plot of LOGNI

Figure 10 : Plot of LOGRGDP

Figure 11 : Plot of LOGINTR

Figure 12 : Plot of LOGINFR

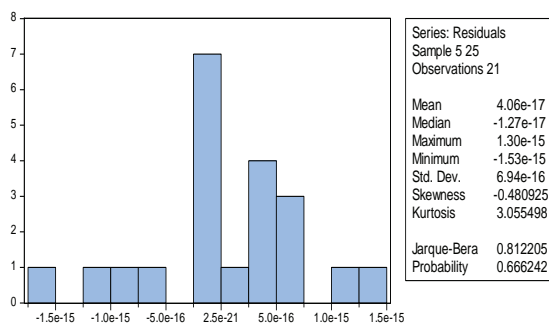

Figure 9, 10, 11 & 12 show that residual of LOGNI, LOGRGDP, LOGINTR & LOGINFR are normally distributed respectively. The null hypothesis is residuals are normally distributed where as alternative hypothesis is residuals are not normally distributed. The probability of Jarque-Bera test is greater than 5% that is 66%, 78%, 7.2% & 66% respectively. That is why we accept the null hypothesis. Thus residual of the LOGNI, LOGRGDP, LOGINTR and LOGINFR are normally distributed.

4. Conclusion

There exists long run relationship between stock market index and selected macroeconomic variables particularly inflation rate and interest rate. Similarly, there exists short run relationship between stock market index and money supply and exchange rate.

The study analyzes trend of stock market in Nepal along with exploration of macroeconomics determinants of stock market prices and role of macroeconomics variables in stock market of Nepal with the help of secondary data analysis. The stock market prices seem to fluctuate over the study period. There exists long run relationship between the variables. Stock market index, and inflation rate has the long run relation with the significant coefficient. Money supply and

exchange rate have the short run relationship. Real gross domestic production and inflation rate are not significant. In the analysis the coefficients of money supply and exchange rate are significant in the short run. The study also confirmed that the stock market index and real gross domestic product and inflation has the positive relationship. Thus, we inferred that broad money supply, exchange rate, gross domestic production and inflation are the determinant factor of the stock market index in Nepal. Moreover the speed of adjustment toward long-run equilibrium of interest rate is 78.76 percentages.

The study concluded that there exists long run relationship between the variables. Stock market index, and inflation rate has the long run relation with the significant coefficient. Money supply and exchange rate have the short run relationship. Real gross domestic production and inflation rate are not significant. In the analysis the coefficients of money supply and exchange rate are significant in the short run. The study also confirmed that the stock market index and real gross domestic product and inflation has the positive relationship.

The Nepalese stock market is still in its initial phase. There is no long history of stock market in Nepal. Many practices, strategies and policies have to be done in this sector. The study addressed macroeconomic determinants of stock market price in Nepal. The result suggests that the fluctuation of stock market prices in long run is strongly related to broad money supply, interest rate, inflation and exchange rate.

This research can be significant and beneficial to different stakeholders in many ways. Investors can take this research to analyze and predict the stock market movement on the basis of macroeconomic indicators. This will help them to take rational decision and build better portfolios. Policymakers can use this research for the basis of revise current policies, making future policies. Policy makers will make right rules regulations to promote welfare of investors. Academician and other readers can take this for understanding the impact of macroeconomic variables in stock market in Nepal. Researcher can take this as reference for their research regarding related topics.

It is clear that interest rate is the determining variable of the stock market in Nepal. The direction of movement to stock market prices with interest rate is opposite. The interest rate holds same movement in same direction in short run as well long run. Low interest rate makes stocks more attractive because of low cost of credit and low opportunity cost foregone by holding bank deposits. The GDP, money supply and exchange rate can positively define in short run while only money supply holds positive relationship in long run. An increase in money supply causes stock market prices to increase. This suggests that an increase in money supply leads to economic expansion through increased cash flows and stock prices would benefit by

expansionary monetary policy. Hence, money supply has significant impact on stock market in Nepal. Therefore, in conclusion, Nepalese stock market is highly determined by macro-economic variables in long run. It is confirmed that broad money supply, interest rate, inflation and exchange rate can explain the stock market price in Nepal. Policy makers should take into consideration of various macro-economic indicators while formulating economic as well as financial policies.

REFERENCES

- Afzal, N., & Hossain, S.S. (2011). An empirical analysis of the relationship between macroeconomic variables and stock prices in Bangladesh. *The Bangladesh Development Studies*, 34 (4), 95-105.
- Ahmad, Z., Hosseini S.M and Lai, Y.W. (2011). The Role of Macroeconomic Variables on Stock Market Index in China and India, *International Journal of Business and Finance*, Vol. 3, No. 6, PP 233-243
- Ahmet, O. (2012). The Relationship Between Macroeconomic Variables and ISE Industry Index. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2 (2), pp 184-189.
- Bahloul, S., Mroua, M., & Naifar, N. (2017). The impact of macroeconomic and conventional stock market variables on Islamic index returns under regime switching. *Borsa Istanbul Review*, 17 (1), 62-74.
- Bellalah, M. Levyne, O., & Masood, O. (2013). Impact of macroeconomic factors on stock exchange prices: Evidence from USA, Japan and China. *Thema working paper*, University of Cergy-pontoise, France.
- Panta, B. (2020). Macroeconomic Determinants of Stock Market Prices in Nepal. *Quest Journal of Management and Social Sciences*, 2(1), 64-79.
- Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2018). Heterogeneous responses to China and oil Shocks: The G7 stock markets. *Journal of Economic Integration* 33(3), 488-513.
- Buyuksalvarci, A. (2010). The effects of macroeconomics variables on stock returns: evidence from Turkey. *European Journal of Social Sciences*, 14(3), pp 404-416.
- Choo C., Lee N. & Ung N. (2011). Macroeconomic uncertainty and performance of GARCH models in forecasting Japan stock market volatility. *International Journal of Business and Social Science*. 2(1), pp 200-208.
- Dangol, J. (2010). Testing random-walk behavior in Nepalese stock market. *PYC Nepal Journal of Management*, 3(1), 28-36.
- Devkota, M.L., & Panta, H. (2018). An inquiry into the effect of the interest rate, gold price, and the exchange rate on stock exchange index: Evidence from Nepal, *Dynamic Econometric Models*, 18(1), 49-65.
- Devkota, M.L., (2018). The dynamic causality between stock prices and macroeconomic variables: Evidence from Nepal. *Annals of the constantan Brancusi University of tragus jiu economy series*, 1(6), 1-14.
- Dhaoui, A. Goutte, S., & Guesmi, K. (2018). The asymmetric responses of stock markets. *Journal of Economic Integration*, 33(1), 1096-1140.
- Engle, R.F., Ghysels, E., & Sohn, B. (2013). Stock market volatility and macroeconomic fundamentals. *The Review of Economics and Statistics*, 95(3), 776-797.
- Flannery, M. J., & Protopapadakis. A.A. (2002). Macroeconomic Factors Do Influence Aggregate stock Returns. *The Review of Financial Studies*, 15 (3), 51-782.
- Gay, D. R., & Nova. S. (2018). Effect of macroeconomic variables on stock market returns for four emerging economies: Brazil, Russia, India, and China, *International Business & Economics Research Journal* – 15(2).
- Giri, A.K., & Joshi, P. (2017). The impact of macroeconomic indicators on Indian stock Prices: An empirical analysis, *Studies in Business and Economics*, 12(1), 61-78.
- Gurloveleen, K., & Bhatia, B.S., (2015). An impact of macroeconomic variables on the functioning of Indian stock market: A study of manufacturing firms of BSE 500. *J Stock Forex Trad* 5 160.
- Haruna, I. Yazidu, U., & Paul, B. D., (2013). Macroeconomic variables and stock market returns in Ghana: Any causal link? *Asian economic and financial review*, 3(8), 1044-1062.
- Hassan, M.M., & Sangmi, M. (2013). Macroeconomic Variables on stock market Interactions: the Indian Experience, *ISOR Journal of Business and Management*, 11(3), 15-28.
- Hsing, Y. (2011). Impacts of macroeconomic variables on the stock market in Bulgaria and policy implications. *East-west Journal of Economics and Business*, 15(2), 41-53.

- Ibrahim, M.H. (2002). Volatility interactions between stock returns and macroeconomic variables: Malaysian evidence. *Savings and Development*, 26 (2), 183-195.
- Karki, D. (2018). Stock market responses to macroeconomic dynamics: Testing for long-run equilibrium in Nepal, *Pravaha A Journal of Management*, 64-82.
- Kibria, U., Mehmood, Y., Kamran, M., Arshad, M. U., Perveen, R., & Sajid, M., (2014). The impact of macroeconomic variables on stock market returns: A case of Pakistan. *Research journal of management sciences*, 3 (8), 1-7.
- Khil, J., & Lee, B.-S. (2000). Are common stocks a good hedge against inflation? Evidence from the Pacific-rim countries. *Pacific-Basin Finance Journal*, 8(3-4), 457-482.
- Megaravalli, A.V., & Sampagnaro G. (2018). Macroeconomic indicators and their impact on stock markets in Asian 3: A pooled mean group approach, *Cogent Economics & Finance*, (6), 11-14.
- Singh, T., Mehta, S. and Varsha M. S., (2011) Macroeconomic factors and stock returns: Evidence from Taiwan. *Journal of Economics and International Finance* 2(4), 217-227
- Naik, P.K. and Padhi, P. (2012). Macroeconomic Fundamentals on Stock Prices Revisited: Evidence from Indian Data, *Eurasian Journal of Business and Economics*, Vol. 5, No. 10, 25-44
- Naik, P.K. and Padhi, P. (2012). Macroeconomic Fundamentals on Stock Prices Revisited: Evidence from Indian Data, *Eurasian Journal of Business and Economics*, Vol. 5, No. 10, 25-44
- Olayeni, O. R., & Olofin O. P., (2015). Spillover from oil market to stock market in Nigeria: Evidence from granger causality in risk, *The Journal of Developing Areas*, 49 (3), 81-101.
- Panta, B. (2020) Macroeconomics Determinants of Stock Market prices of Nepal. *Quest Journal of management and Social Science*, 2(1), 64-79.
- Phuyal, N. (2016). Can macroeconomic variables explain long term stock market movements? A study of Nepali capital market, *Journal of Business and Management Research*, 1(1), 26-38.
- Quadir, M. M. (2012). The Effect of macroeconomic variables on stock returns on Dhaka Stock . *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(4), pp 480-487.
- Rafay, A., Naz, Z., & Rubab, S. (2014). Causal relationship between macroeconomic variables: Evidence from developing economy. *Journal of Contemporary Issues in Business Research*, 3(2), 88-99.
- Rashid, A. (2008). Macroeconomic variables and stock market performance: Testing for dynamic linkages with a known structural break. *Savings and Development*, 32(1), 77-102.
- Rosylin, M. Y., & Shabri, A. M.M., (2007). Macroeconomic variables and stock returns in Malaysia: An application of the ARDL bound testing approach. *Savings and Development*, 31(4), 449-469.
- Rufus, A. O. (2007). The relationship between stock prices and macroeconomic factors in Thenigerian stock market. *African Review of Money Finance and Banking*, 79-98.
- Samadi, S., Bayani, O., & Ghalandari, M. (2012). The relationship between macro-economic variables and stock returns in the Tehran stock exchange. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(6), 559-573.
- Shrestha, P.K., & Subedi, B.R. (2014). Empirical examination of determinants of stock index in Nepal. *NRB Working Paper No. 24*. October 2014. Nepal Rastra Bank.
- Shrestha, P.M. (2019). Effect of macroeconomic variables on stock market Index: With reference to Nepal stock exchange. *SEBON Journal*, 7(1), 95-107.
- Singh, P. (2014). An empirical relationship between selected Indian stock market indices and macroeconomic indicators, *International Journal of Research in Business Management*, 2(9), 81-92.
- Singh, T., Mehta, S., & Varsha, M. S. (2010). Macroeconomic factors and stock returns: Evidence from Taiwan. , *Journal of economics and international finance*, 2(4), 217-227.
- Steger, D. (2017). Macroeconomic conditions and private equity fund returns a Swiss perspective. *The Journal of Private Equity*, 21(1), 20-30.
- Thapa, K.B. (2019). Influencing factors of stock price in Nepal. *NCC journal*, 4(1), 113-120.
- Tripathy, N. (2011), Causal Relationship between Macro-Economic Indicators and Stock Market in India, *Asian Journal of Finance & Accounting*, Vol. 3, No. 1: E13, 208-226
- Ullah, G. M., Islam W.A., Alam M. S., & Khan, M. K., (2017). Effect of macroeconomic variables on stock market performance of SAARC Countries. *Asian Economic and Financial Review*, 7(8), 770-779

Some Bubble Stories in Global Financial Markets

- *Rawat Shrestha

1. Introduction

According to Investopedia, A bubble is an economic cycle that is characterized by the rapid escalation of market value, particularly in the price of assets. This fast inflation is followed by a quick decrease in value, or a contraction, that is sometimes referred to as a "crash" or a "bubble burst." The research of American economist Hyman P. Minsky helps to explain the development of financial instability and provides one explanation of the characteristics of financial crises. Through his research, Minsky identified five stages in a typical credit cycle. While his theories went largely under-the-radar for many decades, the subprime mortgage crisis of 2008 renewed interest in his formulations, which also help to explain some of the patterns of a bubble.

Displacement: This stage takes place when investors start to notice a new paradigm, like a new product or technology, or historically low interest rates. This can be basically anything that gets their attention.

Boom: Prices start to rise. Then, they get even more momentum as more investors enter the market. This sets up the stage for the boom. There is an overall sense of failing to jump in, causing even more people to start buying assets.

Euphoria: When euphoria hits and asset prices skyrocket, it could be said that caution on the part of investors is mostly thrown out the window.

Profit-Taking: Figuring out when the bubble will burst isn't easy; once a bubble has burst, it will not inflate again. But anyone who can identify the early warning signs will make money by selling off positions.

Panic: Asset prices change course and drop (sometimes as rapidly as they rose). Investors want to liquidate them at any price. Asset prices decline as supply outshines demand.

2. Some Bubble Stories

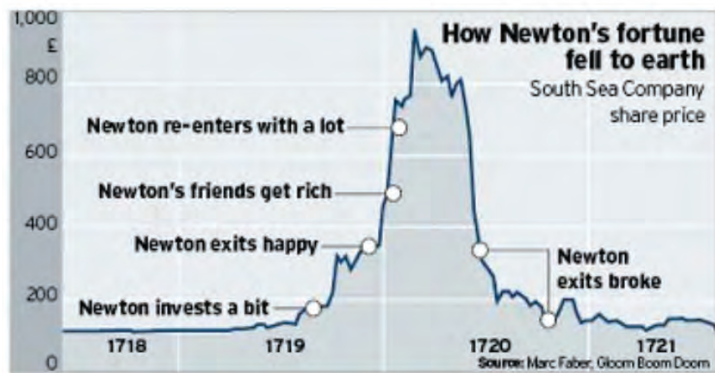
Given that the history of long-ago bubbles is well covered by many detailed accounts, there is no need to cover the same ground in depth. Various high and low points in the colorful history

*Acting Director, SEBON

of Wall Street are also reviewed. The following five bubbles were significant financial events at that time of their occurrence.

South Sea Bubbles and Newton's Tragedy: South Sea bubbles is considered as a first bubble of the financial world. 'The South Sea Company' was founded in 1711 by an Act of Parliament. It was a public and private partnership that was designed as a way of consolidating, controlling and reducing the national debt and to help Britain increase its trade and profits in the Americas. To enable it to do this, in 1713 it was granted a trading monopoly in the region. Holders of British government securities were forced to exchange their low-risk bonds for shares in the new company, which was promoted with the tales of great silver and gold mine assets in South America. In 1720, parliament allowed the South Sea Company to take over the national Debt. The company purchased the £32 million national debt at the cost of £7.5 million. The purchase also came with assurances that interest on the debt would be kept low. The idea was the company would

use the money generated by the ever-increasing stock sales to pay the interest on the debt. Stocks sold well and in turn generated higher and higher interest, pushing up the price and demand for stocks. By August 1720 the stock price hit an eye-watering £1000. It was a self-perpetuating cycle, but as such, lacked any meaningful fundamentals. The trade had never materialized, and in turn the company was just trading itself against the debt that it had bought. Then in September of 1720, some would say an inevitable disaster struck. The bubble burst. Stocks plummeted, down to a paltry £124 by December, losing 80% of their value at their height. Investors were ruined, people lost thousands, there was a marked increase in suicides and there was widespread anger and discontent in the streets of London with the public demanding an explanation. However, even Newton himself couldn't explain the 'mania' or 'hysteria' that had overcome the populous.

Mississippi Bubble: France too had a bubble at around the same time, with the England. French version loosely connected by a Scottish gambler named John Law. As directed by Law, the supply of paper notes issued by the French Regency began to soar, and soon some of that began to be used for speculation, especially in the shares of Mississippi enterprise. Share prices of the company doubled several times as reports of huge gold deposits. On the basis of declared

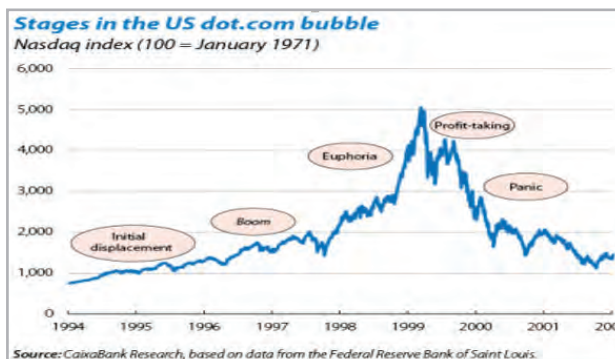

dividend of 40%, hype and false promises, and a vastly expanded money supply, the share price had climbed forty-fold from the level of three years earlier in 1720. It soon became evident that earnings could not possibly be large enough to sustain a dividend of such size, especially in the face of sporadic reports and rumors that the Mississippi enterprise was experiencing operating difficulties and incurring heavy losses. In an attempt to stave off the impending collapse, Law printed more currency and placed restrictions on the amounts of gold and silver that citizens could legally possess. But rising demand for precious metals continued and was accompanied by emergence of a thriving black market and smuggling operations; the price of the shares tumbled a high of 20,000 livres in Jan 1720 to 5,000 livres five months later. The crowds of speculators began to hate Law with a vengeance, subjecting him to insult, ridicule and life threatening attack, but never blaming themselves. By the end of that year, not only the Mississippi company but also the whole French economy had collapsed. In effect, both the South Sea and Mississippi episodes were driven by attempts in Britain and France to consolidate the huge national debts that had accumulated during War.

Japan's Real State and Stock Market Bubble: The Japanese economy began to overheat in the mid-1980s. Japan became the chief consumer products exporter to the world. Japanese stock market capitalization as a percentage of GDP far outpaced economic growth, soaring from around 40% in 1975 to 150% at the end of 1980s. the Nikkei 225 index tripled and it had a value of \$4 trillion, which was about 44 percent of the world's equity market capitalization. Fueled by easy money and credit availability that was linked to and export encouraging dollar support strategy, ordinary citizens using margin piled into stocks. Inflation was also seen in Japanese and Tokyo real estate prices. By late 1991, the total land value in Japan was estimated at nearly \$20 trillion, which was more than 20 percent of the world's wealth. Japanese land was then valued at about five times that of the United States. The situation ended with a contraction of credit availability. As credit contracted, aggressive stock market speculators, who had bought heavily on margin, were ruined. The Nikkei 225 at the Tokyo Stock Exchange plunged from a height of 38,915 at the end of December 1989 to 14,309 at the end of August 1992. By 11 March 2003, it plunged to the post-bubble low of 7,862. Commercial, residential and industrial land prices dropped 15.2%, 17.9%, and 13.1%, respectively. Such burst seemed to exert a strong impact on the overall Japanese economy.

Dot Cum Bubble: Dot come bubble, also known as tech bubble or internet bubble, was a stock market bubble in the late 1990s where the US was in the period of massive growth in the use and adoption of the Internet. Low interest rates in 1998–99 facilitated an increase in start-up companies. Although a number of these new entrepreneurs had realistic plans and administrative ability, most of them lacked these characteristics but were able to sell their ideas to investors

because of the novelty of the dot-com concept. At that time, the increasing popularity of the Internet triggered a massive wave of speculation in new economy. As a result, hundreds of dot-com companies achieved multi-billions dollar valuations as soon as they went public. The NASDAQ Composite Index, home to most of these technology/dot-com company stocks, soared from a level of about 750 at the beginning of 1990 to a peak of over 5,000 in March 2000. The index crashed shortly thereafter, plunging 78% by October 2002 and triggering a U.S. recession.

The US Housing Bubble: According the report of US Bureau of Labor Statistics, while U.S. house prices nearly doubled from 1996 to 2006, two-thirds of that increase occurred from 2002 to 2006. Some experts believe that the bursting of the NASDAQ dot-com bubble led U.S. investors to pile into real estate due to the mistaken belief that real estate is a safer asset class. Due the securitization and insurance package, The U.S. housing boom and bust, and the ripple effects it had on mortgage-backed securities. That resulted in a global economic contraction considered as the biggest recession since the 1930s Depression.

3. Conclusion

All bubbles have many common elements, with rapidly rising money supply and falling saving rates being primary correlates. Some bubbles are based on extensive frauds that don't leave behind much capital and knowledge development in their residues that might provide a basis for real future economic growth. What are bubbles seem to have in common is high expectation for continuing rapid price rises, over valuation compared to historical averages, new elements, new investor and entrepreneurs draw in, considerable media interest, relaxed monetary policy etc. Investors should be smart on their investment. A smart investor conducts research before investing and understands the risk associated with his/her investments. A smart investors plan and invest according to their future needs and goals. Bubble and bust may arises at any time or place in the world. Investment should be resilient and investors should be smart to tackle the risk of bubble and bust.

References

Adam, M.C., and Szafarz, A. "Speculative Bubbles and Financial Markets", Oxford Economic Papers.
 Harold L. Vogel, "Bubbles and Crashes", Cambridge University Press
<https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/062315/five-largest-asset-bubbles-history.asp>
https://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_asset_price_bubble

Life Insurance, Nepalese Perspective

*Manoj Kumar Bhattarai

Introduction

Life insurance is a contractual arrangement based on theory of risk transfer, risk pooling and probability theory, where a large number of people (policyholders) pay some money (premium) to the Insurer (the insurance company), to assume the risk associated with the Policy, as per the contract. Hence, individual risk is transferred to the Insurer and probability of occurring or none occurring of certain known adverse event helps insurance company to make the pool larger and manages the fund sufficient to meet all possible liabilities so aroused out of the Contract.

Buying a life insurance plan

A life insurance plan can be bought from an Insurer (Insurance Company) or financial institution having provision of bancassurance with the life insurance company. Life insurance agents either individual or Institutional support in selling life insurance plans. If one decides to buy an insurance plan with the help of an agent he/she must be satisfied with the agent's reputation and credibility of the company for which the agent is selling the plans. When one buys a life insurance plan, there is a contract between the insured (policy holder) and insurer (the insurance company). Life insurance contract expects presence of insurable interest of the applicant/proposer. Once the Proposal submitted by the applicant/proposer is accepted by the Insurer on the basis of the documentary evidences with presence of insurable interest, Insurer issues an insurance policy and the Insured is known as policy holder. The policy holder agrees to pay a premium for a period of time and, in return, the insurance company will pay the nominee a sum of money upon demise of the policy holder within the policy tenure. In the event policy holder suffers total and permanent disability or loss arising from any other specified situation, the company will pay the compensation. In the case of total and permanent disability, the compensation is usually paid in installments. One must always read every point of the contract in detail and understand the limits or exclusion clauses.

Reasons to buy life insurance policy

Life insurance is a combined tool of Social security, Social high head, force saving, financial guarantee and future income source. Nevertheless, there could be number of reasons to buy a life insurance policy:

- To ensure immediate family members are able to maintain their standard of living upon demise of bread earner (policy holder).

---

*Director, Centre for Innovative Governance Practices (CIGP)

- To ensure children to keep continue their education upon untimely demise of policy holder.
- To ensure financial compensation to ease daily life of bereaved family of policy holder.
- A saving plan for the future so that when one retires or will not have alternate source of income, he/she has a constant source of income.
- To ensure smooth income when earnings are reduced due to a serious illness or accident.
- To save income tax and use saved tax on saving for future income.

Whatever the reason, an insurance policy holder needs to be very careful while choosing the best plan that suit his/her needs. Always take time to discuss in detail with the insurance company or the agent about the policy that the company offers and that one is thinking of buying. The aspirant has to complete application form, medical form and other personal information with personal and medical details, health status of self and parents and other family members, the type of policy, the sum assured (amount of coverage), period of policy, mode of premium payment etc.

Income tax relief

A life insurance policy holder also gets privilege to claim tax relief on the premiums paid, subject to certain terms and conditions. At present the limit of tax exemption benefit is Rs.40,000 per year. The relief gives some relaxation and it encourages every individual to buy life insurance.

Selection of plan

One must choose the type of plan that best suits his/her personal circumstances. A term insurance is most suitable, if one is young and wish to make sure his/her spouse and children will be taken care of in case of sudden death. If one is older and has a more established family, the fixed premium type and that build up cash value is more appropriate. One should understand the scope of cover provided under the plan, the various terms and conditions and the cost of the insurance cover.

The types of Life Insurance :

- Term insurance – This offers insurance protection for a limited period. The sum assured will be paid only if the policy holder dies or suffer total and permanent disability during the term of the policy.
- Endowment insurance – This combines protection and savings. The sum assured will be paid to the nominee upon demise of the policy holder within policy term. If the policy holder survives till the policy maturity the sum assured will be paid. The premium rates normally depend on the age of the borrower.
- Whole life insurance – This offers insurance protection for whole life of the policy holder.

The policy holder has to pay premiums till the end of premium payment term, where as the risk is covered for the whole life. The sum assured will be paid to the nominee only on death of the policy holder. The premium rates normally depend on the age of the borrower.

- Investment-linked – In this type of plan the premium paid by the policy holder is used to buy various financial and capital market tools. There will be life insurance protection and investment in units in fund managed by the life insurance company. The value of policy is based on the investment performance of the managed fund. The sum assured paid to the policy holder or the nominee will depend on the price of the units at the time of death of policy holder or on the date of maturity of the policy. The premium rates normally depend on the age of the borrower.
- Mortgage Redemptions – When applying for a loan to purchase property, the financial institution and or the borrower may wish to consider insurance protection against the unforeseen events. The insurance cover, normally known as MR policy, will cover the repayment of the outstanding loan to the financial institution in the event of the untimely death, disability or critical illness of the borrower/insurer. In the event of such contingencies, the insurance company pays the financial institution the outstanding amount of the loan and in return, the financial institution releases the ownership of the property to the owner or his beneficiaries. The premium rates normally depend on the age of the borrower, the term of the loan and the interest rate of the loan.
- Other plans – Life insurance companies cater various products having combination of term plan, endowment plan and whole life plan. It also provides insurance plans for children, elder people, physically impaired persons etc. Life insurance Companies also offer insurance plans related with medical, health, gratuity, retirement benefit and pension etc.
- Riders – Insurance plans are designed in general in view to provide to all the segment of the society. Where as a rider is a supplement attached to the basic insurance plan, it gives policy holder flexibility to satisfy individual needs, such as cover against accident, disability, premium waiver and medical treatment support. However, the policy holder has to pay additional premiums for every added rider.

Disclosures in Life Insurance

Life insurance is contract between the insured (policy holder) and Insurer (The Insurance Company), therefore, it is very important for a proposer to disclose every detail related to personal information. insurance contract is based on utmost good faith among the insured and the insurer.

- One must give all the facts in application form fully and faithfully. If the proposal form is

filled by other than the proposer, the proposer should read and understand the requirements carefully before signing the form. Otherwise, the life insurance policy could be annulled.

- **Age** – Insurance premium is decided based on age, therefore age is the vital data required for buying an insurance plan. One has to state his/her age correctly in application form. A legitimate proof of age is also required to submit to the insurance company.
- **Premium** – This is the money paid to the life insurance company for risk coverage. One can choose the mode of premium payment– once a year (annually), every six months (semi-annually), every three months (quarterly) or other options available on the plan.
- **Participating or non-participating policy** – A participating policy is one when the company shares the profit to the policy holder, this share of profit is called bonus in insurance language. A non-participating policy will not have provision of sharing profit. The premium for a participating policy shall be higher than a non-participating policy.
- **Bonus** – This is the extra amount paid with the sum assured for participating policies, the amount is paid in consideration of every 1,000-rupee sum assured under participating policy. The bonus amount is dependent on the marketing expenses, , volume of new business, contribution of premium collection on life fund, economic environment of the country, returns on investments, bonus earning capacity of the policy, operating expenses of the company etc.

Policy Services

- **Cash/surrender value** – When a life insurance policy has been in force for a number of years (normally a minimum of three years), it acquires a cash value (also known as a surrender value). This is the cash amount a life insurance company will pay when a policy is canceled before maturity. If a policy is surrendered before the maturity period the policy holder has to bear loss of discounting.
- **Paid up policy/ policy surrender** – When a life insurance policy has been in force normally for two years or more and policy holder want to discontinue the policy in such case the policy holder may put the policy in paid up status or surrender and can obtain the surrender value immediately or paid-up value in maturity. However, the surrendered or paid-up policy does not cover any risk in such policy.
- **Policy loan** – One of the important benefits of life insurance policy is liquidity. This liquidity is obtainable through policy loan. A policy loan is granted to the policy holder as long as the policy has a cash value (Surrender value). The company charges interest on such loan. One can choose any option to repay the loan and the interest – as a lump sum or in installments or not at all. Upon the maturity of the policy or death of the policy holder any unpaid portion

of the loan taken, including the interest, will be deducted from the payment proceeds.

- Policy forfeit – Once a policy loan is availed to the policy holder, the policy holder has to repay the loan and the interest if the loan and interest not paid at all and the principal and interest grow bigger than cash value (surrender value) of the policy, the company shall forfeit the policy and a forfeited policy will not cover any risk.
- Lapse policy – The policy holder needs to pay premium on timely basis to keep continue the policy in force, if premium is not within the period prescribed the policy will be considered as lapse policy.
- Reinstatement – When a life insurance policy lapses, one may revive or reinstate it to full force within a period of five years and under certain conditions, such as declaration of state of health at the time of reinstatement. However, the policy must have been in force status for two years or more before the lapse.
- Confidentiality of information – All personal information, including medical, financial information of the policy holder shall be kept confidential and life insurance company strictly doesn't divulge such information to anyone except the regulator and as ordered by the court.

These days with quite a large number of insurance companies in the market are alluring the policy holders with various offers to cancel or replace the old policy with new plan or with new companies. Such an unhealthy practice somehow is creating a situation of confusion to the policy holders. However, such a practice is not favorable to anyone either policy holder or the company.

It is not in the best interest to replace a policy because:

- One has to pay a higher premium since the age is more than before.
- Cash value build up slowly, as new premium must pay for the initial cost of writing the life insurance policy a second time.
- The 2-year period of contestability will begin again. Similarly, the suicide clause also allows for the policy to start afresh.
- The existing policy may have more favorable provisions than the new policy in areas such as settlement options and disability benefits.
- The present life insurance company can often make the changes you want at a lower cost.

Situation when risk is not covered in a policy and life insurance company may refute paying compensation:

- Lapse policies - if a policy is lapsed before acquiring cash value (Surrender value).
- Paid up policies - if a policy is in paid up status. Nevertheless, the paid up value so earned shall be paid on maturity of the term.

- Fraudulent - If the company found sufficient proof that the policy was obtained through fraud.
- War – If the insured was involved in war or war like activities, whether declared or undeclared.
- Suicide – If the insured was dead committing suicide within a period, usually two years from the date of commencement of the policy.
- Traveling – If the insured died in air crash, while travelling in flights other than that of scheduled passenger flight.

Some Important tips

- Assign a nominee for a life insurance policy, make best decision whom to nominate. Make sure the life insurance company has nominee's address and that the company is informed of any changes in that address. Let the nominee know about life insurance policy, any changes that have been made to the policy and where about of life insurance documents.
- Keep a note of the premium due dates. If premium is not paid when due, the life insurance policy may lapse. Always insist on a receipt as proof of payment. This will help any investigation if the agent fails to forward premium to the insurance company.
- Review insurance needs regularly to ensure they are adequately covered by existing policies.
- As the policy document is a legally binding document, it should be kept safely until the policy matured and necessary proceedings of payment is completed.
- Have the basic information such as the life insurance company, the type of plan, the policy number and the names of nominees in a separate place.
- When in doubt of anything relating to life insurance policy, ask responsible staff of the life insurance company

Incontestability

The life insurance company cannot dispute the validity of a life policy after the policy has been in force for two years or more. However, the company can rebuff the claim if the company found sufficient proof that the policy was obtained through fraud or misrepresentation.

Nepal's Black Economy

*Dwaipayan Regmi

Background

Often understood as that part of country's economic activity that goes unrecorded as well as untaxed by the government, black economy is also known by the name of underground economy or shadow economy. It generally means that portion of economy that remains undocumented.

Black economy has not only been responsible for tax evasion, but there lies huge threat from different aspects. The biggest fear it holds right now is in regard to terrorist financing. There are trillions of dollars illegally deposited in Switzerland from across the globe. These illegal sources of money have been a major headache for almost all countries these days. Schneider (1999) attempted to measure the size of the black/shadow economy in 76 developed and emerging economies of the world

The data below extracted from World Bank reveals the percentage of black economy out of total economy.

Country	Average
China	12.8
Singapore	13
India	22.3
Bangladesh	35.5
Nepal	36.6
Pakistan	36.8
Sri Lanka	43.7

So, be it nations like United Arab Emirates, or Nepal – they are equipped with proportion of shadow fund in their economy in one way or the other. Although the data is of decade old, the data still portrays present status because these type of data are not generally gathered or accumulated through any means.

Time and again, there are illegal activities caught in Nepal - from drug trafficking, human trafficking to recent uranium smuggling. In the report dated back of 2019, Rs 744.1 million of the sum was earned as the interest itself from Swiss banks by Nepalese. The total amount

*Deputy Manager, Rastriya Banijya Bank Ltd.

parked was Rs 35.8 billion. At the same time, there exists a large proportion of Hundi-based transactions as well. The background gets pretty clear - where imports and exports are taking from another side of the black economy in Nepal as well. A person, who used to walk in slippers across forests drives the most expensive car in Nepal, lives in a luxurious house - the picture should be further clarified. Sukanta Sarkar (2010) conducted a study on opined that the main reason behind the generation of black money and tax evasion in India is the political system. The Government here has more focused on making committees rather than implementing it. He concluded that laws should be effective to control black money and tax evasion in the country.

The table below extracted from The Global Economy shows the proportion of black economy's contribution in GDP of Nepal. Although there are no such indicators with massive studies in Nepal, this can be seen as the base about how black economy, or shadow economy is spreading across Nepal through various dimensions.

2008	37.09
2009	38.02
2010	36.48
2011	35.7
2012	35.98
2013	33.46
2014	33.42
2015	30.22

Sources of Black Money in Nepal

Existence or presence of black market is the primary source of black money anywhere in the world. So, if there exists black market for human trafficking, drugs trafficking or anything illegal – it is certain that there prevails black economy in one way or the other.

There could be various causes of black money - form unrealistic tax laws, different rates over excise duty, controlling policy, quota system, inflation, scarcity, elections and political funding to real estate transactions. Sometimes, legitimate sources like agriculture based income which often goes unrecorded also turns out to be part of shadow economy. Nepal does have some level of impact within all the concepts there

Although there are no recent studies conducted to estimate the size of black economy in Nepal, indications of its rampant prevalence and its sizeable effect on various fronts mostly the economic one such as higher budgetary and fiscal deficit, increased cost of production among others are apparently noticeable (Raut, Chalise & Thapa, 2016). It is no wonder that there are various platforms from where these illegally earned money are made white - from investment in jewelry, real estate to process followed over public procurement but what Nepal needs to picture

out is how are this black money generated within the country. For developing economies like Nepal, there are three major sources from where this black money is generated.

- i. **Corruption:** Corruption is the main source of black money within Nepal. The report published by Transparency International, where Nepal stood at 117th place in 2020, from 113th itself is proof of rising corruption-based activities in Nepal. After the decentralized Government structure, every local level now has access to a greater range of budget - which yields higher bases for corruption too. Corruption has reached local levels, at that huge level that source of black money has been boosting up similarly – from elected representatives to employees working there. Corruption that is being backed up by political support is actually scary in the economy, because corruption turns out to be trend and regular practice. These form of corruption has often been noticed from lower level to top level, easily promoting shadow economy.
- ii. **Smuggling:** The second important source that has been generating black money here is smuggling – from drugs, gold, precious elements, precious statues, wild lives to human beings. Nepal has been a hub for various smuggling bases for a long time. Animal's skin, bones are often being traded internationally. If not from Nepal, Nepal had been a route before the time of Charles Sobhraj itself – which has been letting earn Nepal a large sum of black money. Apart, timely reports stating smugglers being caught are proof to indicate that smuggling case has been in existence for pretty long in Nepal. These shreds of evidence do not only indicate the loopholes in Nepal but indicate how Nepal has been receiving huge illegal funds too.
- iii. **Criminal Activities:** The third source of black money across the globe is criminal activities. Although noticeable there is no such big international crime that took place, except a few like the hijacking of airplanes, there are domestic crimes that have been prevalent in Nepal. Murder, rape, acid attack has been the pretty common case in Nepal. There have been several dons, who have been encountered as well, and there remains another bunch who are on the wanted list. Assured by political backup, criminal activities have been taking place at their own pace and the culprit's punishments are not yet justified. The victim of the Nirmala murder case has not yet been found. Murdering of politicians, businessmen has been in practice within Nepal – which then acts as the next source for black money earning within Nepal.

Apart from these, the cases of tax evasion and tax avoidance have next issue. A huge portion of the Nepalese economy is still away from tax boundaries.

Issues in Nepalese context

It was on 15th February 2019 Raj Narayan Pathak, commissioner for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA) resigned because of the case of corruption. These types of cases barely get highlighted, and there are lots of other news inside the story itself. So, despite being the poorest country in the world with the smallest economy, it has been stated that Nepal has the highest percentage of the underground economy in the world. A report by Medina and Schneider, of 2018 stated that the average proportion of Nepal's shadow economy was 37.5 percent of the total economy. Arun Kumar, author of The Black Economy in India makes a specific argument

stating that the shadow economy in India is almost half the size of India's official economy. Now, as Nepal shares an open border with India - it certainly has a direct influence on Nepal's economy as well.

The existence of black money is not unique to India. What makes it unique, however, is its size, conservatively estimated to be about 50% of the recorded economy and thus significantly larger than in other industrializing countries such as Brazil, S. Korea, Mexico and even China (Varma, 1998). That is true representation of case in Nepal too.

For developing nations like conversion of these illegally earned amounts into white would be a piece of cake, they can simply make them white through investment in real estate, Initial Public Offerings through the Hydropower sector or use the nonprofit organization to park funds for the corrupts. They can invest in jewelry and can seek trade mispricing methods adopting Trade-Based Money Laundering. Cash-based transactions like meter-based interest systems, public procurement and the use of social organizations have been key areas in Nepal to wash these black incomes in Nepal. Investment in share markets has been the next silent platform for Nepalese players as well. Several empirical studies on the relationship between corruption and growth, reported a negative overall effect of corruption on output growth (Bardhan, 1997), and they have always been positive – indicating the direct relationship between them. This truly implies in Nepalese context as well.

The problem that Nepal is undergoing is not about the generation of black money, because that gets space everywhere - from the United States to India. But, the problem is not taking any actions for controlling these activities. Barely, do we get to hear any news about such funds being investigated? Time and again, people get caught with sourceless funds, and the news gets space across the media; but the news stops there itself - because the investigation process would not be followed up.

Today, large bunch of such illegal money, or earnings through illegal means are being invested in tax heaven, and report has already presented the facts about the same. This could be troublesome issue, and might be controlled. But, there are rooms for investment gradually opening – crypto currency seems to be next space where such black money can be dumped, and Nepalese economy will not even know.

Rays of Light to Shadow Economy

Often, cash is regarded to be main culprit within the circle of shadow economy. As this form of transaction reduce registration of transactions, promoting tax avoidance. So, getting digital has often been regarded to be important way of overcoming shadow economy. But, with introduction of cryptocurrencies, getting digital probably is not the ultimate solution either.

There are efforts made for Money Laundering by Banks and Financial Institutions, but that only deals with the money laundering process. A large sum of money does not enter the banking channel itself. It is not that there are no policies for the same, there are policies from Income Tax Act 2002, VAT Act 1995, Excise Act 2002 to Custom Act 2007; so there do exists policies - but

all it lacks is in the implementation part.

Vijay Kumar Singh (2009) stated that controlling black money in India is a complicated task only due to poor implementation of laws enhancing the sophisticated crime in the economy and thus creating black money. The case is not any different in Nepalese context. As portrayed in the Bollywood movie, *Raid*, there should have been some efforts to look over this black earned money, because demonetization needed India's time. Are all the properties earned by big personnel in Nepal legitimate? Only, the effort made by banks is certainly not enough to look over it. Some experts know how to smurf in banks too.

Suspicious Transactions Reporting (STR) that has been adopted seems to be real appreciable move. But, this has to be promoted at wider scale and there should be proper training and orientation to staffs of Banks and Financial Institutions for the same, so that they can actually work safely with appropriate knowledge. Banking compliance should be made strict enough to monitor such activities in properly designed manner.

Not unless strict monitoring is done over this illegitimate source of income; circulation of black money and promotion of the black economy cannot be halted. Self-declaration of assets and liabilities should be submitted to the Department of Money Laundering Investigation every year - that should be tactfully checked; because their sole role counts in minimization of such illegal money at a larger scale. It would be unwise to imagine Nepal with all the cleanliness, but it is not wise to let Nepal fall victim to such dirt in a sustained manner either.

The step taken by regulatory body to promote remittance through legal channel – providing additional interest than normal interest rate to them seems to be appreciable enough. That way, remittance can be attracted through legitimate means, but that is not all. Still today, there are number of registered agents in overseas nations – America, Australia, UK including Gulf nations, who are legal there, but are termed 'illegal' in Nepal just because they bypass Nepal Rastra Bank. They should be brought into the appropriate track too. If it is legal there, it has to be made legal here as well.

Conclusion

The problem of black money is not just about eating up the part of tax, increasing government's deficit but there lies fear of other unexpected range of criminal activities happening too. Black money is clear disturbance to the balance of trade, industry and commerce of the nation. There would be fear of essential commodities being hoarded and there will be healthy competition that would be driven out of the market and honesty would be discouraged. Neither are these sum of money part of GDP estimates, nor do they promote any economical activities as they promote tax burden to citizens damaging business economy of the state. The global concern seems to be about secrecy havens, jurisdictions that undermine global standards for corporate and financial transparency. It has often been stated that in the globalized world, if there exists any pocket of secrecy, funds will flow through that pocket itself and that is the reason why the system of transparency has to go global.

It is no wonder that this form of shadow economy depresses the growth of GDP. This form

of the economy might be beneficial for the public as helps to hide the amount of tax that has to be paid, but the national revenue will have to suffer. It also leads to misdirection of the use of natural resources - the timely killing of Rhino in Chitwan is a clear example of it. On the existence of a black economy in any nation, it is sure that inflation will be on the rise. There will be an increased proportion of inefficiency noticed with policy failures too. Inequality of income will create disturbance in society thereby. Apart from threats related to terrorist financing, there will be possibilities of improper infrastructure and social welfare schemes too. It can therefore be said that though this form of economy might seem attractive to any individual, it's scary for national economy.

So, there should be timely efforts for control of black money. What they did in India for demonetization should be taken as lesson in Nepalese context. Today as well, even literate ones prefer Hundi instead of remittance agents for transfer of funds. Problems related to Black money is not troubling Nepal, but various countries abroad too. This is indeed a tough issue and challenging issue that has to be sorted out at any time and any period. But, what would matter in the long run is not just black economy of Nepal, but the fear about how Nepal could be sources for operation of black income and earnings through any spaces here. Nepal should not be the hub for black money management for criminal activities that happens in various region of the world, and there should be properly designed practice formulated by collaborative efforts of all the bodies – Government, Regulatory Bodies, Banks and Financial Institutions and Monitoring bodies.

References

- i. Bardhan, P. (1997). Corruption and Development: A Review of Issues. *Journal of Economic Literature*, XXXV, 1320-1346.
- ii. Raut, Nirmal & Chalise, Namuna & Thapa, Puja. (2016). Measurement of the Underground Economy in Nepal: A Currency Demand Approach. *Economic Journal of Development Issues*. 17. 105. 10.3126/ejdi.v17i1-2.14523.
- iii. Schneider, F. (1999). The Black hole - shadow economy. *The Economist Newspaper of the Economist group. The Economist print edition.*
- iv. Schneider, Friedrich; Buehn, Andreas; Montenegro, Claudio E. (2010), Shadow economies all over the world : new estimates for 162 countries from 1999 to 2007 (English). Policy Research working paper ; no. WPS 5356 Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/Shadow-economies-all-over-the-world-new-estimates-for-162-countries-from-1999-to-2007>
- v. Sukanta Sarkar (2010), *The Parallel Economy in India: Causes, Impacts & Government Initiatives*, Vol. 11-12, No.1-2, pp.124-134.
- vi. Varma, P.K. 1998. The writing on the wall. In: *The great Indian middle class*. Penguin books India (P) Ltd., New Delhi, 92-93.
- vii. Vijay Kumar (2009), *Controlling Money Laundering in India-Problems & Prospectives*, 11th Annual Conference on Money and Finance in the Indian Economy.

Contribution of Tax Revenue to National GDP: An Overview

*Dipendra Subedi

Introduction

Taxation is one of the important elements in managing national income, and has played an important role in civilized societies since their birth thousands years ago (Lymer & Oats, 2009). Simply, a tax is a mandatory fee or charge levied by government on an individual or organization to collect revenue for government spending and other public expenditure and to boost economic growth. Economist Plehn has defined tax as “Taxes are in general compulsory contribution of wealth levied upon persons, natural or corporate, to defray the expenses incurred in conferring a common benefit upon the residents of state.” Adam Smith in his book ‘The Wealth of Nations’ which was published in 1776 suggested that a tax system is based on certain basic principles, namely equity, certainty, convenience and efficiency.

Broadly, taxes can be classified into two main types- direct and indirect taxes. Direct taxes are directly paid by person on whom it is legally imposed. Direct taxes comprise of income tax, wealth tax, gift tax, expenditure tax etc. Indirect taxes are imposed on one person but paid partly or wholly by another person. Indirect taxes comprise of VAT, excise, custom duty etc.

Total tax revenue to GDP ratio indicates the share of a country's output that is collected by the government through taxes and is considered as one measure of the degree to which the government controls the economy's resources. The government should ensure adequate revenues to finance its all expenditure. Hence tax GDP ratio should be at satisfactory level to meet government expenditure. This article primarily discusses the current Nepalese tax structure system and its contribution to National revenue in brief.

Revenue Structure of Nepal

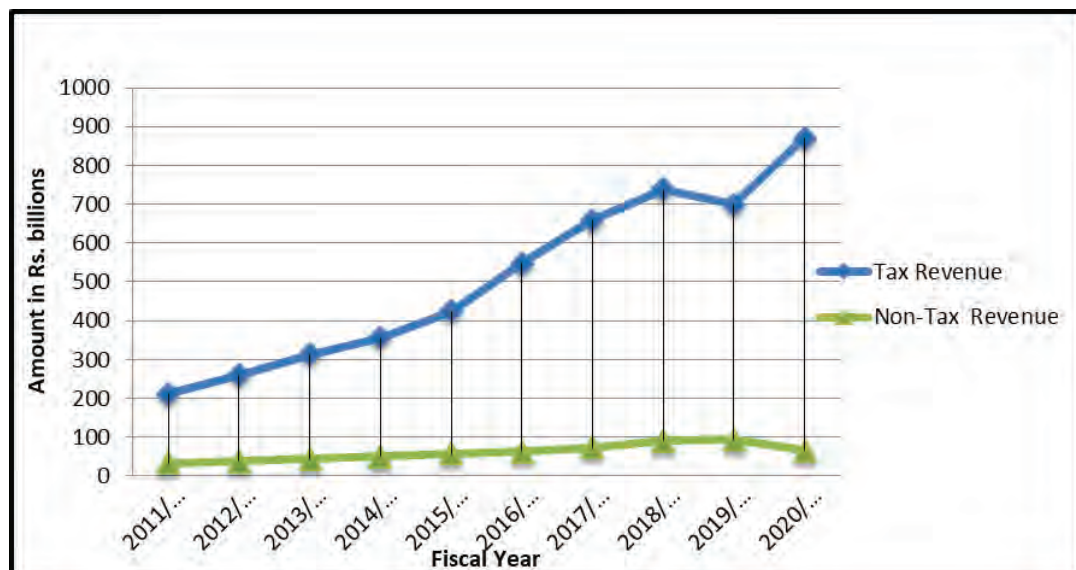
The Government of Nepal (GoN) generates revenue from tax and non-tax sources for its expenditure and economy development. The Constitution of Nepal has mandated to collect Value Added Tax (VAT), corporate income tax (CIT), personal income tax (PIT), customs and excise duties. Several tax instruments including property tax, land related taxes and service fees are devolved to the provincial and local governments. The non-tax revenue source includes fines, interest, dividends, royalty, and income from property etc and the tax revenue comprises direct tax and indirect tax.

---

* Chartered Accountants

Total revenue collected for FY 2020 /21 (FY 2077/78) was NPR 935.89 billion which was more than previous fiscal year by 18 % and out of which tax revenue covered 93 % and remaining by non-tax revenue. The last 10 years data shows that GoN collects 86-93% from tax revenue and remaining 7-15 % from non-tax sources that is depicted from the following chart:

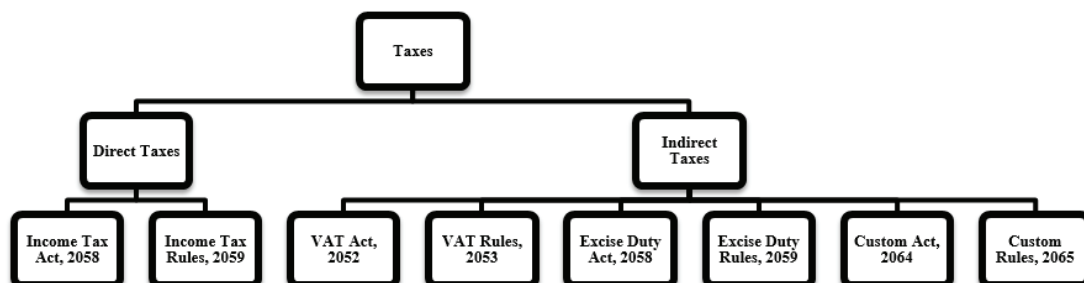

Figure 1: Sources of Revenue, GoN.

The above chart indicates that the tax revenue has a vital role in mobilization of revenue in Nepal to meet the public expenditure and others.

Composition and Structure of Tax Revenue

Inland Revenue Department (IRD) Nepal and Department of Custom, Nepal are an administration of Nepal Government under Ministry of Finance (MoF) who are accountable for the enforcement of tax laws. Following tax laws have been enforced to govern the indirect taxes and direct taxes.

Figure 2: Tax Structure in Nepal

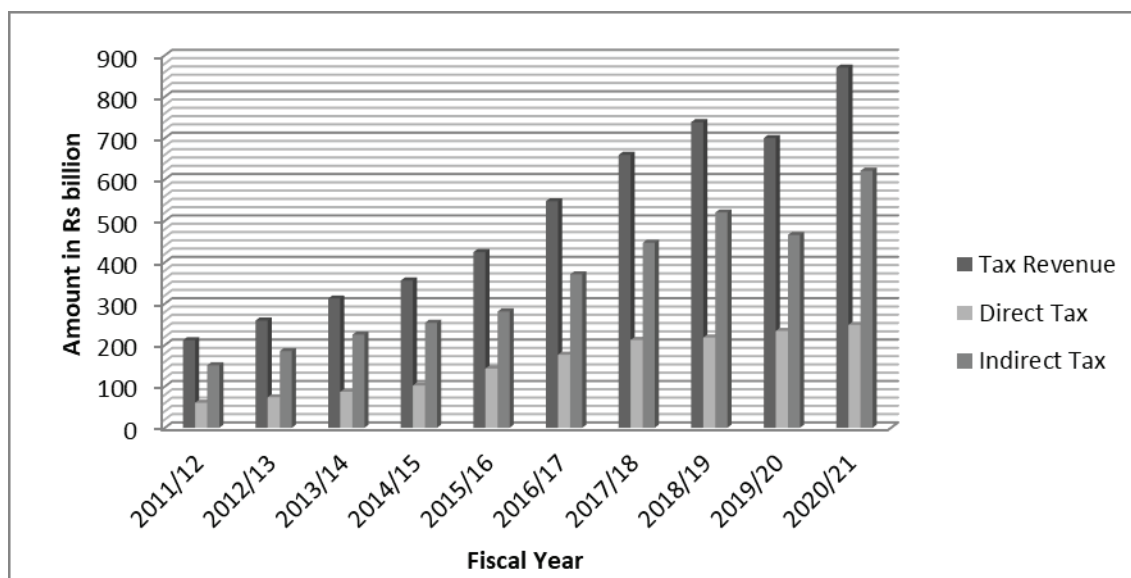
Income tax is levied on income accrued or received from business, investment, employment and windfall gains, apart from those specified by the law as tax exempt.

Value Added Tax (VAT) is tax based on goods and services. This tax is levied on the sale, exchange, transfer, import etc. of all goods and services apart from those specified by the law as tax-exempt.

Customs duty is levied on transaction value which includes cost, insurance & freight up to Nepal border on the import of goods.

Excise duty is levied on the manufacture of goods and also on import of certain goods.

The share of direct tax and indirect tax in total tax revenue is shown in the following chart in last ten years:

Figure 3: Share of Direct tax and Indirect tax in total tax revenue

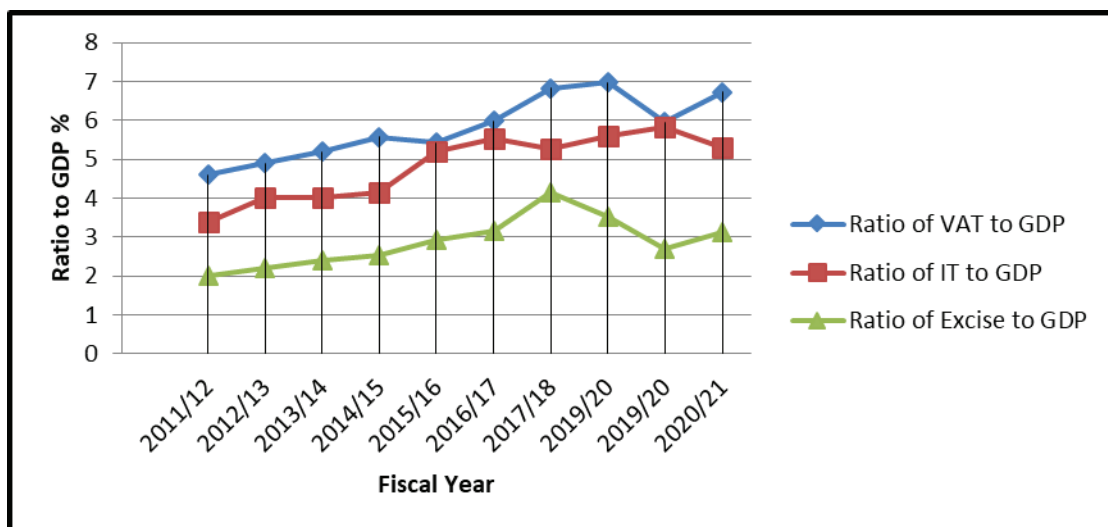
From the above chart analysis, indirect tax and direct tax has contributed about 70 % and 30 % respectively in tax revenue. Among indirect tax, contribution of VAT to total tax revenue is about 33-35 % in each year. This shows that VAT has major contribution in total tax revenue of GoN.

The share of VAT collection from domestic products has been around 34 to 38 % whereas collection from imports has been around 61-66 %. The domestic share includes production, goods sales & distribution, services contract and tourism. The VAT revenue has been increasing gradually in absolute term, but the increasing rate is not so much satisfactory that ranges only from 15- 20 % comparing to previous years. There are number of factors such as ineffective billing system, under valuation of goods and services, the negative growth rate of economy for small rate of growth of VAT revenue collection and loss of revenue via producing fake bills.

Though the share of value added tax in total national operations is higher, the share of income tax is high in federal revenue. During the mid-March of fiscal year 2021/22, the ratio of value added tax to the revenue structure of the federal government is 23.7 percent while the ratios of income tax and customs duties are 24.8 percent and 22.9 percent, respectively. By mid-March of fiscal year 2020/21, such ratios of value added tax, income tax and customs duties were 24.4 percent, 25.3 percent and 22.5 percent, respectively. During the fiscal year 2077/78 (2020/21) the share of import based tax revenue and internal tax was 48.1 percent and 51.9 percent, respectively. (Economic Survey, 2078/79)

Contribution of Tax Revenue to GDP

Despite the challenging economic conditions and a transitional political context, GoN has been demonstrating its competency in sustaining noticeable growth in revenue collection in absolute term. The total tax revenue to GDP has been fluctuating in last five years due to COVID-19 pandemic and reached from 24.28 % (FY 2019/20) to 21.99 % (FY 2020/21). The share of various tax components to GDP is shown as follows:

Figure 4: Ratio of VAT, Income Tax (IT) & Excise to GDP (%)

Contribution ratio to GDP from VAT is highest among Income tax and Excise after implementation of VAT in the country. The share of sales tax/VAT in GDP is 1.90 percent in FY1991/92 and

thereafter in increasing trend in all the fiscal years (except few years). The VAT, Income tax and Excise to GDP has now reached to 6.73 %, 5.3 % and 3.14 % respectively in FY 2020/21 (FY 2077/78).

Though, the ratio of contribution of tax revenue to GDP is satisfactory in comparing with other SAARC countries, there are number of factors responsible to increase the gap between actual contribution vs target contribution. Nalishebo and Halwampa (2014) mentioned the various elements that lead to increase tax gap in any economy i.e a) Unreported Economy, b) Avoidance, c) Contested taxes, d) Evasion, e) Non-payment. Further increases in tax to-GDP are likely to be impacted due to structure of Nepalese economy characterized by a large agriculture and informal sector, and weak implementation of regulatory system.

Recently, Department of Revenue Investigation had filed lawsuits claiming a total of NPR 24.74 billion in tax evasion in the fiscal year 2020-21. The tax evasion cases were related to fake Value Added Tax (VAT) receipts and foreign currency misuse. According to the Revenue Department, Cases related to fake VAT receipts accounted for 50 to 60 percent of total cases of revenue leakage and the tax evasion offenses in the FY 2020/21 increased by 51% from the FY 2019/20. (Nepalisansar, 2021).

Conclusion and Recommendation

It is no doubt that taxation has played an important role in revenue mobilization in the country's economy. There is still considerable scope to increase tax-to- GDP ratio through expanding the tax base and increasing tax compliance and adapting elimination & controlling measures to shadow economy which would assist in increasing productive and developmental expenditures.

Hence, in the words quoted by Wallschutzsky (1989) has suggested that the key elements in such a strategy must be summarized as follows: Keep the tax laws as simple as possible; aim for a global tax with few exemptions, rebates, or deductions; Do not try to use the tax system to achieve too many social and economic goals; Continually monitor the tax system; Concentrate on basic tasks such as collection of taxes at source; Do not collect more information than can be processed; actively encourage good record keeping; and, aim, as a long term goal, for self-assessment.

References:

- Inland Revenue Department (IRD), *Annual Report (various issues)*. Kathmandu: Ministry of Finance.
- Lymer, A. and Oats, L. (2009). *Taxation: Policy and Practice (16th ed.)*. UK: Birmingham Fiscal Publications.
- MoF. *Economic Survey of Nepal (various issues)*. Kathmandu: Ministry of Finance.
- Nalishebo, S., & Halwampa, A. (2014). *Uncovering the unknown: An analysis of tax evasion in Zambia*. Zambia: Zambia Institute for Policy Analysis & Research.
- Nepalisansar (2021) <https://www.nepalisansar.com/business/nepals-rev-dept-files-lawsuits-for-npr-24-74-billion-tax-evasion/>
- Wallschutzsky, I. (1989). *Achieving Compliance in Developing Countries*. 45 Bulletin for International Fiscal Documentation. Asia Pacific Tax Bulletin.

World Trade Organization Membership and Nepal

*Ashesh Lamichhane

World Trade Organization (WTO) is an international institution or body dealing with the rules of trade between nations. Economic integration and reforms are the major principles of WTO. WTO started functioning from January 1, 1995 under Marrakesh Agreement, signed by 123 nations on 15 April, 1994 replacing the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). GATT was established as international forum in 1948 by 23 signatories. GATT was originally a multilateral treaty designed to operate under International Trade Organization (ITO). The latest GATT negotiations, called the Uruguay Round were initiated in 1987. After many years of negotiations, a new accord was finally ratified in early 1995, called WTO. The main purpose of WTO is to promote free trade by influencing countries to abolish import tariffs and other barriers.

The negotiations to join the WTO have been highly demanding for Nepal. With the adoption of economic liberalization policy in the mid-1980s, which was later implemented broadly after the restoration of multi-party democracy in 1990, Nepal started integrating with the world in boarder sense. Nepal started the process of economic reforms in early 1990s which are essential to acquire the membership of WTO. As a results of the reforms initiation Nepal was given the observer status in 1993. Nepal presented its formal application to accede to WTO in December 1995. It submitted its Memorandum of the Foreign Trades Regime in 1998. After three rounds of working party meeting during 2000-2003, Nepal was finally granted the membership in the Cancun conference on April 23, 2004. Nepal's accession package is considered relatively well balanced in terms of both offering a credible signal to traders and foreign investors about its commitment to economic reform and maintaining the policy space required to protect its development interests. This did not happen by accident. It was a result of a thoughtful negotiating approach taken by the country. Despite the integration with global economy dependency has increased in Nepalese economy with low economic growth and low productivity.

Nepal's Commitments with WTO

To get the membership of WTO countries should go through a series of negotiation. Countries have to agree to commitments and determine conditions. Completed negotiations are held at multilateral level. The subjects of these negotiations are how far Nepal will open up its market to consumption abroad, cross-border supply, market access and the presence of natural person along with the issues of national treatments.

---

*Head, DCGF Branch Office, Biratnagar

The commitments made by Nepal can be categorized into two types: one is general commitments and another is specific commitments. General commitments are applicable to all sectors and applicable in all cases. These commitments are not negotiable. General commitments are as follows.

- National treatments to all member countries
- Non-discriminations among member countries
- Transparency in all aspects
- Commitments to foreign investment
- Commitment to repatriation of investment in foreign currency
- Regulatory reforms
- Tariffs bindings

Nepal also agreed specific commitments in business, communication, construction, education, environment, financial service, health, tourism, and transport sectors. These commitments have been made to ensure maximum benefits from liberalizations and to reduce the threats to the domestic suppliers. The main features of these commitments are providing the market access through commercial presence only, no restriction generally in cross-border supply and consumption and Nepal can take preventive measures in case the foreign investors affect domestic activities.

WTO membership opportunities and Threats

The membership of WTO is the final step toward the modern globalizations and engagement with world economy. These steps create several opportunities which can be enlisted as

- There is now the guarantee that Nepal will get the “most favored nation” status from all the member countries.
- Market access and transit rights for Nepali products.
- Transfer of technology and foreign investment.
- Technical assistance and training to enhance the efficiency of the government.
- Credible forum for trade disputes settlement and legal resource.
- Protection of domestic industries through domestic regulation.
- Protection of consumer right.
- Opportunity for improving global competitiveness.
- Patent right in bio-diversity and other indigenous knowledge

There are some challenges that are arising by the membership of WTO; major challenges are as follows:

- Domestic industries face greater competition from MNCs.
- Tariff reduction causes decrease in revenue collection.
- The government will face the fiscal-adjustment cost of finding new import surcharges introduced since 2000.

- The cost of negotiation and transaction too are expected to put pressure on LDCs like Nepal
- Nepal has to bear the burden of implementing trade- related regulatory rules.
- With liberalization of the service sector, it is essential for Nepal to undertake internal reforms to be able to match global standards
- Nepalese products/services are not competitive in terms of price, quality and delivery on schedule, hence there is difficult to benefit from international market

Nepal's performance after WTO membership

Nepal has adopted liberalization and privatization policies, attempted to integrate with world economy and get the membership of WTO. Some improvements can be seen in some socio economic indicators such as poverty reduction, mortality reduction, literacy increment, gender equality but self-dependency objective is not achieved yet. Gini-coefficient which measure the income inequality which was 35.20 in 1995 and increased to 43.80 in 2003 and drop to 32.80 in 2010. So there is reduction on income inequality. Similarly Human Development Index (HDI) also increasing throughout the time. In 2004 HDI was 0.462, where as it increased to 0.602 in 2019. Nepal has also made substantive progress in reducing the Multidimensional Poverty Index (MPI) from 30.1 percentages in 2014 to 17.4 percentage in 2017. Some macroeconomic performance after getting the WTO membership is analyzed here. Here, data are collected from 2000/01- 2021/22. Growths are presented in percentage change. FDI data are in millions of Nepali currency. Export, Import and Remittance data are in billions of Nepali currency.

Table 1: Macro-economic indicators of Nepal (2000/01-2021/22)

Year	Growth of agriculture	Growth of industry	Approved FDI	Actual FDI	Export	Import	Remittance
2000/01	4.7	5.5	1417.6	-33	91.82	129.1	
2001/02	3.01	-5.3	3002.6	-282	77.07	127.96	
2002/03	3.3	3.1	1209.7	961	46.4	116.25	54.2
2003/04	4.7	1.5	1793.8	0	49.22	125.01	58.6
2004/05	3.5	2.9	2793.8	136	53.68	136.34	65.5
2005/06	1.7	4.4	1635.8	-470	54.22	156.78	97.7
2006/07	1	4	2606.3	362	53.62	175.27	100.1
2007/08	5.8	1.6	3186	294	53.14	198.02	142.7
2008/09	3	-0.6	9812.6	1829	56.3	235	209.7
2009/10	2	4.1	6255.1	2852	60.8	374.3	231.7
2010/11	4.6	2.9	9100	6437	64.3	396.2	253.6
2011/12	4.6	3	10053.2	9195	74.3	461.7	359.6

2012/13	1.1	2.7	7138.3	9082	76.9	556.7	434.6
2013/14	4.6	6.9	19818.7	3195	92	714.4	543.3
2014/15	1.1	1.4	20107.4	4383	85.3	774.7	617.3
2015/16	0.2	-6.45	67480	5921	70.1	773.6	665.1
2016/17	5.2	12.4	15139.6	13503.9	73.1	990.1	695.5
2017/18	2.8	8.8	55760.5	17504.6	81.3	1245.1	755
2018/19	5	8	25484.4	13065.2	97.1	1418.5	879.3
2019/20	2.63	3.23	37805.8	19478.7	97.7	1196.8	875
2020/21	2.64	5.05	32172.8	19512.7	141.1	1539.8	961
2021/22	2.3	8.1	54150	18560	200.2	1920.4	1006.3

Source: Various issues of Economic survey, MoF, NRB and DoI

The momentum of Growth in agriculture sector is not continuing. The growth of agriculture is revolving around 3% during this period. This can be due to removable of subsidy in agricultural sectors, non-availability and rise in price of inputs and change in consumption pattern of people.

Nepal opted privatization and liberalization with an agenda of growth and expansion of industrial sector, which is yet to happen in a large scale. The growth pattern of industrial sector is also fluctuating. In some year it was negatively growing too. Highest growth of industrial sector is at year 2016/17. It is negative in year 2015/16 due to earthquake and blockade by India. The growth of industrial sector is on an average also around 3% only during this period.

Nepal adopted globalization and the membership of WTO with a view of benefiting through its export trade. Trade is major factor from which globalization have positive impacts to the economy. Export is very low in comparison with import; trade deficit is increasing in geometric series. In 2010/11 trade deficit was Rs 331.9 billion, where as it is increased to Rs 1720.2 billion in 2021/22. This is due to the low productivity, low competitiveness of local product in comparison with global products and changing of consumption pattern of the people.

With globalization process and accession of WTO membership, it is believed that developing country like Nepal can attract FDI. New FDI policy 2015 and various other administrative and legislative reforms have been implemented by Government to attract FDI. A lump of investment opportunities is available for the investors such as agriculture, tourism, mining, hydropower etc. However, in comparison with approved FDI from department of Industry the actual FDI is very low. This means still there is lack of investment friendly environment in the country. Till mid July 2020 total FDI stock stood at Rs 198.52 billion (NRB, 2020).

Nepal is in fact exporting labor and receiving remittance. Remittance inflow is growing continually throughout the years. Lack of economic opportunities at home and rising employment prospects abroad have tempted Nepali to seek employment abroad. After getting the membership of WTO remittance inflow increasing heavily because Nepal can access many

counties. Remittance is the major source of foreign currency in Nepal. In 2010/11 Nepal received Rs 253.6 billion remittance, this increased to Rs 1006.3 billion in 2021/22. In the remittance area, Nepal is benefiting from globalization through some domestic socio- economic cost.

Implication of WTO

In the era of globalization none of the country remains isolated so as Nepal too. The developing country has much to gain from regional and international trade. Nepal already moved in the direction of trade liberalization however, tariff rates will have to be in framework of WTO directives. Agricultural subsidy is another area of concern to Nepal. Member countries cannot provide export subsidies to their exporters and industries. Intellectual property right on seeds and plants is another area of concern. It is safeguard the patent and property rights on native plants and seed however, getting such patents and property right is long and expensive process. Also Nepal should meet TRIPS in several areas. Under Market access principle of WTO, a minimum of 3% of the total consumptions of food is required to be imported from outside. Nepal should increase its productivity to gain from this clause , Nepal need to improve its production capability and competitiveness to stand in the international market. Importing countries require exporters to guarantee that their products are free of Pest, disease and pesticide residues. If Nepal meets this standard, its exporters must meet these measures; this measure should be checked during imports too. Opening up of the service sector will put Nepal in the map of world service exports. However, many of Nepal's service sectors are vulnerable against competition, such competition may weaken this sector even further a crucial service sector trade policy is required to promote, identify and export service sectors in international market. Membership of WTO will have no substantial negative implication for its regional and special agreement. Nepal's major concern is to facilitate and encourage freer global mobility of its people for employment.

As Nepal is member of WTO, WTO is a possible platform for weaker and LDCs to represent their interest. Nepal as being LDCs can enjoy certain tariff rights. Joining this organization would not only to enhance our effectiveness and efficiency in trading system but also results in expansion of trade, leading to a higher level of growth and enhancement of quality of life of people. Nepal should increase its exportable items, which can compete in the international market. To reap the benefits of WTO and other regional organizations, Nepal should increase its exportable items, should improve its production capacity, productivity and competitive strength, reduction of costs and removing the supply constraints, should expand the economic diplomacy, should make policy and legislative changes to create the favorable conditions for foreign investment. Nepal should prepare itself to face the consequences of trade liberalization by balancing the strengths, weakness, opportunities and threats. Nepal should take the benefits from the membership of WTO. The WTO member states cover more than 90 per cent of the world trade and 95 per cent of world's population. It depends on Nepal's capability to explore opportunity of the huge and significant global market and to meet the challenges successfully.

Monetary Policy Stance and Central Bank Digital Currency

*Binod Bajagain

Needless to say, the central banks' policy is promoting digital payment instruments and thereby reducing the use of paper cash. There are lots of benefits while an economy is accustomed to digital means of payment. To cater this the monetary policy of Fiscal Year (FY) 2019/20 included #127 "A policy of gradually reducing cash transactions will be adopted focusing on digitization and Fin-tech, thereby promoting payment through electronic means". This policy is realised in terms of promoting digital transfer by strengthening licensed institutions as well as incentivising digital payments. On the following FY 2020/21 policy of establishing National Payment Switch (Policy #146) is stated and there are some visible progresses already in our ecosystem where Nepal Clearing House Limited (NCHL) introduced Retail Payment Switch (RPS), as the subcomponent of NPS, thereby enabling us to transfer/request fund between another ConnectIPS (cIPS) user, Mobile Banking user as well as PSP/wallet user too. NRB issued a framework/guideline to manage electronic payments made through Quick Response (QR) code, another major instrument of digital payment, NepalQR Standardization Framework and Guidelines. This guideline is aimed to streamline diversified QR codes introduced in our system so that they are able to operate with each other (interoperable). To ensure the interoperability, NRB also issued a directive later mandating the industry players to accept co-existence of each other and accept payment to/from each other.

A leapfrog move was taken by central bank in its e-payment movement by introducing the policy (#153) of performing feasibility study of Central Bank Digital Currency (CBDC) in Nepal along with the policy (#152) of formulating Digital Lending Framework to facilitate the entire process from loan application to its approval in the BFIs electronically. To study the feasibility study of CBDC, NRB formulated a task force to study the feasibility of CBDC in the context of Nepal. The taskforce has prepared a preliminary draft of the feasibility study. NRB also issued Digital Lending Guidelines for all the licensed payment institutions so that the institutions could serve the customer digitally starting from loan application to loan disbursement.

Central Bank Digital Currency (CBDC)

CBDC is the digital form of currency/money issued by the monetary authority of a nation instead of printing paper-based notes or minting metal coins. A CBDC is legal tender with the liability of the central bank and thus making CBDCs more secure and less volatile than other digital currencies viz. Cryptocurrencies. To understand the e-money we can compare this with the balance we've in our bank/wallet account, once we access the fund using mobile/internet

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

banking/wallet application we're dealing with the electronic version of the fund we've managed in our respective accounts. In this example the balance we see in our wallet account is backed by the fund wallet service provider that has maintained in their settlement bank (a bank which is responsible for holding the entire sum of e-money of all customers who have contained their fund in the wallet account). We can say e-money is the liability of the service provider/bank to us. In the same manner rather than issuing currency notes NRB could issue digital money and we might be holding some figures in a wallet introduced by the central bank which we could transfer to each other or simply pay for the goods and services we purchase from the market.

CBDC is often confused with or compared with Cryptocurrency (or simply crypto) which is also a digital form of currency existing digitally or virtually that uses cryptographic algorithms to secure the transactions. But the cryptos are neither issued by any authority nor are backed by any state authority to be accepted as legal tender. But there are some countries/institutions in the world which are accepting cryptos viz. Bitcoin as mode of payment in their jurisdiction. But in the context of Nepal crypto is neither legal tender nor is it allowed for citizens to invest on them as commodity/assets.

CBDCs do not have any particular definition and could point towards different directions based on the perception of the audience. The most general explanation for central bank digital currencies is that they are a new variant of central bank money.

What is CBDC:

- It's digital form of traditional money;
- It's issued and governed by the nation's authority;
- It's controlled by the country's monetary policies in terms of supply and value;
- It's based on digital ledger and which may or may not be using blockchain or distributed ledger technology

But CBDC is not:

- Traded as a commodity and its value is not determined by the market;
- Immune to the current inflation scenario;
- A Cryptocurrency that's not governed by any centralised authority;

Types of CBDC:

Although it's still unclear how the digital currency movement will lead towards, the discussion made till date round upon two models of CBDC.

Retail CBDC:

Retail form of CBDC would primarily be utilised by individuals and thus use this as digital cash. This focuses on ensuring payment between businesses and individuals. Such CBDC based transactions would be of low value but with larger volume. In this form of CBDC the general

public holds electronic money in their digital wallet which they could use for person-to-person (P2P) transactions as well as Person to Business (P2B) payments. If the design model introduces some intermediary layer of financial institutions for CBDC wallet such deployment model is known as Indirect Retail CBDC.

On the other hand, if the central bank itself maintains public individual accounts in it and is responsible for onboarding as well as management of financial services this model is known to be Direct Retail CBDC.

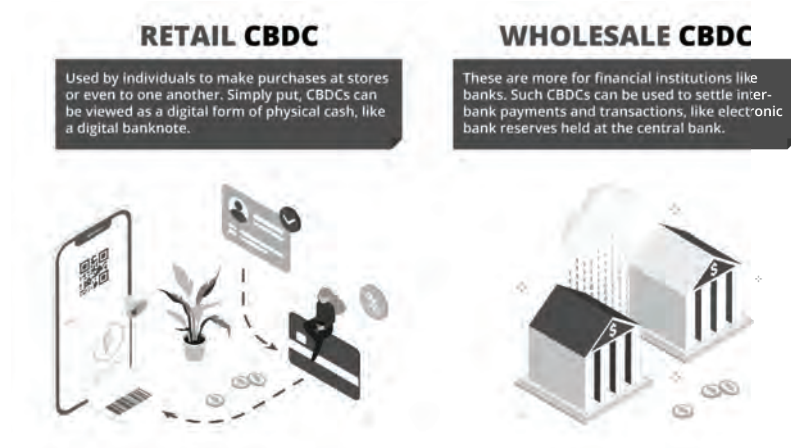

Fig: Retail vs Wholesale CBDC (Source: dbs.com.sg)

Wholesale CBDC:

Wholesale type of CBDC helps in streamlining payments between central bank and private banks. This not only enables faster cross-border transactions and reduces counterparty risks but also helps mitigate liquidity risks of the financial institutions. This CBDC model could facilitate payments alongside settlement of transactions among financial institutions. If the wholesale form of CBDC transactions is confined within domestic financial entities this is known to be Domestic Payment Wholesale CBDCs. Majority of wholesale transactions are associated with large value, time critical payments between participating institutions routed through (generally) central banks operated Real Time Gross Settlement (RTGS) systems. Domestic CBDC system would complete reconciliation, confirmation and finality of transactions by ensuring fund transfer between banks.

Presently cross-border transactions are time consuming and costly that rely on various intermediaries alongside jurisdictions pertaining to single payments. There are challenges for regulating and mitigating risks while performing cross-border payments in the current financial system. With the introduction of Cross-border Payment Wholesale CBDCs we could solve those

long existing problems if we deploy CBDC either in the form of local transferable wholesale CBDC or universal wholesale CBDC.

Digital Currency in the globe:

Digital currencies have been around since the 1980s, but its popularity became wider only after Bitcoin was launched in 2009. If we consider cryptocurrencies, there are thousands of them traded online on crypto-exchanges whose prices swing back and forth based on market sentiment. On the other hand, research recently revealed that there are more than 100 countries in the world which are exploring CBDC in different forms. Those countries all together represent 95% of global GDP.

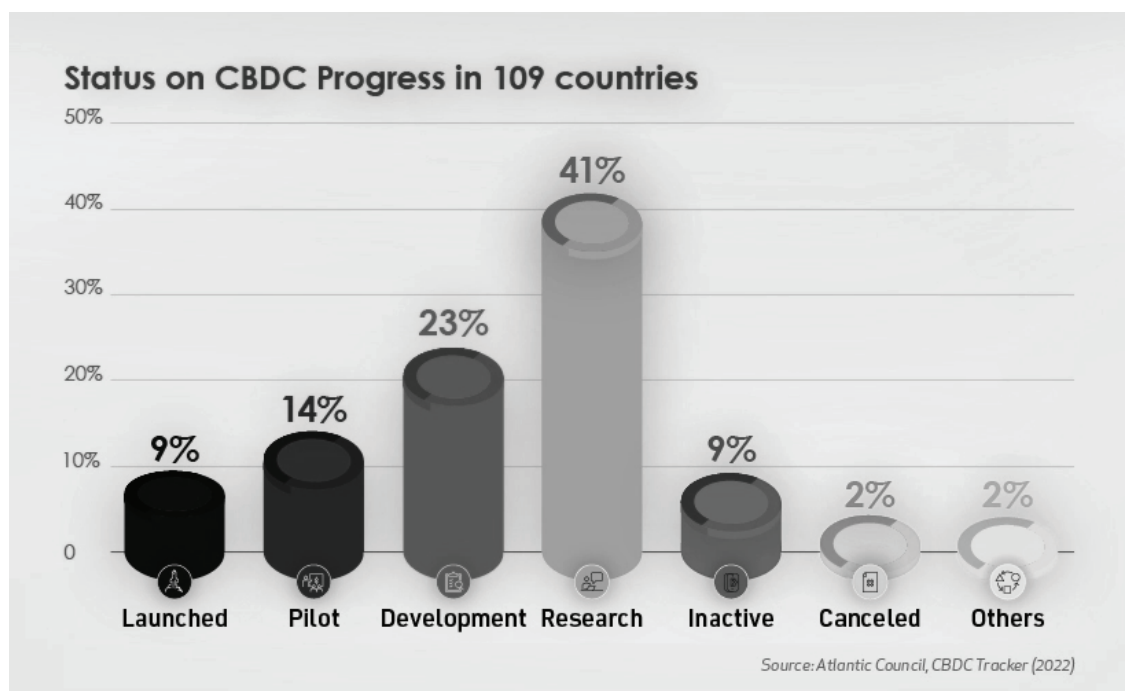

Fig: Status of CBDC Progress in 109 Countries

There are 10 countries such as Nigeria, The Bahamas, Jamaica that have already launched CBDC in retail form. But 4 countries viz. China, Thailand, Hong Kong & South Africa have been piloting Wholesale as well as Retail of CBDC. On the other hand, there are 4 countries which are piloting wholesale CBDC. Along with them, a total 14 countries seem to be engaged in piloting CBDC in one form or another. Nepal stands in the list of researching CBDC along with other 46 countries. The model of CBDC Nepal is going to adopt is still unclear. Our neighbouring countries Bhutan and India seem to be in the development phase of CBDC with the target of addressing both retail as well as wholesale form.

Benefits of CBDC

The rapid digitization of the economy and push for real-time payment & settlement is responsible for driving CBDC implementation into the globe along with the need for more efficient domestic and cross-border transactions. Either the CBDC is deployed in Retail or Wholesale form there are advantages which could be considered as the push factor for its rapid adaptation.

- Expansion of financial inclusion to remote areas at low cost and with better efficiency;
- Improvement in safety and efficiency of retail as well as large value payment systems
- Faster and better cross border payments;
- Motivation towards cashless society as people gradually turn towards digital transactions in large numbers and ATM cash withdrawals decline;
- Ability for the authority to monitor movement fund, this helps combating Anti Money Laundering and illegal activities;
- Millions of rupees could be saved by introducing CBDC rather than printing paper cash from abroad;

Challenges for CBDC deployment:

While we change the traditional balance currently occurring in our financial system there is obviously some resistance to change as well as factors authorities have to address before switching toward CBDC.

- Introduction of Direct CBDC would shift money from bank deposits to central bank wallet of public which causes banks deprived of fund, aka financial disintermediary;
- The ability of authority to monitor digital transactions raises question of people privacy as well as challenge of preventing misuse of such information;
- Data privacy would become one major challenge, because the retail customer transaction data would mean a lot for big producer firms;
- If we introduce direct CBDC, there's a huge challenge for maintaining such strong system to support millions of transactions per second taking place simultaneously;
- During war and crisis CBDC would be first target for attacker and thus this could become issue of national security;

Conclusions

Nepal Rastra Bank might not only try to shift the paradigm by streamlining its e-payment flow with the international digital payment arena but also address various challenges faced while

struggling with contemporary payment systems. To address low financial inclusion as well as low level of digital financial literacy is also equally challenging for a central bank when the neighbouring countries are raising their head for some high-level issues. Thus, NRB seems to be trying to make the current market mature by introducing regulatory policies and even providing space for innovation to private sectors. The motivation for researching CBDC might be motivated by the rising crypto market which comprises trillions of dollars and addresses contemporary challenges. Thus, whatever the form of CBDC be Nepal seems trying to be right rather than being the first.

Disclaimer:

The views and opinions expressed in this article are those of the authors and do not necessarily reflect the official policy or position of the organisation the author is currently engaged in.

References:

- Aibangbee, Y. (2021). Central Bank Digital Currencies: Costs, Benefits and Major Implications for the U.S. Economic System - Bank Policy Institute. Retrieved 27 August 2022, from <https://bpi.com/central-bank-digital-currencies-costs-benefits-and-major-implications-for-the-u-s-economic-system/>
- Benefits, Costs, and Design Considerations of a Central Bank Digital Currency. (2022). Retrieved 27 August 2022, from <https://www.mercatus.org/publications/cryptocurrency/benefits-costs-and-design-considerations-central-bank-digital-currency>
- Iredale, G. (2021). Advantages of Central Bank Digital Currencies (CBDCs). Retrieved 27 August 2022, from <https://101blockchains.com/advantages-of-central-bank-digital-currencies/>
- Monetary Policy of Nepal FY 2019/20, 2020/21, 2021/22 and 2022/23
- Understanding CBDCs | DBS Singapore. (2022). Retrieved 27 August 2022, from <https://www.dbs.com.sg/personal/articles/nav/investing/understanding-cbdcs>
- Visualized: The State of Central Bank Digital Currencies. (2022). Retrieved 27 August 2022, from <https://www.visualcapitalist.com/visualized-the-state-of-central-bank-digital-currencies/>

Financial Access : An overview in the context of Nepal

Basanta K.C.*

Financial access refers to a process that ensures the ease of access, availability and usage of the formal financial system for all members of an economy. Financial access denotes access to finance and financial services for all in a fair, transparent and equitable manner at an affordable cost. Policymakers view this as a mechanism to improve people's livelihoods, lower poverty, and advance economic development. An inclusive financial system has several merits. It facilitates efficient allocation of productive resources and thus can potentially reduce the cost of capital. In addition, access to appropriate financial services can significantly improve the day-to-day management of finances. Financial access is being viewed as a crucial global priority. Governments, international development agencies, academics, and the private sector, have all placed financial inclusion on top of the agenda. The main objective is to bring the excluded population that is currently in the informal, undocumented, unmonitored and unregulated system into the formal, transparent, and protected financial system.

In Nepal, a number of financial outreach-related policy initiatives are underway together with a long-term development strategy under the formulation process with priority accorded to helping the country to graduate from a least developed country status by 2022 as well to attain the UN Sustainable Development Goals and become a middle-income country by 2030. Financial access seems appropriate to address this objective too. The Strategic Plan (2012-2016) of Nepal Rastra Bank (NRB) was formulated based on seven strategic pillars, financial sector stability being one of them under which enhancing financial access has been identified as a strategic priority. Similarly, the Monetary Policy of 2079/80 has also focused on deepening financial access through enhancing financial literacy as well as access to finance.

Financial Access aims to address the following issues:

1. Bring the excluded population that is currently in the informal, undocumented, unmonitored and unregulated system into the formal, transparent, and protected financial system.
2. Improve financial awareness and financial literacy across the nation.
3. Bring in digital financial solution for economically weaker sections in the country.
4. Help people for achieving affordable financial services like loan, deposit, insurance and payment system.

---

* Working at DCGF, Branch office, Butwal

5. Build and maintain sustainable financial services.

The policies and programmes in Nepal for enhancing financial inclusion are as follows.

Priority sector lending

Priority sectors are focused on the real sectors of the economy. Sectoral components of GDP such as agriculture, industry and services are the productive sectors. If the productive sectors are vibrant, it reflects the viable, creditworthy picture of an economy emerging. Investment on the productive sectors has been a main focus of the government thus to stimulate economic growth and generate income and employment opportunities. Though NRB has made mandatory provision of lending in agriculture and productive sector to support economy, BFIs are still behind as expected to lend on productive sector. The deficiency of capital in these sectors is one of the main reasons for low productivity and sluggish growth. In order to achieve the sustainable economic growth of the country, NRB has directed BFIs to lend in some priority sectors of the economy. Currently, such directed lending is focused on priority sector and deprived sector.

Agriculture: Nepal Rastra Bank directed banks and financial institutions to lend 15 percent loan out of total lending through monetary policy.

Energy Sector: NRB directed banks and financial institutions to lend 10 percent loan in this sector out of total lending.

Small and medium enterprises: NRB directed banks and financial institutions to lend 15 percent loan out of total loan to cottage, small and medium enterprises.

Deprived sector lending

Basically, the lending to those people who are deprived of lending from formal financial sector comes under deprived sector credit. The main objective of deprived sector credit is to uplift the socio economic status of these people. The deprived sector credit policy is directed credit policy of Nepal Rastra Bank, which is designed to meet micro credit demand of poorer and weaker section of the country. This policy was introduced for commercial banks in 1990. Nepal Rastra Bank has directed banks and financial institutions to lend at least 5 percent to deprived and marginalized sector of the economy to uplift them to mainstream of economy.

Subsidized loan

This is the loan type in which subsidy is granted through interest and subsidy is levied from the government to the particulars financial institutions. Subsidized loan amounting around Rs. 260 billions are issued to 1,47,393 loanee (Source: NRB up to 2079 Ashad) under collateral and non-collateral basis for various heading like educational, agriculture ,women entrepreneurship etc. Such loans are obligatorily guaranteed in Deposit and Credit Guarantee Fund Nepal as per unified directives on interest subsidy for subsidized loan 2075.

Micro-financing

Microfinance is a financial service aimed at low-income individuals or at those who do not have direct access to typical banking services. Microfinance encompasses a number of financial services like micro-credit, micro lending, micro-insurance, saving and money transfer among others. A microfinance institution provides financial services to the communities who cannot offer collateral against the loans they take but have skills and desire to undertake economic activities for generating income and self employment. Micro financing is the main key tool of financial empowerment, access as well as for enhancing financial literacy in Nepal.

Financial Literacy

Financial literacy is the confident understanding of concepts including saving, investing and debt that leads to an overall sense of financial well-being and self-trust. Program on financial literacy cover major aspects of people daily life such as,

1. Saving
2. Loan
3. Remittance
4. Investment
5. Budgeting

Along with these policies and programs of monetary policy, other sector that are playing vital role for financial access and financial literacy are co-cooperatives, capital market, Deposit and Credit Guarantee Fund, etc.

Co-operatives :

Co-operative is an association of individual/organization that is owned and controlled by the people to meet their common economic, social, and/or cultural needs and aspirations through a jointly-owned and democratically controlled business. Co-operatives are considered as one of the three pillar of the economy in Nepal. Some latest data related to co-operatives showing the financial inclusion through co-operatives are given below:

source: (Department of co-operatives)

S.N	Details	Units
1	Total no of co-operatives in Nepal	29,886
2	Total co-operatives member	73,07,462
3	Percentage of total population in co-operatives	28 %
4	Female members in co-operatives	56 %
5	Male members in co-operatives	44 %

Capital Market:

Capital markets are financial markets that bring buyers and sellers together to trade stocks, bonds, currencies, and other financial assets. Capital markets include the stock market and the bond market. Latest data related to this sector are as follows:

S.N	Details	Units
1	No of De-mat accounts	50,7,242
2	Mero share users	around 27,00,000

source:CDSC

Deposit and Credit Guarantee Fund

Credit Guarantee Corporation was established under Company Act and earlier and converted into DCGF under its own statutory Act in 2073. It is performing its task in deposit guarantee and credit guarantee. Basically it is a prominent player of guarantee sector in Nepal. It has crucial role in enhancing financial access and inclusion in Nepal through its credit guarantee programs and policies. DCGF is performing following programs which bears a milestone in the financial access policy of government of Nepal. Under its credit guarantee programs, deprived and poor people are capable for credit access without collateral and the financial institutions are also in comfortable position. DCGF guarantees the following credit programs at present:

- Microfinance and deprived sector credit
- Livestock
- Agricultural loan
- SME loan
- Women entrepreneurship loan
- Educational loan

Major Financial access Indicators

S.N	Indicators	Total No
1	No of institutions (Commercial bank 26, Dev bank 17, Finance companies(17), Microfinance (65) and Infrastructure Bank (1)	126
2	No of districts that accessed to banking.	77
3	No of local governments that accessed to banking	752
4	No of bank and financial institutions branches	11,528
5	No of branchless banking centers	1548
6	No of branchless banking customers	2,83,480
7	No of ATM	4602
8	No of debit cards	1,08,56,357
9	No of credit cards	2,38,794
10	No of prepaid cards	1,05,121

Source: NRB (Up to 2079 ashad end)

Conclusion

The primary aim of financial access is to ensure every individual's access to quality, affordable financial services and this term is becoming popular in worldwide in recent days. Thus, many governments in developing economies are promoting financial inclusion as a policy goal. However, ensuring financial access is an arduous task which requires a holistic approach encompassing effective approaches to provision of affordable credit services, awareness raising, financial education, saving mobilization, and research and development, among others. In Nepal, financial access is not only a choice but also a necessity for economic growth. It is key to Nepal's future economic growth because it empowers the poor, promotes small businesses aiming at inclusive growth. By implementing appropriate policies relating to financial literacy, bank account usage, digital financial services, financial inclusive roadmap, the Government and NRB should give due consideration for enhancing financial access.

Financial Inclusion: Where Have We Reached?

*Puspa Bhatt

Having access to financial service is important to both individuals and companies, as it provides a means of storing money, managing payments, accumulating savings, accessing credit and making profitable investments. Financial inclusion is defined as the availability and equality of opportunities to access financial products and services; even by the people who are geographically backward, socially marginalised, and financially poor. It refers to a process by which individuals and businessmen can access appropriate, affordable, and timely financial products and services. These include banking services, loan, equity, and insurance products. Policymakers view this as a mechanism to improve people's livelihoods, lower poverty, and enhance economic development. Financial inclusion is mandatory for a developed economy. According to the BIS (2015), financial inclusion covers three dimensions: accessibility, usage and quality of financial services to all kind of people. Financial Inclusion and Financial Literacy are the twin pillars for a developed economy. While financial inclusion acts from the supply side - providing the financial products and services that people demand; financial literacy stimulates the demand side - making people aware of what they can demand.

There are several means to measure the financial inclusion out of which, outreach dimension and actual usage dimension are more common in practice. The outreach dimension can be measured by two types of indicator i.e. geographical penetration and demographic penetration. Geographical penetration of financial inclusion deals with the bank branches and ATMs per thousand square kilometres and indicates that smaller distances to the nearest physical bank outlets ensure easier geographical access. Demographic penetration measures the average number of people served by each bank branch and ATM. Higher numbers imply that there are fewer clients per bank branch and ATM that indicates easier access of banking services.

The actual usage dimension of financial inclusion can be measured in terms of users of banking services or access to financial services, and the ratio of deposits to GDP or credit to GDP or deposit plus credit to GDP. The number of loan accounts per thousand people and the number of deposit accounts per thousand people are the major indicators of the actual usage dimension of financial inclusion. The measurement of financial inclusion largely depends on the level of development of a country and varies across countries and regions.

Financial inclusion is becoming one of the attractive topics at the global level among policymakers, development partners, governments and financial institutions. International organizations like

* Working at DCGE, Branch office, Dhanagadhi

World Bank, International Monetary Fund (IMF) and Asian Development Bank (ADB) have placed financial inclusion as an important agenda in recent years and have started continuously monitoring the progress regarding financial inclusion along with providing policy suggestion, as well as financial assistance and advice. World Bank had also initiated the program of Universal Financial Access by 2020 (UFA 2020). The goal of UFA 2020 was to make adults, who then were not a part of the formal financial system, able to have access to a transaction account to store money, send and receive payments as the basic building block to manage financial lives.

Financial inclusion is viewed as one of the strategies that can allow the achievement of goals of eliminating poverty, unemployment and reducing inequality. It has been identified as the facilitator for 7 of the 17 sustainable development goals. It has become a significant issue in developing countries like Nepal, where a large number of people are still far from accessing formal banking services. Marginalized and vulnerable people, who have been exploited by informal lending system and who have no capacity to pledge any physical collateral for the loan, are the major target of financial inclusion. Micro-finance is an important tool in connecting the unbanked population into a formal financial system. Nepal has aims to achieve sustainable goals (SDGs) by 2030 and financial inclusion will be the enabler to achieve those SDGs. Higher financial inclusion facilitates the economic development of the nation through capital formation and savings mobilization into productive sectors.

Government of Nepal has conducted a project named Enhancing Access to Financial Services (EAFS) with the support of World Bank, United Nations Development Program (UNDP) and United Nations Capital Development Fund (UNCDF). The project aims to increase access to financial services, especially for the urban micro and small enterprises (MSEs) as well as urban and rural low-income households. The project document was signed in 2008 and the project started its works in 2009. It became able to successfully outreach additional 281313 new clients from the poor households through establishing 160 new branches of partner institutions.

Banks and Financial Institutions Act (BAFIA), which governs all activities of the banks in the country, is a central path for advancing financial inclusion. It has been made compulsory by the NRB, under its deprived sector lending directive, for class A, B and C financial institutions, to make low-cost funds available to micro finance institutions (MFIs), thereby facilitating access of financial services to the underserved areas. With regards to the players in the financial sector, there are four classes of financial institutions licensed by the NRB, namely commercial banks (A class), development banks (B class), finance companies (C class) and MFIs (D class). The number of commercial banks, development banks, finance companies and MFIs at corporate level aggregated to 26, 17, 17 and 65 respectively at mid-July 2022.

Access of financial products and services has been rising with the increase in number of branches of financial institutions. As of mid-July 2022, the number of branches of commercial banks reached 5009, followed by 1118 branches of development banks, 267 branches of finance companies and 5134 branches of MFIs. The ratio of population per branch of financial institutions remained at 2532 during mid-July 2022. However, despite the rise in number and branches of BFIs, the financial institutions are still primarily focused at the urban or semi-urban areas where geographical access is fairly simple. With respect to provincial distribution, as at mid-July 2022, the major branches of BFIs are situated in the Bagmati province (3003 branches), followed by Lumbini province (2212 branches), province No. 1 (1857 branches), Madhesh province (1745 branches), Gandaki province (1416 branches), Sudur-paschim province (840 branches), and Karnali province (455 branches). Despite continuous efforts of NRB to increase the outreach of financial services in remote areas, the progress has been quite dismal with respect to the branch expansion in Karnali and Sudur-paschim province.

In Nepal, banks and financial institutions have reached 752 levels out of the 753 local levels. After the launch of a program called 'Bank Account for All Nepali', the number of bank accounts has increased due to the increase in financial literacy. Altogether, 4.49 crores deposit accounts exist in the A, B and C class banks. Similarly, 18.29 lakh borrowers have taken loan facilities from the BFIs. Branchless banking has been promoted taking into consideration the payment needs of people who are excluded from access to the financial system. Currently, the BFIs are operating 1526 branchless banking centres in Nepal, where there are 283,480 branchless banking customers.

The use of cash has faced a dramatic decline in the recent years. Mobile banking users have increased rapidly after COVID 19 and due to the promotion of cashless transactions. Altogether, 1.83 crores customers are currently taking banking services through the use of mobile banking. Likewise, the total number of ATM terminals is 4,602 as of mid-July 2022. With the increase in banking awareness and provision of various discounts by banks on the use of cards for day to day transactions, there has been adequate growth in the number of cardholders. As of mid-July 2022, the total number of debit card users are 1.08 crore while total number of credit card users are 2.38 lakh. Likewise, 1.05 lakh customers are involved in the use of prepaid cards. These data show that the banking system of Nepal is becoming more automated in recent times.

The NRB also undertook various other policy measures to ensure reliable and affordable financial services to the poor, including liberal licensing policy for MFIs, requirements for BFIs (A, B and C class) to allocate certain proportion of their credit for investment in the productive sector, special refinance facility to cottage and small industries, directives on consumer protection, and

directives on branchless banking and mobile banking services, among others. As per Monetary Policy of 2022/23, the Micro Small and Medium (MSME) enterprises having to repay loans up to Rs. 50 million will not be charged an extra penal interest rate upon repayment of due loans up to mid-October 2022. Similarly, MFIs can charge a maximum of 2% above the base rate while extending credit to local cooperative groups.

Financial literacy programs are being conducted through audio-visual and print media. NRB introduced and issued the financial literacy framework for NRB licensed institutions for better monitoring and evaluation. The vision of the framework is to make citizens financially aware and capable for a prosperous Nepal. Similarly, NRB has made financial accessibility and financial inclusion as the pillars of banking system in The Financial Sector Development Strategy (FSDS) conducted on 2016/17-2020/21. According to NRB unified directives – 2078, NRB has made the provision to operate ‘Ghumi Banking Sewa’ to the A class banks and national B and C class banks at the places where the banking services are still not accessible. It allowed the banks and financial institutions to open contact offices in Karnali province and Sudur-paschim province without permission of NRB.

With regards to consumer protection, BFIs should be transparent in the banking related services and their statements and should also regularly inform the general public. Similarly, the government of Nepal announced a nationwide campaign to ensure one bank account in each household to expand financial access in the year 2015/16, and as a result, Bajura's Khaptad Chhededaha village municipality has been declared as the first village municipality in the country to complete the 'One House: One Bank Account' campaign.

Major challenges

- Inadequate physical infrastructure.
- Insufficient financial literacy.
- Gender inequality and poverty in rural area.
- Lack of technological advancement.
- Low pace in the implementation of rules and regulations.

Ways to promote financial inclusion

- Foster a diversity of financial institutions
- Facilitate the use of innovative technologies and entry of technology-driven, non-traditional institutions.
- Promotion of Financial Literacy Programs.

- Formulation of National Financial Inclusion Strategy.
- Expand agent-based banking and other cost-effective delivery channels.
- Invest in supervision and leverage technology to optimize limited resources.
- Implement risk-based, tiered AML/CFT requirements.
- Encourage the development of low-cost, innovative financial products.
- Strengthen financial infrastructure.
- Protect consumers by establishing rules for disclosure, fair treatment, and recourse.
- Strengthen the role of regional capacity building and Public-Private Partnership in promoting financial inclusion.
- Increase in the diversity of microfinance service provisions.

Conclusion

Financial inclusion helps to attain sustainable development of the country. It provides banking and financial services to all citizens in a fair, visible and reasonable manner at affordable cost. Financial inclusion is a win-win situation for the financially excluded, the corporates, the government as well as the banks and other financial institutions. Financial inclusion is not a short-term goal and its nature, form, challenges differ from country to country and as such, cannot be addressed by a single product and service or 'one size fit for all approach'.

In Nepal, financial inclusion is a very important phenomena for the development of the country. To attain sustainable development goals and uplift Nepal from least developed country to a developing country, it plays a vital role. There are various challenges and opportunities that arise when leading a country towards financial inclusivity. The opportunities and challenges provide useful insights regarding innovative ways of economic value addition, which will help Nepal reach a growth line that is sustainable. Therefore, policymakers should focus on developing policies considering a sustainable banking service delivery model and need-based products for rural and urban consumers.

Sources:

- Statistical data published by Nepal Rastra Bank.
- Nepal Rastra Bank unified directives 2078/79.
- Budget of Nepal 2079/80.
- Monetary policy of Nepal 2079/80.
- Various articles published in online.

The invisible banking

Suraksha Somai

The invisible banking is a concept that illustrates the use of banking services without having to visit the bank branch physically. It means the customers can take the banking services remotely from any part of the world. In invisible banking the banking services go so digitalized that the physical presence of banks might not have any relevance. In a narrow sense, invisible banking simply means ignorance of concrete physical structure of banks where a customer doesn't need to visit the bank for banking services. The chatbot service offered by bank is an example of invisible banking whereby the customer can make query that gives instant response to them. Moreover, robotics in banking has made it easier for customers to perform series of tasks like opening bank account, demanding cheques, making withdrawal, and other enquiries.

The digital transformation in banking sector is focused on improving customer experience by offering frictionless, convenient, and seamless experience to its customer. The introduction of technologies like robotics, chatbots, Artificial Intelligence (AI) has guided banks to deliver invisible banking services.

Overview

Digitalization has been growing as never before. The advancement in information technology has made it possible to carry out various tasks remotely. Customers now want services at their fingertips like never before. In the current world, where the invention and innovation are the major factors of gaining and retaining loyal customers, the banking sector have been adopting it from its very beginning.

There was a time when a customer must visit the bank to carry out every sort of banking transaction and when the mode of payment was only in the form of cash. Almost a decade ago, people must hold enough cash to make the monetary transaction. Do you remember having to visit bank just to make small enquiry? such thing is now made easier with the advancement in technology like chatbot and robotics that serves the customer to get their queries solved at a single click. Nowadays, with adaptation of digital technology, banking activities are just few clicks away, i.e., from smaller tasks like opening bank account, updating information, demanding bank statement, etc. to applying for funded and non-funded loan is easier than ever.

The stability, growth and development of banking sector has been a major factor to observe an overall economy of a country. The advancement in banking activities directly have a positive

influence in the other sector of the economy. Banks are financial institution that accept deposits, make payments, advancing credit and other technical advises. With its common features of accepting deposit and advancing credit, it bridges the gap between savers unit and deficit unit of the economy and helps to monetize the entire economy. Thus, banking serves as a heart of the economy. Therefore, it is utmost important to make banking customer focused, smooth and frictionless that would save the time and cost which can be invested on another productive sector.

Banking in Nepal

The evolvement from recording banking transactions in books to recording it digitally and now allowing customers to take banking services remotely is leading banking services towards invisible banking. The history of modern banking in Nepal has not been so long. With the establishment of Nepal Bank Limited in the year 1937, Nepalese banking sector has seen immense changes in banking activities in about eight decades. The existence of barter system in the economy and the widespread circulation of Indian rupees as the legal tender in the country had become the burning issue in that period at the country. To monetize the barter system and to replace the use of IRs, Government of Nepal realized the importance of central bank in the nation. In the year 1956, Nepal Rastra Bank was founded as the central bank of Nepal with the objectives to issue currency and expand its circulation, regulate financial sector, manage foreign currency reserve, and mobilize savings for economic development.

One year after the establishment of NRB, Industrial development bank was established as the first development bank of the country to fund the capital investment in the industrial sector which was later named as Nepal Industrial Development Corporation (NIDC). Rastriya Banijya Bank established in 1966 as the second commercial bank and Agricultural development bank established in 1968 by incorporating the assets and liabilities of the then cooperatives bank set up in 1963. In the year 1967/68, NRB adopted the policy of opening branch office of commercial bank in all districts by formulating banking development plan and establishing banking development fund to enhance the financial access.

Till 1980s, Only Government owned institution has been providing the banking services to the citizens. We can say that there was the monopoly of Government owned bank in the market. But after the enactment of liberalization policy in the country, Government allowed the entry of commercial banks as joint venture with foreign banks as the step towards financial liberalization. The financial sector had thus started to grow in quantity and variety. The first foreign joint venture bank, Nepal Arab Bank (now Nabil Bank Ltd.), was established with co-ownership of Emirates Bank International Ltd. (Dubai), which commenced operations in 1984. The establishment of the joint venture bank was also a step towards modernization of banking services through the transfer of technology and managerial skills. Following the trend, Nepal Indosuez Bank (now

Nepal Investment Bank Ltd.) and Nepal Grindlays Bank Ltd. (now Standard Chartered Bank Nepal Ltd.) were established in 1986 and 1987 respectively.

The technological advancement in banking sector has also boomed with the introduction of credit card by Nabil bank in early 1990s. Likewise, Himalayan Bank Ltd. first introduced ATM and Nepali Credit Card for the domestic market in 1995. Himalayan Bank Ltd. was also the pioneer in introducing Tele-Banking (Telephone Banking) service. On 2002, Kumari Bank Ltd. introduced Internet banking for the first time in the country. In 2004, Laxmi Bank Ltd. became the first bank to introduce SMS-Banking (Mobile Banking) service. Likewise, various modern banking services like branchless banking, moving ATMs, utility bill payments and free ABBS, among others, are being provided by several banks and financial institutions in the country.

Where are we

By early 2020s, we are evolving gradually by adopting rules, regulations, plans and policies for smooth digital banking and innovative digital products that are in the global market. When banking can be carried out from any where remotely, the main priority will be given to day-to-day activities. The time consuming and costly activities of customers to visit bank branch has been tremendously reduced. This had made Nepalese banking activities hidden from the view. The few banking services that have made efforts to drive banking towards digital form are:

Telebanking

Telebanking is a modern banking services which enables customers to carry out banking with the help of their mobile phone. This is beneficial when customers don't have internet facilities, Where customer simply make a call and follow the steps to carry out such transaction. Telebanking is widely used for balance enquiry, account status, demand cheques, bank statement, etc.

Deposit kiosk

Deposit kiosk is a deposit accepting machine where a customer can make deposit without having to visit bank.

Cardless cash

Cardless Cash is a new Mobile Banking service that allows customer to withdraw cash from an ATM without using their card. With Cardless Cash, customer can simply generate a One Time Password (OTP) in their Mobile Banking App and use it to withdraw cash at any ATM that facilitates cardless withdrawal.

Robotics

The use of robotics in banking to carry out the routine task has made easier to both customers and bankers. The robots provide series of banking services to customers like opening bank account, applying for ATM cards, balance enquiry, complaint registration, etc. in request of customers.

Chatbot

Chatbot is an online based query platform where customer can chat with bot regarding various banking information. It provides information about various banking services and how such services can be taken by customers.

Other online platform for banking

Banks now provides services like online account opening, video KYC, online DEMAT, online KYC, online loan and other various diversified services that has transformed the way banking used to be.

Electronic Payment Transactions

Electronic payment transaction has increased significantly in 2021/22 due to development of payment infrastructure, policy of encouraging electronic payments and gradual adoption of electronic payment instruments. The following data shows how the digital mode of payment has been adopted by banks and its customers. The figures are nearly doubled in the span of two years which shows the growth in digitalized frictionless banking.

Particulars	No. of Transaction			Total Amount (Rs in million)		
	2019/20	2020/21	2021/22	2019/20	2020/21	2021/22
	Jun-Jul	Jun-Jul	Jun-July	Jun-Jul	Jun-Jul	Jun-July
ATM-Cash Withdrawal	6302846	6919199	10169331	54763	64389	79458
IPS	596538	1164481	1322174	223651	299059	275752
ConnectIPS	696447	3204845	4270099	51306	237758	369223
Debit Cards	3316554	7465439	11127683	25894	66417	83200
Credit Cards	119610	124243	227920	584	859	1490
Prepaid Cards**	5249	17231	57942	36	73	458
Internet Banking	653459	329523	318598	19048	13832	15638
Mobile Banking	5817681	13700993	20564308	18839	73729	163255
Wallet	10179557	12515904	16206356	10222	12790	17752
QR-Based Payments	-	855566	4281994	-	3651	14526
Point of Sales (POS)	-	635599	1173548	-	2665	5183
E-Commerce***	-	52115	68944	-	296	504

Source: NRB current macro-economic and financial situation 2021/22

* Transaction amount of mid-Jul and mid-Aug 2020 are revised.

** Also includes card issued by PSPs

***Online payment using cards

From the above table we can see the growing banking industry in Nepal, as in the past three years there has been significance increase in the number of transactions and the amount transacted.

The major concern of us is that the banks have been able to transform themselves digitally. We can take a glance at the increasing number of ATMs, the number of debit card holders, the number of credit card holders, the mobile banking users, the internet banking users, and all other services.

Where can we be in next decade

Technology has been unstoppable driving force in banking sector. We can only guess where we can be and what the change looks like after a decade. Banks are under pressure to deliver digital customer experience. Digitalization in banking has made banking organization to rethink on its plans and policies, organizational structures, projects, and other factors of banking. The development in fintech has attracted customers with products and services that are more user-friendly, efficient, and transparent. Such development has benefited customers in terms of saving time and cost, reducing risk, and improving compliance.

Banking in future will be smooth and frictionless witnessing transition from people driven to machine controlled in years to come. The banking and lifestyle activities of customers will come together with touch of button. The newer technology with artificial intelligence will ensure that the customers are always connected and digitally enabled. There could be checks, balances, security and risks covered which is likely to be embedded with underlying modern technologies. Customers might not have to think about banking by next decade. Once you drive out of parking lot, your car might make the payment of parking fee. You tell the bank to make your bill payment of regular utilities like water, internet, fee, etc., your account may be automatically debited when such bills are due. You may be offered credit based on your credit rating on the instant moment of making purchases.

In a decade, banking will be behind the scenes and will be hidden behind your daily activities. To conclude, the concept of banking will remain, but the delivery of banking services will move outside the commonly used modes. The next generation applications will be tailored to serve the lifestyle needs of the consumer with connected ecosystem and IOT/AI enabled which will potentially trigger a banking transaction but albeit invisible.

References

<https://www.asianbankingschool.com/our-programmes/centre-for-digital-banking>
<https://www.bankofbaroda.in/banking-mantra/fintalk/articles>
<https://www.nrb.org.np>
<https://www.kpmg.com/socialmedia>

Behavioral Finance, Advancement and Today's Context

*Pratigya Bhatt

Introduction

The term finance can be understood as the system that would involve various activities such as exchange of funds between the borrowers or lenders, which then gets followed up by investors. This formulates the level at different points from individual to national economy. In simple term, finance is also understood as broad range of activities that is associated with sectors like banking, credit, debt, capital market, investment and ultimately with money. This would look over entire series ranging from overseeing, creating and studying money, which gets further operated through credit layer, investments, assets along with liabilities that would make up financial system. Sahni (2012) believes into the aspect about how investor's perception would be greatly influenced through past performance of stock market at any phase of time.

Behavioral finance would comprise of various elements, that can have regarded as the outcome of psychologist along with sociologist who have been arguing how human beings focuses upon maximizing their utility. Regarded as subfield of behavioral economics, this form argues the aspect where making financial decision for investing people would not be as rational as that of traditional finance. After all, behavioral finance is the study of effects for psychology over investors for financial markets. This would then focus on explaining why investors do lack self-control and act against their own best interest for making decision. It looks after the cause because of which personal biases exists instead of facts thereby.

This field of study combines psychology, economics along with other social science that would help in identification and would help in understanding the fact about why people would make certain financial choices around. It would then help advisors, through which the development of long term relationship with their clients would build portfolios that would be appropriately suited for their clients there. An important aspect that behavior finance assures is in regard to understanding the fact about how financial decisions around the basic areas of things like investments, payment and risk along with personal debt would be carried out through any influences of human emotion based feelings, how the biasedness can be around and how there would be cognitive limitations of the mind which would be focused upon processed information flow around, for responding to any type of informational flow there.

Statman (1995) explained the aspect dealing with behavior and psychology, which would influence individual investors followed up by their portfolio managers regarding any type of fi-

* Working at Rastriya Banijya Bank Ltd

nancial decision making that would count and act within the process in terms of risk based assessment, that is the process of establishment of the information about appropriate proportion of risk along with issues of framing.

As seen, when the impact of Covid-19 came around, the share market around the world started falling down in drastic manner. Be it European Share Market, American Share market or Asian share market – investors started panic sales concentrating on their previous estimate too. This was an important aspect which was undertaken or underseen thereby. So, the impact of investors, their behavior is all seen thereby. Kumar and Goyal (2016) regarded the side explaining there won't be any considerable relationship between occupation of investors and the irrational decision making.

So, what makes financial behavior defined for any human being is their need and requirement for maximization of utility through the resource that they obtain. Human beings, then tend to act in similar manner through which various aspects, or various proportions would be looking for the base filled aspects there. They would all play some type of modified and significant role within the picture and then. Everyone, when rational would want to maximize their wealth, and hence they tend to act in some specific way. Robert Olsen (1998) has described new paradigm or school of thought for comprehensive and forecasting behavior for investors for creating accurate and correct type of investment decisions, through which the point or the cohesive theory would be implemented along with different set of sub theories.

Historical Progression of Finance

The story of finance can be tracked out from start of ancient civilization. This dates back to more than 3000 BC. Finance is not just about money and investment, but looks after every aspect that would seek financial value. Looking after every aspect from personal finance based management to corporate sector, this aspect looks into various dimensions around. Back then, Jews were not allowed to take any sort of interest from other Jews, but they could take interest from Gentiles. So, the trend in 1200 BC, when Cowrie were used in the form of money by China. By the time of 640 BC, Lydian's started sharing coin money to public thereby. And then the practice regarding money based representation started from the time of 600 and 570 BCE as well, where cities within Greek Empire started developing their own coins. And gradually, the practice of financing came up and grew up with the passage of time.

Standard Finance

Standard Finance, which is also known by the name of Modern Portfolio Theory is the theory that determines the aspect about how risk averse investors can operate in construction of portfolios for maximization of expected return depending upon the bases of any market level risk.

This theory is purely dedicated and focused upon about how risk averting investors can operate in construction of portfolios for maximization of expected return depending upon the bases of any layer of market level risk. These theories can then be used for the construction of the portfolios which ultimately minimizes risk for layer of higher level of expected return. An important aspect that looks here, upon modern portfolio based theory would be really useful for investors who tries to constructing various efficient portfolios for ETFs. So, here the investors who are highly concerned about downside risk than the aspect relating to variance could just prefer post-modern portfolio based theory.

Barberis and Thaler (2003) discovered how benefit of traditional financial structure could be simple enough. On the other hand, Kahneman and Tversky (1979) worked out to prove how the concept relating to behavioral finance and regarded father of these latest concept. There should then be next layer of effort, which would regard Shiller (2003) commenced for portraying through the evolution regarding idea where efficient market would be regarded feasible enough for micro level instead of macro level many years.

There is a strong belief explaining the fact that standard finance, which is also known by the name of modern portfolio theory is dependent upon four major foundation blocks - investors are believed to be rational. It regards that markets are efficient enough. It then believes that investors should rather design their portfolios as per the rules through use of mean variance portfolio theory. And, the expected returns are rather the function of risk. So, there lies a modern portfolio based theory, which is modern enough as it dates to the time of 1950. Investor follows logical and rationale attitude to take realistic decisions (Nozick, 1993).

Here, the investment based risk and returning facilities should not just be viewed all alone, rather it should be evaluated about how this formation of investment would affect entire overall portfolio based risk along with return. It would then show the fact about how investor can ultimately construct the portfolio throughout in different multiple layer of assets. This will ultimately maximize returns for certain layer of risk too. So, variance along with correlation through individual investment based performance can be tracked down. Standard finance regards the fact about how investors would go risk averse, which would be less risky for portfolio for riskier through any given level or returning aspect here.

Standard finance is all used to determine the minimum level of the risk that is there for expected level of return, which assumes the fact that investors will ultimately favor the portfolio through lower risk level over higher level of risk for the same returning aspect.

In this phase of finance, it was found that people would highly accept standard finance based practice to get their wants and needs satisfied. It is based upon following assumptions.

- People are rational.
- Construction of portfolios is done as described in mean variance.
- The habit of people is about saving and spending as per standard life cycle process.
- There is expected returns of investment which is accounted through standard asset based pricing theory.
- There is efficient market.

An important advantage of this finance is that through these form of finance stock investors can use various portfolios for government bonds, ETFs. It will go significantly lower as the government bonds would have negative correlation through the stocks. Here, small investment within the treasuries for stock portfolio will not have any layer of large impact upon expected return because this will ultimately create impact over reduction of loss. This theory was also helpful in reduction of volatility of US treasury portfolio by keeping 10 percent in some sort of small cap value indexed fund. Here, the theory would then allow investors for construction of more portfolios where every layer of possible combination would be plotted over the graph through the use of portfolio based risk upon the diagrammatic figure.

Behavioral Finance (First Generation)

The subfield of behavioral economics, that influences the biasnesses which can affect financial behaviors of the investors along with financial practitioners can be understood as behavioral finance. It plays vital role in determining the behavior of investors. It can be understood as the framework where the augments related to some parts of standard finance would replace the next part. It would also describe the behavior of investors along with managers, which would then describe the outcomes relating to interactions through investors along with managers within financial markets. This would then prescribe around through effective behavior within investors or the managers around.

Psychology can be understood as unspoken aspects of the degree through biases along with which or whether the results through the biases are not varying over the period of time or are some sort of homogeneous cross ways based individuals as explained by Kolin (2009). Shen et al. (2017), found out how commodity specific type of like optimism or fear or joy could have remarkable influence for individual based commodity and returns for other set of commodity that would work around for market based index and returns there.

Efficient market hypothesis believes that all the information is reflected on the security prices when the market condition is efficient (Fama, 1970). Investor's perceptions are greatly influenced by the past performance of stock market (Sahni, 2012).

There are different aspects from overreaction of the market, reversal to mean returns, low P/E effect, small firm impact, delayed absorption of new information effect that all sums up here for creating an impact. They do have major role here. There are two major pillars explaining behavioral finance, they would include cognitive psychology that would explain how people think and the second pillar is limit to arbitrage that would define when markets would be inefficient. This field was first studied in 1980s, at the time when cracks started appearing within what was considered then under efficient market hypothesis. From looking over mental accounting to realizing behavior, they do make some sort of impact here. Lewin (1996) expressed his firm belief explain that the debate over psychological assumptions can be regarded as small piece of any high quantity based intellectual debate that would concern the relationship between economics along with other human science, basically dealing with sociology.

It can be regarded that the concept relating to behavioral finance would evolve around as systematic exodus through rational decision making process through conventional finance. There, within the trend through field of behavioral finance, it can be seen that there would be some layer of development of track where most of the studies had been conducted through deviation from field of behavioral finance. It is often regarded that the concept relating to behavioral finance was first started in early 1980s where the investors were often regarded to be irrational from economic point of view, where frequent falling victim for cognitive biases within the pursuit of what standard finance would term rational needs. There would be research that would further help in identifying people who would be termed to be normal depending upon wants and needs about how they exist and they would rather look after cognitive errors along with shortcuts.

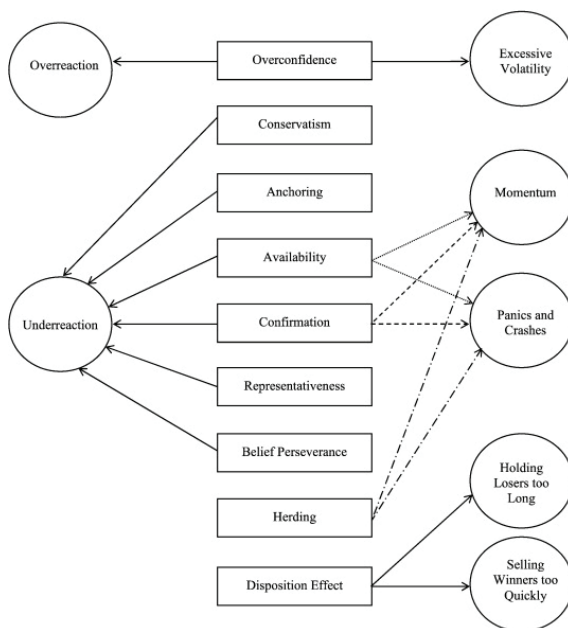
It is that field of finance which would propose psychology depending upon theories for explaining stock market based anomalies. Regarding it as a part of academic discipline for behavior finance that would explain how emotions and cognitive errors would influence investors, there would be some sort of decision making process here. It would also help in involving the research based task that would drop down for traditional assumptions over expected utility based maximization through rational investors within the efficient markets. It then helps in explaining why and how the market could go to be inefficient here. This section looks over entire set of perception over risk along with return which would be significantly influenced through decision about how problems would be framed, where emotions along with herd instincts would play important role within the influencing decision making task. Here, heuristic driven biases along with errors would be framed through dependence that would effect emotions along with social influence that would lead to discrepancy within the market place and fundamental value there.

Psychology is unspoken on the degree of the biases and whether the results of the biases are un-

varying over time and/or are homogeneous crossways individuals (Bovi, 2009). It believes that investors don't participate in entire asset and security behavior either but are highly influenced through historical high or low trading stocks here. Human behavior is comprised of various aspects like greed, expectations, circumstances or greed - which all shape to categorize and shape over human behavior around. It is entire set of behavior that would define how players within the market behave in rational manner.

Second Generation Finance

In this form of second generation finance, the brains of the bunch of rational people, which was explained in standard finance are never full and complete. They are rather immune to some sort of ignorance along with cognitive and emotional errors through which there would be process of large proportion or amount of information that could be carried out in quick and simple manner. What was explained in standard finance was that the rational people of standard finance would be described to be more comprehensive or immune to the set of big range who would make cognitive or emotional errors. The rational people is believed that they would never commit any sort of errors which would mislead them for concluding the aspect where future within foresight would be clearly noticed as that of past within hindsight or confirmation based errors, that would ultimately mislead them for looking evidence dealing with discomfort. Here, the rational set of people would never commit any type of emotional errors that would be exaggerated for fear along with unrealistic hope.

There would be emotional benefits which would answer to question about how something would make anyone feel. There are rational people who would separate their roles as investors

through their roles as consumers. As an investor, the rational people would care only about their utility based benefits - from high returns and low risk. As consumers, the rational people would care about expressive along with emotional benefits here - example: the people who would care about expressive and emotional benefits for being true for their values would begin through maximization of expected returns. Normally, people would often commingle utilitarian, expressive along with emotional benefits. There might be restriction of investment for those consistent through their values, which possibly would be around for sacrificing the utilitarian benefits for high and expected returns for some sort of expressive along with emotional benefits for being true for their values.

Observing the interplay through wants, knowledge along with cognitive and emotional shortcuts or errors within behavioral portfolios would all be set and kept here.

In this phase or generation of finance, the behavior of people was rather described as 'normal' rather than 'rational' or 'irrational'. It was believed that people would have different set of wants, that would be different for each set of people - a different one for rich, freedom from poverty, nurturing children or families to people who would want high status. For any financial activities, people do have choices of applying knowledge about cognitive or standard finance that are never full and are rather immune for ignorance or cognitive or emotional errors that would stick or trouble around. People or the investors are believed to be rational, with the belief that they would not commit any sort of errors - hindsight errors, that would mislead them in the future anyway.

This formation of finance regards that people, basically the investors are rational who owns full phase knowledge and regards that they would never commit any sort of emotional errors - be that for exaggeration or for the fear or any unrealistic hope. It assumes that people are rational, and would play separate role when they are investor and when they are consumer. At the time of being an investor, these rational people would seek utilitarian benefits, through high returns and low risk. And at the time of being consumers, there would be people who would look for sensation within the care seeking to be more expressive or the emotional benefits. This would result in the scene where people who would care about expressive or emotional benefits would seek various aspects through any possible picture through any set of dimension around. There also exists people, who are normal and would often turn out to be utilitarian, expressive or hold emotional benefits within the same time.

The normality of people in second generation of finance it is believed that the people involved around would construct portfolios as described by behavioral portfolio theory. Their portfolio would be extended beyond any highly expected return that would have relatively low risk for

such set of opportunities where people would be of social type, and their responsibility would be all focused upon maintaining social status for the well-being. People would save and spend through prescribed manner within the behavioral life cycle creating some layer of impact too.

Varchaver (2008) explains that there are not much anomaly, which would set academic circles for every time when they would find something that they would disagree upon for their efficient market based theory too. Framing errors are one type of critical kind of cognitive errors. The impact and consequence had been there since long period of time as explained by Kim and Meschke (2014).

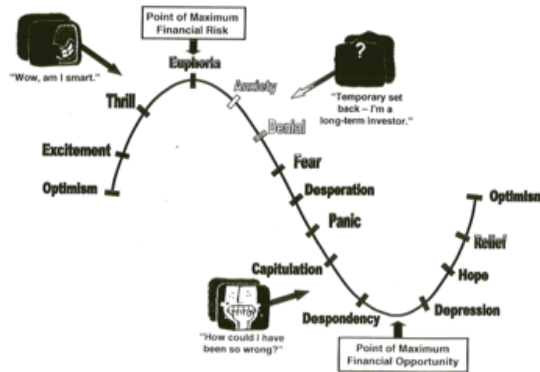
Second generation of finance has following basic assumptions:

- People are normal.
- The process of portfolio creation is described through behavioral portfolio theory, where wants extend much highly then their expected returns.
- People, or the investors also seek for social responsibility and social status here.
- They save and spend as per the behavioral life cycle theory here, where impediments would be weak enough.
- There are expected returns over investments that are accounted for behavioral asset based pricing theory, where difference within expected return would be seen.
- Markets are not always efficient in the sense that would price away equal value within them.

This part of finance regards that human beings seek three major benefits through their investment - utilitarian, expressive and emotional through every set of activity, product or services that would involve around. It is often explained to be mosaic where each tile would matter through unified image emerging process.

Ritter, (2013) explained the aspect that through the use of behavioral finance through the use of models, it is important that things will be narrowed down in comparison to those who are based upon Von Neumann. He states that the process relating to behavioral finance would have two building blocks through the means of behavioral finance which would depend upon more means than they are dependent upon variables through process relating to behavioral finance. First, one is termed to be about cognitive psychology and the second one is explained to be arbitrage. Griffin (1992) had explained that there lies irrationality and self-defeating behavior within people's behavior and attitude in regard to traditional finance.

The Cycle of Market Emotions

The figure above clearly shows how market emotions are framed and how they are shaped. On the other hand it was Wickham (2003) who explained how the level of expected returns dividends and financial stability are through the firm creating serious investment consideration for any individual based investors too. There exists a various set of theories that believe how to market exceptions would be resulted through a behavioral set of deviations at various phases of time too (Khoshtinat and Nadi Ghomi, 2009). Here lies the belief about how the perfect way of behaving with each other would be explained in regard to the various aspects and dimensions around setting the layer of perception within the mindset of people at any phase of time here.

This aspect believes that any investor would seek for financial security, where they would want financial freedom and secured future too. An investor would want to nurture his children and families in appropriate manner, where they would want to stay true to their values with good social status too. Such investors would want inclusion and respect with fair practices too.

Conclusion

What matters the most in this case and through all these sets of findings is perfectly related with the behavior about how people behave and how they perceive things through any possible layer of the task at any period of time. Behavior finance does not let where the practice or trend is being conducted but has huge implications in setting and determining how a various set of tasks can actually be created through various phases within the specific period of time too. These aspects do not just simply explain where investors are moving but have a bigger layer of reflection explaining the practical behavior of human being and their psychology through any means.

Human behavior in every aspect and in every dimension is changing. They do have an important role to play and circulate - the perception that is being set today for any task and period would certainly make a bigger set of impact through any layer of possibilities here. It is, therefore

important that there should be a clear understanding of pictures relating to those possibilities. Behavioral finance has the belief that explains how the financial task and activities would be modified or accommodated through any surface or base from any set of activities. Every investor tries to be rational, but that does not get limited there itself - there are several spaces where all these aspects would mark and create impact. It is important that they have some set of relatable procedures within the aspect at any period of time hereby - they would all work around, through every set of means. Their behavior is all identified and triggered through every pre-defined set of attributes creating an impact upon them.

Behavior finance helps in true understanding about how investors would react upon any financial behavior. As it deals with various sort of influencing sector - it holds the belief that regards how investors are not always rational, but they do have their own vision inspiring them, influencing them and guiding them for overall limit based structure. Investors make investment on the basis of their own knowledge, along with their capabilities there and get influenced through their own biases too. Investors hold some set of perception, or hold some set of vision for any possible layer of task around - ultimately leading and creating some sort of decision. This decision is highly influenced by their learning, attitude, culture, family background, income, society, etc.

References

1. BARBERIS, N. AND THALER, R. (2003), "Efficient market hypothesis, A survey of behavioural finance", *Handbook of the Economics of Finance, Elsevier Science B. V.* pp. 1052-1171.
2. BOVI, M. (2009), "Economic versus psychological forecasting: Evidence from consumer confidence surveys", *Journal of Economic Psychology*, Vol. 30 (4), pp. 563-74.
3. KOLIN. (2009), "Economic psychology of investors", *Journal of Economic Psychology*, Vol. 30 (4), pp. 563-74.
4. FAMA, E. (1997), "Market efficiency, long-term returns, and behavioural finance", *The Journal of Finance*, 49(3), pp. 283-306.
5. GRIFFIN, D., TVERSKY A., (1992). The weighing of evidence and the determinants of confidence. *Cognitive Psychology*, 24, 411-435.
6. KAHNEMAN, D. AND TVERSKY, A. (1979), "Prospect theory: An analysis of decision under risk", *Econometrica: The Econometric Society*, Vol. 47 (2), pp. 263-291.
7. KHOSHINAT, M., AND NADI GHOMI, W., (2009). The Relationship between Investors' Overconfidence and Stock Return. 10(25), 53-85.
8. KIM, Y. H. (Andy) and F. Meschke, (2014), CEO interviews on CNBC, in *Fifth Singapore International Conference on Finance 2011*. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1745085>.
9. KUMAR, S. AND GOYAL, N. (2016), "Evidence on rationality and behavioural biases in investment decision making", *Qualitative Research in Financial Markets*, Vol. 8 (4), pp. 270-287, <https://doi.org/10.1108/QRFM-05-2016-0016>; accessed on March 18, 2018.
10. LEWIN S.B. (1996). Economics and psychology: Lessons for our own day from the early twentieth century. *Journal of Economic Literature*, Vol. 34, No. 3, pp. 1293-1323.

11. NOZICK, R. (1993), "The Nature of Rationality", Princeton University Press, Princeton.
12. OLSEN, R. A. (1998). "Behavioral Finance and its Implication for Stock-Price Volatility." *Financial Analysts Journal*. March/April: 10-17.
13. RITTER, (2013), "Behavioral finance", *Pacific-Basin Finance Journal* Vol. 11, No. 4, (September 2003) pp. 429-437. Cordell Professor of the Finance University of Florida. <http://bear.cba.ufl.edu/ritter>
14. SAHNI, D. (2012), "Behavioural finance: testing applicability on indian investors", *International Journal of in Multidisciplinary and Academic Research*. Vol. 1 (2), pp.1-12.
15. SHEN, J., NAJAND, M., DONG, F. AND HE, W. (2017), "News and Social Media Emotions in the Commodity Market", *Review of Behavioural Finance*. Vol. 9 (2), pp. 148-168, <https://doi.org/10.1108/RBF-09-2016-0060>
16. SHILLER, R.J. (2003), "From efficient markets theory to behavioural finance", *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 17 (1), pp. 83-104.
17. STATMAN, M. (1995). "Behavioral Finance vs. Standard Finance." *Behavioral Finance and Decision Theory in Investment Management*. Charlottesville, VA: AIMR: 14-22
18. TALPSEPP. (2010), "Does gender and age affect investor performance and the disposition effect"?, *Research in Economics and Business: Central and Eastern Europe.*, Vol. 2 (1), pp. 76-93.
19. VARCHAVER, N. (2008), What warren thinks..., *Fortune*. <http://money.cnn.com/galleries/2008/fortune/0804/gallery.buffett.fortune/index.html>.
20. WICKHAM P. A. (2003). The representativeness heuristics in judgments involving entrepreneurial success or failure. *Management Decision*.41/2, 156-167.

Women in Mountain Tourism: A Nepalese Context

*Aaditi Khanal

Started since the late 1940's, mountaineering and mountain tourism are the most popular sectors of the tourism industry in the context of Nepal. According to the Ministry of Culture, Tourism & Civil Aviation (MoCTCA) (2020), 414 peaks have been opened in Nepal for mountaineering and related activities. However, the mountaineering and mountain tourism arenas could also not remain untouched by the unforgiving impact of the pandemic that started in 2019, traces of which are still strongly felt. According to the latest Economic Survey of the Ministry of Finance (MoF), the number of mountaineering teams has decreased by 92.0 percent to 153 climbers in 2020 compared to that of the previous year. Similarly, the number of mountain climbers has fallen 95.0 percent, from 8,254 in 2019 to 447 in 2020. With the decrease in the number of climbers, the royalty received has decreased by nearly 98.0 percent compared to the previous year's corresponding period, reaching Rs. 14.979 million only in 2020 (MoF, 2021).

People generally associate Nepal with its popularity for tourism, with a special emphasis on mountain tourism, which is the focus of this article. In that, they immediately connect the dots with the mountaineering and mountain tourism sectors, which are overwhelmingly popular. When one thinks of mountaineering and mountain tourism, people generally imagine Sherpa men guiding the treks, leading the tours, and summiting the mighty mountains. Despite the fact that we see many young women stepping ahead and creating a unique niche for themselves in the mountaineering arena, many are still involved with lower level jobs in various sub-sectors (Upadhaya&Upreti, 2008) of mountain tourism in particular and, of course, the tourism industry in general.

When we talk about sustainability in tourism, it cannot be achieved without decent work, gender equality, and the empowerment of all women (Araujo-Vila, Otegui-Carles&Fariz-Brea, 2021). Doran's study in the year 2018 indicates the four different constraint/dimensions that act as barriers to women's participation in mountaineering tourism. They have been identified as 'intrapersonal', 'inter-personal', 'structural' and 'family' dimensions. The study also highlights the fact that there is a growing bundle of literature which examines female participation in mountaineering and climbing activities, although this is almost exclusively from a recreational perspective, and at the same time, the participation of women and their experiences in mountaineering tourism has been neglected, with only a few exceptions. Hence, this argument definitely indicates a knowledge gap and justifies the need to ponder more upon the participation of women in studies to identify the role of women in mountaineering as well as mountain tourism.

---

* Researcher & Content Writer

Therefore, the major objective of this study is to review the available literature as well as authentic data that highlights women's participation in mountaineering and mountain tourism, which would further develop a conceptual base for academicians, students, readers, researchers, analysts, and learners to explore the participation of women and bring to the notice of those concerned regarding the same.

Historical Account

According to the University of Wisconsin-Madison (n.d.), to study history is to study change, which helps us understand and grapple with complex questions and dilemmas by examining how the past has shaped (and continues to shape) global, national, and local relationships between societies and people. However, the historical context of women's involvement in mountaineering can be a source of contention in and of itself. Different sources provide different timelines for this.

In one of the articles published by Staveley-Wadham (2021), it was during the early nineteenth century that a French woman, Mademoiselle's Augeville, became the 'pioneer of women climbers' as she made her ascent of Mont Blanc at the age of 44.

According to Froderberg (2018), the first female summit of any known world record was maintained by Marie Paradis, who was an 18-year-old French woman and who had climbed Mont Blanc in 1808. Later, in 1838, Henriette D'Angerville made claim to the same peak, popping a bottle of champagne at the top of Mt. Blanc. Similarly, English and Americans started ascending the mountains equivalently. Lucy Walker, in 1871, claimed the crown of the Matterhorn. Fay Fuller reached the top of Mt. Rainier in 1890.

Along with the historical achievements of women in mountaineering, it is also interesting to learn about the chronological discrimination of women in this field. In this, Froderberg has further included that wherever there were mountains, there were women climbing them, and plenty of men who enjoyed their camaraderie among some other men who did not. One interesting incident in this regard was the 1963 American Everest expedition, in which out of 100 applicants, there were three women, and none were chosen, as it was attested to the weakness of both sexes, and women who would not be strong enough to carry their load and endure the harsh conditions, and men who could not be trusted to behave properly in their company. Aside from this, there are numerous other cases in history that show discrimination against women who pursue mountaineering, whether on a personal or professional level.

In particular, going back to the history of the Himalaya, the British climber, Alison Jane Hargreaves, was also making history. In 1995, she was only the second person in the world (Rheinhold Messner, the first) to ever have solo'd Mount Everest without oxygen. Sherpa would be the first Nepalese woman to summit Everest in 1993, though she perished in bad weather on the descent.

कोषका वार्षिक गतिविधि तथा कार्यक्रमका ढलकहरु

१) नयाँ कार्यालय भवन सञ्चालनमा

कोषको केन्द्रिय कार्यालयको नयाँ भवनको निर्माण वि.सं. २०७८ मा सम्पन्न भई सो भवनबाट कार्यसञ्चालन समेत सुचारु भएको छ । यसका साथै कोषका सातै ओटा शाखा कार्यालयहरु समेत वि.सं. २०७८ बाट आफ्नै भवनबाट सञ्चालनमा आएका छन् ।

कोषको नवनिर्मित केन्द्रिय कार्यालय भवन

२. प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको अवकाश :

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट श्री विष्णु बाबु मिश्र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको ४ वर्षे कार्यकाल सम्पन्न गरी वि.सं. २०७८ असोज २६ गते बाट सेवानिवृत्त हुनुभयो । यस अघि पनि लामो समयदेखि उहाँ कोषमा कार्यरत हुनुहुन्थ्यो ।

३. प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको जिम्मेवारी

नेपाल सरकारको निर्णय बमोजिम नेपाल सरकार अर्थमन्त्रालयका प्रतिनिधिका रुपमा श्री अर्जुन भण्डारी कोषको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कामकाज गर्ने गरी वि.सं. २०७८ मंसिर १३ गते बाट खटिई आउनुभएकोमा ६ महिना कोषको कार्यकारी प्रमुखको भुमिकामा रहनुभयो ।

४. बाणिज्य बैंकहरूसँग अन्तक्रिया कार्यक्रम

कोषले माघ २०७८ मा कर्जा सुरक्षण सम्बन्धमा तोकिए बमोजिमका बाणिज्य बैंकहरु सम्मिलित एक अन्तक्रिया कार्यक्रम होटेल व्याडिसन, काठमाडौंमा सम्पन्न गरेको छ ।

५. नियुक्ति

लोक सेवा आयोगबाट सञ्चालित लिखित परीक्षा र कोषबाट सञ्चालित अन्तर्वार्तामा सफल देहाय बमोजिमका उम्मेदवारहरुले कोषको स्थायी सेवामा नियुक्ति लिएका छन् ।

सि.नं.	नाम	पद	नियुक्ति मिति
१.	श्री अशेष लामिछाने	अधिकृत	२०७८ माघ २३ गते
२.	श्री जीवन सापकोटा	अधिकृत	२०७८ माघ २३ गते
३.	श्री रुची श्रेष्ठ	अधिकृत	२०७८ माघ २३ गते
४.	श्री मो. दिलदार अंसारी	सहायक अधिकृत	२०७८ माघ २३ गते
५.	श्री गायत्री निरौला	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
६.	श्री बिमला जोशी	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते

७.	श्री विजयकुमार थिङ्ग	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
८.	श्री राकेश जोशी	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
९.	श्री सविता ढकाल	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१०.	श्री रमेश दाहाल	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
११.	श्री सीता खड्का	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१२.	श्री पुष्पा भट्ट	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१३.	श्री उत्तम कुमार चौधरी	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१४.	श्री अनिल कुमार कुशवाहा	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१५.	श्री अशोक राम	प्रधान सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१६.	श्री संगीता खड्का	सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१७.	श्री सुरेन्द्र प्रसाद भट्ट	सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१८.	श्री डिल्लीराम लम्साल	सहायक	२०७८ माघ २३ गते
१९.	श्री चन्द्र प्रकाश पाण्डे	सहायक	२०७८ माघ २३ गते
२०.	श्री दिक्षा आचार्य	सहायक	२०७८ माघ २३ गते
२१.	श्री रोजिना नगरकोटी	सहायक	२०७८ माघ २३ गते
२२.	श्री गणेश कुमार यादव	सहायक	२०७९ वैशाख ७ गते

६. तालिम कार्यक्रम सञ्चालन

कोषका नवनिर्मुक्त कर्मचारीहरूलाई लक्षित गरी माघ, २०७८ मा ३ दिने अभिमुखीकरण तालिम कार्यक्रम सञ्चालन भयो । त्यस्तै गरी कोषका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई लक्षित गरी कम्प्युटर सम्बन्धि तालिम कार्यक्रम २०७९ वैशाखमा सञ्चालन गरियो ।

७. लघुवित्त वित्तीय संस्थासंग अन्तरक्रिया

कोषले चैत्र, २०७८ मा तोकिए बमोजिमका राष्ट्रियस्तरका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूसंग होटल एलो प्यागोडा, काठमाडौंमा एक अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न गरेको छ ।

८. प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको नियुक्ति

नेपाल सरकार (मन्त्रीपरिषद) को वि.सं. २०७९ असार १४ को निर्णय बमोजिम कोषको रिक्त प्रमुख कार्यकारी अधिकृत पदमा श्री रमेश घिमिरे नियुक्त हुनुभएको छ। कोषमा उहाँको स्वागत तथा पदभार ग्रहणका केही भलकहरु

९. कोषले २०७९ श्रावण र भाद्र दुई महिनाको अवधिमा नै ६ वटा वाणिज्य बैंकसंग विभिन्न कर्जा कार्यक्रमको सुरक्षण गर्ने सम्झौता गरेको छ।

कोष र सानिमा बैंक बीच सम्झौता हुदै

कोष र सनराइज बैंक बीच सम्झौता हुदै

कोष र प्राइम बैंक बीच सम्झौता हुदै

कोष र एनसीसी बैंक बीच सम्झौता हुदै

कोष र माछापुच्छ्रे बैंक बीच सम्झौता हुदै

कोष र सेञ्चुरी बैंक बीच सम्झौता हुदै

१०. कोषमा सार्वजनिक क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको असल अभ्यासलाई अनुकरण गर्ने कार्यको समेत थालनी गरेको छ । यसमा नियमित शाखा कार्यालयहरुसंगको भर्चुअल बैठक, मिट एण्ड ग्रिट सिइओ (प्र.का.अ. संग प्रत्यक्ष सम्पर्क नहुने प्रत्येक कर्मचारीलाई संस्थासंग सम्बन्धित सुभाब तथा धारणा राख्न प्र.का.अ. संग शिष्टाचार भेट गरी कुराकानी गर्ने अवसर) उत्प्रेरणाका लागि जन्मोत्सव (प्रत्येक कर्मचारीको जन्मदिनमा प्र.का.अ. बाट लिखित तथा मौखिक रुपमा शुभकामना प्रदान गर्ने कार्यत) लगायतका नयाँ कार्यक्रमहरुको शुरुवात भएको छ ।

कर्मचारी उत्प्रेरणाका लागि जन्मोत्सवका झलकहरु

११. कोषले वित्तीय क्षेत्रका अन्तराष्ट्रिय निकाय (विश्व बैंक, एसियाली विकास बैंक, अन्तराष्ट्रिय वित्त निगम लगायत) संग सहकार्य गर्न सम्भावित क्षेत्र सम्बन्धमा निरन्तर रुपमा छलफल गरिहेको छ ।

कोषका प्रतिनिधि र विश्व बैंकका प्रतिनिधिबीच छलफल हुँदै

कोषका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत र एसियाली विकास बैंकका प्रतिनिधिहरु छलफल पश्चात कोषको कार्यालयमा

१२. कोषले उत्पादकत्व वृद्धि तथा व्यवसाय प्रवर्द्धन सम्बन्धमा २०७९ भाद्रमा १० र ११ मा धुलिखेलमा र भाद्र २४ र २५ मा भरतपुरमा कार्यक्रमहरु सम्पन्न गरेको छ ।

धुलिखेलमा सम्पन्न कार्यक्रमको तस्बिर

धुलिखेलमा सञ्चालित कार्यक्रममा सहभागीताको प्रमाणपत्र लिदै सहभागीहरु ।

भरतपुरमा आयोजित कार्यक्रमलाई सम्बोधन गर्नुहुदै कोषका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

भरतपुरमा आयोजित कार्यक्रममा प्रमाणपत्र लिएपछि सहभागीहरु

१३. कोषले ४९ औं वार्षिक उत्सवको अवसरमा विभिन्न आन्तरिक मैत्रीपूर्ण खेलकुद कार्यक्रमहरु आयोजना गरी सम्पन्न गरेको छ ।

कोषको केन्द्रीय कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरु बीचको मैत्रीपूर्ण फुटसल खेलअघि सामूहिक तस्विर खिचाउदै ।

कोषको शाखा कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरु बीचको मैत्रीपूर्ण फुटसल खेलअघि सामूहिक तस्विर खिचाउदै

कोषको केन्द्रीय कार्यालय तथा शाखा कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरु बीचको मैत्रीपूर्ण फुटसल खेलअघि सामूहिक तस्विर खिचाउदै

कोषमा कार्यरत कर्मचारीहरु बीचको मैत्रीपूर्ण ब्याडमिन्टन खेलअघि सामूहिक तस्विर खिचाउदै

१४. कोषको वार्षिक उत्सवको अवसरमा २०७९ भाद्र ३१ गते खुला रक्तदान कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ ।

कोषको ४९ औं वार्षिक उत्सवको उपलक्ष्यमा आयोजित खुला रक्तदान कार्यक्रमका भलकहरु

कोषका विभागीय प्रमुखहरु

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

Deposit & Credit Guarantee Fund

टंगाल, काठमाडौं

फोन नं. : ९७७-१-४४२९२४९, ४४९०६५२

Email : info@dcgf.gov.np

www.dcgf.gov.np